

ISSN 1336-7528



9 771336 752000

# Annales historici Presovienses 2/2011




2/2011

11

# Annales historici Presovienses



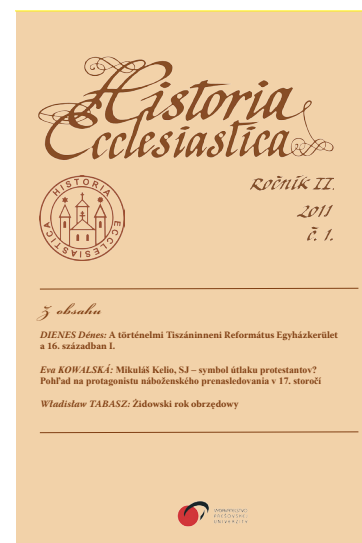
 **Agentúra**  
Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR  
pre štrukturálne fondy EÚ  
„Podporujeme výskumné aktivity na Slovensku.  
Projekt je spolufinancovaný zo zdrojov EÚ“



Publikácia je vydaná ako periodikum v rámci  
„Centra excelentnosti sociohistorického  
a kultúrohistorického výskumu“



## Do Vašej pozornosti



### **Historia Ecclesiastica, II, 2011, 1**

Vydavateľ: Centrum excelentnosti sociohistorického a kultúrohistorického výskumu Prešovskej univerzity v Prešove vo Vydavateľstve Prešovskej univerzity  
ISSN 1338-4341, 412 strán, formát B5

Historia Ecclesiastica publikuje vedecké práce (štúdie) z dejín cirkví a náboženstiev na území Slovenska a ostatných krajín strednej Európy, materiály, resp. pramene k tej istej problematike, ďalej recenzie vedeckej literatúry a informácie o vedeckých podujatiach s problematikou dejín cirkví a náboženstiev. Vedecké práce, materiály a stále rubriky (recenzie, anotácie, správy) sa uverejňujú v slovenčine, resp. vo svetovom, príp. českom, maďarskom a poľskom jazyku. Historia Ecclesiastica vychádza dvakrát ročne.



### **Peter Kónya a kol.**

#### **Konfesionalizácia na Slovensku v 16. – 18. storočí**

Vydavateľ: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity  
ISBN 978-80-555-0288-5, 233 strán, formát B5

Problematiku procesu konfesionalizácie na území dnešného Slovenska, jeho podmienky, priebeh, prejavy, výsledky, dôsledky, ako aj odlišnosti od západnej Európy, si ako objekt svojho výskumu zvolil kolektív historikov z Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity, Evanjelickej bohosloveckej fakulty UK a Historického ústavu SAV, dlhodobo sa zaoberajúcich dejinami rôznych cirkví v období raného novoveku. Výsledkom ich výskumu je táto monografia, ktorá na nevelkom rozsahu podáva prehľad konštituovania, vývinu a stabilizácie (vo vzťahu k politickým pomero) hlavných kresťanských konfesií, resp. cirkví na našom území v ranom novoveku.

# ANNALES HISTORICI PIESOVIENSES



## **ANNALES HISTORICI PRESOVIENSES č. 2 / 2011, roč. 11**

### **Inštitút histórie**

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity  
Ul. 17 novembra 1  
080 78 Prešov

ahp@unipo.sk

<http://www.unipo.sk/filozoficka-fakulta/veda/AHP>

### **Redakčný kruh:**

Ľubica Harbuľová (Prešov)  
Roman Holec (Bratislava)  
Peter Kónya (Prešov)  
László Koszta (Szeged)  
Albert Kotowski (Bonn)  
Eva Kowalská (Bratislava)  
Rastislav Kožiak (Banská Bystrica)  
Marie Marečková (Brno)  
Slavomír Michálek (Bratislava)  
Klára Papp (Debrecen)  
Martin Pekár (Prešov)  
Karl W. Schwarz (Wien)  
Wacław Wierzbieniec (Rzeszów)

### **Redakčná rada:**

Jozef Baďurík, Milan Belej, Imrich Belejanič, Miroslava Bodnárová, Miroslav Daniš,  
Patrik Derfiňák (predseda), Ľubica Harbuľová, Martin Javor, Nadežda Jurčišinová,  
Pater Kónya, Martin Pekár, Peter Šturák, Peter Švorc, Marián Vizdal

### **Redakcia:**

Patrik Derfiňák (zodpovedný redaktor)

**Za obsah príspevkov zodpovedajú jednotliví autori.**

© Inštitút histórie, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2011.

**ISSN 1336-7528**

Evidenčné č. MK SR: EV 4274/11

## OBSAH

### ŠTÚDIE

**Marta Sendeková:**

Consecratio cisárov v Rímskej ríši v 3. – 4. storočí ..... 7

**Stanisław A. Sroka:**

Venit rex. kráľ Erik VII. Dánsky v Prešove v roku 1424 ..... 20

**Marcela Domenová:**

K hospodáreniu mesta Prešov na základe daňovej-účtovnej knihy z rokov 1528 – 1537 ..... 25

**Annamária Kónyová:**

Kalvínska reformácia v Sedmohradsku v 16. – 17. storočí ..... 60

**Peter Kónya:**

Obec Bačkov v „dlhom“ 19. storočí (1780 – 1918) ..... 84

**Martin Javor:**

„BUND DER PERFECTIBILISTEN“  
– brnenský ilumináti v 18. storočí ..... 120

### MATERIÁL

**Štefánia Kováčová:**

Simon Petľura a pogromy na židovské obyvateľstvo  
v Ukrajinskej národnej republike ..... 141

**Patrik Derfiňák – Marcela Domenová:**

Bibliografia štúdií a materiálov  
publikovaných v rokoch 2001 – 2010 ..... 157

**KRONIKA, RECENZIE, GLOSÝ** ..... 169

# CONTENS

## ARTICLES

### ***Marta Sendeková:***

Consecratio of Emperors in the Roman Empire in the 3 <sup>rd</sup> and 4 <sup>th</sup> Century.....	7
--	---

### ***Stanislav A. Sroka:***

Venit rex. King Erik VII. of Denmark in Prešov in 1424 .....	20
--	----

### ***Marcela Domenová:***

To economy of Prešov on the basis of the book of income and expenditure from the years 1528 – 1537 .....	25
---	----

### ***Annamária Kónyová:***

Calvinist reformation in Transylvania in 16 <sup>th</sup> – 17 <sup>th</sup> century .....	60
--	----

### ***Peter Kónya:***

Municipality of Bačkov in the “long” 19 <sup>th</sup> century (1780 – 1918)..	84
---	----

### ***Martin Javor:***

„BUND DER PERFECTIBILISTEN“ Illuminates in Brno in the 18 <sup>th</sup> century .....	120
--	-----

## MATERIALS

### ***Štefánia Kováčová:***

Simon Petlura and pogroms the Jewish population in the Ukrainian National Republic .....	141
---	-----

### ***Patrik Derfňák – Marcela Domenová:***

Bibliography of the articles and materials published in the years 2001 – 2010 .....	157
--	-----

CHRONICLE, REVIEW, ANNOTATIONS .....	169
--------------------------------------	-----

**ŠTÚDIE**  
**ARTICLES**





## Consecratio cisárov v Rímskej ríši v 3. – 4. storočí

Marta Sendeková

SENDEKOVÁ, Marta. Consecratio of Emperors in the Roman Empire in the 3rd and 4th Century. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2011, vol. 11, no. 2, p. 7-19.

The theme of the article „Consecratio of Emperors in the Roman Empire in the 3rd and 4th Century“ deals with the exercising of the imperial cult, having gone through several changes in the history of the Roman Empire, to the deceased emperors by the Senate. The usual expression of the sacred respect, the deification or consecration of the emperor consecratio reflected a religious and political concept which was being permanently preserved under the Roman Empire, and it adopted a form of a constant ritual. These related motifs represent the essence of the religious origin of political power in the Roman Empire. The Roman Senate shared and maintained, at least legally, the primary function in confirming *relatio in numerum divorum* in the course of the 3rd and 4th century. The deification of the emperor sought to highlight the eternal memory of the emperor and his merits that warranted him the deification. An official acknowledgement of the deceased emperor as *divus* had never the characteristics of an automatic practice, but predefined bureaucratic proceedings would apply. The apotheosis of the emperor did not only maintain the time-honoured prestige for emperors, but it also played an important function in establishing the historical memory of the Empire, that is, it distinguished the „good“ from the „bad“ rulers. The Senate could ensure the connection of public life and religious cult owing to the existence of the institution of apotheosis, attributing thus a political significance to it.

**Key words:** Roman Empire. 3rd and 4th century. Consecratio. *ἀποθέωσις*. Probatio. Roman emperors. Senate. *Relatio inter divos*.

V priebehu dejín Rímskeho cisárstva zaznamenalo vykonávanie tradičnej praxe *consecratio* zo strany senátu niekoľko zmien. O poslednej fáze existencie posvätných, inštitucionálnych, politických a náboženských aspektov tohto rituálu sa zachovalo málo svedectiev, ktoré sú mnohokrát „hmlisté“ a zlomkovité. Na základe tvrdení niektorých historických dokumentov je potrebné venovať pozornosť jednotlivým formám *consecratio* a vysvetliť jeho chápanie z hľadiska historického vývoja. Vedecký výskum sa v posledných rokoch zameriaval na štúdium trvania a ďalšieho vývoja tohto posvätného charakteru cisárskej moci v rímskych dejinách. Záujem novších historických štúdií založených na novej kresťanskej perspektíve je dôkazom toho, že si tento problém treba všímať bližšie aj naďalej. Tieto štúdie prisudzujú cisárskej moci nový posvätný charakter.<sup>1</sup>

---

1 CRACCO RUGGINI, Lellia. Apoteosi e politica senatoria nel IV s. d. C.: il dittico dei Symmachi al British Museum. In *Rivista storica italiana* 89, Napoli, 1977, s. 425 – 489; CRACCO RUGGINI, Lellia. Apoteosi e imperatori cristiani. In *I cristiani e l'Impero nel IV secolo*. Colloquio sul Cristianesimo nel mondo antico (Macerata 17 – 18 dicembre 1987), a cura di

Jedným z mnohých komponentov širokého a rozsiahleho fenoménu cisárskeho kultu je *consecratio*. Išlo o obvyklé vyjadrenie posvätnéj úcty, zbožštenia alebo zasvätenia cisára. Odráža náboženský a politický pojem, ktorý sa udržiaval stabilne počas obdobia rímskeho cisárstva a prevzal formu pevného rituálu. Tieto súvisiace motívy predstavujú podstatu o náboženskom pôvode politickej moci v Rímskom impériu.<sup>2</sup>

Rímsky senát mal účasť a udržiaval si, aspoň po právnej stránke, primárnu funkciu v potvrdení *relatio in numerum divorum* počínajúc Júliom Caesarom a končiac Konštantínom Veľkým a ďalšími cisármi.<sup>3</sup> Na základe *auctoritas* senátu mohla začať cesta, t. j. úradné rokovania, ktoré viedli až k zbožšteniu cisárov po ich smrti. Nachádzal teda stálu odpoveď a silný dôraz v protokole zasvätenia. Svedčia o tom analogické vyjadrenia rímskych autorov vo významných súvislostiach. Rímsky právnik a spisovateľ Tertulian v diele *Apologeticum* napísal: „...*vetus erat decretum, ne qui deus ab imperatore consecraretur, nisi a senatu probatus*.“<sup>4</sup> Kresťanský historik Paulus Orosius vo svojom diele *Historiarum Adversum Paganos Libri VII* zaznamenal, že „*Senatus indignazione motus, cur non sibi prius secundum morem delatum esset, ut de suscipiendo cultu prius ipse decerneret consecrationem Christi recusavit*.“<sup>5</sup> Taktiež Euzébius z Caesarey potvrdil, že „*Platil teda starý zákon, podľa ktorého Rimania nemohli znova uznať nikoho ako Boha, iba ak z rozhodnutia senátu*.“<sup>6</sup> V uvedených citátoch zaznieva určitá právno-náboženská formula, ktorá vyjadruje dve časti: *probatio*, t. j. schválenie, ktoré je považované za prednostné právo senátu, a *consacratio*, t. j. zbožštenie zomrelých cisárov, ktoré

---

Giorgio Bonamente e Aldo Nestori. Macerata : Università degli studi di Macerata 1988, s. 107 – 142; AMICI, Angela. Divus Constantinus: le testimonianze epigrafiche. In *Rivista storia dell'antichità* 30, 2000, s. 187 – 216; BONAMENTE, Giorgio. Il ruolo del senato nella divinizzazione degli imperatori. In „*Humana spiritus*“. *Études d'antiquité tardive offertes à Lellia Cracco Ruggini*. Jean – Michel Carrié et Rita Lizzi Testa (eds.). Turnhout : Brepols Publishers n. v. , 2002, s. 359 – 381.

- 2 CRACCO RUGGINI, Lellia. Imperatori romani e uomini divini (I – VI secolo D. C.). In *Governanti e intellettuali popolo di Roma e popolo di Dio (I – VI secolo)*. Torino : G. Giapichelli Editore, 1982, s. 9 – 91; RUGGINI, Lellia. Apoteosi e imperatori cristiani. In *I cristiani e l'Impero nel IV secolo*. Colloquio sul Cristianesimo nel mondo antico (Macerata 17 – 18 dicembre 1987), a cura di Giorgio Bonamente e Aldo Nestori. Macerata : Università degli studi di Macerata, 1988, s. 107 – 142.
- 3 AMICI, Angela. Divus Constantinus: le testimonianze epigrafiche. In *Rivista storia dell'antichità* 30, 2000, s. 187 – 216.
- 4 TERTULIANO. *Apologetico* V, 1. Bologna : Arnoldo Mondadori Editore, 1992, s. 22.
- 5 OROSIUS, Paulus. *Le storie contro i pagani* VII, 4, 6. Volume II. A cura di Adolf Lippold, traduzione di Aldo Bartalucci. Roma: Fondazione Lorenzo Valla. Milano : A. Mondadori, 1976, s. 250 – 252.
- 6 Taliansky text porovnaj EUSEBIO di Cesarea. *Storia ecclesiastica* 1. II, 2, 2. Traduzione e note libri I - IV a cura di Salvatore Borzi. Roma : Città Nuova Editrice, 2001, s. 95: „*Viveva infatti un' antica legge secondo la quale i Romani non dovevano riconoscere nessuno come Dio se non per deliberazione e decreto del Senato*.“

vykonával nastupujúci cisár. Toto nariadenie je charakterizované rovnako dvoma prvkami, ktoré sú podstatné a medzi sebou súvisia. Prvým je zásada, podľa ktorej cisár nie je bohom pokiaľ je živý, ale stáva sa ním iba po svojej apoteóze. Zhodne to potvrdzujú dvaja antickí autori. Tacitus v diele *Annales* zaznamenal: „...*deum honor principi non ante habetur, quam agere inter homines desierit.*“<sup>7</sup> Rovnako to potvrdzuje Tertulián v diele *Apologeticum*: „*Maledicus est ante apotheosin deum Caesarem nuncupare.*“<sup>8</sup> Druhý prvok je stanovený rozdielom medzi *divi* a *di* odrážajúci sa v gréckom preklade termínov.<sup>9</sup>

Wilhelm Kierdorf upozornil na presnú a zdokumentovanú interpretáciu terminológie, ktorá pozostávala v rozlišovaní medzi *consecratio* a *probatio*. Podľa neho je *consacratio* (zbožštenie) myslené ako skutočný úkon cisárskeho kultu. *Probatio* (schválenie) by sa malo chápať ako dekrét senátu, ktorý autorizuje to isté *consacratio* v plnom súlade so svedectvom už citovaných antických autorov. Tento autor teda navrhol, aby sa rozlišovalo medzi rôznymi komponentmi ceremonálu zbožšťovania, v ktorých ide o chronologickú postupnosť. Proces sa začína schválením *probatio*, ktorým senát rozhoduje, aby sa zomrelý cisár zaradil do zoznamu *divi*. Tento moment zodpovedá formule *referre inter divos*. Po tomto rozhodnutí začína *iustitium* alebo *luctus publicus*, ktorý sa končí verejným pohrebom *funus publicum*, prípadne vo forme *funus imaginarium*. Skutočný začiatok kultu zbožštenia je v prameňoch nazývaný *consecrare*.<sup>10</sup>

Terminológia záverečného procesu *consecratio*, po grécky ἀποθέσις, bola používaná viackrát tiež pri označovaní celého komplexu procesu zbožšťovania. Tento proces predstavoval rozličné stupne vývoja a skutočností, podľa ktorých predchádzalo *relatio inter divos*, o ktorom rozhodol senát, verejnému pohrebu *funus publicum*.

Na základe rozprávania Herodiána alebo diela *Historia Augusta* vzbudzuje pozornosť zmienka týkajúca sa dvojitého pohrebu niektorých cisárov. Autor hovorí o *funus imaginarium* napr. pri apoteóze Antonina Pia alebo Septima Severa.<sup>11</sup> Všeobecne sa rozlišovalo medzi skutočným pohrebom, ktorý sa konal ako privátna ceremónia, a pohrebom verejným – *funus publicum* –, ktorý sa konal ako veľkole-

7 TACITUS, Publius Cornelius. *Gli Annali* 15, 74. Milano : Mondadori, 1945, s. 676.

8 TERTULLIANO. *Apologetico* XXXIV, 4. Bologna : Arnoldo Mondadori Editore, 1992, s. 124.

9 BONAMENTE, Giorgio. Apoteosi e imperatori cristiani. In *I Cristiani e L'Impero nel IV secolo*. Colloquio sul Cristianesimo nel mondo antico a cura di Giorgio Bonamente e Aldo Nestori. Macerata : Università degli studi di Macerata 198, s. 107 – 142.

10 KIERDORF, Wilhelm. *Laudatio Funebri: Interpretationen und Untersuchungen zur Entwicklung der römischen Leichenrede*. Meisenheim am Glan: A. Hain, 1980, s. 49 – 93. Tiež Ladislav Vidman potvrdzuje, že rímsky pohrebný protokol začínal po smrti cisára alebo cisárovnjej na zasadnutí senátu, ktorý následne vydal nariadenie pre *probatio*. Porovnaj VIDMAN, Ladislav. *Inferiae und Iustitium*. In *Klio* 53, 1971, s. 209 – 212.

11 ERODIANO. *Storia dell'impero romano* IV, 1, 3 – 5. Testo e versione a cura di Filippo Cassola. Firenze : Sansoni, 1967, s. 189 – 191; *Scrittori della storia Augusta*. A cura di Paolo Soverini. Torino : UTET, 1983. 633 s.

pá ceremónia s použitím tzv. *imaga*. Centrom *funus publicum* bolo spálenie *imaga* na drevenej hranici a vypustenie orla, čo predstavovalo významný magický rituál, akýsi „ritus nesmrteľnosti“, počas ktorého vystúpil cisár medzi bohov.<sup>12</sup> Ústredné postavenie dvojitého pohrebu malo, aj na základe rozprávania Herodiána, svoj význam v histórii *consecratia*. V priebehu 2. storočia už tento rituál nabral ustálenú podobu v cisárskych rodinách, napr. apoteóza spojená s pohrebom manželky Antonína Pia, alebo apoteóza Marka Aurélia<sup>13</sup>. Forma ceremoniálu *consecratia* začiatkom 3. storočia mala teda presne stanovený priebeh a vykonávala sa na úrovni rituálu.<sup>14</sup>

Rímska rituálna tradícia bola neoddeliteľne spojená s politickou funkciou, v ktorej senát zastával významné postavenie. Vzťah medzi rozhodnutím senátu a oficiálnym pohrebom zaznamenal svoj vývoj v histórii cisárskej apoteózy. Charakterizovali ho dve etapy: v prvej udelil senát *consecratio* cisárovi (s prívlastkom *divus*), zaradil ho tak k *relatio inter divos*, a potom nasledoval *funus publicum*.<sup>15</sup>

Z priebehu apoteózy Septima Severa<sup>16</sup>, ktorú zaznamenal Herodián v diele *Historia de imperio post Marcum*, je možné sledovať obrazným spôsobom schému prvenstva *funus amplissimum* cisára vzhľadom k *probatio* senátu. V štvrtej knihe spomínaného diela autor detailne opisuje priebeh rituálu apoteózy venovanej Septimovi Severovi, ktorý je možné vo všeobecnosti považovať za model toho, ako sa vykonávalo zbožštenie cisárov po ich smrti. Zo svedectva autora jasne vyplývajú rôzne presne stanovené momenty vykonania rituálu. Každému ceremoniálu predchádzal slávnostný pohreb, počas ktorého bol cisár pochovaný ako obyčajný človek. Z vosku pripravené *imago* sa položilo na posteľ zo slonoviny a umiestnilo do stredú vstupnej haly cisárskeho paláca. Sedem dní sa odohrával *luctus publicus*, všetci prítomní mali oblečenie bielej farby. Okolo *imaga* sa odohrávalo dramatické predstavenie, počas ktorého lekári oznámili zhoršujúci sa priebeh zdravotného stavu cisára. Ku koncu siedmich dní bola oficiálne vyhlásená smrť cisára. Následne najväčšejší z radov jazdcov a mladých senátorov preniesli *imago* pozdĺž cesty Via Sacra k antickému Fóru. *Imago* bolo sprevádzané až na Marsovo pole (*Campus Martius*),

12 O magickom rituáli a jeho psychologickú náklonnosť v antickom náboženstve pozri bližšie 12 dielov knihy *The golden bough : a study in magic and religion* od autora Jamesa Georja Frazera (London : Macmillan, 1911 – 1920). V talianskom vydaní FRAZER, James George. *Il ramo d'oro : studio sulla magia e la religione*. Introdutione di Alfonso M. di Nola. Roma : Grandi Tascabili Economici Newton, ©1992. 816 s.

13 *Scrittori della storia Augusta*. A cura di Paolo Soverini. Torino : UTET, 1983, s. 214, s. 266.

14 Nemecký vedec Friedrich Vittinghoff tvrdí, že rituál dvojitého pohrebu bol nevyhnutný v prípade tých cisárov, ktorí zomreli mimo Ríma. Jeho práca pojednáva o chronologickom vzťahu medzi *senatus consultum* a *funus publicum*. Bližšie pozri VITTINGHOFF, Friedrich. *Der Staatsfeind in der römischen Kaiserzeit : Untersuchungen zur „damnatio memoriae“*. Berlin : Junker und Dünhaupt Verlag, 1936, s. 75, s. 107.

15 KIERDORF, Wilhelm. *Funus und consecratio : Zu Terminologie und Ablauf der römischen Kaiserapothese*. In *Chiron* 16, 1986, s. 52.

16 Septimus Severus zomrel 4. februára v roku 211 v Británii.

kde sa už nachádzala pripravená hranica z dreva pozostávajúca zo štyroch poschodí, ktoré sa svojou rozlohou smerom nahor zmenšovali. Na druhom poschodí bolo uložené *imago* a na poslednom bol umiestnený orol. Vykonala sa *pompa* a nástupca zomrelého cisára ohňom zapálil hranicu dreva. Zatiaľ čo plamene vyšľahli do výšky, vypustil sa orol. Herodián uzatvoril svoj opis tým, že vďaka takto vykonanému rituálu Rimania verili, že orol preniesol zo zeme do neba dušu cisára. A teda od tohto momentu zomrelý panovník prijal kult ako ostatní bohovia.<sup>17</sup>

V diele *Breviarium ab urbe condita* Eutropius je potvrdená aj apoteóza cisára Décia: „*Cum imperassent biennio ipse et filius, uterque in barbarico interfecti sunt. Senior meruit inter Divos referri.*“<sup>18</sup> Bronzové mince *antoniniani* razené Trebonianom Gallom z roku 251 sú svedectvom o tom, že inštitút apoteózy bol silne spojený s cisárskou politikou ako kritérium jej legitímácie. Na reverze mincí v kruhopise sa nachádzal nápis *consecratio* a v strede mince zobrazenie orla alebo oltára. *Antoniniani* sa razili s úmyslom politickej a ideologickej propagandy.<sup>19</sup> Ich reverz sa zhoduje s ostatnými mincami, ktoré boli venované napr. cisárom Septimovi Severovi a Alexandrovi Severovi. V kruhopise bol nápis *CONSECRATIO* a v strede vyobrazenie orla alebo oltára.<sup>20</sup>

Komplex jednotlivých aspektov *consecratio*, t. j. jeho koncepcia, forma a funkcia, ho jednoznačne charakterizujú ako inštitút rímsky.<sup>21</sup> Toto zbožštenie vlastné rímskemu svetu sa definovalo postupne, v priebehu času. Jeho originalita nebola ohrozená helenistickými vplyvmi, ako ani vplyvmi iných náboženských koncepcií rozšírených v Rímskom impériu.<sup>22</sup>

S príchodom tetrarchie nastala nová situácia vo vývoji *consecratio*. Cisár Dioklecián, ktorý mal titul *augustus*, bol zbožštený napriek tomu, že v momente smrti 3. decembra 313<sup>23</sup> už nevykonával funkciu cisára. Potvrdzujú to niektorí antickí

17 ERODIANO. *Storia dell'impero romano* IV, 1, 3 – 5. Testo e versione a cura di Filippo Casola. Firenze : Sansoni, 1967, s. 189 – 191.

18 EUTROPIUS. *Breviarium ab urbe condita* 9, 4. Con note del Antonio Calvi. Torino : Società Editrice Internazionale, 1946, s. 127.

19 Bližšie pozri SUTHERLAND, Carol Humphrey Viviant. *The Roman imperial coinage*. Volume 5. Part I. London : Spink, 1966. 279 s.

20 Porovnaj ALFÖLDI, Maria R. The Consecration coins in the third century. In *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 6, 1955, s. 57 - 70.

21 Základy zbožštenia cisárov sú badateľné už v 1. stor. pred Kr. u Caesara a následne u Augusta. Porovnaj SÜETONIUS, Tranquillus Caius. *Le vite di dodici cesari*. Vol. 1. Cesare e Augusto. Traduzione e presentazione di Alessandro Vigevani. Milano : Longanesi, 1971. 301 p.

22 MACMULLEN, Ramsay. Hellenizing the Romans (2<sup>nd</sup> century B. C.). In *Historia* 40, 1991, s. 419 – 438.

23 Pravdepodobný dátum smrti Diokleciána sa udáva do roku 313 alebo 316. O smrti Diokleciána existujú rôzne teórie týkajúce sa toho, či zomrel prirodzenou smrťou alebo v dôsledku choroby, alebo spáchal samovraždu. Bližšie pozri KIENAST, Dietmar. *Römische Kaiser-tabelle: Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*. Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1996, s. 266 – 267; KOLB, Frank. *Diokletian und die erste Tetrarchie* :

autori. Eutropius vo svojom diele uviedol: „*Contigit igitur ei quod nulli post natos homines, ut, cum privatus obisset, inter divos tamen referretur.*“<sup>24</sup> Hieronym v diele *Chronicon* napísal, že „*Diocletianus haud procul a Salonis in villae suae Palatino moritur et solus omnium inter deos privatus refertur.*“<sup>25</sup> Euzébius naráža na apoteózu Diokleciána na dvoch miestach vo svojich Cirkevných dejinách. Prvýkrát spomína zbožštenie tetrarchu, keď hovorí o zbožštení jeho kolegu Konštancia Chlorusa, ktorý dosiahol medzi tetrarchmi takúto poctu ako prvý.<sup>26</sup> Druhýkrát nazval oboch augustov – Diokleciána spoločne s Maximiánom – prívlastkom *θειοτάτοι*.<sup>27</sup> V diele *Caesares* od Juliána Apostatu je náklonnosť bohov prisúdená všetkým tetrarchom s výnimkou Maximiána.<sup>28</sup> Doklady o potvrdení zbožštenia Diokleciána v rámci epigrafických a numizmatických prameňoch je veľmi málo.<sup>29</sup> Taktiež nie je známy ani protokol priebehu pohrebu formou *funus imaginarium* v Ríme alebo ako osobný pohreb v Splite, kde sa nachádzalo vopred pripravené Mauzoleum v paláci cisára.<sup>30</sup> Celkovo predstavuje prípad *consecratio* Diokleciána aspoň niekoľko inováčných faktorov. Cisár bol zbožštený ako *privatus* za vlády svojich nástupcov. Pohreb sa konal ďaleko od Ríma v paláci v Splite. Zo svedectiev antických autorov je možné predpokladať, že tetrarcha nebol zbožštený z rozhodnutia senátu. Ani nová

---

*Improvisation oder Experiment in der monarchischen Herrschaft.* Berlin – New York : De Gruyter, 1987, s. 152.

- 24 EUTROPIUS. *Breviarium ab urbe condita* 9, 28. Con note del Antonio Calvi. Torino : Società Editrice Internazionale, 1946, s. 140. Záznam Eutropia si zaslúži svoju pozornosť, pretože autor bol *magister scrinii* memoriae, archívár a kronikár na dvore cisára Valenta (364 – 378). Jeho dielo *Breviarium ab urbe condita* vzniklo na podnet cisára. Porovnaj BONAMENTE, Giorgio. La dedica del „Breviarium“ e la carriera di Eutropio. In *GIF* 29, 1977, s. 274 - 297.
- 25 Je dosť pravdepodobné, že Hieronym poznal a používal *Breviarium ab urbe condita* od Eutropia. V tomto prípade cituje Eutropiov text takmer doslovne. EUSEBIUS Caesariensis. *Die Chronik des Hieronymus = Hieronymi Chronicon.* Herausgegeben von Rudolf Helm. Berlin : Akademie – Verlag, 1956, s. 230.
- 26 EUSEBIO di Cesarea. *Storia ecclesiastica* 2 VIII, 13, 12. Traduzione e note Libri VI – VII a cura di Franco Migliore. Traduzione e note Libri VIII – X a cura di Giovanni Lo Castro. Roma : Città Nuova Editrice, 2001, s. 171 – 172.
- 27 EUSEBIO di Cesarea. *Storia ecclesiastica* 2 IX, 10, 8. Traduzione e note Libri VI – VII a cura di Franco Migliore. Traduzione e note Libri VIII – X a cura di Giovanni Lo Castro. Roma : Città Nuova Editrice, 2001, s. 208.
- 28 GIULIANO IMPERATORE. *Simposio: i Cesari.* Edizione critica, traduzione e commento a cura di Rosanna Sardiello. Galatina : Mario Congedo editore, 2000, s. 25 – 27: „*Gli dei si rallegrarono della loro armonia e accordarono loro di sedere in posizione privilegiata davanti agli altri.*“
- 29 RUGGINI, Lellia. Apoteosi e politica senatoria nel IV s. d. C.: il dittico dei Symmachi al British Museum. In *Rivista storica italiana*, 89, Napoli, 1977, s. 425 – 489.
- 30 KOLB, Frank. *Herrscherideologie in der Spätantike.* Berlin : Akademie Verlag, 2001, s. 36.

cisárska teológia charakteristická apelatívami *Iovius – Hercules*, na ktorej bola založená tetrarchická reforma vlády, nemala veľký vplyv na jeho apoteózu.<sup>31</sup>

V zložitej situácii sa nachádzal cisár a zároveň druhý augustus tetrarchie Maximián. Historické pramene jasne naznačujú, že *consecratio* cisára negatívne ovplyvnili okolnosti týkajúce sa jeho smrti v roku 310 v Marseille<sup>32</sup> a pokus o zneváženie svojho zaťa (budúceho cisára) Konštantína tým, že využil jeho neprítomnosť a ujal sa vlády. Tieto udalosti vytvorili predovšetkým podmienky pre *abolitio memoriae*.<sup>33</sup> Numizmatické pramene potvrdzujú, že Maxencius – syn Maximiána – oslavoval *consecratio* otca razením mincí v mincovniach v Ríme a v Ostii, aby tak zachoval jeho *aeterna memoria*. Mince razené v Ríme<sup>34</sup> v rokoch 310 – 311 a v Ostii<sup>35</sup> v rokoch 309 – 312 obsahovali na averze nápis DIVO MAXIMIANO PATRI MAXENTIVS AVG alebo IMP MAXENTIVS DIVO MAXIMIANO PATRI. Na reverze mince sa nachádzali odznaky zbožštenia – chrám a orol – a nápis AETERNAE

- 
- 31 *Panegirici Latini* III [2], 2, 4. Lassandro, Domenico – Micunco, Giuseppe (eds.). Torino : Unione tipografico – Editrice Torinese, 2000, s. 102: „*Siquidem vos dis esse genitos et nominibus quidem vestris sed multo magis virtutibus adprobatis.*“
- 32 Predpokladá sa, že Maximián spáchal samovraždu alebo bol zavraždený. Porovnaj BARNES, Timothy D. *The new empire of Diocletian and Costantine*, s. 34; KOLB, Frank. *Diocletian und die Erste Tetrarchie: Improvisation oder Experiment in der monarchischen Herrschaft*. Berlin - New York : De Gruyter, 1987, s. 133; MAZZARINO, Santo. Sull'otium di Massimiano Erculeo dopo l'abdicazione. In *Rendiconti della Accademia Nazionale dei Lincei, Classe di Scienze Morali, Storiche e Filologiche* 8, 1953, s. 417 – 421. O Maximianovej smrti bližšie pozri *Pnegirici latini* VI [7], 2, 3. Lassandro, Domenico – Micunco, Giuseppe (eds.). Torino : Unione tipografico – Editrice Torinese, 2000, s. 196; EUTROPIUS. *Breviarium ab urbe condita* X, 3, 2. Con note del Antonio Calvi. Torino : Società Editrice Internazionale, 1946, s. 143; LACTANTIUS, Firmianus Lucius Caecilius. De mortibus persecutorum XXX, 6. In *L. Caeli Firmiani Lactanti Opera omnia: accedunt carmina eius quae feruntur et L. Caecilii qui inscriptus est De mortibus persecutorum liber*. Vindobonae : F. Tempsky, Lipsiae: G. Freytag, 1893, s. 208; VICTOR, Sextus Aurelius. Liber de Caesaribus 40, 21. In VICTOR, Sextus Aurelius. *Sexti Aurelii Victoris Liber de caesaribus, praecedunt De viris illustribus Urbis Romae, subsequitur Epitome de caesaribus*. Recesuit Fr. Pichlmayr, Lipsiae : In Aedibus B. G. Teubneri, 1961, s. 123; VICTOR, Sextus Aurelius. Epitome de Caesaribus 40, 5. In VICTOR, Sextus Aurelius. *Sexti Aurelii Victoris Liber de caesaribus, praecedunt De viris illustribus Urbis Romae, subsequitur Epitome de caesaribus*. Recesuit Fr. Pichlmayr, Lipsiae : In Aedibus B. G. Teubneri, 1961, s. 164.
- 33 LACTANTIUS, Firmianus Lucius Caecilius. De mortibus persecutorum. XLII. In *L. Caeli Firmiani Lactanti Opera omnia: accedunt carmina eius quae feruntur et L. Caecilii qui inscriptus est De mortibus persecutorum liber*. Vindobonae : F. Tempsky, Lipsiae: G. Freytag, 1893, s. 221 – 222; EUSEBIO di Cesarea. *Storia ecclesiastica* 2 VIII, 13, 15. Traduzione e note Libri VI – VII a cura di Franzo Migliore. Traduzione e note Libri VIII – X a cura di Giovanni Lo Castro. Roma : Città Nuova Editrice, 2001, s. 173.
- 34 SUTHERLAND, Carol Humphrey Viviant. *From Diocletian's reform (a. D. 294) to the death of Maximinus (a. D. 313)*. Volume VI. London : Spink, 1984, s. 382 (č. 243, č. 244).
- 35 SUTHERLAND, Carol Humphrey Viviant. *From Diocletian's reform (a. D. 294) to the death of Maximinus (a. D. 313)*. Volume VI. London : Spink, 1984, s. 404 (č. 25, č. 26).

MEMORIAE. Hoci nemáme konkrétne správy o pohrebe tetrarchu a vieme len to, že bol pochovaný v Mauzoleu cisárskeho sídla v Miláne, je pravdepodobné, že senát v Ríme vykonal predpísané úkony rituálu *relatio inter divos*.<sup>36</sup>

Konštantín si tiež Maximiána uctil oficiálne, ale až v rokoch 317 – 318 po Kr., po období *abolitio memoriae*. Nechal raziť sériu mincí *consecratia* v mincovniach v Ríme, Tessalonikách, Siscii, Trevíri, Arles a Aquileii. Na averze bronzových mincí bolo vyobrazenie *divus Maximianus* so zahalenou hlavou otočenou smerom doprava s nápisom v kruhopise DIVO MAXIMIANO SEN FORT IMP a na reverze mincí v strede sa nachádzal typický znak orla alebo leva s nápisom v kruhopise MEMORIAE AETERNAE.<sup>37</sup> Z epigrafických prameňov dokazuje *consecratio* cisára napr. nápis na území Aminterino: „*divo/ M(arco) Aur(elio) Val(erio)/ Maximiano/ Seniori*.“<sup>38</sup> Alebo v Cézarei v Mauretánii: „*filio divi Maximi/ ani, genero divi/ Maximiani felicis/ simoru (sic) imp., imp(eratori) to/ tius orbis perpetuo, / d(omino) n(osro) M(arco) Aur(elio) Val(erio) Maxen/ tio pio felici invicto/ et gloriosissimus sem/ per Aug(usto), Val(erius) Faustus/ v(ir) p(erfectissimus) p(raeses) p(rovinciae) Maur(etaniae) Caes(ariensis) devo/ tus numini maiesta/ tique eius*.“<sup>39</sup> Aj za vlády jeho syna Konštanca II. sa spomínal tetrarcha s prívlastkom *divus*, ale jeho osoba zostávala naďalej spojená so zložitým a negatívnym úsudkom.

Posledný cisár, ktorému senát udelil *honores caelestes* podľa tradične ustálených foriem, bol Konštancius Chlorus. Cisár sympatizoval s kresťanstvom aj keď kresťanom nebol. *Consecratio* cisára potvrdzujú epigrafické nápisy s označením *divus*, napr. nápis v Numídií: *Divo/ Constantio, Divo [Co]nstantio/ ordo [Tu/bun]*

36 Táto hypotéza je prijateľná, pretože ju dokazujú pamätne mince razené v Ríme a nápisy *divi Maximiani*, ktoré možno datovať do obdobia medzi smrťou Galéria, t. j. 5. mája 311, a medzi 28. októbrom 312, kedy ešte žil Maxencius. Porovnaj KIENAST, Dietmar. *Römische Kaisertabelle: Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*. Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1996, s. 280 – 282; GROAG, Edmund. Maxentius. In *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* 14. Stuttgart : J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1930, s. 2417 – 2484; AMBROSIUS. *Lettere = Epistulae* LIII, 4. Volume 2. Introduzione, traduzione, note e indici di Gabriele Banterle. Milano : Biblioteca Ambrosiana; Roma : Città Nuova, 1988. 242 s.: „*Sed flendi tempora alias non deerunt: nunc de sepultura ejus, quoniam scripsit clementia tua ita hic procurandam. Si exors recessit baptismatis, quid cognoverim, nunc repressi. Est hic porphyreticum labrum pulcherrimum, et in usus hujusmodi aptissimum; nam et Maximianus Diocletiani socius ita humatus est. Sunt tabulae porphyreticae pretiosissimae, quibus vestiatur operculum, quo regales exuviae claudantur.*“

37 Bronzová minca AE 3, RIC VII 110, aEF a bronzová minca AE 3, RIC VII 120, F. In SUTHERLAND, Carol Humphrey Viviant. *The Roman imperial coinage: Constantine and Licinius, A.D. 313-337*. Volume VII. London : Spink, 1966. 320 s.

38 DESSAU, Hermann. *Inscriptiones Latinae selectae*. Vol. I. Berolini : apud Weidmannos, 1892, s. 148.

39 Latinský nápis z edície prameňov latinských nápisov DESSAU, Hermann. *Inscriptiones Latinae selectae*. Vol. I., s. 153 (č. 671). Porovnaj AMICI, Angela. *Divus Constantinus: Le testimonianze epigrafiche*. In *Rivista storia dell'antichità* 30, 2000, s. 186 – 216.



en[sium], nápis z Minturna: *Divo/ Flavio Valerio/ Constantio/ colonia Mint(urna-e)*.<sup>40</sup> Na jeho počesť boli razené aj mince v mene senátu. Na averze sa nachádzalo vyobrazenie *imaga* na tróne zomrelého augusta, ktorý niesla *pompa circensis* na voze ťahanom štyrmi slonmi.<sup>41</sup> Podobná scéna je zaznamenaná aj v slávnostnom panegyriku pri prejave rečníka: „*O felix in imperio et post imperium felicior! Audis enim profecto haec et vides, dive Constanti, quem curru (et) paene conspicio, dum vicinos ortus repetit occasu, Sol ipse invecturus caelo exceptit.*“<sup>42</sup> Mince, ktoré dali raziť Maxencius a Konštantius Chlorus na oslavu cisára, zvyčajne obsahovali nápis na averze *DIVO CONSTANTIO AVG* s vyobrazením zahalenej hlavy Konštancia. Na reverze bol nápis v kruhopise *MEM DIVI CONSTANTI* alebo *CONSECRATIO* a v strede stojaci orol s hlavou obrátenou smerom nahor a rozťahnutými krídlami.<sup>43</sup> Neskôr sa objavovali už len nápisy *memoriam aeternae* a *requies optimorum meritorum*, ktoré nahradili *consecratio*, a zobrazenia orla alebo leva.<sup>44</sup> Za vlády cisára Konštantína Veľkého nastali ďalšie zmeny týkajúce sa tradície foriem apoteózy Konštancia Chlora. Išlo o nové vyobrazenia cisára zahaleného vo svojom rúchu na cisárskej stoličke.

Definitívne odstránenie nápisu *consecratio* z mincí je možno najvýznamnejším dôkazom zmeny spôsobu úradného zbožštenia – *apoteózy*. V priebehu 4. storočia zostával tento právny zvyk hlavným a dôležitým problémom z politického hľadiska, pretože zahŕňal právo na politickú moc cisára.<sup>45</sup> Nahradenie názvu *consecratio*,

- 40 BONAMENTE, Giorgio. Apoteosi e imperatori cristiani. In *I Cristiani e L'Impero nel IV secolo*. Colloquio sul Cristianesimo nel mondo antico a cura di Giorgio Bonamente e Aldo Nestori. Macerata : Università degli studi di Macerata, 1988, s. 107 – 142.
- 41 CRACCO RUGGINI, Lellia. Apoteosi e politica senatoria nel IV. s. d. C.: il dittico dei Symmachi al British Museum. In *Rivista storica italiana*, 89, 1977, č. 3 – 4, s. 426 – 489.
- 42 *Panegirici Latini VI* [7] 14, 3. Lassandro, Domenico – Micunco, Giuseppe (eds.). Torino : Unione tipografico – Editrice Torinese, 2000, s. 215.
- 43 SUTHERLAND, Carol Humphrey Viviant. *From Diocletian's reform (a. D. 294) to the death of Maximinus (a. D. 313)*. Volume VI. London : Spink, 1984, s. 145 (č. 394), s. 146 (č. 396), s. 222 (č. 809), s. 256 (č. 202).
- 44 Mince razená v *Londinium* z rokov 307 – 310 Konštantínom má na averze nápis *DIVO CONSTANTIO PIO* a obraz Konštancia so zahalenou hlavou a vavrínovým vencom a na reverze je nápis *MEMORIA FELIX* s vyobrazením zapáleného oltára ozdobeného vencom medzi dvoma orlami. Porovnaj SUTHERLAND, Carol Humphrey Viviant. *From Diocletian's reform (a. D. 294) to the death of Maximinus (a. D. 313)*, s. 132 (č. 110), s. 146 (č. 397). Mince z roku 317 – 318 má na averze nápis *DIVO CONSTANTIO PIO PRINC* a obraz zahaleného Konštancia s vavrínovým vencom na hlave. Na reverze sa nachádza nápis *MEMORIAE AETERNAE* s vyobrazením orla stojaceho na ľavo s hlavou obrátenou na pravo. Porovnaj SUTHERLAND, Carol Humphrey Viviant. *The Roman imperial coinage: Constantine and Licinius, a. D. 313 – 337*, s. 311 (č. 114).
- 45 Pozri PERETTO, Elio. Apoteosi. In *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*. Genova – Milano : Editrice Marietti S. p. A., 2006, s. 451 – 452; ARNALDI, Adelina. Aeternitas e perpetuitas nella monetazione di età tetrarchica. In *Rivista italiana di Numismatica e scienze affini* 79, 1977, s. 109 – 133; MACCORMACK, Sabine G. *Arte e ceremoniale nell'antichità*. Torino : Giulio Einaudi s. p. a., 1995, s. 168 – 175.

pevne zakotveného v pohanskej teológii, je zrozumiteľné v období pretvárania náboženských predstáv a šírenia kresťanstva. Zbožšťovanie cisára malo za cieľ zdôrazniť večnú pamiatku na cisára a jeho zásluhy, ktorými si toto zbožštenie zaslúžil. Nápis *aeternae memoriae* a *requies optimorum meritorum* je možné pochopiť len v období náboženského synkretizmu. Ich cieľom bolo uspokojiť tradičných pohanov a čoraz početnejších kresťanov. Zároveň vyjadrovali hlavnú myšlienku náboženskej politiky cisárov, ktorou bolo „zvečnenie augusta“ ako právneho základu cisárskej moci.

Z historických prameňov postupne vyplývajú niektoré znaky obrazného vyjadrenia apoteózy. Patrili k nim vyobrazenia slávnostných sprievodov, procesie *divorum imagines*, zobrazenie zomrelého cisára na dvojkolesovom alebo štvorkolesovom tzv. kvadrige, zapriahnutej orlami, slonmi alebo aj koňmi. Takýmto spôsobom sa chápal – v metafyzickej alebo symbolickej rovine – úctivý prejav triumfálnych aspektov *receptio inter divos*.

*Consecratio inter divos* týkajúce sa *ius sacrum* tvorilo dôležitý rituál v *religio publica*.<sup>46</sup> Oficiálne uznanie zomrelého cisára ako *divus* nemalo nikdy charakter automatickej praxe, ale postupovalo sa podľa vopred stanovenej techniky byrokratického procesu. Posvätné aspekty zbožštenia panovníka sa stali vedľajším aspektom v politických motiváciách, ktoré poskytli po smrti najvyššie pocty tzv. „dobrým“ cisárom a významným členom ich rodín. Rímska pohanská inteligencia zaujato neprijímala možnosť prenesenia človeka do neba s vlastným pozemským telom, hoci to bolo od začiatku predpokladom „zázračného“ zbožštenia. Aj keď racionálna interpretácia chápala vyzdvihnutie tela do neba ako podmienku pre jednoduché prežitie duše. Augustín však proti tomu namieta, aby tak lepšie zdôvodnil pripustnosť vzkriesenia tiel na konci vekov. Pravdepodobne považoval cisársku *ἀποθέωσις* za mystifikáciu, ktorá bola vykonávaná démonmi prostredníctvom falošných zázrakov.<sup>47</sup>

Na záver možno na základe analýzy a zhodnotenia dostupných prameňov, ktoré predkladajú prípady cisárskeho zasvätenia, potvrdiť evidentnú súvislosť vývoja prvkov rituálu. Ako inštitút zasvätenia zaznamenal niekoľko storočné obdobie od začiatkov prvého zbožštenia Júlia Caesara, ktorého Augustom začlenil do rímskej kultúrnej tradície vo forme *relatio in numerum divorum*, až po obdobie rozvoja rímsko – kresťanskej kultúry 4. storočia. V priebehu cisárskych dejín sa dodržiaval pevne stanovený všeobecný charakter *consecratio*, ktorý sa týkal rozlišovania

46 Elias Bickerman sa vyjadril o cisárskej *ἀποθέωσις* ako o pravom a vlastnom „processe kanonizácie“ cisára zo strany rímskeho senátu a objasnil jej aspekty. Pozri bližšie BICKERMAN, Elias. Die römische Kaiserapotheose. In *Archiv für Religionswissenschaft* 27, 1929, s. 1 – 31.

47 Augustín pojednáva o zbožštení jednoduchých smrteľníkov v diele *De civitate Dei*. Tvrdý odporca cisárskeho kultu Dion Cassius píše o „nevyhnutnosti“ vyzdvihnutia tela do neba kvôli zbožšteniu cisárov a ich rodín a o falošných kúpených svedectvách. Bližšie pozri GRANT, Robert M. *Miracle and Natural Law in Graeco-Roman and Early Christian Thought*. Amsterdam, North-Holland Publishing Company, 1952, s. 179 – 180.

medzi vládnucimi augustami a *divi*. Vyplýva to zo svedectiev už spomenutých diel antických autorov. Senát v rámci vykonávania vlastnej *auctoritas* schvaľoval apoteózu slávenú rituálnym spôsobom už od 1. storočia. Vládnuci cisári s tým súhlasili a prideliť mu túto úlohu, ktorou sa zaviedla prax *probatio* s vlastným dekrétom. Senátom schválený a verejne vyjadrený návrh od nastupujúceho cisára poskytoval zomrelému cisárovi *honores caelestes* súčasne pri *funus publicum*.

Tento proces sa zachoval aj počas 3. storočia aj napriek tomu, že mocenské spory medzi cisárom a senátom postupne vyzrievali a udržal sa približne do polovice 4. storočia. Vtedy došlo k rozhodnému zásahu vývoja foriem rituálu, ktoré spôsobil cisár Konštantín Veľký. Cisárska apoteóza zachovala nielen starobylú prestíž *patres*, ale zohrávala tiež dôležitú funkciu v stanovení historickej pamäte cisárstva, totiž odlišovala „dobrých“ vládcov od „zlých“. Senát vďaka existencii inštitúcie apoteózy zabezpečil spojitosť verejného života a náboženského kultu, prisúdil jej tak politickú dôležitosť, voči ktorej nemohol zostať ľahostajný žiaden obyvateľ cisárstva samotných kresťanov nevynímajúc.

### **Pramene a literatúra**

a) Publikované pramene a edície prameňov

- AMBROSIUS. *Lettere = Epistulae*. Volume 2. Introduzione, traduzione, note e indici di Gabriele Banterle. Milano : Biblioteca Ambrosiana; Roma : Città Nuova, 1988. 242 s.
- ERODIANO. *Storia dell'impero romano* IV, 1, 3 – 5. Testo e versione a cura di Filippo Cassola. Firenze : Sansoni, 1967. 419 s.
- EUSEBIO di Cesarea. *Storia ecclesiastica 1*. Traduzione e note libri I - IV a cura di Salvatore Borzi. Roma : Città Nuova Editrice, 2001. 319 s.
- EUSEBIO di Cesarea. *Storia ecclesiastica 2*. Traduzione e note Libri VI – VII a cura di Franzo Migliore. Traduzione e note Libri VIII – X a cura di Giovanni Lo Castro. Roma : Città Nuova Editrice, 2001. 302 s.
- EUTROPIUS. *Breviarium ab urbe condita*. Con note del Antonio Calvi. Torino : Società Editrice Internazionale, 1946. 170 s.
- GIULIANO IMPERATORE. *Simposio: i Cesari*. Edizione critica, traduzione e commento a cura di Rosanna Sardiello. Galatina : Mario Congedo editore, 2000. 202 s.
- LACTANTIUS, Firmianus Lucius Caecilius. De mortibus persecutorum. In *L. Caeli Firmiani Lactanti Opera omnia: accedunt carmina eius quae feruntur et L. Caecilii qui inscriptus est De mortibus persecutorum liber*. Vindobonae : F. Tempsky, Lipsiae: G. Freytag, 1893, s. 169 – 238.
- OROSIUS, Paulus. *Le storie contro i pagani*. Volume II. A cura di Adolf Lippold, traduzione di Aldo Bartalucci. Roma: Fondazione Lorenzo Valla. Milano : A. Mondadori, 1976. 573 s.
- Scrittori della storia Augusta*. A cura di Paolo Soverini. Torino : UTET, 1983. 1277 s.
- SUETONIUS, Tranquillus Caius. *Le vite di dodici cesari*. Vol. 1. Cesare e Augusto. Traduzione e presentazione di Alessandro Vigevani. Milano : Longanesi, 1971. 301 p.

- TACITUS, Publius Cornelius. *Gli Annali*. Milano : Mondadori, 1945. 706 s.
- TERTULIANO. *Apologetico*. Bologna : Arnoldo Mondadori Editore, 1992. 227 s.
- VICTOR, Sextus Aurelius. Liber de Caesaribus. In VICTOR, Sextus Aurelius. *Sexti Aurelii Victoris Liber de caesaribus, praecedunt De viris illustribus Urbis Romae, subsequitur Epitome de caesaribus*. Recesuit Fr. Pichlmayr, Lipsiae : In Aedibus B. G. Teubneri, 1961, s. 76 – 129.

### **Bibliografia**

- ALFÖLDI, Maria R. The Consecration coins in the third century. In *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 6, 1955, s. 57 – 70.
- AMICI, Angela. Divus Constantinus: le testimonianze epigrafiche. In *Rivista storia dell'antichità* 30, 2000, s. 187 – 216.
- ARNALDI, Adelina. Aeternitas e perpetuitas nella monetazione di età tetrarchica. In *Rivista italiana di Numismatica e scienze affini* 79, 1977, s. 109 – 133.
- BICKERMAN, Elias. Die römische Kaiserapotheose. In *Archiv für Religionswissenschaft* 27, 1929, s. 1 – 31.
- BONAMENTE, Giorgio. Apoteosi e imperatori cristiani. In *I Cristiani e L'Impero nel IV secolo*. Colloquio sul Cristianesimo nel mondo antico a cura di Giorgio Bonamente e Aldo Nestori. Macerata : Università degli studi di Macerata 1988, s. 107 – 142.
- BONAMENTE, Giorgio. Il ruolo del senato nella divinizzazione degli imperatori. In „*Humana spirit*“. *Études d'antiquité tardive offertes à Lellia Cracco Ruggini*. Jean – Michel Carrié et Rita Lizzi Testa (eds.). Turnhout : Brepols Publishers n. v. , 2002, s. 359 – 381.
- CRACCO RUGGINI, Lellia. Apoteosi e politica senatoria nel IV s. d. C.: il dittico dei Symmachi al British Museum. In *Rivista storica italiana* 89, Napoli, 1977, s. 425 – 489.
- CRACCO RUGGINI, Lellia. Imperatori romani e uomini divini (I – VI secolo D. C.). In *Governanti e intellettuali popolo di Roma e popolo di Dio (I – VI secolo)*. Torino : G. Giappichelli Editore, 1982, s. 9 – 91.
- CRACCO RUGGINI, Lellia. Apoteosi e imperatori cristiani. In *I cristiani e l'Impero nel IV secolo*. Colloquio sul Cristianesimo nel mondo antico (Macerata 17 – 18 dicembre 1987), a cura di Giorgio Bonamente e Aldo Nestori. Macerata : Università degli studi di Macerata 1988, s. 107 – 142.
- DESSAU, Hermann. *Inscriptiones Latinae selectae*. Vol. I. Berolini : apud Weidmannos, 1892. 647 s.
- FRAZER, James George. *Il ramo d'oro : studio sulla magia e la religione*. Introduzione di Alfonso M. di Nola. Roma : Grandi Tascabili Economici Newton, ©1992. 816 s.
- GRANT, Robert M. *Miracle and Natural Law in Graeco-Roman and Early Christian Thought*. Amsterdam, North-Holland Publishing Company, 1952. 293 s.
- GROAG, Edmund. Maxentius. In *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* 14. Stuttgart : J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1930, s. 2417 – 2484.

- KIENAST, Dietmar. *Römische Kaisertabelle: Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*. Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1996. 399 s.
- KIERDORF, Wilhelm. *Laudatio Funebri: Interpretationen und Untersuchungen zur Entwicklung der römischen Leichenrede*. Meisenheim am Glan: A. Hain, 1980. 176 s.
- KIERDORF, Wilhelm. Funus und consecratio : Zu Terminologie und Ablauf der römischen Kaiserapotheose. In *Chiron* 16, 1986, s. 43 – 69.
- KOLB, Frank. *Diocletian und die Erste Tetrarchie: Improvisation oder Experiment in der monarchischen Herrschaft*. Berlin - New York : De Gruyter, 1987. 205 s.
- KOLB, Frank. *Herrscherideologie in der Spätantike*. Berlin : Akademie Verlag, 2001. 274 s.
- MACCORMACK, Sabine G. *Arte e ceremoniale nell'antichità*. Torino : Giulio Einaudi s. p. a., 1995. 438 s.
- MACMULLEN, Ramsay. Hellenizing the Romans (2<sup>nd</sup> century B. C.). In *Historia* 40, 1991, s. 419 – 438.
- MAZZARINO, Santo. Sull'otium di Massimiano Erculeo dopo l'abdicazione. In *Rendiconti della Accademia Nazionale dei Lincei, Classe di Scienze Morali, Storiche e Filologiche* 8, 1953, s. 417 – 421.
- PERETTO, Elio. Apoteosi. In *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*. Genova – Milano : Editrice Marietti S. p. A., 2006, s. 451 – 452.
- SUTHERLAND, Carol Humphrey Viviant. *From Diocletian's reform (a.D. 294) to the death of Maximinus (a.D. 313)*. Volume VI. London : Spink, 1984. 727 s.
- SUTHERLAND, Carol Humphrey Viviant. *The Roman imperial coinage: Constantine and Licinius, A.D. 313 – 337*. Volume VII. London : Spink, 1966. 320 s.
- VITTINGHOFF, Friedrich. *Der Staatsfeind in der römischen Kaiserzeit : Untersuchungen zur „damnatio memoriae“*. Berlin : Junker und Dünhaupt Verlag, 1936. 117 s.

## Venit rex. kráľ Erik VII. Dánsky v Prešove v roku 1424

Stanisław A. Sroka

**SROKA, A. Stanislaw. Venit rex. King Erik VII. of Denmark in Prešov in 1424. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2011, vol. 11, no. 2, p. 20-24.**

The paper deals with the short visit of the Danish king in Prešov in 1424. Although the visit was rather a pause in the king's journey from Buda to Krakow, Prešov as such sees it as a significant event. In spite of the visit not being possible to be pinned down as to its date, we may deduce several facts about it and the expenditure related to the special guest based on the reports in the town book.

**Key words:** Erik VII. of Denmark, Prešov, 15<sup>th</sup> century

Korunované hlavy v stredoveku málokedy prichádzali do Prešova. Na základe dostupných itinerárií uhorských kráľov môžeme konštatovať, že do mesta zavítali: Žigmund Luxemburský, Matej Korvín a Vladislav Jagiellovský. Prvý z nich navštívil Prešov 23. marca 1411 na ceste do Spišskej Novej Vsi, kde bol 31. marca uzavretý mier medzi Poľskom a Uhorskom.<sup>1</sup> Matej Korvín prišiel do mesta dvakrát, na prelome októbra a novembra 1460 a v dňoch 11. – 12. januára 1474<sup>2</sup>, Vladislav Jagiellovský zase prechádzal cez Prešov 7. apríla 1494 cestou do Levoče, kam išiel na významný dynastický zjazd Jagiellovcov.<sup>3</sup> Je vcelku pozoruhodné, že do Prešova neprišli ani Karol Róbert<sup>4</sup>, ani Ľudovít Veľký<sup>5</sup>, ani Vladislav Varenčík.<sup>6</sup> Do Prešova pomerne zriedka prichádzali uhorskí kráľi. Vieme o tom, že mesto

- 1 HOENSCH, J.K. *Itinerar König und Kaiser Sigismunds von Luxemburg 1368 – 1437*. Warendorf 1995, s. 85; ENGEL, P. – TÓTH, C. N. *Itineraria regum et reginarum (1382 – 1438)*. Budapešť 2005, s. 92.
- 2 HORVÁTH, R. *Itineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia (1458 – [1476] – 1490)*. Budapešť 2011, s. 67, 99.
- 3 RÁTH, K. *A magyar királyok hadjáratai, utazásai és tartózkodási helyei*. Győr 1861, s. 256.
- 4 RÁTH, K. *A magyar királyok hadjáratai*, s. 46 – 58; ŠIŠIĆ, F. *Itinerarij Karla I (1301 – 1342)*. In *Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkova* 1902, roč. 4, s. 134 – 136; SEBESTYÉN, B. *A magyar királyok tartózkodási helyei*. Budapest [1938], s. 32 – 35; ENGEL, P. *Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310 – 1323)*. In: *Századok* 1988 roč. 122, s. 136 – 144; ENGEL, P. *Királyitineráriumok (1324 – 1382, 1387-1437)*. Budapest 1995, s. 1 – 12 (rukopis je v Knižnici Inštitútu histórie Maďarskej akadémie vied v Budapešti. Ďakujem pánovi dr. Attilovi Zsoldosovi za sprístupnenie tohto rukopisu). Viď aj SEBŐK, F. *I. Károly király tartózkodási helyei 1341-ben*. In: *Acta Universitatis Szegediensis. Acta historica* 2004, roč. 119, s. 57 – 63.
- 5 RÁTH, K. *A magyar királyok hadjáratai*, s. 59 – 83; WERTNER, M. *Itinerar des Königs Ludwig I*, In *Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkova* 1903, roč. 5, s. 115 – 150; ENGEL, P. *Királyitineráriumok*, s. 53 – 67.
- 6 SROKA, S.A. *Itinerarium Władysława Warneńczyka jako króla Węgier (1440 – 1444)*, In: tegoż, *Z dziejów stosunków polsko-węgierskich w późnym średniowieczu. Szkice*. Krakow 1995, s. 139 – 170. Vladislav Varenčík je v poľskej historiografii používaný pojem pre Vladislava I. Jagelovského.

navštívili manželky Žigmunda Luxemburského: Mária (20. júna 1392)<sup>7</sup> a Barbora (3. januára 1410).<sup>8</sup> V prípade kráľovien však disponujeme chudobnejším pramenným materiálom v porovnaní s panovníkmi, pretože ich itinerária nie sú také podrobné. Z postredovekého obdobia hodno spomenúť, že v Prešove sa koncom januára 1552 zastavila, cestou zo Sedmohradska do Poľska, kráľovná Izabela Jagiellovská. V Okresnom archíve v Prešove sa zachoval nezvyčajne zaujímavý zoznam nákladov, ktoré mesto malo v súvislosti s príchodom takéhoto významného hosťa.<sup>9</sup>

V tomto príspevku by som rád upozornil na pobyt kráľa Erika VII. Dánskeho v Prešove v roku 1424. Jeho krátka návšteva, na ceste z Budína do Krakova, doteraz nebola známa v literatúre.<sup>10</sup> Dozvedáme sa o nej z nedávno publikovanej (fragmentálne) mestskej knihy mesta Prešov z roku 1424, ktorá sa nachádza v Maďarskom štátnom archíve v Budapešti. Istá časť zápisov sa týka práve nákladov mesta na prijatie tohto panovníka.<sup>11</sup>

Erik VII. nebol iba dánskym kráľom (od 1396), ale aj nórskeho (od 1389) a švédskeho (od 1396). Od roku 1397 bol prvým panovníkom Kalmárskej únie.<sup>12</sup> V roku 1424 sa vybral na dlhú cestu do Svätej zeme. Na tejto ceste sa chcel stretnúť s uhorským kráľom Žigmundom Luxemburským.<sup>13</sup> K stretnutiu malo dôjsť najprv vo Vroclavi, ale neskôr bolo prenesené do vtedajšieho hlavného mesta Uhorska. V súlade so zmenou plánov kráľ Erik prišiel 24. januára 1424 do Krakova, odkiaľ

7 *Eperjes szabad királyi város levéltára 1245 – 1526*. Ed. Iványi, B. Szeged 1931, č. 111.

8 ENGEL, P. – TÓTH, C. N. *Itineraria regum et reginarum*, s. 170.

9 Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív v Prešove, magistrát mesta Prešov, č. 3367/1: “Exposita ad excipiendam serenissimam reginam Isabellam Eperies a 28 die mensis Februarii anno 1552 usque ad 30 eiusdem (sic!). Mestský pisár sa dopustil zaujímavej chyby – pomýlil si mesiace a namiesto januára napísal júl, v dôsledku čoho sa zrodil kuriózne dátum 30. február! Vieme ale, že Izabela Jagiellovská bola na ceste zo Sedmohradska, dlhší čas pobudla v Košiciach a odtiaľ odišla 27. januára 1552, aby cez Prešov a Sącz prišla do Krakova. Náklady jej krátkeho pobytu v Prešove, ako vyplýva z vyššie uvedeného zoznamu nákladov mestskej pokladnice, predstavovali vyše 444 florénov. O ceste Izabely viď VERESS, E. *Izabella királyné 1519 – 1559*. Budapešť 1901, s. 342 – 343; PAJEWSKI, J. *Węgierska polityka Polski w połowie XVI wieku (1540 – 1571)*. Krakov 1932, s. 82; DUCZMAL, M. *Izabela Jagiellonka, królowa Węgier*. Varšava 2000, s. 334.

10 *Dejiny Prešova*. Ed. Sedlák, I., zv. 1, Prešov 1965.

11 *Zsigmondkori Oklevéltár* (ďalej cyt. ZsO), zv. XI (1424). Eds. Neumann, T. – Tóth C. N. Budapest 2009, č. 1560. Originál v: Maďarskom štátnom archíve v Budapešti, DL 43621.

12 BORAS, Z. *Książęta Pomorza Zachodniego*. Poznań 1996, s. 125-140; RYMAR, E. *Rodowód książąt pomorskich*, zv. 2. Śtetin 1995, s. 47 – 51; *Lexikon des Mittelalters*. Bd III. Stuttgart-Weimar 1999, polstrana 2141.

13 NOWAK, Z.H. *Współpraca polityczna państw unii polsko-litewskiej i unii kalmarskiej w latach 1411 – 1425*. Toruń 1996, s. 62 – 76. Wyprawę do Ziemi Świętej omawiają: MOLLE-RUP, W. *Kong Erik af Pommerns Udenlandsrejse 1423 – 1425*, In *Historisk Tidsskrift*, 1881-1882, roč. 5, s. 714 – 744 (zostavený itinerár Erika z rokov 1423 – 1425, avšak jeho pobyt v Prešove sa tu nespomína); IBLER, M. *Kong Erik af Pommernsrejse igennem Kroatien 1424 – 1425*. In *Historie*, Århus 2001, roč. 2, s. 310 – 321.

sa po 4 dňoch vydal do Budína na stretnutie so Žigmundom.<sup>14</sup> Politickým cieľom budínskeho stretnutia bol pokus o vyriešenie, prostredníctvom Žigmunda ako arbitra, dánsko-holštýnskeho sporu o Šlezvik ako aj snaha o zmiernenie narastajúceho konfliktu medzi ríšskymi kurfirstmi a kráľom Žigmundom Luxemburským. Panovníci sa rozhodli vydať z Budína do Krakova, aby mohli byť prítomní 5. marca na plánovanej korunovácii Žofie Holšanskej.<sup>15</sup> Tieto slávnosti, na ktorých sa zúčastnili traja monarchovia, boli príležitosťou na politické stretnutia.<sup>16</sup> Do Krakova sa najprv vybral Erik a až potom ho nasledoval kráľ Žigmund. Pravdepodobne vtedy, cestou z Budína do Krakova, prišiel dánsky kráľ do Prešova. Presný termín pobytu Erika VII. v Prešove nie je ľahké určiť vzhľadom na to, že zápisky v mestskej knihe neobsahujú denné dátumy týkajúce sa vynaložených výdavkov. S určitosťou vieme, že kráľovská návšteva sa uskutočnila v roku 1424. Rovnako vieme, že kráľ prišiel do Prešova z Budína.<sup>17</sup> Pravdepodobne išiel do Košíc, pretože smerom na toto mesto poslali pre kráľa povoz.<sup>18</sup> Vychádzajúc z chronológie zápisov nachádzajúcich sa v nájdenej mestskej knihe mesta Prešova, nachádzame tu najprv poznámku o príchode z Budína a hneď na to sa objavuje zápis o vyplatení 2 florénov pre vyslanca, ktorý išiel k uhorskému kráľovi, ktorý bol v tom čase v Lubowli. Z itinerária Žigmunda jasne vyplýva, že v marci 1424 bol kráľ na Spiši.<sup>19</sup> Pobyt Erika VII. Dánskeho v Prešove vo februári 1424, ako už bolo spomenuté pri jeho ceste z Budína do Krakova, potvrdzujú aj iné zápisky v spomínanej knihe. Mestský pisár zaznamenal výdavok pre mestského richtára na cestu ku kráľovi Žigmundovi do Diósgyőr.<sup>20</sup> Z itinerária vyplýva, že v roku, ktorý nás zaujíma, bol Žigmund v tomto zámku iba medzi 5. a 8. aprílom.<sup>21</sup> Súčasne v mestskej knihe nájdeme už skôr zaznamenanú platbu v prospech istého Jána Fojtu – 9 florénov za víno, ktoré *consumpsit rex Da-*

14 NOWAK, Z.H. *Współpraca polityczna*, s. 63 – 64.

15 NOWAK, Z.H. *Współpraca polityczna*, s. 66; SIKORA, F. *Uroczystości koronacyjne królowej Zofii w 1424 r.* In *Kultura-Kościół-Spoleczeństwo. Studia z dziejów średniowiecza i czasów nowożytnych*. Varšava 2000, s. 161 – 179. Ako zdôrazňuje F. Sikora dánskeho kráľa na tieto slávnosti osobne koncom januára 1424 pozvala kráľovná, keď mu udelila audienciu (SIKORA, F. *Uroczystości koronacyjne*, s. 166-167).

16 ENGEL, P. – TÓTH, C. N. *Itineraria regum et reginarum*, s. 115 chybné uvádzajú, že sa vtedy uskutočnila svadba Vladislava Jagiellovského so Žofiou. Okrem toho pobyt Žigmunda v Krakove stanovujú na obdobie 17. – 18. marca 1424. V skutočnosti Žigmund bol v Krakove od 4. do 19. marca 1424 (SIKORA, F. *Uroczystości koronacyjne*, s. 169, 173).

17 ZsO XI, č. 1560, s. 618: „Item persolvimus in vino pro rege Dacie, quando venit de Buda, LXIII denarios et XX”.

18 Ibidem, s. 617: „Item dedimus Crawz Nickel LXXX denarios, quia duxit currum regis Dacie versus Cassoviam”.

19 ENGEL, P. – TÓTH, C. N. *Itineraria regum et reginarum*, s. 115.

20 ZsO XI, č. 1560, s. 620: “Item dedimus iudici pro expensis, sicut perrexit ad dominum regem ad Dyosgewer, XXVII florenos”.

21 ENGEL, P. – TÓTH, C. N. *Itineraria regum et reginarum*, s. 116.



cie.<sup>22</sup> Použitý minulý čas dokazuje, že víno už je vypité. Zo zistení Jakuba Caro vyplýva, že bol Erik VII. Dánsky ešte 17. februára v Budíne.<sup>23</sup> Keďže odchádzal z hlavného mesta Uhorska najskôr 18. februára, mohol prísť do Prešova až na tretí deň cesty, čiže 20. februára. Kráľ bol ešte na ceste do Krakova, teda jeho pobyt v Prešove netrval dlhšie ako 1 deň.<sup>24</sup>

Mesto, v očakávaní vzácneho hosťa, minulo peniaze predovšetkým na nákup potravín a darčiekov. Kúpilo: 2 zajace (ktoré venovalo dánskemu kráľovi), každého za 1 florén, bravčové mäso za 30 denárov, ryby za 350 denárov, kurčatá a pohostenie za 86 denárov a ovos (27 meríc po 12 denárov), ktorý bol určený ako pokrm pre kráľovské kone a kone jeho suity. Najviac peňazí však minuli na víno, ktoré spolu stálo 9 florénov a 264 denárov.<sup>25</sup> Z časti peňazí kúpili kone ako darček pre Erika.<sup>26</sup> Okrem toho, z mestskej pokladnice boli vyplatené aj prepravné služby a odmeny vyslancov (okrem iného 100 denárov a 1 orta stál prevoz posla dánskeho kráľa do Bardejova).<sup>27</sup> Návšteva dánskeho kráľa stála mesto úrhnou necelých 28 florénov. Na konci mestskej knihy nájdeme precízne záznamy pisára o všetkých nákladoch mesta v roku 1424. Išlo o sumu 2213 florénov a 7 denárov.<sup>28</sup> Môžeme teda konštatovať, že príchod Erika VII. do Prešova výrazne nenarušil mestský rozpočet. Hoci, ako potvrdzujú príklady z iných miest, nie vždy to prebehlo tak hladko. Náklady na pobyt Karola IV. v Brne v roku 1348 predstavovali 232 hrvien, pričom ročný

- 
- 22 ZsO XI, č. 1560, s. 620: “Item solvimus Johanni Foyt IX florenos pro vino, quod consumpsit rex Dacie”.
- 23 *Liber cancellariae Stanislai Ciolek*. Ed. Caro, J. Wien 1871, Bd 1, s. 150, pryzp. 1.
- 24 Dánsky kráľ sa vybral z Prešova do Bardejova. Dôkazom môže byť, že do tohto mesta poslali kráľovského vyslanca (viď nižšie, poznámka 27). Bohužiaľ, medzi početnými mestskými knihami mesta Bardejov, ktoré sa dodnes zachovali, je zachované z roku, ktorý nás zaujíma iba *registrum sindonum*, najstaršia kniha mestských výdavkov zase pochádza z roku 1426 r. Viď. *Magyarország városok régi számadáskönyvei*. Ed. Fejérfataky, L. Budapest 1885, s. 194-233. Analýzu zachovaných stredovekých mestských kníh mesta Bardejov pripravili: SROKA, S.A. *Średniowieczny Bardiów*, s. 15 – 18 a PETROVIČOVÁ, M. *Mestské knihy Bardejova ako prameň k dejinám správy mesta v 15. storočí*, In: *Prameň- jeho funkcia, význam, interpretácia a limity v historickom výskume*, zost. Feriancová, A. – Glejtek, M. Nitra 2010, s. 53 – 58. Do Krakova dánsky kráľ prišiel 25. februára (SIKORA, F. *Uroczystości koronacyjne*, s. 167).
- 25 ZsO XI, č. 1560, s. 617 – 618, 620.
- 26 O daroch viď. QUIRINI-POPLAWSKA, D. *Funkcja polityczno-propagandowa podarunków w późnym średniowieczu i renesansie*. In *Portolana. Studia Mediterranea*, 2007, roč. 3, s. 223 – 236; STARZYŃSKI, M. *Krakowska rada miejska w średniowieczu*. Krakov 2010, s. 133 – 145.
- 27 ZsO XI, č. 1560, s. 617: “Item solvimus I<sup>c</sup> denarios et I ortonem pro vectura versus Bartpham nuntio regis Dacie”.
- 28 *Ibidem*, s. 622. Na porovnanie ročné náklady v blízkosti sa nachádzajúceho mesta Bardejov v polovici XV. storočia predstavovali cca 2800 – 2900 florénov. Viď. SROKA, S.A. *Średniowieczny Bardiów i jego związki z Małopolską*. Krakov 2010, s. 69; ten istý, *Budżet miasta Bardiowa w XV wieku*. In: *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. 2010, roč. 70, s. 104.

príjem mesta bol 837 hrivien. V roku 1421 návšteva Žigmunda Luxemburského v Znojme stála mesto 434 hrivien, pričom ročný príjem tohto mesta bol 1670 hrivien. Na príchod Vladislava Jagiellovského do Olomouca v roku 1497 vynaložilo mesto 2072 florénov.<sup>29</sup> Nevieme, aký bol vtedajší príjem mesta. Musíme však podotknúť, že v minulosti zvyčajne nešlo o jednodňové návštevy, ale také, ktoré trvali niekoľko týždňov. Porovnateľné výdavky s kráľovskými návštevami malo aj mesto Vroclav. V roku 1348 na návštevu Karola IV. a iných hostí z mestskej pokladnice zodpovední vybrali 372 hrivien, avšak v roku 1351 opätovná návšteva Karola stála iba niečo vyše 209 hrivien.<sup>30</sup>

Nedávno objavená a čiastočne publikovaná mestská kniha mesta Prešov z roku 1424 priniesla doteraz neznáme informácie o návšteve dánskeho kráľa Erika VII. v meste. Panovník sa tu zastavil pravdepodobne 20. februára. Po predchádzajúcom stretnutí so Žigmundom Luxemburským cestoval z Búdy smerom do Krakova, kam išiel na korunováciu Žofie Holšanskej, manželky Vladislava Jagiellovského. Výdavky, ktoré malo mesto s prijatím kráľa Erika nasvedčujú, že panovník Kalmárskej Únie bol v Prešove ledva jeden deň. Pre kráľa a jeho suitu hostitelia pripravili predovšetkým hydinu, ryby a bravčové mäso. Všetko výdatne zapili uhorským vínom. Návšteva Erika Dánskeho v Prešove predstavuje zaujímavú epizódu v dejinách mesta, ktoré v stredoveku panovníci až tak často nenavštevovali.

---

29 Príklady sú z: ANTONÍN, R. – BOROVSKEÝ, T. *Panovnícké vjezdy na středověké Moravě*. Brno 2009, s. 153.

30 HOLÁ, M. *Pobyty Karla IV. a jeho dvora ve Vratislavi v letech 1348 – 1372*. In *Dvory a rezidence ve středověku*. Ed. Dvořáčková-Malá, D. Praha 2006, s. 167, 171.

## K hospodáreniu mesta Prešov na základe daňovej-účtovnej knihy z rokov 1528 – 1537<sup>1\*</sup>

Marcela Domenová

**DOMENOVÁ, Marcela. To economy of Prešov on the basis of the book of income and expenditure from the years 1528 -1537. In *Annales historici Pre-sovienses*. ISSN 1336-7528, 2011, vol. 11, no. 2, p. 25-59.**

The paper deals with content analysis of a source called as the book of income and expenditure of Prešov which was kept in the years 1528-1537. The source provides insight not only into history of administration (mayor, town council, council of a hundred men – centumviri), but also shows development and price levels of goods and services, wages of municipal personnel and mainly shows the regular annual income (from sale of beer and vine in the town and its suburbs, Upper and Lower mill, clothier's mill, the blacksmiths' and cloth cutters's activities, urban scales, from a weekly market, town property, town bath; from tithe of bees and pigs, salt chamber, taxes of tenants, etc.) and expenditure of the town ( such as payment of older debts – outstanding debts, winegrowing, the weekly, curial and extraordinary expenses – town fortification, giving the property as a deposit, etc.) in the mentioned period. Overall, the study follows the earlier research of the town books which are a valuable source and serve mainly for reconstructing history of town economy and history of everyday life at the beginning of early modern period.

**Key words:** Prešov, town books, accounting books, revenues of town, expenditure of town, early modern period, wages, prices, economic history

Úradné knihy predstavujú osobitnú diplomatickú kategóriu. Mestské knihy sú výsledkom pravidelnej písomnej aktivity mestskej kancelárie, odrážajú jej organizáciu, vyspelosť a charakter. Počiatok vedenia mestských kníh<sup>1</sup> v Prešove sa spája s rokom 1412 (Knihy mestského a nadmestského zákonodarstva).<sup>2</sup> Knihy mestských

---

1 \* Štúdiá predstavuje výstup, realizovaný v rámci projektu Ekonomické, sociálne a spoločenské pomery miest na východnom Slovensku v stredoveku a ranom novoveku (VEGA č. 1/0347/11).

Mestské knihy sú definované ako zápisy o úradnej činnosti a rozhodnutiach, ktoré sú vedené v knižnej forme pre internú potrebu úradu (inštitúcie). Delia sa na úradné a pomocné; ich typológia a klasifikácia je známa. Pozri LEHOTSKÁ, Darina. *Príručka diplomatiky*. Bratislava : Slovenská archívna správa, 1972, s. 6, 322-324.

2 MVSР, Štátny archív PO, fond Magistrát mesta Prešov – Knihy, sign. 113/I. (ďalej ako MMP – K, sign.). Najstaršia známa mestská kniha súdneho charakteru pochádza z r. 1424 – 1509 (*Eperjes város jegyzőkönyve, Nota liber secretarii civitatis Eppries*). MMP – K, sign. 2677. Obsahuje zápisy zo zasadání mestskej rady. Išlo spravidla o majetkovo-právne spory (dedičské záležitosti, záznamy o dlhoch a sporoch), ale výnimočne aj zápisy trestného charakteru. Podobne aj LEHOTSKÁ, Darina. K počiatkom vedenia mestských kníh na Slo-

financií a mestského hospodárenia sú vo fonde Magistrátu mesta Prešov zastúpené vo väčšom počte. Od roku 1428 sa zachovali daňové registre, od roku 1510 daňové knihy.<sup>3</sup> Knihy mestských financií a hospodárstva sú bohato členené. Radia sa k nim daňovo-účtovné knihy mesta, ktoré predstavujú zaujímavý a autentický prameň pre výskum hospodárskych, ale aj sociálno-spoločenských pomerov vo vybranom období dejín mesta. Naša doterajšia pozornosť bola venovaná obdobiu stredoveku, ako aj priblíženiu pramennej bázy účtovných, daňovo-účtovných kníh z rokov 1441 – 1527<sup>4</sup> a ich obsahovej hodnote pri rekonštruovaní dejín každodennosti v stredoveku a ranom novoveku.<sup>5</sup>

Dnes sa budeme všeobecne venovať podobe mesta, najmä však jeho každoročným – stabilným príjmom a výdavkom. Cieľom sondy je priblížiť daňovo-účtovnú knihu, resp. účtovnú knihu mesta Prešov, ktorá bola vedená v latinskom jazyku v rokoch 1528 – 1537.<sup>6</sup> Zachovala sa v origináli s rozsahom 743 strán. Na jej vedení sa podieľal mestský notár. Post notára v uvedenom období zastávali Kristián Czibner (Cristan/ Cristanus Baccalaureus, 1528 – 1530), po ňom Juraj Wernher (Jorg/ Georgius Werner, Notarius civitatis, Verner de Paczkouia, 1530 – 1532, 1534),<sup>7</sup> tak aj Gregor Feyner/Feiner (1533, 1536) a Imrich Fontanus (1537). Kniha má už pomerne stálu skladbu, ktorá vychádza a nadväzuje na staršiu prax. Členenie vyplýva z charakteru – druhu mestskej knihy. Obsahuje záznamy rozdelené spravidla do

---

vensku : najstaršia bratislavská mestská kniha 1364 – 1538. In. *Historické štúdie* V, 1959, s. 326. BARTL, Július. Mestské knihy na Slovensku a problémy ich štúdia. In *Studia historica Tyrnaviensia III* Trnava : Katedra História Trnavskej Univerzity v Trnave, 2003, s. 230 – 231. ISBN 80-89074-634.

- 3 Z rokov 1428 – 1527 sa v Prešove zachovalo 24 daňových zoznamov (registrov), ktoré evidujú výber riadnej dane od mešťanov – majiteľov nehnuteľností a 13 daňových registrov evidujúcich počty nájomníkov. DOMENOVÁ, Marcela. Daňové písomnosti a sociálno-ekonomické pomery mesta Prešov v období stredoveku. In *Zborník vedeckých prác katedry ekonómie a ekonomiky ANNO 2009* [elektronický zdroj]. Ed. Rastislav Kotulič. Prešov 2009, s. 227, 244. (ďalej ako DOMENOVÁ, Marcela. *Daňové písomnosti a sociálno-ekonomické pomery mesta Prešov v období stredoveku*, s.). Pozri heslo Prešov. In ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján a kol. *Lexikón stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010, s. 342. ISBN 978-80-89396-11-5.
- 4 MMP – K, sign. 2678, 2676, 2682. Od 15. storočia sa zachovali aj účtovné zlomky – súpisy, napr. súpisy sladovni a postrihovačov súkna, kováčov; viaceré účtovné, tridsiatkové registre alebo fragmenty účtov mesta.
- 5 DOMENOVÁ, Marcela. Daňové písomnosti a sociálno-ekonomické pomery mesta Prešov v období stredoveku, s. 221-255; Potraviny a nápoje – variabilita stravovania a ceny tovarov v stredovekom Prešove. In *Zborník vedeckých prác katedry ekonómie a ekonomiky Anno 2008*. [elektronický zdroj]. Ed. Rastislav Kotulič. Prešov 2008, s. 106 - 132. Dostupné na internete <http://www.pulib.sk/>
- 6 MMP – K, sign. 2662 (staršia sign. 890). V archívnej pomôcke evidovaná ako *Daňová účtovná kniha /poplatky/*. (*Registrum expositorum*), čistopis o rozmeroch 31 x 21cm. Väzba – pôvodná, hnedá koža s rámcovou linkovou ornamentálnou slepotlačou, 2 páry kožených zväzov. prúžkov, rozmery 32 x 22 cm.
- 7 V zátvorkách uvádzame iné podoby mena uvádzané v archívnom prameni.

stanovených tematických skupín – cyklického charakteru, radené chronologicky – podľa účtovného roka. Každoročne sa stretávame so záznamami: obnova mestského magistrátu, príjmy (z jednotlivých položiek) mesta a nakoniec sú radené výdavky mesta, ktoré zaznamenávajú aj výplaty mestských zamestnancov. Všetkým trom okruhom sa budeme venovať bližšie.

### **Obnova mestského magistrátu – presah do dejín správy**

Pretože sa knihyestskej správy z obdobia stredoveku pre Prešov nezachovali,<sup>8</sup> zoznam členov novozvolenejestskej rady, richtárov a neskôr aj členov volenej obce možno rekonštruovať prostredníctvom hospodárskych kníh mesta, daňových registrov, listín alebo zestskej korešpondencie. Informácie o novozvolenejestskej samospráve Prešova evidujeme aj v daňovo-účtovnej knihe mesta z rokov 1528 – 1537. Mestskú radu tvoril v skúmanom období richtár a 12 prísazných (consiliarii, consiliatores, assessores, senatores, iurati), volených v jednom termíne (Tab. 1). Viacerých z prísazných možno v uvedenom období dokumentovať aj na poste notára, richtára, provizóra alebo centumvira. Významné postavenie a zastúpenie vestskej samospráve mali rodiny Melczer, Grünwald, Cromer či Feiner.

Post richtára (urbis rector, iudex), ktorý bol volený na obdobie jedného roka a jednohlasne,<sup>9</sup> zastávali v nami sledovaných rokoch muži: Melchior Melczer (Malcher, Melczer, 1528, 1532 – 1534) a Andrej Cadar (Andreas Cadar, 1530)<sup>10</sup> – resp. ako Andrej Grünwald (Andreas Grinwald, Grinwaltt, Grünwald, Grünwald 1529, 1535 – 1537). Obnova magistrátu sa neeviduje pri zázname z roku 1531. Z iných zdrojov však vieme, že richtárom bol Juraj Werner.<sup>11</sup> Napriek tomu, že svoju funkciu mali zastávať bezplatne, možno dokladovať, že si na konci účtovného roka mohli udeliť aj odmenu – dar. V roku 1534 to bolo po 1 zlatom (floréne, ďalej ako fl.) na hlavu, čiže spolu 13 fl.<sup>12</sup> Na zasadaniachestskej rady sa zvykli aj pohostiť. Najvyššia suma sa registruje na prvom stretnutí – na tzv. prandium, najskôr v podobe neskorých raňajok či desiaty okolo 11. hodiny. Dost' vysokú sumu na tento účel evidujeme napr. v roku 1531 – 19 fl. a 13,5 denárov (ďalej ako den.). Iné výdavky išli ešte na korenie či hrnce. V roku 1532 stálo prvé alebo veľké prandium v 17 fl. a 38 den.<sup>13</sup> a v roku 1533 – 13 fl. a 61 den.

---

8 Najstaršia kniha obnov magistrátu sa zachovala k rokom 1538 – 1544. MMP – K, sign. 2663.

9 Voľby prebiehali začiatkom januára v termíne okolo – respektíve po sviatku Troch kráľoch (6.1.). Na voľbe sa podieľala rada sto mužov (centumviri). MMP – K, sign. 2676.

10 V iných súdobých písomnostiach aj ako Andrej Binder. V roku 1536 a 1537 archívna pomôcka odkazuje na richtára menom Andrej Kadara ale aj Grunwalda, účtovná kniha eviduje Andreja Grinwalda/Grunwalda, t. j. mohlo by ísť o jednu a tú istú osobu MMP – LL, sign. 2518, 2551, 2768, 2769, 2774. *Inventár archívu mesta Prešova 1520 – 1550 (1606)*. Zost. Jozef Repčák. Prešov, s. a., s. 139, 142, 165.

11 Napríklad MMP – K, sign. 2674.

12 MMP – K, sign. 2662, s. 434.

13 Na konci účtovného obdobia sa vyskytlo ešte raz a stálo mesto 12 fl. a 36 den.

**Tab. 1. Prehľad prisázných mesta Prešov k rokom 1528 – 1537<sup>14</sup>**

Meno	1528	1529	1530	1531	1532	1533	1534	1535	1536	1537
Kristián (Cristannus, Cristianus) Czibner - zomrel 23.2.1530	x		x							
Tomáš (Thomas) Plawniczer	x									
Michal (Michael) Belsz /Beels/Bels - zomrel počas adventu	x					x	x	x		
Benedikt (Benedictus) Zwla	x		x		x	x	x	x	x	x
Ján (Johannes) Gleckner	x									
Pavol (Paulus) Mock	x									
Juraj (Georgius) Werner	x		x		x	x				
Andrej (Andreas) Binder Andrej (Andreas) Grünwalt	x				x		x			
Peter (Petrus) Calmar	x									
Ján (Johannes) Cromer/ Kromer	x		x		x					
Lukáš (Lucas) Fleyscher/Lanius - zomrel 27.5.1534	x		x			x	x			
Michal (Michael) Gilg/ Gylg	x		x		x	x	x	x	x	x
Gašpar (Gaspar) Schmid			x							
Albert (Albertus) Goder / Godor			x		x					
Ján (Johannes) Fayner			x							
Matej (Mathias) Binder			x						x	
Valentín (Valentinus) Steffen			x							
Krištof (Cristoforus) Melczer			x							
Lukáš (Lucas) Merer					x					
Leonard (Leonardus) Joon/Ja <sup>n</sup> /Ja <sup>nu</sup> /Jon - zomrel 22.9.1536					x	x	x	x	x	
Gregor (Gregorius) Feyner/Feynerus/Feiner Fenier (?)					x	x	x	x	x	
Ján (Johannes) Tischler/ Mensator					x	x				

<sup>14</sup> MMP – K, sign. 2662.

Štefan (Steffanus, Stephanus) Czibner/ Czebner					x				x	x
Blažej (Blasius) Matter(i)n/Matherrin					x	x	x	x		
Peter (Petrus) Cromer						x	x	x	x	x
Michal (Michael) Faber/ Schmidt						x		x		
Matej (Mathias) Kroner/ Croner						x		x		
Ján (Johannes) Tholcz(er)							x			
Pavol (Paul, Paulus) Grünwaltth/Grinwalt/ Grunwalt/ Grünwald							x	x	x	x
Anton (Antonius) Stroner							x			
Melchior (Melchior) Melczer								x	x	x
Anton (Anthonius) Schneider								x		
Ambróz (Ambrosius) Binder									x	x
Gašpar (Caspar) Sebenburger/ Siebenburger									x	x
Ján (Hans, Joannes) Patsker/Patschkher - zomrel 1.8.1538									x	x
Ján (Joannes) Heischer										x
Juraj (Georgius) Fridrich										x

V dôležitých celomestských záležitostiach mestská rada rozhodovala spolu s vonkajšou radou (širšou či veľkou radou, radou sto mužov – centumhomines, centumviri, nomina tribunorum..., nomina tribunorum et seniorum plebis sive centumvirorum...). Jej členovia boli volení na obdobie jedného roka rovnako v mesiaci január (ich funkcia nebola doživotná). Počet členov vonkajšej rady kolísal a nebol ustálený.<sup>15</sup> Novoimplementovaným každoročným zápisom – v porovnaní so staršími daňovo-účtovnými knihami, je práve zaznamenanie menoslovu členov rady sto mužov. Ich zápis je súvislý (v 1 – 2 stĺpcoch) bez bližšieho rozdelenia podľa zasadacieho poriadku na stoly (mensa), ktoré možno rekonštruovať v Prešove až po

15 Bližšie aj ULIČNÝ, Ferdinand. K vývinu správy šarišských a zemplínskych miest a mestečiek v 14. - 16. storočí. In *Vývoj správy miest na Slovensku*. Zost. Richard Marsina. Martin : Osveta, 1984, s. 119-123; *Dejiny Prešova I*. Ed. Imrich Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1967, s. 81.

roku 1545.<sup>16</sup> V skúmanom období sa pohybovala na čísle 50 (r. 1534) až 55 (r. 1532). Pri záznamoch z rokov 1534 – 1537 sme zaevidovali aj zápis o úmrtí (mortuus) centumvirov, v počte 1 – 8 ročne (Tab. 2.). Jednotlivcov z radov centumvirov možno nájsť v prameni ako správcov (provisor) istých mestských príjmov. Na čele centumvirov stál rečník (Tribunus plebis). Menovite na tomto poste vieme doložiť Michala Prawsa (1532), Jána Czibnera (1533), Juraja Vernera (Vernerus, 1534 – 1536) a Jána Feinera (Feyner, Fermer, 1535, 1537).

**Tab. 2. Prehľad počtu centumvirov k rokom 1492 – 1537<sup>17</sup>**

Rok	Počet	Rok	Počet
1492	84	1533	51
1496	80	1534	50 (†3)*
1497	64	1535	53 (†1)
1528–1531	-	1536	54 (†1)
1532	55	1537	51 (†8)

\* Počet zomrelých uvedený v zátvorke.

### **Charakter a členenie zápisov mestských príjmov a výdavkov k rokom 1528 – 1537**

**Základ mestských príjmov** (percepta, proventus civitatis, registrum communium proventum Ciuitatis perceptorum) vieme podrobnejšie rekonštruovať od roku 1497 – s výnimkou niekoľkých rokov. V analyzovanom období 1528 – 1537 sa príjmy mesta evidovali v pravidelnejšej vnútornej štruktúre – skladbe. Jednotlivé zdroje príjmov (položky) boli zaznamenané nie vždy v rovnakom poradí, hoci ich vnútorné štruktúrovanie bolo zhodné. Dôraz pri ich radení nebol ani na základe dôležitosti, resp. najväčšieho zisku. Pravidelne sa opakujúce položky možno rozdeliť podľa skladby na:

#### 1. riadne príjmy:

- výčap (de garratura, educilatio cervisie) v meste a na predmestiach; resp. aj predaj piva v meste a na predmestiach (de venditione cervisie – in utroque Suburbio),
- zisk z Horného mlyna a samostatne z Dolného mlyna (de Molendino Superiore/ Inferiore),
- z mlyna súkenníkov (de Mola Panificis/ panificum); samostatne z dielní (po)strihačov súkna (de officina Rasoria, pannificorum, panirasone),

16 Staršie výskumy prezentovali podrobnejšie rekonštruovanie faktografie k centumvirom až k rokom 1538 – 1544 a 1545 – 1554, kedy sa ich počet v jednotlivých rokoch pohyboval na čísle 51 až 59. MMP – K, sign. 2665. Delili sa na stoly, na čele ktorých bol decurio (k roku 1548). Bližšie o dejinách správy a rozdelení centumvirov na 4 stoly – mensy napr. ORTU-TOVÁ, Monika. *Prešovská účtovná kniha 1545 – 1554*. Diplomová práca. Prešov : FF PU, 2003, s. 14, 32 - 35.

17 MMP – K, sign. 2662. MVSР, Štátny archív PO, fond Magistrát mesta Prešov – Listy a listiny, sign. 539/a, 597 (ďalej ako MMP – LL, sign.).



- z činnosti kováčov (de lapide... quo utuntur fabri, de cotibus fabrorum),
  - výsek mäsa (de macellis, de lanienis sive Macellis),
  - z mestských váh (de Libra civitatis, Libra civitatis),
  - výčap vína (de garratura vini/ vinorum),<sup>18</sup>
  - cirkevný desiatok (de decimis Episcopilibus) – z mestských sýpok, úrody, hl. obilia,
  - z dielne zlatníkov (de officina Aurifabrorum),
  - z /kráľovského/ tridsiatku (de Tricessima regia),
  - z týždenného trhu – trhový poplatok (census fori/ Fori hep/bdomadalis),
  - z mestských majetkov – pozemkového vlastníctva, dedín (de praedio..., de possessionibus civitatis, census et percepta possessio et collones Civitatis),
  - z mestského kúpeľa (census Balnee Stube, de Balneo publico),
  - z desiatku zo včelárstva (de decimis apium),
  - z desiatku z chovu sviň, resp. ošípaných (de decimis porcorum),
  - zo soľnej komory (de Camara/ Camera Salis),
  - z dane nájomníkov (census Inquilinorum),
  - z úrody a z predaja vína, prázdnych sudov (de fecibus vini et vasis vacuis venditis),
  - príjem z dane a starých dlhov (census antiquus et antiqua debita percepta; antiqua debita).
2. príjem z dane a starých dlhov (census antiquus et antiqua debita percepta).
  3. mimoriadne príjmy (percepta extraordinaria).

Na ich konci sa vyskytla aj summa summarum príjmov (Tab. 3) okrem rokov 1532 – 1537, čo nebolo v dovtedajšej kancelárskej praxi zvykom.

**Výdavky mesta** (exposita, registrum expositorum) sú spravidla dvojakého charakteru. Jednu časť tvoria výdavky spojené s vnútorným hospodárskym a spoločenským životom mesta, ako boli týždenné výdavky, platby pre mestských sluhov a úradníkov, za služby pre rozličných remeselníkov; na údržbu čistoty a poriadku v meste, na dary, cestovné výdavky zástupcov mesta a pod. Druhú kategóriu predstavujú dane a výdavky mesta na výstavbu – obnovu hradieb (opevnenia), vedenie vojny Uhorska s Turkami, vinice atď. Boli každoročne evidované po mestských príjmoch. Pravidelne sa opakujúce položky možno rozdeliť podľa skladby na:

1. staré resty, dlhy (registrum auriquorum debitorum persolutorum)
2. riadne výdavky (Registrum expositorum), ktoré obsahovali týždenné výdavky (exposita hebdomadarum, Registrum eorum que hebdomadatim exposita sunt); na konci v deň ročnej uzávierky – kalkulácie (ratio calculationis) spravidla aj s celkovou sumou týždenných výdavkov<sup>19</sup>
3. mimoriadne výdavky (exposita extraordinaria) – radené priebežne alebo na konci po týždenných výdavkoch mesta

---

18 Evidovaný mohol byť spolu pri meských váhach (vyskytlo sa to hl. v r. 1497 – 1527).

19 Vyskytli sa aj prípady – roky, kedy summa summarum chýbala.

4. po 1528/1533 osobitne vyčlenené výdavky, napr.:
- vinič a jeho pestovanie (exposita in Vineis, vinearum cultura...),
  - výdavky kuriálne (curialia presenti anno); platy vybraných mestských zamestnancov.

Účtovný rok končil bilancovaním – zhrnutím všetkých výdavkov, uvedením sumáru (Summa Summarum universonum), ktorý však nebol pravidlom (Tab. 3). Odrážalo sa to od spôsobu vedenia knihy jednotlivými notármi. Takéto nezhodnotenie stavu mestskej pokladne (1535 – 1537) nebolo v predchádzajúcom období a podobných mestských knihách zvykom,<sup>20</sup> napokon znevýhodňuje aj bádateľa pri sumarizovaní a hodnotení hospodárenia mesta.

**Tab. 3. Celkové evidované príjmy a výdavky mesta Prešov v rokoch 1528 – 1537<sup>21</sup>**

Rok	Summa summarum – príjem	Summa summarum – výdavky	Rok	Summa summarum – príjem	Summa summarum – výdavky
1528	1309 fl. a 83 den.	3365 fl. a 30,5 den.	1533	-	6312 fl. a 38 den.
1529	1259 fl. a 84 den.	3227 fl. a 91,5 den.	1534	-	7445 fl. a 74 den. a 1 obol.
1530	-	3004 fl. a 32,5 den.	1535	-	-
1531	1544 fl. a 35,5 den.	3525 fl. a 21,5 den.	1536	-	-
1532	-	6660 fl. a 82,5 den.	1537	-	-

Jednotlivým položkám z príjmov i výdavkov Prešova sa možno venovať bližšie najmä preto, lebo ako vyplýva z časti tabuľky, vyskytli sa roky, kedy ročné výdavky mesta presiahli jeho príjmy. Zároveň možno poznamenať, že vedenie knihy a jednotlivých položiek (rubrik príjmov a výdavkov) v porovnaní s predchádzajúcim obdobím bolo povrchnejšie najmä preto, že so zmenou notára sa nemuseli zaznamenávať celkové prepočty – sumáre nielen evidovaných položiek, ale aj jednotlivých strán mestskej knihy a dokonca ani summy summarum. Pribúdajú rubriky s datočnými príjmami z vyplatených dlhov a daní, s mimoriadnymi príjmami a výdavkami, resp. škála ich zápisov je po obsahovej stránke variabilnejšia a častokrát (podľa SSSJ vhodnejšie často) dopĺňajúca mozaiku údajov, ktoré by sa mohli evidovať pri iných rubrikách príjmov a výdavkov mesta – najmä s investíciami mesta do pozemkového vlastníctva. Vyskytli sa aj prípady, že po celkovej sume summarum príjmu sa zaevidovalo ešte niekoľko malých príjmov, ako napr. v roku 1528 v sume 9 fl. a 50 den.<sup>22</sup>

20 MMP – K, sign. 2676, 2678.

21 MMP – K, sign. 2662.

22 Z nich robilo 6,5 fl. za predaj 3 býkov (bos) a 3 fl. z tridsiatku – konkrétne od Jána Cromera za súkno.

### Z príjmov mesta Prešova v rokoch 1528 – 1537

Vinohradníctvo a vinárstvo, varenie piva a obchodovanie s uvedenými artiklami sa stalo súčasťou investícií mesta i mešťanov, ktorí ho mohli variť aj pre vlastnú potrebu. Najstaršie cechové artikuly pivovarníkov – sládkov sa zachovali z roku 1506 a varenie piva určeného na predaj bolo v tom čase možné len v tomto cechovom spoločenstve.<sup>23</sup> Základnou surovinou pri výrobe – varení piva bol jačmeň (čierne – tmavé pivo), ale aj raž (žito) či pšenica. Chmeľ predstavoval doplnkovú surovinu.<sup>24</sup> Pivo sa čapovalo v meste, ale i na jeho predmestiach. Príjmy z výčapu, *resp. predaja piva v meste* (De Garratura cereusiem /in/ civitate, Garratura cerewisie / cerevisie civitate) **a na predmestiach** (Wenditis cereusiem suburbys/ suburbii, venditionis cereusie/ cervisie ad svurbium/ad suburbia, de vendicione cerusie in utroque suburbio, garrarura) tvorili aj základ mestských príjmov v uvedenom období. V oboch prípadoch sa spravidla ročné príjmy z výčapu evidovali vo viacerých termínoch – napr. k trom termínom (r. 1536), k piatim (r. 1532, 1534, 1537), k šiestim (r. 1528 1535), deviatim (r. 1530, 1532), desiatim termínom (r. 1531). Záznamy sú strohé, majú charakter notícií – dátum (spravidla uvedenie dňa podľa cirkevného datovania – sviatku) a suma/finančná položka.<sup>25</sup> Na ich konci sa zvyklo uviesť celková suma zaevidovaná notárom alebo aj spoločná suma získaná z mesta a predmestí (okrem r. 1531 – 1537). Jednotlivé sumy sme prepočítali a po porovnaní našich prepočtov s celkovou sumou došlo k menším odchýlkam (r. 1528, 1530). Príjmy naznačujú veľkú spotrebu – konzumáciu tohto nápoja, ktorý jednoznačne dominoval nad vínom (ktoré bolo aj drahšie a dovážané). Suma vybraná v meste bola vždy vyššia ako z predmestí. Pohybovala sa na sume od 37 fl. a 11 den (r. 1537) do 106 fl. a 79 den. (r. 1532). Sumy z predmestí sa pohybovali od 39 fl. a 91 den. (r. 1536) do 83 fl. a 16. den. (r. 1529). Pri roku 1537 sa suma pri predmestiach neuviedla a pravdepodobne sa do mestskej pokladne nevybrala žiadna suma. (Tab. 4). Skúmaný prameň však bližšie neuvádza – nelokalizuje miesta výčapu (hostinca). Pivo sa mohlo čapovať aj v mestskej vinárni. Pri tejto agende vieme ojedinele doložiť aj správcov – prefektov. V roku 1533 to boli dvaja muži – Andrej Grunwalt a Martin Melczer.

---

23 MMP – LL, sign. 733/a.

24 ULIČNÝ, Ferdinand. Víno, pivo, pálenka na východnom Slovensku v stredoveku a novoveku. In *Nápoje v minulosti a prítomnosti Slovenska*. Zost. Jozef Baďurík. Prešov : LANA, 2001, s. 23. ISBN 80-968312-4-0.

25 Rovnaký charakter majú zápisy aj pri iných položkách.

**Tab. 4. Príjmy mesta z výčapu, predaja piva v meste a na predmestiach v rokoch 1528 - 1537<sup>26</sup>**

Rok	Suma v meste	Suma z predmestí	Celkovo	Rok	Suma v meste	Suma z predmestí	Celkovo
1528	99 fl. a 15,5 den*	75 fl. a 36 den	174 fl. a 51,5 den.	1533	100 fl. a 48 den.	50 fl. a 56 den.	-
1529	93 fl. a 57,5 den.	83 fl. a 16 den	176 fl. a 73,5 den.	1534	89 fl. a 26 den.	57 fl. a 20 den. a 1 obol a 1 Becz	-
1530	82 fl. a 11,5 den.	70 fl. a 21,5 den.	150 fl. a 33 den.**	1535	57 fl. a 25 den.	49 fl. a 95 den.	-
1531	95 fl. a 65 den.	78 fl. a 65,5 den.	-	1536	54 fl. a 93 den. a 1 obol	39 fl. a 91 den. a 1 Becz.	-
1532	106 fl. a 79 den.	63 fl. a 85 den.	-	1537	37 fl. a 11 den.	-	-

\* R. 1528 – výčap v meste: 100 mínus 1 fl. a 15,5 den. – t. j. 99 fl. a 15,5 den. – naše prerátanie: 99 fl. a 5 den. Celková suma z mesta a predmestí by mohla byť 174 fl. a 50,5 den. V tabuľke však ponechávame údaje zachytené v analyzovanej knihe.

\*\* Podľa prepočtu súm a ich prerátania podľa pravidla 1 fl. = 100 den. vyšla suma 152 fl. a 33 den.

Vinohradníctvo možno zaradiť k poľnohospodárskemu podnikaniu mesta. Okrem príjmu z výčapu a predaja piva sa evidoval osobitne *príjem z výčapu vína* (Garratura Vini, De Garratura Vinorum In Civitate). Išlo o výčap v meste, čiže v hradbách. Každoročne však boli ročné zisky pre mesto oveľa nižšie ako z výčapu piva. V rokoch 1528 a 1537 sa príjem neevidoval. Mestské víno sa skladovalo v mestskej pivnici, čapovalo sa vo vinárni (krčme, cella vinarii), ktorá bola v časti budovy – v trakte radnice. Prameň uvádza ojedinele aj meno výčapníka, ktorým bol napr. v roku 1531 Andrej (Garrator). Pri ňom sa evidovala celá suma a dlh v súvislosti s dvoma menami, ktorý ostal v hodnote 6,5 fl. bez 12 den. Sumy z výčapu vína sa v analyzovanom období pohybovali okolo 1 fl. – 8 fl. (Tab. 5.).

Prešov začal postupne kupovať vinice aj vo vzdialenejších lokalitách – v Tokaji, na južnom Zemplíne, napr. v Tolcsve, Miskolci,<sup>27</sup> neskôr v Tállyi a Zombore.<sup>28</sup> V skúmanom období rokov 1528 – 1537 sa menovite uvádza Tolcsva. Bližšie o investíciách mesta v súvislosti s vinicami a dorábaním vína zachytávajú výdavky mesta.

26 MMP – K, sign. 2662.

27 MMP – LL, sign. 522, 720, 721, 1031 (r. 1505: kúpa opusteného domu v Tolčve; r. 1520: vinica na vrchu Gyopáros).

28 BODNÁROVÁ, Miloslava. Poľnohospodárska výroba Prešova a prešovských mešťanov v 16. storočí. In *Zborník príspevkov k slovenským dejinám: k životnému jubileu Richarda Marsinu*. Zost. Vincent Sedlák. Martin : Matica slovenská, 1998, s. 248.

**Tab. 5. Príjmy mesta z výčapu vína z rokov 1528 – 1537<sup>29</sup>**

Rok	Suma	Rok	Suma
1528	-	1533	7 fl. a 7 den.
1529	1 fl. a 44 den.	1534	4 fl.
1530	3 fl. a 72 den.	1535	4 fl. a 90 den.
1531	8 fl. a 69 den.	1536	4 fl. a 80 den.
1532	8 fl. a 44 den.	1537	-

V hospodárskom živote Prešova bolo pestovanie viniča a produkcia vína dost' dôležitá. Napriek vysokým nákladom na kultiváciu vinogradov, všetky práce vrátane obrábania až po vinobranie, prevoz atd. boli pre mesto ziskové. Víno sa stalo bežnou súčasťou stravovania, dostalo sa na miestny trh, ale bolo aj predmetom zahraničného obchodu. Samostatne sa v mestských účtoch evidujú i **príjmy z úrody, predaja vína, resp. vínnych sudov** (Fferes vini et vasa vendita; De fecibus vini; De fecibus vini et de vasis venditis). Pri jednotlivých rokoch možno nájsť výnimočne mená prefektov – správcov (prefekt celle vinarie/ Celle Vinarie). V rokoch 1533 – 1535 bol správcom – prefektom Michal Gylg. V roku 1536 Pavol Grunwalt. Výber poplatkov a účtovanie sa realizovalo vo viacerých termínoch (napr. v dvoch – v r. 1531 a viac, napr. v piatich – v r. 1537). Nie vždy sa uviedla celková suma, resp. zostatok pre mestskú pokladnicu. V roku 1535 sa celkovo po prerátaní eviduje 89 fl. a 69 den. a 1 obol, no správca vynaložil výdavky v sume 67 fl. a 61 den.<sup>30</sup> Podobne v roku 1536 sa evidovali vyššie sumy v súvislosti s predajom, výdavkami, keď napokon v pokladnici ostalo 21 fl. a 85 den. Celkovo možno konštatovať, že príjem mesta z tejto položky predstavoval sumu približne od 21 do 97 fl. (Tab. 6).

**Tab. 6. Príjem mesta z úrody a z predaja vína v rokoch 1528 – 1537<sup>31</sup>**

Rok	Suma	Rok	Suma
1528	97 fl. a 75 den.	1533	70 fl. a 74 den.
1529	63 fl. a 19 den.	1534	80 fl. a 11 den.
1530	41 fl. a 3 den.	1535	[89 fl. a 69 den. a 1 obol]*
1531	52 fl. a 67 den.	1536	[21 fl. a 85 den.]
1532	67 fl. a 41 den.	1537	[81 fl. a 90 den.]

\* Údaje v [...] sú doplnené a prerátané nami.

29 MMP – K, sign. 2662.

30 Pri položkách chýba def. získaná suma. Zároveň ani na konci strán sa už neeviduje celková suma strany.

31 MMP – K, sign. 2662.

Jedny z najvyšších súm evidujeme v súvislosti s mlynmi.<sup>32</sup> Tie na vodný pohon boli v meste dva. Horný mlyn sa nachádzal pod starou vodárňou (Kumštom) a Dolný mlyn na ohybe potoka, na rohu dnešnej Švermovej a Kúpeľnej ulice. **Príjem mesta z Horného mlyna** (De molendini/ o superioris, Molendino Civ. Superiori, De Molendino Superiore percepta) sa evidoval – vyberal spravidla vo viacerých termínoch. Napr. v piatich termínoch (r. 1533, 1536), v šiestich (r. 1528, 1534), v siedmich (r. 1535), v ôsmich (r. 1532), v deviatich (1537), v jedenástich (r. 1530), ale aj v dvanástich (r. 1531) termínoch. Za ním bol evidovaný **príjem z Dolného mlyna** (Molendini inferioris, Mol. Civ. Inferior, De Molendino Inferiore Percepta) – vyberaný podobne vo viacerých termínoch. Mohli byť zhodné ako pri Hornom mlyne alebo aj v inom počte.<sup>33</sup> Pri výške vybraných súm možno konštatovať, že príjem mesta z Horného mlyna bol spravidla vyšší cca o 70 – 95 fl. Najvyššiu vybranú sumu pri Hornom mlyne 230 fl. a 41 den. a pri Dolnom mlyne 135 fl. a 99 den. sme zaznamenali pri záznamoch z roku 1537. Naopak, najnižšie vybrané sumy pri záznamoch z roku 1534 (Tab. 8.). Na agendu dozerali správcovia, ktorí zastávali, rovnako ako v iných prípadoch, post v rade sto mužov – centumvirov. Ich mená vieme doložiť len k niekoľkým rokom. V roku 1533 mali mlyny dvoch správcov – prefektov, a to Štefana Czibnera a Valentína Steffana. V roku 1535 tieto posty zastávali Štefan Gerber a Matej Binder. Príjmy z mlynov tvorili pre mesto jedny z najvyšších príjmov. Rovnako to bolo aj v rokoch 1497 – 1527, kedy sa pre porovnanie pohybovali na sume okolo 190 – 224 fl. z Horného mlyna. Tá bola približne dvakrát až trikrát vyššia ako z príjmu z Dolného mlyna (cca 90 – 267 fl.).<sup>34</sup> V roku 1537 mesto v rámci výdavkov vyčlenilo samostatnú položku na obnovu Dolného mlyna, ktorý bol vypálený bližšie neuvedenými nepriateľmi (protivníkmi). Mlyn však ostal funkčným, lebo mesto z neho malo zisk. Celková suma vynaložená na obnovovacie práce robila 8 fl. a 12 den.

32 Mlyny sa spomínali v Prešove napríklad v mestských účtoch v roku 1429, 1442. MMP – LL, sign. 153, 345.

33 Napr. r. 1531 Horný mlyn – 12 termínov, Dolný mlyn – 10 termínov; v r. 1534 Horný mlyn – 6 termínov, Dolný mlyn – 5 termínov; v roku 1537 Horný mlyn – 9 termínov, Dolný mlyn – 7 termínov.

34 DOMENOVÁ, Marcela. Potraviny a nápoje – variabilita stravovania a ceny tovarov v stredovekom Prešove. In *Zborník vedeckých prác katedry ekonómie a ekonomiky Anno 2008*. [elektronický zdroj]. Ed. Rastislav Kotulič. Prešov 2008, s. 112-113 (ďalej ako DOMENOVÁ, Marcela. *Potraviny a nápoje - variabilita stravovania a ceny tovarov v stredovekom Prešove*, s. ).

Tab. 8. Príjmy mesta z Horného a Dolného mlyna v rokoch 1528 – 1537<sup>35</sup>

Rok	Suma – Horný mlyn	Suma – Dolný mlyn	Celkovo	Rok	Suma – Horný mlyn	Suma – Dolný mlyn	Celkovo
1528	164 fl. a 60 den.	73 fl. a 61 den.	208 fl. a 21 den.	1533	148 fl. a 67 den.	57 fl. a 39 den. a 1 obol.	-
1529	183 fl. a 37 den.	89 fl. a 116 den.	272 fl. a 53 den.	1534	133 fl. a 98 den.	62 fl. a 34 den.	-
1530	139 fl. a 8,5 den.	67 fl. a 46,5 den. (!)*	206 fl. a 55 den.	1535	209 fl. a 41 den. a 1 obol	117 fl. a 98 den.	-
1531	139 fl. a 81,5 den.	62 fl. a 70 den.	-	1536	156 fl. a 98 den. a 1 obol a Bez.1	84 fl. a 83 den.. a 1 obol	-
1532	149 fl. a 48,5 den.	62 fl. a 42 den.	-	1537	230 fl. a 41 den.	135 fl. a 99 den.	-

\* Podľa prepočtu súm a ich prerátania podľa pravidla 1 fl. = 100 den. vyšla suma 67 fl. a 47,5 den. Celková suma sa však zhoduje so sumou 67 fl. a 46,5 den.

V súvislosti s odevníctvom, s výrobou a úpravou látok možno uviesť aj strihačov či postrihovačov súkna, prípadne súkenníkov.<sup>36</sup> S remeslom sa v tejto súvislosti stretávame od 15. storočia. *Pri príjmoch mesta z mlyna súkenníkov* (De Mola pannificum) vyplýva, že sa spravidla nevybrali všetky sumy a časť z nich sa odrátala z dane, časť sa vybrala neskôr. Napr. v roku 1528 tvorila suma z dane (census) 2 fl. a ostalo zaplatiť 11 fl. a 7 den. V roku 1529 sa z dane zaplatili 2 fl. a na stavbu zostalo 8 fl. a 57 den. V roku 1530 – príjem za staré dlhy robil 2 fl. a ostávalo splatiť ešte 6 fl. 62 den. Podobne to bolo aj v rokoch 1531 – 1533.<sup>37</sup> V rokoch 1534 – 1537 robil príjem mesta evidovaný ako daň alebo starý dlh (de censu mole, census mole eorum) sumu 2 fl. V r. 1537 sa stretávame pri tomto poplatku s menom remeselníka – Klement Mechmacher.

Pri príjmoch Prešova sa evidovali aj *príjmy z dielni od strihačov, resp. postrihovačov súkna* (Officina Pannitonsoria, De Officina Pannirasoria, pannicide presentaverunt...). V celom analyzovanom období rokov 1528 – 1537 robil ročný príjem pre mesto 4 fl. V roku 1528 sa príjem (census) evidoval len od majstra Jána (v sume 4 fl.), v roku 1536 a 1537 od dvoch mužov – Juraja Pannitonsora a Martina Tonsora. Od roku 1534 sa okrem sumy 4 fl. za oficíny o niekoľko položiek nižšie v mestskej knihe zaevidovala ďalšia položka za *činnosť postrihovačov súkna, resp. krajčirov*

35 MMP – K, sign. 2662.

36 Postrihovanie tkaniny – súkna patrilo medzi náročné a jemné textilné remeslá. V Prešove bolo aj bielidlo. Podľa Antona Špiesza sa však toto remeslo vyskytuje až od 16. storočia a nebolo veľmi rozšírené, keďže tieto úkony robievali samotní súkenníci, teda obyvatelia mesta spojení s týmto remeslom boli skôr súkenníkmi alebo obchodníkmi zo súknom.

37 V r. 1531 – robil príjem mesta zo starého dlhu 2 fl., zostalo zaplatiť 4 fl. a 56,5 den. V r. 1532 – zo starého dlhu 2 fl., zostalo zaplatiť 2 fl. a 57 den. V r. 1533 – zo starého dlhu 2 fl., zostalo zaplatiť 57 den.

(panifici/ pannicida dederunt...). V roku 1534 to bola suma 2 fl. a 85. den. od štyroch postrihovačov súkna, resp. krajčirov (Pannicidi). Jednotlivci platili od 35 den. do 1 fl. Z poznámky vyplýva, že sa poplatok vzťahoval aj na slobodu predaja súkna. Toto sa stalo aj v roku 1535, kedy sa okrem skoršej sumy za mlyn (2 fl.) alebo z dielne (4 fl.) evidovala ešte suma 2, 5 fl. – osobitne od piatich mužov (pannicida), z ktorých platili len traja od 0,5 do 1 fl. V roku 1537 to bola suma 3 fl., ktorú zaplatili po 1 fl. dvaja muži (Štefan Zebner a Štefan Schneider) a jedna vdova (Marg. – vdova po Leonardovi Salerovi).

Medzi príjmami mesta sa evidovali sumy v súvislosti s *činnosťou remeselníkov* – najskôr *kováčov* (Cotes Fabrorum, De Cothe/ de Cothibus/ de Cotibus Fabrorum /a Fabraris),<sup>38</sup> resp. menovite s prepojením na niektorý mlyn – napr. Dolný mlyn (r. 1533). V roku 1528 sa evidovali sumy od šiestich mužov<sup>39</sup> v sume 0,5 alebo 1 fl., v roku 1532 od piatich evidovaných mužov 0,25 – 0,5 fl., najnižšia suma 0,25 bola vyplatená z dôvodu spálenia domu. Podobná výška – sumy spravidla od 0,5 do 1 fl. sa vyberala od jednotlivcov aj v nasledujúcich rokoch. V roku 1535 sa evidovalo osem remeselníkov. Pri jednom mene sa poznamenalo, že kováč Ján Selenszky platil „de Lapide suo“, rovnako ako iní, sumu 1 fl. Ján sa v roku 1536 evidoval len sám rovnako so sumou 1 fl. (de suo cote). V roku 1537 mesto príjem z činnosti kováčov neevidovalo (Tab. 9).

**Tab. 9. Príjmy mesta Prešov z činnosti kováčov v rokoch 1528 - 1537<sup>40</sup>**

Rok	Počet evidovaných remeselníkov	Suma	Rok	Počet evidovaných remeselníkov	Suma
1528	6	3 fl.	1533	9	[5 fl. a 25 den.]
1529	5	2 fl.	1534	9	[4 fl. a 75 den.]
1530	6	3 fl.	1535	8	4,5 fl.
1531	8	3 fl. a 75 den.	1536	1	1 fl.
1532	5	2 fl. a 25 den.	1537	-	-

V rokoch 1535 – 1536 sa výnimočne vyskytol zápis v súvislosti s *príjmom z dielne zlatníkov* (De officina Aurifabrorum). V roku 1535 sa uviedlo aj to, že Ján Aurifaber odišiel do Košíc a zaplatil ročný cenaz za dielňu za štyri roky – celkovo 4 fl. V roku 1536 nemalo mesto z officíny príjem, pretože bola neobsadená (nihil vacuo stetit).

38 Tu sme nevedeli presne vyšpecifikovať remeselné odvetvie. Cothurnarius je čižmár i obuvník. Pri evidovaných remeselníkoch prevládalo priezvisko Schmid/Schmidt, Faber. Cotae – cotardita – typ odevu, plášť, zvrchník. M. Ortutová uvedenú položku identifikovala ako „povozy remeselníkov.“ ORTUTOVÁ, Monika. *Prešovská účtovná kniha 1545 – 1554*. Diplomová práca. Prešov : FF PU, 2003, s. 15.

39 Menovite Michal Schmid, Juraj Bwxenschmid, Ján Kyszchen, Ján Zelenszky, Andrej Faber, František Cowaz.

40 MMP – K, sign. 2662.



Pri príjmoch mesta zaznamenávame aj evidenciu v súvislosti s **príjmom z mestských mier – váhy** (de libra publica civitatis, De Libra civ. publica).<sup>41</sup> V rokoch 1528 – 1537 predstavoval každoročne 10 fl. Vyplatená suma sa viazala na kováča, resp. kováčov (fabri, fabri ferrarii, fabri solverunt de libra publica, fabri de libra presentaverut). Napr. v roku 1537 ich poznáme aj po mene. Išlo o Michala Schmidta a Jána Knoblocha.

Prešovčania konzumovali mäso získané z vlastnej produkcie (chovu) alebo nákupom. Dôležité postavenie v rámci cechov mali mäsiari, ktorých cechové artikuly spadajú do roku 1517.<sup>42</sup> Významnou zložkou mestských príjmov, rovnako ako v období stredoveku, tak aj v rokoch 1528 – 1537, tvorili mestské jatky – tržnica na mäso, t. j. **výsek mäsa** (Llaniene macella, De Macellis Civ.; De Macellis Ciuitatis a Lanys; De Lanienis siue Macellis). Poplatok sa od mäsiarov vyberal spravidla v sume 0,5 až 2,5 fl. (Tab. 10.). Napr. v roku 1532 sa vybrala suma 19 fl. a 50 den. od 17 mäsiarov, na konci po kalkulácii sa uvádza ešte suma 2,5 fl. od Lukáša Hana. Výsek prevádzkovali nielen muži, ale aj ženy (vdovy).

**Tab. 10. Príjem mesta z výseku mäsa v rokoch 1528 – 1537<sup>43</sup>**

Rok	Počet evidovaných mäsiarov	Suma	Rok	Počet evidovaných mäsiarov	Suma
1528	17	18 fl.*	1533	18	19 fl. a 50 den.
1529	17	22 fl.	1534	17	19 fl. a 50 den.
1530	17	21 fl. 25 den.	1535	17	[20 fl. a 50 den.]
1531	17	21 fl. a 25 den.	1536	17	11 fl. a 25 den.
1532	17	19 fl. a 50 den.	1537	17	[20 fl.]

\* Jednotlivé sumy sme prepočítali a po porovnaní našich prepočtov s celkovou sumou došlo k menším odchýlkám, napr. k roku 1528 – výsek v meste: 18 fl., naše prerátanie: 20 fl. (ak znak „j“ znamená 0,5).

Pri **príjmoch z mestského kúpeľa** (Balneum Publicum, De Balneo / Ciuitatis / Publico) v rokoch 1528 – 1537 vyplýva aj ročná suma – za prenájom prevádzkovania mestského kúpeľa. Prameň eviduje aj meno vtedajších kúpeľníkov. V roku 1528 kúpeľník zaplatil 2,5 fl. a za predchádzajúci rok dal ešte sumu 75 den. V roku 1529 však už bola suma 10 fl. a okrem nej dal tentokrát barbír ďalšie 4 fl. V roku 1531 kúpeľník zaplatil mestu 10 fl., odpustené mu boli 2 fl. kvôli kúpeľníckemu holičovi (balnitonsor). V rokoch 1530 – 1537 bol ročný poplatok pre mesto 10 fl. Možno

- 41 V tejto knihe sa príjem z mestských váh evidoval – vyčleňoval samostatne. V predchádzajúcom období bolo bežné, že sa zaevidoval spolu s výčapom vína (e garratura Vini, et de Libra Civitatis) a aj suma bola jedna spoločná (napr. 1511, 1525) alebo dve (1526). Starostlivosť nad váhami mali rovnako kováči (1525: Libra Civitatis sunt in prouisione fabrorum). Suma bola podobná – 10 fl.
- 42 *Dejiny Prešova I.* Ed. Imrich Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1967, s. 70. ŠPIESZ, Anton. *Remeslo na Slovensku v období existencie cechov.* Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1972, s. 36.
- 43 MMP – K, sign. 2662.

konštatovať, že suma 10 fl. z kúpeľov bola doložená v Prešove od začiatku 16. storočia – mimo rokov 1526 – 1527, kedy bol objekt zasiahnutý požiarom,<sup>44</sup> a preto najskôr vybraný poplatok v roku 1528 bol nižší. V rokoch 1528 – 1534 možno po mene doložiť kúpeľníka (balneator) majstra Jána (Magister Johannes), v roku 1529 ako barbíra Jána (Jane Barbyr). V rokoch 1536 a 1537 bol kúpeľníkom majster Vít (balneator Vittus, Magister Vitus).

V Prešove je doložené aj včelárstvo. *Príjem mesta z desiatku z chovu včiel* (de decimis Apium, Decime Apum/ Apium) bol v porovnaní s inými príjmami Prešova relatívne nízky a v roku 1357 sa ani nevyberal. Pohyboval sa od sumy 28 den. do 88 den. (Tab. 11.). Podobné koeficienty sme v Prešove zaznamenali aj na prelome stredoveku a novoveku.<sup>45</sup> Počet osôb, od ktorých sa vyberal sa uvádzal zriedka. Napr. v roku 1529, 1536 sa evidoval jeden muž. Podľa výšky vyberanej sumy možno predpokladať, že daný poplatok platila aj v jednotlivých rokoch možno jedna, maximálne však desať osôb.

**Tab. 11. Príjem mesta Prešov z desiatku z chovu včiel v rokoch 1528 – 1537<sup>46</sup>**

Rok	Suma	Rok	Suma
1528	0,5 fl.	1533	88 den.
1529	28 den.	1534	16 den.
1530	33 den.	1535	35 den. a Bez. 2.
1531	45 den.	1536	12 den.
1532	19 den.	1537	-

Prešovčania vlastnili a chovali kone, dobytok, hydinu a ošípané, resp. svine.<sup>47</sup> V rámci daní sa eviduje len výber – *príjem mesta z desiatku z chovu ošípaných* (De decime porcorum), ktorý bol napr. s evidovaným zdaňovaným chovom včiel vyšší. V rokoch 1529 – 1530 a 1536 síce suma nebola v mestskej knihe uvedená, inak sa pohybovala priemerne na sume okolo 4 fl. (Tab. 12.). Celkovú sumu okolo 4 fl., maximálne 5 fl. a 12 den. (r. 1519) dokladajú príjmy mesta v rámci desiatku aj v rokoch 1497 – 1527.<sup>48</sup> Cena za 1 ošípanú (sviňu), resp. brava v prameni určená nie je.

44 DOMENOVÁ, Marcela. Zdravotníctvo, hygiena a údržba poriadku v meste Prešov na prelome 15. a 16. storočia. In *Annales historici Presovienses*, Vol. 8 (2008), s. 63. ISBN 978-80-89046-45-4. ISSN 1336-7528.

45 DOMENOVÁ, Marcela. *Potraviny a nápoje - variabilita stravovania a ceny tovarov v stredovekom Prešove*, s. 114.

46 MMP – K, sign. 2662.

47 Porcus – prasa, sviňa, resp. brav. *Historický slovník slovenského jazyka* definuje ako prioritný pojem sviňa (úžitkové domáce zviera chované na mäso a masť, ošípaná: pras pod sviňu...). *Historický slovník slovenského jazyka V*. Zost. Milan Majtán a kol. Bratislava : Veda, 2000, s. 584-585. ISBN 80-224-0628-7.

48 DOMENOVÁ, Marcela. *Potraviny a nápoje - variabilita stravovania a ceny tovarov v stredovekom Prešove*, s. 119-120. MMP – K, sign. 2678, 2676.

**Tab. 12. Príjem mesta z desiatku z chovu ošípaných (svíň) v rokoch 1528 – 1537<sup>49</sup>**

Rok	Suma	Rok	Suma
1528	4 fl. a 67 den.	1533	4 fl. a 43 den.
1529	-	1534	4 fl.
1530	-	1535	1 fl. a 1,5 den.
1531	4 fl. a 44,5 den.	1536	-
1532	4 fl. a 22 den.	1537	3 fl. a 67 den.

Prešov predstavoval dôležité trhovú centrum. Konal sa v ňom pravidelný týždenný – pondelkový trh. S ním súvisel aj *príjem mesta z týždenného trhu*, t. j. z *trhového poplatku* (Census Fori Heptomadalis/ Hebdomadalis/ Ebdomadalis). Ten sa v analyzovanom období rokov 1528 – 1537 vyberal v pondelky (feria secunda; až na r. 1537 – v soboty) a pohyboval sa v ročnom príjme cca od 26 fl. a 12,5 den. (r. 1529) – do 40 fl. a 22,5 den. (r. 1537). V jednotlivých rokoch, resp. pondelkových termínoch sa suma pohybovala rôzne. Napr. v roku 1528 od 25 den. bez obola do 1 fl. a 12,6 den., v roku 1533 od 31 den. a 1 obola do 84 den., v roku 1535 od sumy 40 den. po 1 fl. a 90 den. (Tab. 13.).

**Tab. 13. Príjem mesta z týždenného trhu v rokoch 1528 – 1537<sup>50</sup>**

Rok	Suma	Rok	Suma
1528	28 fl. a 21 den. bez 1 viedenského den.	1533	31 fl. a 25 den. a 1 obol
1529	26 fl. a 12,5 den.	1534	30 fl. a 1 den.
1530	36 fl. a 81,5 den.	1535	38 fl. a 11 den. a 1 obol a 1 Becz.
1531	34 fl. a 46 den.	1536	33 fl. a 19 den. a 1 obol, 2 Becz
1532	33 fl. a 76,5 den.	1537	40 fl. a 22,5 den.

Bližšie informácie o jednotlivých tovaroch, prípadne obchodníkoch však prameň neposkytuje. Miestny obchod (trh, jarmok), ale aj diaľkový mal pevné miesto v dejinách mesta od jeho počiatku, a to aj vďaka jeho výhodnej geografickej polohe. Prešov vďaka svojmu konečnému postoju voči panovníkovi Ferdinandovi I. Habsburskému v období mocenských zápasov s Jánom Zápoľským získal dočasné právo skladu (september 1537) a napokon bolo právo skladu 18. januára 1538 (ius depositorii) Ferdinandom I. natrvalo prenesené z Košíc do Prešova.<sup>51</sup>

Aj tridsiatok, resp. ročný podiel z neho, predstavoval pre mesto zisk.<sup>52</sup> *Príjem z kráľovského tridsiatku* (pub. Rac. Tricesime Regales; Perc. Racione Tricesime regalis; De Tricesima Regia) sa evidoval v mestskej knihe pri príjmoch. V budúcnosti si tridsiatok vyžaduje väčšiu pozornosť v súvislosti s jeho výberom, odvodom

49 MMP – K, sign. 2662.

50 MMP – K, sign. 2662.

51 MMP – K, sign. 2758 (20.9.1537), 2803 (1538). *Dejiny Prešova I.* Ed. Imrich Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1967, s. 143 (k 16.9.1537 a 18.1.1538).

52 Napr. v r. 1467 kráľ Matej Korvín ustanovil výber kráľovského tridsiatku v Prešove a za jeho správcu určil šľachtica Jana Ernsta. MMP – LL, sign. 355.

príjmu,<sup>53</sup> odpustením poplatku alebo aj nedoplatkami a menami mešťanov, ktorí ich mali zaplatiť. Uvedené číselné ukazovatele (Tab. 14.) nie sú konečné. Výskum by sa mal konfrontovať s nariadeniami panovníka alebo uhorskej komory,<sup>54</sup> s tridsiatkovými registrami, v ktorých by sa stav v obchodnom obrate, variabilite domáceho i zahraničného tovaru odzrkadlil reálnejšie.

**Tab. 14. Príjmy z tridsiatku v rokoch 1528 – 1537<sup>55</sup>**

Rok	Suma	Rok	Suma
1528	[3] fl.	1533	14 fl. a 93 den.
1529	10 fl.	1534	65 fl. a 51 den.
1530	105 fl. a 74,5 den.	1535	[42 fl. a 40 den.]
1531	29 fl. a 32 den. (!)	1536	[20] fl.
1532	11 fl. a 25 den.	1537	[71 fl. a 70 den.]*

\* V rátane jedného poplatku k roku 1539!

V príjmoch mesta sme sa rovnako ako začiatkom 16. storočia stretli so zápismi v súvislosti so *sol'nou komorou* (Camera Salis, De Camera Salis; De Lucrum camerere salis hoc anno attulit...),<sup>56</sup> resp. soľným skladom. Napr. v rokoch 1528 – 1529 sa pri nej neevidoval žiaden zisk – výnos pre mesto mohol mať podobu finančnú alebo bol v podobe samotnej soli, s ktorou mohlo mesto naložiť podľa vlastnej potreby. Stretávame sa tu každoročne so zápisom o predaji soli (aj poľskej) a v niektorých rokoch s menami správcov – prefektov.<sup>57</sup>

V príjmoch mesta možno nájsť osobitne vyčlenenú (*riadnu*) daň od *nájomníkov* – inkvilínov (census Inquilinorum). Údaje tohto charakteru sú vzácné a napomáhajú rekonštruovať počty daňovníkov ako aj celkového počtu obyvateľov v Prešove prostredníctvom daňových kníh a registrov, ktoré sa nám pre toto obdobie komplexne nezachovali. Daňové súpisy inkvilínov, želiarov – zachované z obdobia stredoveku, evidujeme v počte trinásť kusov. Viedli sa samostatne a evidovali jednotlivých nájomníkov pri menách mešťanov, u ktorých bývali. V rokoch 1500 – 1527 možno

53 Podľa Kazimíra v roku 1559 panovník zvýšil podiel mesta Prešov na tridsiatkových – colných príjmoch z obchodnej činnosti jeho obyvateľov z 300 na 450 fl. ročne. Colná hodnota tovarov prevyšujúca tieto sumy mala pripadnúť eráru. KAZIMÍR, Štefan. Základné rysy obchodu Prešova v 16. – 17. storočí. In *Nové obzory* 19. Zost. Imrich Michnovič. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1979, s. 175.

54 V roku 1535 Ferdinand I. predpísal uhorskej komore, aby sa Prešovčanom každoročne z tridsiatku odpočítala suma 150 fl. po dobu 18 rokov. MMP – LL, sign. 2377.

55 MMP – K, sign. 2662.

56 Rovnaké zápisy sa evidujú v staršej účtovnej knihe mesta; soľná komora nebola vždy v správe mesta.

57 Uvedenej téme však chceme venovať pozornosť v samostanej štúdiu, keďže sa v prameni nachádza nie vždy dôsledne sumarizovaná daná položka, čo súvisí s presunom položiek do iného roka. Možno aspoň naznačiť niekoľko rokov a príjem z komory pre mesto. Napr. r. 1530: 91 fl. a 63 den.; 1531: 22 fl. a 65 den.; 1532: 39 fl. a 11 den.; r. 1636: 139 fl. a 55 den.

uviesť, že mesto vybralo na dani od nájomníkov 67 den. (r. 1504) do 7 fl. a 37,5 den. (r. 1507). Ich počet je ťažko rekonštruovateľný, no doterajší výskum poukazuje na ich pokles najmä koncom 15. storočia. Inak kolísal v rokoch, ktoré vieme doložiť na číslach zdaňovaných hláv nájomníckych rodín na tri (r. 1504) – 29 (r. 1518).<sup>58</sup> V rokoch 1528 – 1537 Prešov evidoval z dane nájomníkov v rámci príjmov mesta sumu od 5 fl. a 29 den. (r. 1536) až do 17 fl. a 48 den. (r. 1531). Počet daňovníkov v nami analyzovanej daňovo-účtovnej knihe sa neregistroval (Tab. 15). Preto sme nahliadli aj do súdobej daňovej knihy, z ktorej možno pre doplnenie obrazu poznamenať, že napr. k roku 1531 evidujeme v Prešove 54 daňovníkov a k roku 1538 – 41 daňovníkov. V tomto roku od nich vybrali sumu 13 fl. a 16,5 den. Jednotlivcovi bola vyrubená suma spravidla od 15 do 75 den.<sup>59</sup> Nízky počet daňovníkov, výška riadnej dane a jej výber či už u mešťanov alebo inkvilínov bola ovplyvnená aj vojnovými udalosťami, resp. plienením (Horné predmestie – 1532, Dolné predmestie – 1536) a časťami požiarmi (Horné predmestie 1528 – 1530, Ulica pri hradbách – 1530), ktoré obydlia poškodili a zničili.

**Tab. 15. Príjem z dane nájomníkov mesta z rokov 1528 – 1537<sup>60</sup>**

Rok	Suma	Rok	Suma
1528	5 fl. a 63,5 den.	1533	18 fl. a 36 den.
1529	3 fl. a 63 den.	1534	[17 fl. a 45 den.]
1530	6 fl. a 32 den.	1535	[10 fl. a 69 den.]
1531	17 fl. a 48 den.	1536	5 fl. a 29 den.
1532	16 fl. a 60 den.	1537	7 fl. a 22, 5 den.

Podobne je to so zápismi v súvislosti s *príjmom za cirkevný desiatok* (Prec. Decime Episcopales), ktorému je pri ďalšom výskume potrebné venovať väčšiu pozornosť. Výsledné sumy sú vo viacerých rokoch ťažšie prepočítateľné, neboli napokon mestským notárom ani sumarizované. Jednotlivé položky súvisiace s desiatkom sa vyberali a evidovali vo viacerých termínoch (papr. 7 – r. 1530 až 16 – r. 1537). Evidoval sa pri nich zisk z predaja pšenice, jačmeňa (gbely), chleba, múky, stav sýpok, príjem z pozemkového vlastníctva. Napr. v roku 1528 sa evidoval príjem v štyroch termínoch aj v súvislosti s predajom chleba, čo robilo sumu 244 fl. a 75,5 den. Zároveň sa uvádzalo, že v roku 1527 bol výnos 194 fl. a 64 den. V roku 1529 sa evidoval príjem ešte z roku 1528 v sume 174 fl. a 91 den. Najvyššiu sumu v súvislosti

- 58 DOMENOVÁ, Marcela. Daňové písomnosti a sociálno-ekonomické pomery mesta Prešov v období stredoveku. In *Zborník vedeckých prác katedry ekonómie a ekonomiky ANNO 2009* [elektronický zdroj]. Ed. Rastislav Kotulič. Prešov 2009, s. 244, 248. Porovnaj aj GÁCSOVÁ, Alžbeta. Spoločenská štruktúra mesta Prešova v 15. a v prvej polovici 16. storočia. In *Historický časopis*, roč. 18, 1970, č. 3, s. 347-378; *Dejiny Prešova I*. Ed. Imrich Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1965, s. 76-79 (autor kapitoly Ferdinand Uličný).
- 59 Daňový súpis 1528 – 1543. MMP – K, sign. 2674. Suma vybratá od nájomníkov k r. 1531 bola 17 fl. a 48 den. – a teda sa zhoduje s údajom v daňovo-účtovnej knihe z r. 1528 - 1537.
- 60 MMP – K, sign. 2662.

s výberom desiatku sledujeme nateraz pre rok 1536 – 257 fl. a 90 den.<sup>61</sup> V každom prípade výška výberu desiatku pokryla sumu, ktorú bolo ročne potrebné odvieť jágerskému biskupovi.<sup>62</sup> Pri tejto agende vieme doložiť a čiastočne rekonštruovať aj mená dvoch správcov – prefektov mestských sýpok (horeorum prefecti electi...; prefecti horreorum). V roku 1533 nimi boli Augustín Henckel a Gregor Belsz, v roku 1534 Augustín Hensel a Gabriel Schenck, v roku 1536 František Meczner a Michal Sebenburger, v roku 1537 rovnako Michal, uvedený ako Siebenburger, spolu so Štefanom Hatterom.

Príjem mesta sa viazal aj na *pozemkové vlastníctvo* (De Possessionibus Civitatis, census et alia percepta possessionum civitatis), pri ktorom sa evidoval príjem z daní a iných príjmov z mlyna, od sedliakov, z desiatku – úrody (pšenica, ovos) atď. Renta mala podobu financií, ale aj naturálií, ktoré prevládali. Poddaní mesta boli teda povinní plniť si všetky svoje povinnosti. Zaevidované položky nakoniec však neboli spravídla zrátané a zosumarizované. Mestské majetky sa v daňovej účtovnej knihe z rokov 1528 – 1537 niekedy ani presne nelokalizovali – nevymenúvali. Menovite boli uvedené majetky v obciach: Kendice (Kkendi, 1528, 1529, 1533), Kojatice (Possesio Coyatha, Cayata, 1528, 1529, 1533-1534), kde sa evidoval aj mlyn (1534), Klenov (Klemberek, 1533), Šarišské Sokolovce (Thoth selmes 1535). Najväčšiu pozornosť venovalo mesto majetku Padföld (Praedium Padfoeld, Padfewld, Padfewlth, Paadfewld, 1528 – 1537), a to aj osobitným vyčlenením v rámci evidovania svojich príjmov. V roku 1532 z neho mesto však príjem nemalo. K niekoľkým rokom sa uvádzalo aj to, či pôda bola neobrobená (r. 1529) alebo obrobená (r. 1534), alebo aj to, ktorí sedliaci ju obrábali – napr. z obce Chmeľova (Comlos, 1534). V roku 1533 sa pri prédiu uviedlo, že desiatok bol predaný za 3 fl. Z iného zdroja vieme, že v tomto roku by mal byť Padföld zálohovaný za rovnakú sumu – 3 fl.<sup>63</sup> V roku 1536 zaevidovalo mesto z majetku 9 kôp a 22 snopov (obilia), z biskupského desiatku 16 kôp a 20 snopov (obilia). Z toho bolo z výmlatu (mlátenia obilia) 36 gbelov pšenice a 4,5 gbelov ovsá. V roku 1537 robil príjem 8 gbelov ovsá. Zodpovednosť za evidovanie tejto agendy – správcovstvo (evidovaní ako comites) mali napr. v roku 1535 Melchior Melczer a Benedikt Zula (Zwla).

V súvislosti s analýzou príjmov, ale aj výdavkov mesta však možno konštatovať, že mesto získalo majetky hlavne zálohovaním (od šľachty) aj v iných dedinách Šariša, ale aj Abova a Spiša. Na ne vynaložilo značné finančné sumy. Aj im sa ch-

61 K roku 1530 nateraz možno evidovať sumu 63 fl. a 68 den., k roku 1531 – 152 fl. a 5,5 den.; k roku 1532 – 156 fl. a 11 den.; k roku 1533 – 141 fl. a 90 den.; k roku 1534 – [92 fl. a 3 den.]; k roku 1535 – 241 fl. a 76 den.; k roku 1536 – 257 fl. a 90 den.

62 Napr. v r. 1528 – 1537 odviezol Prešov ročne cirkevný desiatok v sume 90 fl. MMP – K, sign. 2662, s. 370, 471. MMP – LL, sign. 1536, 1684, 1745, 1760, 1845, 1942, 1946, 2117, 2561, 2739. Spravidla bol odvádzaný v 1 – 2 termínoch, čo potvrdzujú i kvitancie.

63 BODNÁROVÁ, Miloslava. Poľnohospodárska výroba Prešova a prešovských mešťanov v 16. storočí. In *Zborník príspevkov k slovenským dejinám: k životnému jubileu Richarda Marsinu*. Zost. Vincent Sedlák. Martin: Matica slovenská, 1998, s. 238.

came venovať aspoň exkurzom, aby sme dokreslili vtedajšie záujmy a postavenie mesta.<sup>64</sup>

Ako posledný sa evidoval a pri mestských príjmoch samostatne registroval a vyleňoval **príjem z daní a starých dlhov** (Census et Antiqua debita percepta...), za ktorým sa spísali buď mimoriadne výdavky alebo vyplatenie starých dlhov a výdavky na vinice. Obsahovo ide o pestré položky. Celkovo sa do tejto kategórie mohli dostať príjmy mesta z restov aj nad 120 či 140 fl. (r. 1537). Zachytávali poplatky, ktoré mali byť vyplatené aj 1 - 2 roky dozadu (Tab. 16.).

**Tab. 16. Príjem mesta zo zaplatenia starých daní a dlhov k rokom 1528 – 1537<sup>65</sup>**

Rok	Suma	Rok	Suma
1528	47 fl. a 73 den.	1533	37 fl. a 31 den.
1529	72 fl. a 63 den.	1534	-
1530	120 fl. a 98 den. + 300 fl.*	1535	[107 fl. a 70 den.]
1531	38 fl. a 36 den.	1536	25 fl.
1532	34 fl. a 17 den.	1537	140 fl. a 34 den.

\* V r. 1530 sa po oficiálnom uzavretí príjmov zo starých daní a dlhov zaevidovala dodatočne suma 300 fl. v súvislosti s predajom meštianskeho domu.

Výnimočne sa pred riadnymi príjmami vyskytli samostatne radené tzv. **mimoriadne príjmy** (precepta extraordinaria/ Extra Ordinaria), a to aj s ich sumarizáciou. Bolo to tak napr. v roku 1533 – suma 274 fl. a 22 den., v roku 1534 suma robila až 1402 fl. a 21 den., v roku 1536 to bola suma 253 fl. a 50 den. a 1 obol a v roku 1537 sa suma dostala na 417 fl. a 44 den. Príjmy obsahovali rôzne položky nadobudnuté po uzavretí iných pravidelných príjmov, obnosy súvisiace s predajom obilia, koní alebo dobytky, zbraní, s výmenou mincí, s vyplatením daní a poplatkov, vrátením zálohovaného majetku a iné. Napr. v roku 1534<sup>66</sup> obsahovali vyplatenie starších podlžností, príjem z predaja ovsy, ale aj vrátenie zálohu – financií za majetok v Kendiciach. V roku 1536 po mimoriadnych príjmoch (precepta extraordinaria) evidujeme zaujímavý a unikátny zápis pre numizmatiku, ktorý sa venuje kurentným minciam a menám zaevidovaným v mestskej pokladnici. Mesto totiž evidovalo okrem sumy peňazí 330 fl. v riadnych minciach, ktoré boli v obehu, ešte zlú bielu mincu (moneta alba) – 78 fl. a 75 den., staré, ale dobré mince – 105 fl., staré zlé mince v sume 16 fl., v zlate 27 fl. a ešte nemecké groše v sume 20 fl. a 27 den.

### K vybraným výdavkom mesta

Výdavky mesta napríklad v roku 1528 boli rozčlenené do už spomínaných kategórií: jednou z nich boli výdavky na vyplatenie starších výdavkov. Suma tvorila

64 Pozri výdavky mesta.

65 MMP – K, sign. 2662.

66 Boli radené po uvedení novozvolenej mestskej rady a zozname centumvirov.

251,5 fl. Zahŕňala položky na víno, jeho pestovanie, kúpu vinice od Alberta Nossiga za 35 fl., platby pre správcu oltára – oltáristu Andreja (v Kaplnke sv. Jána – 9 fl.), zvonárovi za 4 roky 16 fl. Potom nasledovali osobitne vyčlenené výdavky mesta na pestovanie viniča v hodnote 97 fl. a 28 den. Po nich boli radené priebežné týždenné výdavky. Celkovo sa suma dostala na 2103 fl. a 70 den. Po nich však v súvislosti s výdavkami na žoldnierov (stipendiarii) a Jánom Zápoľským – suma 1261 fl. a 71,5 den., na čo sa summa summarum všetkých výdavkov Prešova dostala na sumu 3365 fl. a 30,5 den. K týmto vybraným tematickým okruhom, ktoré sa opakovali a každoročne na ne mesto vynaložilo vyššie náklady, možno uviesť niekoľko poznámok.

**Výdavky** (Exposita) sa evidovali na prvom mieste v súvislosti so zaevidovaním a **vyplatením starších dlhov** (Debitorum veterum persolutio, Antiquorum debitorum resolutio/persolutio). Mohli byť označené aj ako **mimoriadne výdavky** (Regestum Expositorum...Exposita Extraordinaria), ktoré mohli byť radené – vyčlenené aj samostatne. Pozoruhodné je, že dosahovali pomerne vysoké sumy od 250 fl. do necelých 885 fl. (r. 1537). Po obsahovej stránke boli variabilné (ako pri mimoriadnych príjmoch) a odrážali aktuálne potreby – výdavky mesta, ktoré bolo potrebné vyrovnať (Tab. 17).

V roku 1531 sa zaevidovali vyplatené staršie resty, ktoré predstavovali 324 fl. a 42 den. V nich sa napr. vyplatila suma 49 fl. pre farára Petra, Albertovi Nossigovi (Nosigk) sa dalo 20 fl., chudobe do špitála mesto dalo 6 fl. Napríklad v roku 1533 sa po oficiálnych riadnych príjmoch mesta a následných súm získaných zo starších nezrovnalostí v hodnote 47 fl. a 31 den., sa pred oficiálnymi výdavkami (registrum expositorum) určenými na staršie dlhy a pestovanie viniča radili mimoriadne výdavky (exposita extra ordinaria). Celkovo tvorili sumu [647 fl. a 57 den. a 1 obol.].<sup>67</sup> Mimo týchto rôznych, hoci nižších zachytených sumách stojí za uvedenie výdavok 2 fl. pre nemenovaných košických maliarov za obraz, resp. sochu (imago) sv. Mikuláša vo farskom kostole.<sup>68</sup>

**Tab. 17. Výdavky mesta na jednotlivé podlžnosti, mimoriadne výdavky evidované na začiatku účtovného roka 1528 – 1537<sup>69</sup>**

Rok	Suma	Rok	Suma
1528	251 fl.	<b>1533</b>	229 fl. a 79 den.
<b>1529</b>	472 fl. a 73,5 den.	<b>1534</b>	350 fl. a 2 den. a 1 obol
<b>1530</b>	582 fl. a 7 fl.	<b>1535</b>	276 fl. a 53 den.
<b>1531</b>	324 fl. a 42 den.	<b>1536</b>	256 fl. a 27 den.
<b>1532</b>	493. fl. a 53 den.	<b>1537</b>	884 fl. a 58 den.

67 Naše prerátanie [...].

68 Miestny umelec Albert Pictor – bol v tom čase asi mŕtvy, keďže jeho manželka sa evidovala ako vdova a za kúpenú polovicu domu dostala sumu 50 fl.

69 MMP – K, sign. 2662.



Ďalej nasledovali spravidla osobitne vyčlenené **výdavky mesta na pestovanie viniča** (Ad Culturam Vinearum Ciuitatis; Super cultura Vinearum Civitatis, Exposita in culturam vinearum). Zahŕňali náklady na jednotlivé sezónne práce od okopávania viniča až po zber úrody, výdavky na správcu, robotníkov – nádenníkov (práca, poživeň, služobný odev, náradie), dovoz – prepravu, ale aj sudy na víno. Menovite sa spomínala len lokalita Tolcsva (Tholczwa, napr. 1531, 1533, 1537). Napr. v roku 1531 dalo mesto 138 fl. a 34 den. na pestovanie viniča a jednotlivé práce s tým spojené. V roku 1534 výdavky na pestovanie viniča – ako všetky práce až po vináreň stáli mesto až 228 fl. a 72 den. a 1 obol. Výdavky na prepravu a jednotlivé sudy boli v sume 67 fl. a 85 den. V roku 1535 boli výdavky v Tolcsve najvyššie, a to preto, že Prešov investoval aj na budovu – dom so šindľovou strechou<sup>70</sup> pre svoje potreby (Tab. 18.).

**Tab. 18. Základné výdavky mesta na pestovanie viniča k rokom 1528 – 1537<sup>71</sup>**

Rok	Suma	Rok	Suma
1528	97 fl. a 28 den	1533	238 fl. a 18,5 den.
1529	61 fl. a 22 den.	1534	[296 fl. a 57 den. a 1 obol.]
1530	123 fl. a 37 den.	1535	[376 fl. a 10 den.]
1531	138 fl. a 34 den.	1536	241 fl. a 60 den. a 1 obol.
1532	[147 fl. a 85 den. a 5 starých fl.]*	1537	[25 fl.] z toho 15 fl. bolo v starej mene

\* Celková suma po našom prerátaní.

Významné miesto mali **týždenné výdavky** (Registrum generala omnium eorum que heptomadatum ex posita..., Regestum Eorum Que hebdomadatum exposita...). Zasadanie mestskej rady spojené s vedením knihy sa konalo v tomto období v sobotu.

Účtovný rok sa nezhodoval s kalendárnym rokom (k 1. 1.). Evidencia pravidelných týždenných výdavkov sa začínala v niektorú januárovú sobotu, spravidla až po 6. januári, t. j. bola spojená so sviatkom sv. Fabiána a Sebastiana (20. 1.), Antona (17. 1.), Agnesou/Agnetou (21. 1.) alebo Zjavením Pána (6. 1.).<sup>72</sup> Spravidla týždeň pred ňou došlo aj k uzavretiu predchádzajúceho účtovného roka. Sobota bola označená rovnako podľa stredovekého kalendára s prepojením na príslušný cirkevný sviatok. Posledný účtovný deň alebo termín účtovania mohol byť označeným týmto prívlastkom (tempore calcul(l)ationis; infra octavas calculationis exposita..., Sabat. Calculationis).<sup>73</sup>

70 Mesto v Tolcsve malo dom aj skôr, spomínal sa napr. v r. 1528. MMP – LL, sign. 1716.

71 MMP – K, sign. 2662.

72 Napr. 6. 1. (1532), 7. 1. (1531), 15. 1. (1530), 16. 1. (1529, 1535), 17. 1. (1534), 18. 1. (1528, 1533), 22. 1. (1536).

73 T. j. napr. účtovný rok – týždenné výdavky sa evidovali v roku 1534 – v sobotu od 17. 1. 1534 do 9. 1. 1535. Nasledujúci účtovný rok sa dá ohraničiť dátumami 16. 1. 1535 – 15. 1. 1536, ďalší rok dátumami 22. 1. 1536 – 20. 1. 1537 atď.

Týždenné výdavky ako celok predstavovali značnú sumu. Notári ju však vždy na konci nesumarizovali. Tam, kde bol údaj uvedený, možno konštatovať, že suma sa pohybovala v rozpätí cca 729 – 1400 fl. (Tab. 19.). Variabilita a zaujímavosť týždenných výdavkov si zaslúži pozornosť v samostatnom priestore najmä pre ich výpovednú hodnotu v súvislosti s rekonštruovaním dejín každodennosti (napr. cien, plátov, údržby poriadku atď.).

**Tab. 19. Týždenné výdavky mesta Prešov k rokom 1528 – 1537<sup>74</sup>**

Rok	Suma	Rok	Suma
1528	-	1533	729 fl. a 93 den a 1 obol
1529	-	1534	939 fl. a 58 den.
1530	1399 fl. a 95,5 den.	1535	-
1531	1363 fl. a 50,5 den.	1536	-
1532	1311 fl. a 59 den. a 1 obol	1537	-

V roku 1533 sa napr. medzi týždennými výdavkami zaevidovanými samostatne ocitli vydelené sumy určené ako dary na svadbu osobností – Štefana zo Svinej (Swinei) – keď mu bolo dané čierne korenie, zázvor, pivo, ale aj 50 koláčov (torta) a 50 chlebov (panis). Dary pre pána Jána Kaczanera (Caczianera) do Levoče, ktorý dostal napr. sud vína z mestských zásob, ovos, chlieb či ryby. Dary na svadbu pre Ladislava Naada a Šimona Dyaka – napr. ovos. Petrovi z Perína (de Peren) dalo mesto darom napr. ovos, pivo, zajace, jarabice, ale aj veľké hracie maľované karty (za 36 den.). V roku 1534 sa však zaznamenávanie týždenných výdavkov mesta v jednu júnovú sobotu muselo prerušiť (medzi sobotou 13. 6. – 27. 6), resp. doplniť o záznam mimoriadnych výdavkov spojených so zabitím Leonarda Cassera, prešovského mešťana z Horného predmestia, a to s realizovaním odplaty a trestu – súdne pojednávania, spísomnenia, potraviny, prepravou kata (Thortor), ktorému mesto napokon zaplatilo 2 fl. Menovite sa eviduje sťatie delikventov a čistenie meča (za 16 den.). Celkovo tieto výdavky tvorili sumu 58 fl. a 85 den. V decembri, v sobotu pred sv. Luciou (12. 12.), nasledovali zasa výdavky – dary spojené s pánom Petrom z Perína (de Peren) a Jánom Caczianerom – najmä kuchyňu (potraviny, nápoje, práca, drevo) 28 fl. a 72 den. a 1 obol. Celkovo týždenné výdavky mesta v roku 1534 dosiahli sumu 939 fl. a 58 den. Hoci sa týždenné výdavky v roku 1535 predstavovali vysokú sumu, notár ich celkovú sumu nezaznamenal, rovnako ani sumu sumarum za celý účtovný rok. Nie je nateraz možné najmä z časových dôvodov zrátať celkové výdavky. Preto sa niektorým z nich chceme venovať podrobnejšie aspoň cez jednotlivé – čiastkové položky. Okrem riadnych týždenných výdavkov boli doplnené napr. vo februári (po sobote 13. 2.) darmi pre magnátov, menovite pre pána Gabriela z Humenného, v inom termíne sa do záznamov začlenili výdavky na výstavbu mlyna v Šarišských Sokolovciach – 23 fl. a 59 den. Výdavky na reambuláciu hraníc majetkov dediny Šarišské Sokolovce stáli Prešov až 52 fl. a 51 den. a 1 obol. Týmto spôsobom pokračovali týždenné výdavky riadne až do soboty 7. 8. 1535, kedy sa za

74 MMP – K, sign. 2662.

ne zaradil desiatok z Lubotíc, t. j. to, čo súviselo s jeho výberom. Suma vyšla na 9 fl. a 53 den. Za nimi sú zaznamenané výdavky v rozsahu cca na dve strany – spojené s výstavbou mlyna v Šarišských Sokolovciach – celkovo po prepočte za [31 fl. a 9 den.]. Potom pokračovali týždenné výdavky zasa plynulo až do soboty 6. 11., keď sa znovu vyčlenili výdavky na mlyn v Šarišských Sokolovciach v sume 13 fl. a 69 den. Napokon pokračovali týždenné výdavky riadne, no ako bolo spomenuté, celková suma výdavkov mesta nie je uvedená. Týždenné výdavky boli v roku 1536 radené riadne. Prerušené, resp. doplnené boli vyčlenenými výdavkami na opravu mlyna v Šarišských Sokolovciach, darmi pre magnátov (napr. Sereď, Peter de Peren); na úpravu toku rieky Sixo, jej brehov, kamenného mosta smerom k Solivaru (35 fl.), vyššie výdavky na stráženie (Ladislav Naagh) – 35 fl. a 67 den. a za víno ešte 23 fl.

Ako sme uviedli vyššie, novou položkou v rámci prezentovanej daňovo-účtovnej knihy z rokov 1528 – 1537 bolo vyčlenenie výdavkov mesta v súvislosti s prevádzkou (curialia) a vybranými platmi, a to od roku 1533. Curialia robili sumu 354 fl. a 3 den a 1 obol. Na základe záznamov možno rekonštruovať i ročné platy, ktoré boli dovtedy pri jednotlivých funkciách evidované a vyplácané priebežne počas jednotlivých týždenných výdavkov a ich rekonštruovanie – t. j. sumarizácia celkovej sumy bolo oveľa náročnejšie. Teraz sa v mestskej knihe evidujú jedenkrát samostatne.<sup>75</sup> Takto bol evidovaný Matej *kazateľ* (concionator) – 22 fl. a 80 den. (vyplatený v ôsmich termínoch), Imrich z Orkucian (ab Orkwth) – *rektor školy* v sume 42 fl. (vyplatený v štyroch termínoch); *notár* – Juraj Feyner v sume 40 fl. (vyplatený v štyroch termínoch); *organista* Pavol – 20 fl. (vyplácaný bol v soboty, v šesnástich termínoch); *správca* (kostolných) *hodín* či hodinár (rector horalogii) – t. j. Lukáš zvonár (Campanator) v sume 4 fl. (vyplatených v dvoch termínoch). Ten istý Lukáš bol najskôr *zvonárom* (campanator), za čo dostal 6 fl. vyplatených (v šiestich termínoch). Pri nich sa napokon uvádzal aj *mestský prokurátor* – právnik (procurator civitatis), ktorým bol Imrich z Tífne (de Ternye). Vyplatili ho 8 fl. v štyroch termínoch. (k rokom 1534 – 1537 pozri (Tab. 20).

---

75 Po týchto výdavkoch nasledovalo vyplatenie starších dlhov [229 fl. a 79 den.], výdavkov na pestovanie viniča [238 fl. a 18,5 den.]. Až po nich mesto začalo evidenciu riadnych týždenných výdavkov v sume 729 fl. a 93 den. a 1 obol.

**Tab. 20 Ukážka výšky vybraných platov k rokom 1534 – 1537<sup>76</sup>**

Funkcia/ rok	1533	1534	1535	1536	1537
<b>Notár</b>	40 fl.	40 fl.	[40] fl.	40 fl.	40 fl. a 6 den.
<b>Rektor školy</b>	42 fl.	32 fl.	32 fl. (+12 fl. za r. 1536)	32 fl. + 5 fl. z min. roku	10 fl.
<b>Prokurátor</b>	8 fl.	8 fl.	8 fl.	8 fl.	9 fl. a 6 den.
<b>Kazateľ</b>	22 fl. a 80 den.	18 fl.	21 fl. (maďarský 15 fl., nemecký 6 fl.)	vo farskom kostole – 32 fl. maďarský – 25 fl. slovenský – 7 fl.	nemecký – 32 fl. slovenský – 34 fl. a 65 den.
<b>Kapláni</b>	-	8 fl.	16 fl.	16 fl.	-
<b>Organista</b>	20 fl.	[17] !*	20 fl.	20 fl.	19 fl.
<b>Správca hodín</b>	4 fl.	4 fl.	4 fl.	4 fl.	4 fl.
<b>Zvonár</b>	6 fl.	6 fl.	6 fl.	6 fl.	-
<b>Trubač</b>	-	1 fl.	1 fl.	1 fl.	-

\* Celkové výdavky na strane robili 25 fl., z nich 8 šlo na prokurátora a suma 17 fl. vyšla na organistu. Pri zrátaní jednotlivých položiek však vyšla suma 18 fl., keďže 2 fl. boli akoby škrtnuté.

Pre obsahovú hodnotu prezentovanej daňovej-účtovnej knihy z rokov 1528 – 1537 možno načrtnúť výdavky spojené s vnútorným hospodárskym i spoločenským životom mesta, a to s mestskými zamestnancami – sluhami, resp. akýsi výberový náčrt ich platov, a tak i postavenia.

Plat mestských sluhov bol začiatkom 16. storočia (približne 6 – 8 mužov) stabilizovaný. Dal sa rekonštruovať cez týždenné výdavky mesta. Tak sa spoločne určený a vyplácaný týždenný plat povozníka a hlásnika pohyboval na 125 den., lictor (t. j. ako iudex fori), praeco a iní mestskí sluhovia (ako strážnici) dostávali po 25 den. a sumou 15 den. bol platený strážca obhliadač hraníc/polí mesta či mestského územia.<sup>77</sup> Rovnako to bolo aj v ďalších dvadsiatich rokoch 16. storočia. Napríklad v roku 1520 mesto týždenne vyplácalo 25 den. povozníka (ovi)(kočiša), trubača, strážcu hornej brány, strážcu dolnej brány, mestského sluhu či prétora.<sup>78</sup> My sme na porovnanie vybrali údaje spadajúce do rokov 1533 – 1534.

76 MMP – K, sign. 2662.

77 Označovaný bol ako strážca/obhliadač/správca mestského územia (metarum custos, metarum civit. provisor, silvorum civ. reambulator, camporum civ. provisor).

78 Napríklad v r. 1520 mesto týždenne vyplácalo 25 den. povozníka (kočiša), trubača, strážcu hornej brány, strážcu dolnej brány, mestského sluhu, liktora (prétora). Podobne v r. 1525 mal povozník (auriga) 75 den., trubač (tubicibator) 0,5 fl., mestský sluhu Krištof (Christophorus civ. famulus) po 25 den., Martin potom Anton (iudex fori) aj po 28 den. a strážcovia na bránach nazývaní aj žoldnieri (stipendiarii portarum, tutoribus portarum, exubantibus apud

V roku 1533 platilo mesto kočiša/povozníka (aurigu) už v sume 75 den. (funkciu prevzal Martin Demeck), trubač (tubicen) – 50 den., Krištofa (Cristofferus) – mestského sluhu 50 den., Mikuláša – mestského sluhu 33 den., Hansa – mestského sluhu 33 den., Jána Hamara – strážcu hornej brány 25 den., Galla – strážcu hornej brány 25 den. Judex fori (bol ním Anton Sakal) dostával týždenne 33 den., praeco resp. bedellus dostával 25 den., strážca mestských hraníc (Haitto) 25 den. V roku 1534 platilo mesto kočiša už v sume 1 fl., ale jeho týždenný príjem sa dostal aj na sumu 1 fl. a 32 den. – funkciu zastával Ján (no k 31. 1. 1534 sa ako auriga eviduje aj Štefan). Trubač mal rovnako – 50 den. Plnil aj strážnu službu na veži, ohlasoval čas, požiar i nebezpečenstvo – bol ozbrojený a mesto mu prispievalo na vykurovanie drevom. No Prešov začal od februára pravidelne vyplácať trubačov dvoch, vyplácalo ich spolu sumou 80 den. Krištofa (Cristofferus) – mestský sluha 50 den. Okrem nich evidujeme v roku 1534 aj iných pravidelne vyplácaných zamestnancov mesta – Peter Dyack/Diack bol najskôr mestským sluhom s príjmom 33 den. Ján (Johannes, najskôr totožný s Hansom z r. 1533) mal 33 den.<sup>79</sup> V sobotu pred Kvetnou nedeľou nastúpil nový sluha Bartolomej (Bartholomeus), ktorý dostal rovnako 0,5 fl. na týždeň. Dvoch strážcov mestských brán – Galla a Hamara vyplácalo mesto spolu sumou 50 den, ale aj samostatne – keď každý dostal po 25 den. na týždeň. V sobotu pred 4. nedeľou po Veľkej noci zasa mesto zaplatilo nového sluhu Mikuláša (služba za 25 den.). Porovnaním poplatkov a funkcií možno konštatovať, že Mikuláš bol prijatý do služieb mesta ako strážca mestskej brány. V sobotu, 6. júna 1534 evidujeme pri výdavkoch mesta nového sluhu Kiliána (Kilianus, Kilianus) z Levoče, ktorý sa zastával post strážcu lesov (resp. hájov alebo viníc – custos nemorum, t. j. asi ako hájnik – lesník). Judex fori (bol ním stále Anton Sakal/Sackal) dostával týždenne 33 den., bedellus resp. preco (praeco) dostával 25 den., strážca mestských hraníc 25 den. Okrem nich Prešov platil sluhov v mestských stajniach, pastierov, mestských poslov atď. Popri mzde im mesto prispelo na obuv, odev, nápoje alebo občerstvenie, na pracovné nástroje a zbrane. Samozrejme, táto téma umožňuje ďalší komparatívny výskum, aby sa mohli vyvodiť ucelenejšie závery.

Moháčska porážka uhorského vojska v roku 1526 mala rozsiahle následky pre celú krajinu. Na jednej strane bolo potrebné brániť sa tureckému pustošeniu, na druhej strane po smrti Ľudovíta II. Jagelovského sa uprázdnil aj trón a bolo potrebné postaviť sa na niektorú zo strán, snažiacu sa o obsadenie uhorskej koruny.<sup>80</sup>

---

valvas, stipendiarii) po 25 den. Na hornej bráne strážil Ján (Johannes hamar), na dolnej Gal. Zvykli ich platiť aj spolu, t. j. sumou 0,5 fl. Funkciu praeca mal Juraj (označený aj ako Georgius bedellus), ktorý mal týždenne po 25 den. a Michal Haytho (neskôr ho vystriedal Lukáš) bol strážcom polí/ územia mesta (custod camporum, custod agrorum) a mal týždenný plat 15 den. Niektorí muži zastávali nepretržite svoje posty aj niekoľko rokov.

79 V priebehu roka post jedného mestského sluhu zaujal Ján s príjmom 33 den. na týždeň.

80 Bližšie o celkovom kontexte *Dejiny Slovenska II*. Bratislava : Veda, 1987, s. 21-29, alebo aj *Slovensko v Habsburskej monarchii 1526-1918*. Zost. Jozef Baďurík, Peter Kónya. Bratislava : Lana, 2000. 122 s. ISBN 80-968312-0-8.

Keďže medzi sedmohradským vojvodom Jánom Zápoľským (korunovaný 11. 11. 1526) a bratom kráľovnej Márie – arcikniežaťom Ferdinandom Habsburským (korunovaný 3. 11. 1527), ktorý si nárokoval na nástupnícke práva na uhorský i český trón, nastali niekoľko ročné boje. Obaja vyzývali opakovane mesto k vernosti. Prešov sa najskôr – v jeseni 1526 postavil na stranu Zápoľského a až v roku 1528 na stranu Ferdinanda I.<sup>81</sup> Zápoľský mestu odpustil platenie riadnej i mimoriadnej dane pre škody spôsobené požiarom na dobu dvanásť rokov (1526), poskytol Prešovčanom oslobodenie od platenia mýta (1527).<sup>82</sup> Rovnako aj Ferdinand I. upravil výber mýta v prospech Prešovčanov (1528), oslobodil ho na tri roky (1530) a tak ešte na dva roky od platenia daní (1533) a odpustil tridsiatok (1531).<sup>83</sup> Riešenie sporu diplomatickou cestou v roku 1538 formou mieru vo Veľkom Varadíne a rozdelením si územia na základe súčasnej držby netrvali dlho a v roku 1541 pokračovali znovu vojenské operácie, čo sa odrazilo aj v opätovnom rozdelení krajiny a v reorganizácii správy.<sup>84</sup>

Mimoriadne alebo osobitné výdavky, ktorým sa chceme ešte venovať, súvisia s obranou mesta a zmenami v jeho pozemkovom vlastníctve či užívaní.

**Obrana mesta** – Aj v týchto politicko-vojenských kontextoch bol Prešov nútený investovať do obrany v podobe mestských hradieb, ale aj do obnovy predmestí, ktoré sa nevyhli plieneniu a vojenským nepokojom, čím došlo k odpusteniu platenia dane, podobne aj v súvislosti s požiarimi, ktoré sú doložené v rokoch 1528 – 1529 na Hornom predmestí a v roku 1530 na Ulici pri hradbách, čo spôsobilo výber len polovičnej riadnej dane z domov postihnutých požiarom. V roku 1532 bolo zasa zasiahnuté Horné predmestie, ktoré zapálil so svojimi komplicmi Ľaski (Lassky).<sup>85</sup> Hoci sa Dolné predmestie nanovo vystavalo a jeho obyvatelia neplatili v rokoch 1533 – 1534 ani riadnu daň a subsídium, v roku 1536 podľahlo plieneniu vojvodu Františka Horváta (Waywodiste Horwattis Ferencis).<sup>86</sup>

Rok 1530 bol pre mesto náročný.<sup>87</sup> Väčší obnos peňazí mesto dalo na obranu mesta. Osobitne sa v účtoch mesta evidovala suma 330 fl. a 50 den. a bola určená na zbrane – pušky, resp. delá (bombardas pilueres (?)/ pulveres) a ich náležitosti (súra, olovo, gule do hradobných pušiek, pušný prax, remeseníci); na opravu – obnovu

81 *Dejiny Prešova I.* Ed. Imrich Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1967, s. 114, 121 - 122.

82 MMP – LL, sign. 1254, 1548 (mýto, 1527). MMP – K, sign. 2675 (1510 – 1527). *Diplomatarium Comitatus Sarosiensis.* Ed. Carolus Wagner. Posonii (et) Cassoviae : Sumptibus Joannis Michaelis Landerer, MDCCLXXX [= 1780], s. 252 – 254, č. XXXII (19. 12. 1526).

83 MMP – LL, sign. 1620 (1528), 1843 (1530), 1935 (1531), 2099 (1533).

84 ČIČAJ, Viliam. Na začiatku novoveku. In *Dejiny Slovenska.* Zost. Dušan Čaplovič a kol. Bratislava : Academic Electronic Press, 2000, s. 135-136. ISBN 80-88880-39-4.

85 Najskôr poľský šľachtic Hieronym Ľaski, podporujúci Jána Zápoľského. V roku 1527 odišiel ako posol žiadajúci sultána o vojenskú pomoc na vyhnanie Habsburgovcov a o uznanie Zápoľského za uhorského kráľa.

86 MMP – K, sign. 2674 (daňový súpis z r. 1528 – 1543).

87 Celkové výdavky robili sumu 3004 fl. a 32,5 den. Z uvedenej sumy bolo 1399 fl. a 95,5 den. určených na priebežné týždenné výdavky.

hradnej priekopy pri hornej bráne – 45 fl. a 93,5 den., na múr hradnej priekopy pri dolnej bráne – 178 fl. a 1 den., na kopáčov priekopy 75 fl. a 4 den., na vojenskú výpravu vojakov vyslaných k Levoči (Leutscham) a pri Boldogköre (Boldorkere)<sup>88</sup> za 221,5 fl. V roku 1531 boli celkové príjmy mesta v sume vyše 1544 fl. a celkové výdavky mesta tvorili sumu vyše 3525 fl. Výdavkom sa možno venovať bližšie. Z nich tvorili týždenné výdavky sumu 1363 fl. a 50,5 den. Rovnako veľká suma bola určená na obranu mesta a mestské hradby, resp. priekopu pri hornej bráne a vežu zvanú „Konya“<sup>89</sup> – 160 fl. a 19 den., na kopanie a vynášanie – vyvážanie zeme 145 fl. a 35 den. Odlialo a pripravilo sa väčšie delo – 196 fl. a 85 den., na pušný prach do samostriel (a na salitrum) sa dalo 304 fl. a 43,5 den. V roku 1532<sup>90</sup> sa vyššie sumy na konci roka evidovali na obranu mesta, na zabezpečenie miest na stráženie – hliadky za 23 fl., 5 den. a 1 obol; železné gule, pušný prach do ručnic – najskôr bradatic, hradobných pušiek za 67 fl. a 20 den. Podobne aj v roku 1533 okrem riadnych týždenných výdavkov na konci účtovného roka muselo mesto opätovne vynaložiť veľké finančné prostriedky na obranu a obnovu opevnenia. Vystavalo múr na mestskom vale – priekope od veže zvannej Goyija (?) ku veži nazvanej po Gašparovi Schusterovi,<sup>91</sup> t. j. najskôr obuvníckej bašty za 194 fl. a 54 den. Okrem toho sa zaplatilo lámanie kameňa – 107 fl. a 20 den., dovoz kameňa – 53 fl. a 80 den., pálenie vápna, jeho dovoz a dovoz piesku za 58 fl. a 15 den., výkop a vývoz zeminy z priekopy – 272 fl. a 23 den., na železné gule – 52 fl. a 6 den., na kúpu medi a olova – 71 fl. a 66 den., na síru a smolu – 48 fl. Na konci účtovného roka 1534 investovalo opätovne osobitné výdavky. Rovnako išlo o vyššie sumy spojené s mestskými hradbami a ich opevnením v sume 379 fl. a 28 den. a 2 oboly. Možno ich rozdeliť na lámanie a dovoz kameňa (44 fl. a 39 den.), pálenie a dovoz vápna (13 fl. a 16 den.), práce okolo priekopy, vývoz zeme okolo strednej brány mesta (15 fl. a 2 den.), pokrývačom striech bránky (9 fl. a 51 den.), postavenie dreveného mosta (17 fl. a 6 den.), múru bránky (31 fl. a 32 den. a 1 obol.), na kúpu pušného prachu do pušiek (pulueres bombardarii, 217 fl.) a na gule (globi ad barbatos; 3 fl. a 82 den. a 1 obol). Na vojenské opevnenie mesta v roku 1536 sa vynaložila suma 43 fl. a 60 den. Obnášala výdavky na obranu mesta, muníciu, pušky, delá, práce i veže. Okrem nich sa na tieto účely evidovali priebežné výdavky v rámci napr. týždenných výdavkov. Ďalšie a vysoké investície malo mesto v súvislosti so subsídiom, zabezpečovaním munície (hl. pušného prachu), výzbrojou požadovanou panovníkom, ale aj na výpravu, s vydržiavaním vojska (žoldnierov), na obranu vlastných veží a bášť atď.<sup>92</sup>

---

88 Výprava bola reálna, poukazujú na ňu aj iné písomnosti. MMP – LL, sign. 1853.

89 ...fosse a porta Superiore versus ad turrim Konya appeallaram...

90 Pre porovnanie robili celkové výdavky 6660 fl. a 82,5 den., z nich riadne týždenné výdavky boli v hodnote 1311 fl. a 59 den. a 1 obola.

91 ...a Turre Gonya dicta versus Turrim Casparis Schuster dictam... T. j. veža označená ako Gonya, Goyya, Konya - je najskôr rovnaká časť mestského opevnenia – bašta. S menom – priezviskom Konya sa stretávame aj v iných súdobých písomnostiach.

92 MMP – K, sign. 2662.

V súvislosti s výskytom financií na z dnešného ohľadu atypicky označené veže a bašty je potrebné poznamenať, že už v polovici 15. storočia sa definitívne uzatvoril rozsah opevnenia mesta.<sup>93</sup> V 16. storočí tvorili komplexný fortifikačný systém tri obranné línie, t. j. hlavný hradobný múr s bránami a 11 baštami, predsunutej parkánovej línie a vodnej priekopy. Podľa B. Puškárovej bol trojitý pás hradieb s priekopou spevnený prevažne oblými a čiastočne polygonálnymi baštami. Vnútoraná hradba (najbližšia k mestu) mala po celej dĺžke ochodzu so strieňami, druhá hradba bola podstate v podobe nižšieho parkánu, tretia hradba tvorila vonkajšiu stenu priekopy. Hornú a dolnú bránu zosilňovali barbakány so strážnou vežou, mali aj vlastné bašty. Malú bránu na západnej strane mesta chránila štvorhranná brána, riešená na spôsob bašty.<sup>94</sup> Hoci mestské účtovné pramene čiastočne rekonštruujú investície mesta začiatkom 16. storočia aj na mestské opevnenie - Hornú, Dolnú a Strednú bránu, niekoľko bášť a veží (veží na troch bránach, červená veža – *Turris rubea*, veža obuvníkov (?) označenú ako veža Gašpara Sutora alebo Schustera, veža pri kláštore, veža zvaná Gonya alebo Konya), ich celkový počet a poloha sa na základe skúmaného prameňa nedá presne stanoviť. Presný popis a stav mestských hradieb sa zachoval až z roku 1603,<sup>95</sup> no jednotlivé bašty a veže majú už iné označenie v maďarskom jazyku.

**Pôda a pozemkové vlastníctvo** – V súvislosti s nedostatkom vlastnej ornej pôdy a pastvín v mestskom chotári Prešov získal priebežne do držby alebo užívania pôdu hlavne zálohovaním poddanských majetkov prostredníctvom finančných pôžičiek okolitej šľachty do času splatenia – vrátenia financií. V roku 1531 sa eviduje vysoký výdavok mesta – a to na získanie zálohovaného majetku v dedine Šarišské

93 Komplex možno ohraničiť rozmermi dĺžky 800 x 500 m šírky. *Prešov : Mestská pamiatková rezervácia*. Zost. Štefan Pisoň. Bratislava : Šport, 1957, s. 34.

94 PUŠKÁROVÁ-KOVAČOVIČOVÁ, Blanka. Architektonický vývoj Prešova v období feudalizmu. In *Nové obzory* 8, 1966, s. 204. Podobne ZOCHMUTH, Z. – LACOVÁ, A. – MATLOVIČ, R.: *Vlastiveda Prešova*. Prešov: UPJŠ v Košiciach - PdF v Prešove 1994, s. 24. Stav opevnenia tesne pred zbúraním zachytávala aj mapa geometra Gašpara Caspara z roku 1768. Pozri *Dejiny Prešova I*. Ed. Imrich Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1967, s. 225.

95 Pozostávali z hradobných múrov s ochodzou po celej dĺžke, z Hornej Brány – štvorpodlažná, s vežou (staral sa o ňu cech krajčírov), barbakanom, padacím mostom. Tak bašty, resp. veže označené v súvislosti s cechmi, ktoré participovali na ich údržbe a obrane mesta. Boli označené ako Chapo thorony (cech pekárov), *turris vietorum thorony* (cech debnárov), *turris Varga thorony* (cech obuvníkov), *turris Fazekas* (cech hrnčiarov), *turris Kerekes* (cech kolárov, tesárov), *turris Mezzaros* (cech mäsiarov), *turris Pelliorum* (cech kožušníkov), *turris Gherber* (cech garbiarov), *turris Kyskapu* – t. j. na Malej bráne (cech kováčov), *turris Vörös* – Červená veža (cech obchodníkov so šatstvom). Smer popisu je podľa svetových strán SV – V – JV – JZ – Z - S. Pozri SUCHÝ, Michal Významné pramene k problematike stavebného vývinu východoslovenských miest zo začiatky 17. storočia. In *Nové obzory* 16, 1974, s. 77-78. Podobne URBANOVÁ, Norma. *Prešov. Pamiatková rezervácia*. Bratislava, Tatran 1986, s. 34-35. Namiesto pojmu veža (*turris*) uvádza bašta.



Sokolovce (za sumu 300 fl.), Žehňa, Abranovce a Lesiček (150 fl.).<sup>96</sup> V roku 1532 sa zasa výdavky viazali aj na majetok, resp. na sedliakov, na majetkoch získaných zálohovaním v Lúčke, Červeli, Želmanovciach a Podhoranoch (100 fl.) alebo v Kendiciach (50 fl.). V roku 1533 investovalo do majetkových podielov v Kukovej (53 fl.), na Cemjate (158 fl.), v Seniakovciach (za 113 fl. v starej minci), Ostrovnoch (50 fl.) v Okružnej resp. Lesičku (?) a vo Vyšnej Šebastovej (10 fl.), ktoré získalo zálohovaním alebo kúpou. Tým sa celková suma výdavkov mesta v roku 1533 dostala na 6312 fl. a 38 den. K roku 1533 bol však zapísaný majetok Prešovčanov až v 31 dedinách. Uvedenú faktografiu dopĺňajú iné pramene, ktoré je potrebné komparovať.<sup>97</sup> Druhá vyššia suma na konci účtovného roka 1534 bola na investície do majetkov šľachy v okolitých obciach – celkovo za 215 fl. a 79 den., a to v Gregorovciach, v Beňadikovciach (alebo Beniakovciach – Abovská stolica) a na Cemjate. V roku 1535 robili mimoriadne príjmy mesta sumu 815 fl. a 53 den. a 1 obol. Tu chceme upozorniť na niektoré zápisy, ktoré odkazujú na vrátenie – splatenie zálohu, majetkových podielov v Nižnej Šebastovej (50 fl.). Vyššia suma sa spájala s prijatím peňazí v súvislosti s predajom domu po Gašparovi Schmidtovi za 75 fl. a 25 den. V rámci príjmov mesta zo starších restov a daní v sume [107 fl. a 70 den.] možno uviesť sumu 50 fl., ktorá sa viazala na vyplatenie dlhu za majetok a poddanské usadlosti v Ostrovnoch, Geraltove a v Gregorovciach. V rámci registra mimoriadnych výdavkov v sume [698 fl. a 20 den.] sa zasa naopak vysoká suma viazala na majetky a sedliacke usadlosti v dedine Kendice (vtedy časť Veľké Kendice, 240 fl.), Ľubotice (10 fl.), v Nižnej Šebastovej (50 fl.) a na majetku Magošít<sup>98</sup> (50 fl.). V roku 1536 sa v rámci mimoriadnych výdavkov evidovali sumy so zálohovaným majetkom, ktorý získal Prešov. Išlo o Granč v Spišskej stolici (za 25 fl.), o časť majetku a sedliakov v dedine Blažov (28 fl.), o sedliakov v Brezovičke (60 fl.) a v Uzovciach; o opustené (usadlosti) v Haniske (20 fl.) a v Dukovciach (6 fl.); o majetkové podiely, opustenú usadlosť a šľachtickú kúriu v Lúčke (80 fl.), o majetkový podiel v Šarišských Sokolovciach (50 fl.), Ľuboticiach (32 fl.) a Kukovej (15 fl.). Celková suma na tieto účely stála mesto vyše 352 fl.<sup>99</sup>

Politicko-teritoriálne aktivity oboch protivníkov – korunovaných kráľov Jána Zápoľského a Ferdinanda Habsburského, sa odrazili aj na spôsoboch získania si podpory, hlavne príslušníkov šľachty na svoju stranu udeľovaním majetkov. Nie-

96 Miestne názvy lokalít boli identifikované na základe práce ULIČNÝ Ferdinand. *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1990. 517 s.

97 BODNÁROVÁ, Miloslava. Poľnohospodárska výroba Prešova a prešovských mešťanov v 16. storočí. In *Zborník príspevkov k slovenským dejinám: k životnému jubileu Richarda Marsinu*. Zost. Vincent Sedlák. Martin : Matica slovenská, 1998, s. 238. Ide o Regestum colonorum civitate anno 1533 conscriptum. MMP – LL, sign. 2164.

98 Magošít bol v 15. storočí stredne veľkou dedinou, ktorá zanikla na prelome 15. a 16. storočia. Obyvatelia susedných obcí nazývali údolie Magošitom. Dnes sa takto označujú polia v severozápadnom okraji Petrovian, ležiace východne od Torysy. ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1990, s. 183-184. ISBN 80-85174-03-0.

99 MMP – K, sign. 2662.

torí z nich však prechádzali z tábora do tábora, čo spôsobilo ďalšie spory šľachty s novými majiteľmi ich odobraných a darovaných majetkov. To sa týkalo aj Prešova. Z iných súdobých archívnych prameňov vieme, že od Ferdinanda I. takto v roku 1528 nadobudol za vernosť darom majetkové podiely vo Veľkom Slivníku, Radaticiach (vtedajšia časť Radačov), Bzenove, Dúbrave (Dobrova); v roku 1530 vo Finticiach, Bajerove a v Ražňanoch; v roku 1532 zasa v Bajerove; v roku 1533 Fintice, ale aj do zálohu Abranovce, Lesiček, Želmanovce, Kukovú, Lúčku, Kendice, Tulčík, Žehňu a statok na puste Črvel.<sup>100</sup> Aj v nasledujúcich rokoch pribúdajú do majetkovej držby Prešova ďalšie pozemky. V roku 1537 to bola časť majetkových podielov v Rokycanoch, Radaticiach, Bzenove, na Dúbrave, Žipove, Veľkom Slivníku, Podhoranoch, Andrášovciach, Kračúnovciach, Laskove, Marhani, Giraltovcich, Železníku, Radvanovciach atď.<sup>101</sup> Stalo sa aj to, že skôr darované majetky Ferdinand Prešovu odobral a dal ich šľachte, ktorá prešla na jeho stranu. Tak to bolo napr. v roku 1537 (Veľký Slivník, Radatice, Bzenov), no po prestúpení šľachty na stranu Zápoľského ich ešte v tom istom roku opätovne dal Prešovu.<sup>102</sup>

Prešov však vyvíjal aj vlastné aktivity, ktoré prerástli do neoprávneného užívania majetkov, do sporov – napr. s násilným zabratím majetku okolitej šľachte, ktorý mal vrátiť – ako napr. v roku 1528 Šošovcom (Sós) a Šebešiovcom (Sebesi), pánov z Kendíc (Kendi) alebo v súvislosti s obcou Kojatice (1528). Neskôr sú záznamy o zhabaní majetku – statku v Hažgute (1534), spory s Jurajom Šerédim (Serédym) o majetok v Žehni, Abranovciach a Lesičku (1534).<sup>103</sup>

Všetky tieto informácie v súvislosti s majetkom a poľnohospodárskou výrobou Prešova si však zasluhujú samostatnú pozornosť a analýzu, aby sa problematika spojená s investovaním prostriedkov do poľnohospodárskej výroby mesta (ale i mešťanov), so zmenami pozemkového vlastníctva mesta formou kúpy, darom či zálohovaním v skúmanom období čo najpodrobnejšie zrekonštruovala.

## Záver

Daňovo-účtovná kniha vedená v rokoch 1528 – 1537 predstavuje zaujímavý historický prameň. Z pohľadu diplomatiky – vedenia úradných kníh – dokumentuje prax a neprerušenu kontinuitu spisomňovania v prešovskej kancelárii. To dokladá najmä jej vnútorné členenie a chronologické radenie jednotlivých položiek. Na jej vedení sa podieľalo viacero mestských notárov. Na rozdiel od podobných kníh

100 MMP – LL, sign. 1730 (1528), 1840 (1530), 2005 (1532), 2105, 2147 (1533). Pozri aj *Dejiny Prešova I.* Ed. Imrich Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1967, s. 121 – 122.

101 MMP – LL, sign. 2728, 2728, 2753-2756, 2776. Pozri BODNÁROVÁ, Miloslava. Poľnohospodárska výroba Prešova a prešovských mešťanov v 16. storočí. In *Zborník príspevkov k slovenským dejinám: k životnému jubileu Richarda Marsinu*. Zost. Vincent Sedlák. Martin : Matica slovenská, 1998, s. 236.

102 *Dejiny Prešova I.* Ed. Imrich Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1967, s. 122.

103 MMP – LL, sign. 1638, 1644-1649, 1656 (1528), 2170, 2177 (1934).

z prelomu stredoveku a novoveku bola vedená akoby povrchnejšie, a to v súvislosti s atypickým nesumarizovaním viacerých finálnych súm pri jednotlivých príjmoch i výdavkoch mesta, ako aj samotnej summy summarum na konci účtovných rokov. Naopak, nový a pozitívny charakter majú zápisy jednotlivých členov každoročne novozvolenej širšej mestskej rady (centimvirov) z rokov 1528 – 1537 a od roku 1533 pri výdavkoch mesta i zápisy curiálne, zápisy v súvislosti s evidovaním platov vybraných mestských zamestnancov.

Základ mestských príjmov, ktoré sa evidovali v približne rovnakom poradí – nie na základe dôležitosti, resp. najväčšieho zisku, tvorili – výčap, resp. predaj piva v meste a na predmestiach; zisk z Horného a Dolného mlyna; z mlyna súkenníkov; z činnosti kováčov; z mestských mier – váh. Ďalej sa v tejto kategórii evidoval výčap vína; cirkevný desiatok; výsek mäsa; príjmy z týždenného trhu; z mestských majetkov – pozemkového vlastníctva; z mestského kúpeľa; z desiatku z chovu včiel a ošípaných (svíň); zo soľnej komory; z dielni strihačov súkna, z dane nájomníkov, z predaja vína a napokon príjem z daní a starých dlhov. Výdavky Prešova boli v prvom rade spojené s vnútorným hospodárskym a spoločenským životom mesta, ale aj s plnením daní či obranou mesta. Jednotlivé sumy sa vyplácali v rámci starších dlhov – restov, pravidelných týždenných výdavkov. V prípade potreby mesto vynakladalo aj variabilné mimoriadne výdavky. Rovnako ako v rokoch 1497 – 1527, aj teraz došlo k tomu, že výdavky mesta prekročili jeho príjem. Osobitnú pozornosť mesto venovalo investíciám na pestovanie viniča, na mestské opevnenie a jeho výzbrojenie, resp. výdavky na obranu mesta a vojenské účely. K rozširovaniu svojho pozemkového vlastníctva – kúpou, ale najmä zálohovaním majetkov okolitej šľachty – mesto investovalo značné finančné prostriedky.

Analýza vybranej mestskej knihy a interdisciplinárne prepojenie nám umožní postupne realizovať diplomaticko-obsahovú rekonštrukciu vývoja prameňa a komparáciu zistených ukazovateľov v podobe vedenia samotných mestských kníh (skladbe dokumentu), vývoja a stavu hospodárenia Prešova cez jednotlivé príjmy a výdavky. Svojím obsahovým záberom presahuje aj do dejín správy, do problematiky výskumu politických i cirkevných dejín, sociálno-ekonomických pomerov mesta a jeho obyvateľov, ako aj do iných oblastí mestského života. Pre obšírnosť problematiky i výpovednú hodnotu mestskej knihy sa v ďalších štúdiách plánujeme samostatne venovať podobe, investíciám a rozširovaniu majetkového vlastníctva a poľnohospodárskej výrobe Prešova, špecifickej otázke variability cien tovarov, služieb či platov mestských zamestnancov, ako aj iným otázkam z dejín každodennosti.

## **Pramene a literatúra**

### **Pramene**

MV SR, ŠA Prešov, fond Magistrát mesta Prešov

## Literatúra

- BARTL, Július. Mestské knihy na Slovensku a problémy ich štúdia. In *Studia historica Tyrnaviensia III* Trnava : Katedra Históriae Trnavskej Univerzity v Trnave, 2003, s. 225 – 239. ISBN 80-89074-634.
- BODNÁROVÁ, Miloslava. Poľnohospodárska výroba Prešova a prešovských mešťanov v 16. storočí. In *Zborník príspevkov k slovenským dejinám: k životnému jubileu Richarda Marsinu*. Zost. Vincent Sedlák. Martin : Matica slovenská, 1998, s. 235-251.
- ČIČAJ, Viliam. Na začiatku novoveku. In *Dejiny Slovenska*. Zost. Dušan Čaplovič a kol. Bratislava : Academic Electronic Press, 2000, s. 135-136. ISBN 80-88880-39-4.
- Dejiny Prešova I*. Ed. Imrich Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1967. 287 s.
- Dejiny Slovenska II*. Bratislava : Veda, 1987. 846 s.
- Diplomatarium Comitatus Sarosiensis*. Ed. Carolus Wagner. Posonii (et) Cassoviae : Sumptibus Joannis Michaelis Landerer, MDCCLXXX [= 1780]. [8], 575, [17] s.
- DOMENOVÁ, Marcela. Daňové písomnosti a sociálno-ekonomické pomery mesta Prešov v období stredoveku. In *Zborník vedeckých prác katedry ekonómie a ekonomiky ANNO 2009* [elektronický zdroj]. Ed. Rastislav Kotulič. Prešov 2009, s. 221-255. Dostupné na internete <http://www.pulib.sk/>
- DOMENOVÁ, Marcela. Potraviny a nápoje – variabilita stravovania a ceny tovarov v stredovekom Prešove. In *Zborník vedeckých prác katedry ekonómie a ekonomiky Anno 2008*. [elektronický zdroj]. Ed. Rastislav Kotulič. Prešov 2008, s. 106-132. Dostupné na internete <http://www.pulib.sk/>
- DOMENOVÁ, Marcela. Zdravotníctvo, hygiena a údržba poriadku v meste Prešov na prelome 15. a 16. storočia. In *Annales historici Presovienses*, Vol. 8 (2008), s. 63. ISBN 978-80-89046-45-4. ISSN 1336-7528.
- GÁCSOVÁ, Alžbeta. Spoločenská štruktúra mesta Prešova v 15. a v prvej polovici 16. storočia. In *Historický časopis*, roč. 18, 1970, č. 3, s. 347-378.
- Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae*. Ed. Antonius Bartal. Lipsiae : In aedibus B. G. Teubneri, Budapestini : Sumptibus Societatis Frankliniae, 1901. XXVIII, 709, [14] s.
- Historický slovník slovenského jazyka V. (R-rab — Š-švrkotat')*. Ed. Milan Majtán a kol. Bratislava: Veda, 2000. 690 s. ISBN 80-224062-8-7.
- HOCHMUTH, Zdenko, LACOVÁ, Alena, MATLOVIČ, René. *Vlastiveda Prešova*. Košice : Pedagogická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika, 1994. 83 s. ISBN 80-7097-293-9.
- Inventár archívu mesta Prešova 1520 - 1550 (1606)*. Zost. Jozef Repčák. Prešov, s. a., 270 s.
- IVÁNYI, Béla (ed.), *Eperjes szabad királyi város levéltára (Archivum liberae regiaeque civitatis Eperjes.) 1245 - 1526*. [I-II. rész], Szeged 1931-1932.
- KAZIMÍR, Štefan. Základné rysy obchodu Prešova v 16. – 17. storočí. In *Nové obzory* 19. Zost. Imrich Michnovič. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1979, s. 171 – 196.

- LEHOTSKÁ, Darina. *Príručka diplomatiky*. Bratislava : Slovenská archívna správa, 1972. 343 s.
- LEHOTSKÁ, Darina: K počiatkom vedenia mestských kníh na Slovensku : najstaršia bratislavská mestská kniha 1364 – 1538. In. *Historické štúdie* V, 1959, s. 326.
- Magistrát Prešov : Dodatky (k inventáru DR. Repčáka : Inventár archívu mesta Prešova 1520-1550 (1606)) 1463-16. st.* Zost. Miloslava Bodnárová. Prešov : ŠOBA v Prešov, 1998. 60 s.
- Magistrát Prešov. Inventár úradných kníh 1424-1949.* Zost. Viera Verdonová. Prešov : ŠOBA Prešov, 1996. 255 s.
- ORTUTOVÁ, Monika. *Prešovská účtovná kniha 1545 – 1554*. Diplomová práca. Prešov : FF PU, 2003. 72 s.
- Prešov : Mestská pamiatková rezervácia.* Zost. Štefan Pisoň. Bratislava : Šport, 1957. 60 s.
- PUŠKÁROVÁ-KOVAČOVIČOVÁ, Blanka. Architektonický vývoj Prešova v období feudalizmu. In *Nové obzory* 8, 1966, s. 195-222.
- Slovensko v Habsburskej monarchii 1526-1918.* Zost. Jozef Baďurík, Peter Kónya. Bratislava : Lana Prešov pre Katedru slovenských dejín FiF UK, 2000. 122 s. ISBN 80-968312-0-8.
- SUCHÝ, Michal Významné pramene k problematike stavebného vývinu východoslovenských miest zo začiatky 17. storočia. In *Nové obzory* 16, 1974, s. 39-84.
- ŠPIESZ, Anton: *Remeslo na Slovensku v období existencie cechov*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1972. 341, [3] s.
- ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján a kol. *Lexikón stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010. 629 s. ISBN 978-80-89396-11-5.
- ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1990. 520 s. ISBN 80-85174-03-0.
- ULIČNÝ, Ferdinand. K vývinu správy šarišských a zemplínskych miest a mestečiek v 14. – 16. storočí. In *Vývoj správy miest na Slovensku*. Zost. Richard Maršina. Martin : Osveta, 1984, s. 119-132.
- ULIČNÝ, Ferdinand. Víno, pivo, pálenka na východnom Slovensku v stredoveku a novoveku. In *Nápoje v minulosti a prítomnosti Slovenska*. Zost. Jozef Baďurík. Prešov : LANA, 2001, s. 19-24. ISBN 80-968312-4-0.
- Prešov : Mestská pamiatková rezervácia.* Zost. Štefan Pisoň. Bratislava : Šport, 1957. 60 s.
- PUŠKÁROVÁ-KOVAČOVIČOVÁ, Blanka. Architektonický vývoj Prešova v období feudalizmu. In *Nové obzory* 8, 1966, s. 195-222.
- HOCHMUTH, Zdenko, LACOVÁ, Alena, MATLOVIČ, René. *Vlastiveda Prešova*. Košice : Pedagogická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika, 1994. 83 s. ISBN 80-7097-293-9.
- SUCHÝ, Michal Významné pramene k problematike stavebného vývinu východoslovenských miest zo začiatky 17. storočia. In *Nové obzory* 16, 1974, s. 39-84.
- URBANOVÁ, Norma. *Prešov. Pamiatková rezervácia*. Bratislava, Tatran 1986. 172 s.

---

## Kalvínska reformácia v Sedmohradsku v 16.- 17. storočí

*Annamária Kónyová*

**KÓNYOVÁ, Annamária. Calvinist reformation in Transylvania in 16th – 17th Century. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2011, vol. 11, no. 2, p. 60-83.**

The Calvinist reformation had in Transylvania during 16th and 17th century own specific character. The proces of reformation was very narrow connected with the proces of rising the independent Transylvania. Theese processes were started after the Moháč battle (1526), when the internal and international conditions allowed penetration the ideas of lutheranism and after, in 50th ages of 16th century also the teaching of calvinism. The ideas of calvinism in majority were accepted by hungarian ethnic. In 1564 during the synod in Nagyenyed the followers of lutheranism and calvinism definetly divided and for the Calvinist was establish the first bishop, František Dávid. During next years the calvinist church must fought with radical teaching of unitarism, because many famous representatives of Calvinism were accepted the unitarism, for example František Dávid or Gašpár Heltai (he translated the Bible to hungarian language). The „golden age“ for the reformed church in Transylvania was the government of Gabriel Bethlen and Juraj I. Rákóczi. Both of them were wealthy supporters af calvinism, they established many schools (Sárospatak, Oradea). In this period the reformed church started reformation activities between the romanian (orthodox) poplulation, but with not great success. Decline of religious freedom in Transylvania started during 80th years of 17th century, when the principality is comming back under the domination of Habsburgs.

**Key words:** calvinism, Transylvania, reformed church, Hetlai, Dávid, Bethlen, Rákóczi, unitarism, puritanism

### **Počiatky kalvínskej reformácie a vznik kalvínskej cirkvi**

Proces reformácie a najmä prenikanie kalvínskej reformácie na územie Sedmohradského kniežatstva sa uskutočňuje takmer súbežne s konštituovaním sa Sedmohradska ako samostatného politického celku. Moháčska bitka (29. augusta 1526) bola zavŕšením existencie stredovekého Uhorského kráľovstva pod vládou jedného panovníckeho rodu. Na jeho pôvodnom území sa postupne etabluje Osmanská ríša, o svoje politické a územné nároky sa hlásia Habsburgovci a z východnej časti krajiny nazývanej ako aj „*východné Uhorské kráľovstvo*“ vychádzajú politické ambície sedmohradského magnáta Jána Zápoľského. Keďže ani po niekoľkoročných pokusoch sa Viedni, ani Istanbulu nepodarilo definitívne dostať toto územie pod svoju zvrchovanú moc, postupne sa tu vytvoril vnútropoliticky samostatný štát - kniežatstvo závislé od tureckej moci. Celý tento proces sa uskutočňoval postupne od polovice 16. storočia. Za medzník sa považuje uzavretie tzv. speyerskej dohody medzi uhorským panovníkom Maximiliánom I. a synom Jána Zápoľského Jánom Žigmundom v roku 1571, ktorá vymedzuje hranice Sedmohradského kniežatstva, uznáva kniežací titul Jána Žigmunda a tým potvrdzuje samostatnosť Sedmohradska.

Sedmohradské kniežatstvo zaberalo územia stredovekého Sedmohradska a tzv. Partia, tvoreného stolicami Máramaroš, Közép-Szólnok, Bihar a Zaránd, ktoré striedavo bolo pod sedmohradskou, habsburskou i tureckou mocou. Z hľadiska etnickej skladby bola v polovici 16. storočia vyše polovica obyvateľov Sedmohradska maďarskej národnosti a tvorila väčšinu obyvateľstva stolíc, asi 31 % rumunského obyvateľstva žilo na juhu, v horských oblastiach a do Sedmohradska prichádzalo z dvoch susedných rumunských kniežatstiev, Valaška a Moldavska. 8 % Sasov tvorilo obyvateľstvo saských miest<sup>1</sup> na juhu Sedmohradska. V 17. storočí sa tento pomer zmenil, klesol podiel maďarského etnika na 40 – 50 % , v prospech rumunského tvoriaceho 30 – 40 % , saské obyvateľstvo činilo 10 – 15 % .<sup>2</sup> Pestré etnické zloženie Sedmohradska malo významný vplyv na charakter a špecifické črty reformácie a na následný rôznorodý konfesiónálny obraz obyvateľstva.

Počiatky reformácie sa objavujú v Sedmohradsku už v predmoháčskom období, pretože nemecké obyvateľstvo bohatých obchodných a remeselníckych saských miest sa veľmi skoro dostalo do kontaktu s učením Martina Luthera. Už v 30-tych rokoch 16. storočia prebieha zápas medzi obyvateľstvom saského územia, najmä miest ako Sibiň (Sibiu, RO), Brašov (Brasov, RO), Šegešvár (Sighisoara, RO), Bistrica (Bistrita, RO) s miestnym katolíckym klérom, dochádza k častým stretom medzi svetskou a cirkevnou vrchnosťou. K najväčším odporcom reformácie v cirkevných kruhoch patrili v tomto počiatocnom období varadinský biskup a kardinál Juraj Martinuzzi Fráter, ktorý mal významnú diplomatickú zásluhu na vzniku samostatného Sedmohradského kniežatstva.

Rýchle šírenie reformácie malo za následok nekonsolidované vnútorné pomery, ovplyvnené najmä zápasom Ferdinanda Habsburského a Jána Zápoľského, ktorému aj keď sa k nemu verejne nikdy nepriznal, nebolo reformačné učenie celkom cudzie. V roku 1538 sa pod dohľadom Jána Zápoľského uskutočnila náboženská dišputa medzi košickým kazateľom a prívržencom kalvínskeho učenia Štefanom Szantaim (Santaim) a františkánom Gregorom Szegedim, no neskončila zastrašením prívržencov reformácie, práve naopak, zrejme výrazne prispela k tomu, aby sa k reformácii o niekoľko rokov potom pridal vtedy ešte kanonik v J. Belehrade (Alba Júlia, RO) Martin Kalmáncsehi. Nemecká reformácia sa zo saského územia postupne rozšírila najprv do zmiešaných maďarsko-nemeckých, neskôr maďarských území. Kým však saské obyvateľstvo pod vedením kazateľa Jána Hontera (Honterus) zotrvalo na nemeckom reformačnom učení a z politického i náboženského hľadiska sa ešte viac zomklo, naproti tomu bariéra medzi nimi a maďarským (sikulským) obyvateľstvom, ktoré postupne prešlo od nemeckého učenia ku kalvinizmu sa ešte viac zväčšila. Dôkazom toho, že nemecká reformácia sa v Sedmohradsku veľmi rýchlo etablovala, je aj prvý snemový zákon o náboženskej tolerancii vydaný na krajinskom sneme v Turde (Turda, RO), následne v roku 1552 zákonné články

---

1 Szászsebes (Mühlbach, Sabesium), Szászváros (Broos, Orastie), Nagyszeben (Harmannstadt, Sibiu), Brašov (Brasov, Kronstadt) atď..

2 PAPP, Klára: *Erdélyi Fejedelmek*. Debrecen : TKK, 2008. Bližšie *Erdély története a kezdetektől 1606-ig I*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1988.

č. 15. – 18. sa vzťahovali len na katolíkov a evanjelikov, mali zamedziť ich vzájomným sporom a obidvom náboženstvám prikazovali toleranciu.

Kalvínske reformačné učenie začína vo väčšej miere prenikať na územie Sedmohradska v 50-tych rokoch 16. storočia, najmä z Debrecína (Debrecen, HU) a zo Zátisia, vplyvom pôsobenia Martina Sántu Kalmácsehiho a Petra Juhásza Méliusa.<sup>3</sup> Ojedinelé známky skoršej prítomnosti švajčiarskej reformácie možno badať už v 40-tych rokoch, keď napr. v Brašove stojí proti Jánovi Honterovi skupina prívržencov radikálnejšieho učenia na čele s Jeremiášom Jekelom.<sup>4</sup> Medzi maďarským obyvateľstvom sa o rozšírenie kalvínskej reformácie pričínili paradoxne dvaja Sasi, Gašpar Heltai a František Dávid.

Gašpar Heltai (Helth) sa narodil niekedy na začiatku 16. storočia v Nagy Disznód (Heltau, RO) pri Sibini v saskkej rodine, po maďarsky sa začal učiť len vo veku 20 rokov. Študoval vo Wittenbergu a po návrate do vlasti začal pôsobiť v Koložvári (Cluj, RO). Reformáciu vnímal v humanistickom duchu, najmä v morálnej rovine ju chápal ako mravné znovuzrodenie a uvedomoval si jej význam i pre rozvoj literatúry a vzdelanosti. Mal bohatú literárnu činnosť, napísal niekoľko katechizmov, redigoval spevníky, otázkam morálky sa venoval v diele *Saská fabula*, proti španielskej inkvizícii vydal prácu *Siet'*, jeho poslednou prácou je voľný preklad Bonfiniho historického diela s názvom *Kronika o veciach Uhrov*. Sám vlastnil tlačiareň. Najvýznamnejší počin spojený s jeho menom je preklad Biblie do maďarčiny, s ktorým začal už začiatkom svojej kazateľskej činnosti. Podarilo sa mu preložiť väčšiu časť Starého Zákona a celý Nový Zákon. Do konca 50-tych rokov viedol boj za zamedzenie šírenia kalvínskej reformácie, ale v roku 1558 sa sám stal jej prívržencom, o desať rokov na to prestúpil k unitárom.<sup>5</sup>

František Dávid (Hertel) mal podobný osud ako Heltai. Narodil sa v roku 1520 v Koložvári v saskkej rodine. Od roku 1545 študoval vo Wittenbergu, po návrate sa stal kňazom a definitívne sa rozišiel s katolíckou cirkvou začiatkom 50-tych rokov. Ako prívrženec luterského učenia viedol ostré dišputy proti širitelom kalvinizmu, kým sám pod ich vplyvom neprestúpil na švajčiarske reformačné učenie roku 1559. S jeho menom sa spája vznik samostatnej reformovanej cirkvi v Uhorsku a jej zákonné uznanie. Od 60-tych rokov sa stále viac dostáva pod vplyv talianskeho lekára a radcu Jána Žigmunda Juraja Blandratu a nakoniec roku 1565 po synode vo Veľkom Varadíne (Oradea, RO), kde sa definitívne rozchádza kalvinizmus s unitárstvom, Dávid prestupuje k unitárom a stáva sa ich biskupom. Ani tentoraz nezotrval na svojich názoroch a stále viac sa blížil k socinianizmu, k chilializmu, a keď sa po nástupe Krištofa Báthoryho na sedmohradský kniežací trón začalo tvrdé prenasle-

3 Bližšie LOESCHE, György: *Kálvin hatása és a kálvinizmus európa keleti országaiban*. Debrecen : Hegedüs és Sándor könyvkiadóhivatala, 1912. SZABÓ, S.József: *A helvét irányú reformáció elterjedése Magyarországon és Erdélyben*. Debrecen : Hegedüs és Sándor könyvkiadóhivatala, 1912.

4 RÉVÉSZ, Imre: *Magyar református egyháztörténet 1520 – 1608*. Debrecen : Debrecen és a Tiszántúli református egyházkerület könyvnyomdája-vállalata, 1938, s. 83.

5 *Pallas Nagy Lexikona 9*. Budapest : Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság, 1895, s. 34.



dovanie prívržencov tohto učenia, takmer 76-ročného Dávida odsúdil na doživotné väzenie v Déve (Deva, RO). Ešte toho roku (1579) vo väzení zomrel. Mal za sebou bohatú spisovateľskú činnosť, okrem piesní a menších spisov vydal počas života asi 40 diel.<sup>6</sup>

Prvá synoda, na ktorej bolo predmetom rokovania s veľkou pravdepodobnosťou i švajčiarske učenie, sa uskutočnila v roku 1552 v Berehove. Aj keď presné znenia článkov synody doteraz nie sú známe, z rôznych diel poznáme ich obsah a aj mená zúčastnených (Martin Kalmáncsehi, Andrej Batizi ako jednoznační prívrženci kalvinizmu) ukazujú, že kalvínske učenie sa stále viac dostávalo do povedomia tak obyvateľov Uhorska i Sedmohradska.<sup>7</sup>

V Sedmohradsku od počiatkov šírenia kalvinizmu, proti nemu viedli luteráni netolerantnú politiku, na mnohých synodách, verejných dišputách sa snažili prívržencov nového učenia presvedčiť na návrat luteranizmu. Na saskej (luteránskej) synode v Sibini roku 1557 hneď prvý článok hovorí takto: „*Nových Nestoriánov a Sakramentárov, teda všetky bludy Berengara, Viklefa, Karlstadta, Zwingliho, Oekolampadia, Kalvína zatracujeme.*“ a zároveň nasledujúci článok potvrdzuje výklad Večere Pánovej podľa Wittenbergu. Ďalšia synoda sa uskutočnila v Koložvári 13. júna 1559, kde sa mala konať dišputa s prívržencami kalvinizmu. Keďže pozvaný Kalmáncsehi sa jej pre chorobu nemohol zúčastniť, bol luteránmi označený za zbabelca a kacíra a znova sa potvrdilo nemecké učenie a zároveň všetkých sakramentárov vylúčili z cirkvi. I synoda maďarských a sikulských luteránov v Torde v máji 1559, aj keď sa jej zúčastnil Kalmáncsehi, snažiac sa obhájiť švajčiarske učenie, sa skončila ostrými vyjadreniami o sakramentároch. Kalmáncsehiho argumenty zapôsobili na prítomného koložvárskeho biskupa Františka Dávida tak výrazne, že sa vzdal svojho úradu a vyzval saskú cirkev ku korektnému usporiadaniu vzťahov s kalvínmi.<sup>8</sup> I keď synoda v Medgyesi (Medias, RO) v auguste 1559 skončila jednoznačným odmietnutím akéhokoľvek kompromisu luteránskej cirkvi s kalvínmi, František Dávid a Peter Juhász Mélius sformulovali vo Veľkom Varadíne spis o kalvínskom chápaní Večere Pánovej a následne zvolali synodu uhorských a sedmohradských prívržencov kalvinizmu do Marosvásárhelyu (Tirgu Mures, RO) na 1. novembra 1559. Tu bolo prvýkrát v maďarčine vydané vierovyznanie podľa švajčiarskej reformácie.

Náboženské spory medzi luteránmi a kalvínmi (neskoršie medzi nemeckým a maďarským obyvateľstvom), do ktorých sa začali zapájať i svetské osoby, neprispievali ku stabilite vnútorných pomerov i tak politicky nestabilného Sedmohrad-

---

6 *Pallas Nagy Lexikona* 5, Budapest : Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság, 1893, s. 66.

7 V rokoch 1557 – 1567 stratilo Sedmohradsko toto územie (siedmych stolíc: Berežská, Užská, Šarišská Zemplínska, Abovská, Sabolčská, Satmárska), ktoré pripadlo ku kráľovskému Uhorsku. Po Viedenskom mieri r. 1606 ho získalo späť.

8 KISS, Áron (ed.): *A 16. században tartott magyar református zsinatok végzései*. Ed. Budapest : Magyarországi protestansegylet, 1881, s. 46.

ska.<sup>9</sup> Preto Ján Žigmund nariadil uskutočnenie ďalšej synody. Na tento rozkaz zvali Sasi synodu do Medgyesu na 10. januára 1560 pod záštitou evanjelického biskupa Mateja Heblera. Kalvínske učenie na nej hájili František Dávid a Gašpar Heltai. Pretože synoda skončila bez výsledku, no snem zároveň potreboval istý záver (dohodu), aby mohol sformulovať svoje zákonné stanovisko k jednotlivým náboženstvám, opätovne nariadil konanie verejnej dišputy medzi oboma protestantskými učeniami, ktorej sa mali mimo cirkevných osôb zúčastniť šiesti šľachtici, snemová komisia a zástupcovia Sasov. Niekoľko dní trvajúca dišputa skončila nie dohodou, ale osobitnou formuláciou názorov na jednotlivé vieroučné záležitosti. Vieroučné články kalvínov mali 15 a luteránov 14 bodov a ukázali neprekonateľnú priepasť v zjednocujúcich snahách medzi obidvoma reformačnými učeniami.<sup>10</sup> I keď v tom čase mal ku kalvínskému učeniu blízko i Ján Žigmund, na sneme v Koložvári roku 1563 nemal ešte odvalu verejne vystúpiť v prospech kalvinizmu a zákonne mu zabezpečiť legitimitu. Pretože v čase konania snemu bol odkázaný na saskú vojenskú pomoc, nemohol si dovoliť obrátiť sa proti nim v otázke náboženstva. Na sneme bola preto potvrdená všeobecná formulácia o náboženskej slobode, pojednávajúca o katolíkoch a evanjelikoch.<sup>11</sup>

Súbežne s účasťou širiteľov kalvínskeho učenia na protestantských synodách a dišputách, kde obhajovali svoje názory, podnikali kroky smerujúce k formulácii vlastných ucelených vieroučných článkov a vytvoreniu samostatnej cirkvi. Po stretnutiach v Medgyesi sa začali vedúci predstavitelia kalvinizmu tak v Sedmohradsku i Uhorsku spoločne organizovať, takmer súbežne sa v rokoch 1561 – 1562 uskutočnila synoda vo Veľkom Varadíne, Debrecíne a Jágri, kde boli prijaté obširne kalvínske vierovyznania, známe pod názvom Debrecínske alebo Debrecínsko-Jágerské vyznanie. V roku 1563 sa uskutočnila v sedmohradskej Torde ďalšia kalvínska synoda, ktorá bola pokračovaním synody v Tarcale<sup>12</sup>. V Torde boli prítomní sedmohradskí i uhorskí kalvíni a prijali Tarcalské vierovyznanie podľa učenia Teodora Bézu, ktoré sa preto zvykne nazývať i Tarcalsko-Tordské vyznanie.

Začiatkom roku 1564 sa v Šegešvári (Sighisoara, RO) uskutočnil sedmohradský snem a predmetom rokovania sa stala mimo iných vecí aj potreba usporiadania pomerov medzi protestantskými cirkvami. Po skončení snemu mala byť začiatkom apríla toho istého roku zvolaná synoda do Enyedu (Aiud, RO). Pravdepodobne svoju úlohu pri zvolaní synody zohral i poradca a dvorný lekár Jána Žigmunda Juraj Blandrata. Bol to humanista, cestovateľ, prívrženec reformácie, svojimi názormi sa

9 V roku 1559 zomiera kráľovná Izabela, matka Jána Žigmunda a na sedmohradský trón nastupuje jej syn Ján Žigmund vo veku 19 rokov. S územnými nárokmi ihneď vystúpili Habsburgovci, v neistých časoch začiatku vlády k Habsburgovcom odišli niektorí prívrženci kráľovnej (Melichar Balassa), v roku 1562 vypuklo povstanie medzi Sikulmi a v tom istom roku vtrhlo do Sedmohradska i kniežacie vojsko.

10 KISS, Áron: c.d., s. 57.

11 ZSILINSZKY, Mihály: *A magyar országgűlések vallásügyi tárgyalásai a reformátiotól kezdve I.* Budapest : Hornyánszky Viktor könyvnyodája, 1891, s. 122.

12 Na synode v Tarcali pod záštitou tokajského hradného kapitána Jána Žigmunda Františka Némethiho roku 1562 bolo prijaté kalvínske vyznanie viery pre oblasť Horného Uhorska.

blížil k unitarizmu resp. antitrinitarizmu. Na dvore Jána Žigmunda sa prezentoval ako prívrženec kalvinizmu, práve pod jeho vplyvom prešlo i mladé knieža ku kalvínskemu učeniu. Blandrata však svojím predstieraným kalvínskym presvedčením a svojimi aktivitami v prospech konštituovania kalvínskej cirkvi sledoval iný cieľ. Vedel, že ak dopomôže ku prijatiu a zákonnému vzniku kalvínskej cirkvi, pripraví si lepšie pole pôsobnosti pre rozšírenie antitrinitarizmu, ktoré malo svojím radikalizmom bližšie k švajčiarskemu učeniu ako k nemeckej (umiernenej) reformácii.

Synody v Enyede sa zúčastnilo i samotné knieža, predsedom synody bol Blandrata. Na vyjadrenie stanoviska boli najprv vyzvaní kalvíni, pretože oni sa odčlenili od luteránov. Tí 10. apríla predložili spis tzv. Spôsob svornosti (Modus Concordiae), v ňom vyhlásili, že ich hanlivé pomenovanie ako sakramentárov je neadekvátne a následne vyjadrili svoje jasné stanovisko v chápaní Večere Pánovej. To isté urobila i druhá strana. Ukázalo sa, že vo svojich názoroch sa až tak radikálne nelíšia, ale vtedy už boli obidve protestantské učenia fakticky oddelené. Synoda sa skončila voľbou superintendentov: pre Sasov sa stal superintendentom Matej Hebler, pre evanjelických Maďarov a Sikulov Dionýz Alesius a pre kalvínov František Dávid.

Rozhodnutia synody dostali zákonnú podobu na sneme zvolanom už v júni 1564 do Tordy, 5. zákonný článok znel takto: „*Dalej keďže v záležitosti viery, a hlavne vo veci Večere Pánovej boli medzi koložvárskou maďarskou cirkvou a sibiňskými kazateľmi saskej národnosti rôzne hádky, spory, boje a rôzne výklady viery, aby sa takéto nejasnosti odstránili a upokojilo sa svedomie obidvoch strán a zabezpečil sa pokoj pre obyvateľstvo, nariaďuje sa, že obidve, koložvárska i sibiňská cirkev môže slobodne vyznávať náboženstvo a učenie, ktoré sa im páči, ale tak, že ak chce koložvársky kazateľ kázať svoje vyznanie v meste alebo obci, nemôže ku tomu nútiť ľud, ale musí kázať podľa tej viery a učenia, ktoré si želá dané mesto alebo obec, ináč môže byť z miesta prepustený. To isté platí aj pre sibiňské cirkevné územie. Ak sa niekto chce pripojiť ku koložvárskej alebo sibiňskej cirkvi, alebo chce podľa nich prijímať Večeru Pánovu, môže zo sibiňskej superintendencie kvôli prijatiu Večere Pánovej ísť do obce s koložvárskou vierou, nikto nech mu v tom nebráni, nezomšieňuje ho a nesmeje sa mu.*“<sup>13</sup>

Sedmohradská reformovaná superintendencia vznikla teda po synode v Nagyenyede roku 1564 a jej prvým biskupom sa stal František Dávid. Keďže v dôsledku šírenia anitrinitarizmu sa počet kalvínskych veriacich značne znížil, mali od roku 1571 spoločného biskupa s maďarskými evanjelikmi, ktorým bol Dionýz Alesius. Samostatného biskupa si zvolili až v roku 1578, stal sa ním Andrej Alexander Tordai. Koncom 16. storočia pozostávala sedmohradská reformovaná superintendencia z ôsmich seniorátov: Vajdahunyad (Hunedoara, RO), J.Belehrad, Nagyenyed, Koložskalota (Cocojna, RO), Dési (Dej, RO), Marosudvarhely (Odorheiu Secuiesc, RO), Háromszék. Koncom 19. storočia tvorilo dištrikt 14 seniorátov. Sidlom biskupa bol do roku 1716 J.Belehrad, neskôr Nagyenyed a od 1854 Koložvár.<sup>14</sup>

13 ZSILINSKY, Mihály: c.d.l, s. 129.

14 ZOVÁNYI, Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Budapest : A magyarországi református egyház zsinati irodájának sajtóosztája., 1977, s. 175.

### Boj kalvínskej cirkvi proti unitarizmu

Po niekoľkoročných dišputách a bojoch o dosiahnutie uznania sa kalvínska cirkev natoľko posilnila a rozšírila svoj vplyv, že takmer ihneď po svojej konštitúcii začala vyvíjať snahy nielen na upevnenie svojich pozícií, ale aj o získanie dominantného postavenia v náboženskom i kultúrnom živote Sedmohradska. Keďže evanjelická cirkev mala svoje postavenie pevné, ambície kalvínskych predstaviteľov začali smerovať na „pohltenie“ zvyšného katolíckeho obyvateľstva. Katolíci sa vyskytovali najmä medzi sikulským obyvateľstvom. Tieto snahy boli podporené vývojom politických udalostí, pretože práve v tom období viedol Ján Žigmund a Maximilián Habsburský takmer permanentný boj, čím sa osoba nepriateľa - Habsburgovcov spájala s katolicizmom. Náboženská intolerancia kalvínskej cirkvi bola zároveň spätá i s hnutím puritanizmu, ktoré do nej začalo prenikať.<sup>15</sup> Už v roku 1565 sa predstaviteľom kalvínskej cirkvi podarilo na sedmohradskom sneme presvedčiť Jána Žigmunda, aby vydal nariadenie, kde sa potvrdzuje povinnosť katolíckych kňazov platiť tzv. potvrdzujúcu sumu (*census cathedralicus*), táto povinnosť ostala ponechaná i Sasom, no tento poplatok nemuseli platiť kalvíni. Nasledujúci snem roku 1566 v Torde priniesol ešte tvrdšie opatrenia voči katolíkom. Nariadil, aby všetky cirkevné katolícke osoby opustili krajinu, jedinou možnosťou ako zostať bola konverzia. Kvôli komplikovanej vnútro politickej situácii však toto striktné opatrenie nikde nevstúpilo naozaj do praxe a už na nasledujúcom sneme toho istého roku 1566 bola znova obnovená sloboda vyznania pre všetky tri náboženstvá, čiže evanjelikov, kalvínov a katolíkov. Naproti tomu bolo zakázané grécko-katolícke vierovyznanie. Ďalšími prejavmi infiltrácie kalvinizmu i do verejného života bolo, že od roku 1565 až po zánik kniežatstva sa rokovacím jazykom sedmohradských snemov stala maďarčina ako jazyk dominantný pre kalvínsku „maďarskú vieru“, ako ju zvykli v Sedmohradsku nazývať. Miestom šírenia kalvinizmu sa stali školy, ktorých zriaďovanie a obnovu kalvínska cirkev súrila.<sup>16</sup>

Veľmi skoro sa však ukázalo, že nie zvyšok katolíckej cirkvi má byť tým, proti ktorému treba bojovať, ale stále viac sa ukazujúce prenikanie unitarizmu resp. antitrinitarizmu do Sedmohradska alebo presnejšie do kalvínskej cirkvi. Totiž práve z jej radov prestúpilo najviac veriacich k novým, ešte radikálnejším reformačným učeniam. Najväčšiu úlohu v tomto procese zohral Juraj Blandrata<sup>17</sup>. Učenie popierajúce trojjednosť Boha šíril v Uhorsku i Sedmohradsku už počas 50-tych rokov 16. storočia takisto taliansky humanista a učenec František Stancaró, ale po

---

15 S puritanizmom prenikala do kalvinizmu ešte väčšia striktnosť v cirkevnom, morálnom, verejnom živote, prísnejšia morálka, väčšia zjednodušenosť liturgie, ktoré samozrejme zvýraznilo negatívne vnímanie všetkého iného v cirkevnom živote, čoho najvýraznejším reprezentantom bola práve katolícka cirkev. Tak sa ničili v kostoloch orgány, oltáre, obrazy a pod.

16 POKOLY, József: *Az erdélyi református egyház története I.* Budapest, 1904, s. 169.

17 Pred pôsobením Blandratu v Sedmohradsku, Uhorsku a Poľsku písala ženevská cirkev varovné listy, v zmysle, že patrí k šíriteľom bludov, sektárom. Jeho veľkým odporcom bol samotný Kalvín, ktorý vyvinul veľké úsilie, aby mu zamedzil v činnosti.

ostrých dišputách s Méliom, Dávidom, Heltaim a po smrti mecenáša Antala Kendiho nedokázal ešte v tom období získať väčšiu podporu.<sup>18</sup> Blandrata prišiel do Sedmohradsku koncom 50-tych rokov z Poľska a zvolil si inú taktiku. Najprv svojím vplyvom na mladého kniežaťa Jána Žigmunda urýchlil proces vzniku samostatnej kalvínskej cirkvi, aby potom mohol ľahšie presadiť unitarizmus. Blandrata pre nové učenie získal mnohé vplyvné cirkevné a svetské osoby, medzi nimi Františka Dávida, samozrejme Jána Žigmunda, do ich tábora patrili Lukáš Egri, ktorý po návrate do svojho rodiska začal nové učenie rozširovať v okolí Jágru.<sup>19</sup> V osobe Františka Dávida získalo hnutie unitarizmu mocný nástroj, pretože ako uznávaná cirkevná autorita, vynikajúci rečník, erudovaný diskutér dokázal veľmi presvedčivo a rýchlo získať sympatie či už kazateľov, alebo laikov pre nové učenie. Kalvínska cirkev sa snažila učenie unitárov ukázať ako nepravdivé, viedla proti nej dišputy, synody, na ktorých sa články unitarizmu odsúdili, nedokázala však zabrániť jeho etablovaniu, dokonca stretnutia obidvoch táborov a prezentácia svojich názorov dopomáhala ešte skôr k jeho intenzívnejšiemu šíreniu.

V roku 1566 boli kvôli „nebezpečenstvu“ unitarizmu za sebou zvolané tri synody do Tordy, J.Belehradu a Marosvásárhelyu. Už na posledných dvoch synodách bol v prijatých článkoch zrejmy nepatrný príklon vo výklade jednotnej podstaty Boha k chápaniu unitárov. Dávid, vtedy ešte ako kalvínsky biskup na základe uznesení synod vydal ako jasný návod a pre upokojenie veriacich ešte toho roku malý katechizmus. Ďalšia veľká synoda sa zišla v roku 1568 znova v J.Belehrade, za účasti samotného kniežaťa. Za kalvínov sa synody zúčastnil Peter Mélius, Gašpar Heltai, prítomní boli i zástupcovia evanjelickej cirkvi. Ani desať dní trvajúca synoda nepriniesla riešenie a smerovala len k eskalácii napätia, takže sa skončila bez jasných záverov. Po nej každá zúčastnená strana vydala priebeh dišputy. Zvláštnosťou je, že knieža aj po skončení synody vyjadril svoje povolenie k usporiadaniu ďalšej výmeny názorov, pretože podľa odporúčaní svojich radcov, ak sa má Sedmohradsko stať skutočne štátom so slobodou náboženského vyznania, musia takéto diskusie dodržiavať medze slušnosti.<sup>20</sup> Postavenie unitárov posilnil aj snemový zákon z roku 1568 vydaný v Torde, kde sa vlastne potvrdzuje sloboda vyznania a zdôrazňuje, „že kazatelia kážu a hlásajú Evanjélium podľa vlastného výkladu a keď spoločnosť chce, tak ho nikto nemôže nútiť,... preto ani nikto zo superintendentov, ani iní nemôžu kazateľa ohrozovať, haniť kvôli relígií....nikoho poslať do väzenia ani prepustiť z miesta nemožno kvôli jeho učeniu.“<sup>21</sup> Zákon okrem slobodného hlásania akéhokoľvek učenia zamedzil právo superintendentov zasiahnuť vo svojich cirkevných dištriktach proti kňazom, ktorí sa vo svojich učeniach odchyľili od stanovenej

18 RÉVÉSZ, Imre: *Magyar református egyháztörténet 1520 – 1608*. Debrecen : Debrecen és a Tiszántúli református egyházkerület konvnyomdája-vállalata, 1938, s. 90.

19 S Lukúšom Egrim viedol dlhú dišputu Gašpar Károlyi na synode v Gönci, ktorá bola zvolaná najmä z dôvodu prijatia opatrení voči novým učeniám. V Uhorsku dokázal kalvinizmus zamedziť prenikaniu unitarizmu.

20 KISS, Áron: c.d., s. 633.

21 ZSILINSZKY, Mihály: c.d. 1, s. 140.

dogmy. Tým sa dala voľná cesta šíreniu unitarizmu, ale aj ďalších nových reformačných smerov. Všeobecne sa uznáva, že po sneme v Torde bolo v Sedmohradsku zabezpečené slobodné vyznanie pre štyri náboženstvá: kalvínske, evanjelické, katolícke a unitárske.

Ani po vydaní snemového zákona z roku 1568 neutíchol boj medzi kalvínmami a unitármi. Za kalvínsku cirkev bol vedúcou osobnosťou týchto aktivít Peter Juhász Mélius<sup>22</sup>, kým jeho protivníkom bol František Dávid. Naďalej sa konali dišputy, obidve strany vydávali obranné i útočné spisy, využili každú príležitosť na očiernenie opozície. Tento stav ešte viac podporil nerozhodný výsledok (predsa len v prospech unitarizmu) krajinskej dišputy vo Veľkom Vardíne 20. októbra 1569. Ku koncu 60-tych rokov aj napriek veľkému vypätiu síl predstaviteľov kalvínskej cirkvi väčšina jej veriacich v Sedmohradsku spolu s kniežaťom a jeho najbližšími prívržencami prešla k unitarizmu. Dokonca v roku 1669 prešiel na staré kolena k unitarizmu i Gašpar Heltai.<sup>23</sup> Jediným chýbajúcim aktom pre ukončenie procesu konštituovania unitárskej cirkvi bolo vydanie zákonného článku sedmohradského snemu. Takýto snem bol kniežaťom zvolaný na 6. januára 1571 do Marosvásárhelyu, kde po búrlivej rozprave v miestnom kostole bol prijatý zákon zabezpečujúci slobodu náboženského vyznania pre unitárov.<sup>24</sup> Udalosti sa však nečakane zmenili, keď začiatkom marca 1571 Ján Žigmund náhle zomrel. Tak stratil unitarizmus vrátane Františka Dávida svojho ochrancu a tak sa väčšina veriacich postupne vrátila ku kalvinizmu. Po takmer desaťročie trvajúcom boji medzi kalvinizmom a unitarizmom sa pre kalvinizmus nakoniec víťazne končí ďalšia etapa v dejinách kalvínskej cirkvi v Sedmohradsku.

### Dočasný návrat katolicizmu

Po smrti Jána Žigmunda bol takmer jednohlasne za sedmohradské knieža zvolený Štefan Báthory. Ako presvedčený katolík mal za cieľ prinavrátenie stratených pozícií katolíckej cirkvi, ale keďže na trón nastúpil v zložitej vnútropolitickej a zahraničnopolitickej situácii, v otázke náboženstva ponechal existujúci stav, čiže toleranciu štyroch cirkví, ale zároveň veľmi prísne dbal o zamedzenie šírenia no-

---

22 Mélius sa v sedmohradských záležitostiach angažoval i z obavy, že prílišné posilnenie unitarizmu v Sedmohradsku môže viesť k začiatku jeho väčšieho prenikania do Uhorska, čím by sa do ohrozenia mohla dostať i kalvínska cirkev. Preto už po synodách v roku 1566 podnikol kroky na posilnenie uhorského kalvinizmu, v dôsledku čoho zvolal synodu do Debrecína roku 1567, kde bolo prijaté II. Helvétske vyznanie viery a cirkevný zákonník.

23 BUCSAY, Mihály: A magyar református egyház története. Sárospatak : Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiája, 1995. (Reprint 1. vydania z roku 1949), s. 79.

24 Za zmienku stojí snem usporiadaný rok predtým v Medgyesi. Tu boli prijaté tvrdé zákony proti unitárom, ktorých jediným dôvodom boli politické taktizovania, totiž práve v tom roku mali Ján Žigmund a Maximilián uzavrieť mierovú dohodu, ktorá mala byť spečatená svadbou kniežaťa s jednou z Maximiliánových neterí. Keďže v danej dobe by k dobrému menu mladého kniežaťa nepridali správy o jeho otvorenej podpore „kacírskeho učenia (unitarizmu)“ rozhodol sa, že so snemovým potvrdením unitarizmu ešte počká. Mimo toho sa unitarizmus dal v Sedmohradsku vyznávať i bez toho, aby bol potvrdený zákonom.

vých učení, ktoré sa prejavilo vo vydaní troch tzv. inovačných zákonov. Čo sa týka Báthoryho vzťahu k protestantským cirkvám, jeho miera tolerancie závisela od ich blízkosti ku katolíckej viere, teda najprv evanjelická, potom kalvínska a v poslednom rade unitárska cirkev. Aj keď je to paradox, práve vďaka Báthoryho katolicizmu sa zachránil sedmohradský kalvinizmus pred úplnou likvidáciou unitármi. Proti unitárom nezasiahol priamo, ale prostredníctvom svojich krokov ich značne oslabil, čím nepriamo prispel k posilneniu kalvínskej cirkvi.<sup>25</sup> Politické ambície Báthoryho, najmä jeho ašpirácia na poľský trón, mu nedovoľovali razantnejšie zakročiť voči unitárom alebo prívržencom nového učenia sociniánov, pretože časť poľskej aristokracie bola prívržencom tohto učenia. Aj keď teda Štefan Báthory nezakročil prísne proti protestantským cirkvám, na strane druhej vyvíjal množstvo aktivít smerujúcich k posilneniu katolicizmu. Urýchlil obnovu katolíckeho biskupstva v J. Belehrade, roku 1579 prišli na jeho pozvanie do Sedmohradska jezuiti (12 jezuitov), avšak ich jedinou povolenou činnosťou bolo vyučovanie.<sup>26</sup>

Pre kalvínsku cirkev vykonal tiež niekoľko pozitív, akým bolo povolenie viziťovať v celej krajine podľa 6. zákonného článku roku 1577. Veľmi korektné vzťahy mal s reformovaným biskupom Petrom Károlyim, ktorý v biskupskej hodnosti bol nástupcom Mélia.

Roku 1588 bol na sneme v Medgyesi za sedmohradské knieža (pod podmienkou protestantských stavov, že jezuiti odídu z krajiny) zvolený 16-ročný mladík, Žigmund Báthory. Mal jezuitskú výchovu, malý politický talent a svojou nerozhodnou a nepremyslenou politikou priniesol pre celé Sedmohradsko veľký úpadok, ktorý sa samozrejme prejavil aj v oblasti náboženského života.<sup>27</sup> Svoj záväzok z medgyeského snemu nedodrжал a postupne sa jezuiti vrátili do krajiny a pokračovali v rekatolizačnej politike. Žigmund dal roku 1594 popraviť 17 protestantských šľachticov, medzi nimi 5 najvplyvnejších reformovaných (troch bratov Kendiovcov, Wolfganga Kováchoczzyho, Ladislava Szalánczyho). Po tomto zastrašení a pod hrozbou straty majetku mnohí z protestantských šľachticov rekatolizovali. Činnosť jezuitov sa prejavovala zaberaním kostolov, napr. kvôli svadbe kniežaťa s habsburskou princeznou bola reformovanému zboru v J. Belehrade odobratá katedrála a odovzdaná jezuitom. Ďalej dochádzalo k odnímaniu fár, škôl, prenasledovaniu kňazov, odstraňo-

---

25 Nariadil napr. cenzúru kníh, odvolal Františka Dávida z postu dvorného kazateľa, na každom sneme nie výrazným spôsobom, ale predsa len uberal z kompetencií unitárskej cirkvi napr. v roku 1577 sa unitárom povolili len dve miesta na uskutočnenie synody, znova si prisvojil príjmy a majetky dané bývalým kniežaťom unitárom, postupne likvidoval aj svetských prívržencov unitarizmu spomedzi šľachty.

26 POKOLY, József: *Az erdélyi református egyház története*. 1. Budapest, 1904, s. 269.

27 Počas svojej vlády sa štyrikrát vzdal kniežacieho stolca a krajinu prenechal najprv kardinálovi Andrejovi Báthorymu, potom valašskému vajdovi Michalovi a nakoniec cisárovi Rudolfovi II. Za jeho vlády sa intenzívne vyvíjali snahy o uzavretie spojenectva s Habsburgovcami, v ktorom videl on i niektorí sedmohradskí magnáti možnosť oslobodenia sa od tureckej moci. Keď sa o týchto plánoch Turci dozvedeli, po víťaznej bitke pri Mezökeresztesi, začali turecké jednotky i s plienením Sedmohradska.

vaniu protestantských cirkevných hodnostárov, tak bol roku 1596 z Gyuli vyhnaný reformovaný biskup-superintendent Matej Toronyai (Toronai).

V období, keď sa Žigmund vzdal krajiny, jeho nástupcovia pokračovali v jeho náboženskej politike. Za vajdu Michala sa začalo násilne šíriť ortodoxné vyznanie, prejavujúce sa otvoreným fyzickým násilím voči protestantskému obyvateľstvu. Roku 1602 sa Žigmund Báthory posledný raz vzdal kniežacieho úradu a ponechal zničenú a vyplienenú krajinu Rudolfovi I., ktorý jej správou poveril generála Bastu. Hoci sa na medgyesskom sneme roku 1602 Basta zaviazal zachovať zákony krajiny a náboženskú slobodu, v tajnom liste cisárovi Rudolfovi písal, že nehodlá dodržať svoje ustanovenia a „*vo veci náboženskej slobody, odporučí stavom, aby presvedčili Sibiňčanov (Sasov), aby zmenili vieru, kalvinisti majú byť doteraz ponechaní, ariánov a sobotistov majú nekompromisne prenasledovať.*“<sup>28</sup> Aj v odporúčaní vyhnaného sedmohradského biskupa Demetera Náprágyiho (Nápradiho) sa píše o podobnom postupe voči protestantskému obyvateľstvu, čiže v prvom rade o likvidácii ariánov, potom kalvínov a rekatolizácii Sasov.

Rekatolizácia a absolutistická politika Bastu spôsobila, že v roku 1603 vypuklo povstanie Mojžiša Székelya (Sékeja), ktorý s pomocou turecko-tatárskych jednotiek vyhnan Bastu z krajiny. Povstanie bolo skoro porazené a po návrate cisárskych vojsk sa konal v Déve snem, kde generál Basta bez dlhších rokovaní okrem iného vydal i nariadenie týkajúce sa náboženstva. Podľa toho sa vo všetkých mestách, „*ktoré boli k Jeho Výsosti neverné sa okrem rímsko-katolíckej viery žiadna iná viera nepovoľuje. Koložvárcania sú povinní čo najskôr prepustiť kostol a školu jezuitom.*“<sup>29</sup> Týmito nariadeniami bola zrušená ústavnosť a dovŕšená reštaurácia katolíckeho náboženstva.

Všeobecné pobúrenie a nespokojnosť s habsburskou politikou vyústili roku 1604 do povstania vedeného Štefanom Bocskaiom (Bočkajom). Štefan Bocskai, jeden z najbohatších magnátov v Sedmohradsku, bol spočiatku zástancom politiky spojenectva s habsburským dvorom, ale politické kroky panovníka Rudolfa II, smerujúce k nastoleniu panovníckeho absolutizmu a k likvidácii protestantizmu, ho privedli k rozhodnutiu vzdať sa funkcie kráľovského radcu, opustiť pražský dvor a vrátiť sa na svoje rodové majetky do Biharskej stolice. Aj keď ako presvedčený protestant (kalvín) s nevôľou sledoval pôsobenie cisárskych jednotiek pod vedením Barbiana Belgiojosa v krajine, zrejme by sa nerozhodol pre povstanie, keby mu nehrozilo, že kvôli kontaktom so sedmohradskou emigráciou (Gabrielom Bethlenom) a Tureckom, mu bude chcieť generál Belgiojoso zhabať majetok. Od roku 1605 sa stal ako sedmohradské knieža najvplyvnejším ochrancom protestantizmu, najmä kalvínskej cirkvi. Protireformačné aktivity prestali a koncom jeho vlády boli nariadením z krajiny vypovedaní jezuiti. Na čelo kalvínskej cirkvi sa za jeho vlády postavil biskup Michal Tasnádi Veres (Ruber), ktorý naštartoval proces konsolidácie a znovu upevnenia kalvínskej cirkvi v Sedmohradsku. Práve od tohto obdobia sa začína zaužívať pre kalvínsku cirkev pomenovanie ortodoxná. Bocskai v decem-

28 ZSILINSZKY, Mihály: c.d. 1, s. 229.

29 Tamže, s. 236.



bri roku 1606 zomrel a jeho nástupcom sa stal „starý“ Žigmund Rákóczi. S ním sa spája obnova slobodného náboženského vyznania v Sedmohradsku pre všetky štyri sedmohradské náboženstvá v roku 1607. Po niekoľko mesačnej vláde bol po abdikácii Žigmunda Rákócziho na sneme v Koložvári v marci 1608 za knieža zvolený mladý ambiciózny Gabriel Báthory. Na začiatku svojej vlády, pretože sa chcel oprieť o vojenskú podporu hajdúchov<sup>30</sup>, sa javil ako veľký podporovateľ reformovanej cirkvi. Na sneme v roku 1608 zaručil kalvínskej cirkvi slobodné vyznávanie viery v Koložvári, kde dovtedy bol kalvínsky zbor pod vedením unitárov, rovnako v Dési a Torde oslobodil kalvínsku cirkev od unitárskej nadvlády. Báthory sa snažil kalvínsku cirkev v celej krajine podporovať i finančne.<sup>31</sup> Hoci sa Gabriel Báthory svojou politikou a mravným životom nezapísal najlepšie do dejín Sedmohradska, vo vzťahu k reformovanej cirkvi mu právom možno priznať, že za krátke obdobie vlády prispel k jej celkovému posilneniu.<sup>32</sup> Po jeho zavraždení hajdúchmi, ktorí sa dozvedeli, že chce krajinu odovzdať do rúk Habsburgovcov, sa novým kniežaťom stal Gabriel Bethlen.

### **Zlatý vek Sedmohradska a kalvínskej cirkvi**

Vo vzťahu Bethlena a protestantizmu možno vyzdvihnúť dve základné skutočnosti. Sám ako veľmi zbožný človek, oddaný kalvínskej cirkvi a zároveň tolerantný voči iným náboženstvám prispel k rozkvetu nielen Sedmohradska, ale aj kalvínskej cirkvi v krajine. Po svojom zvolení za sedmohradské knieža v roku 1613 sa zaviazal k dodržiavaniu náboženskej slobody.<sup>33</sup> Druhým faktom je, že v čase zúriacej tridsaťročnej vojny, keď inde víťazil katolicizmus, ubránil Sedmohradsko pred katolíckou reakciou a vytvoril zo Sedmohradska slobodný štát, ktorý sa stal ochrancom a „garantom“ protestantizmu v materskej krajine, v Uhorsku. Už v roku 1614 na sneme v Medgyesi vydáva zákonné články povoľujúce slobodnú vizitáciu farností seniormi a biskupmi pre všetky povolené náboženstvá, vyzýva k zakladaniu a obnove škôl v celej krajine a nariaďuje vrátenie skonfiškovaných zvonov. 10. augusta toho roka zas vydal privilégium pre reformované a unitárske spoločenstvo veriacich v Háromszéku v Sikulsku. Vyzdvihuje ich príkladné spolunažívanie a udeľuje im isté výsady v cirkevnej samospráve, cirkevných predstaviteľov oslobodzuje od niektorých finančných zatažení. Týmto dokumentom položil základy pre bezproblémové spolužitie tejto komunity na niekoľko storočí.

Aj keď sa Bethlen vyznačoval na tie časy veľkou náboženskou toleranciou, z hľadiska politiky si uvedomoval, že vo vzťahu k zahraničiu je treba uskutočniť

---

30 Boli vojenským elementom zloženým z bezprístrešných vrstiev obyvateľstva, poddaných ale i schudobnejšej nižšej šľachty, pre vyšší žold boli ochotní bojovať za akúkoľvek stranu, po prepustení z vojska vytvárali nebezpečné, pustošiace skupiny. Spočiatku bojovali v cisárskom vojsku, potom prešli ku Bocskaiovi, ktorý ich usadil v Sabolčskej a Biharskej stolici, boli im udelené rôzne výsady a postupne zanechali vojenské zamestnanie.

31 RÉVÉSZ, Imre: c.d. 1., s. 369.

32 POKOLY, József: Az erdélyi református egyház története 2. Budapest, 1904, s. 52.

33 ZSILINSZKY, Mihály: c.d. 2, s. 83.

isté zákonné kroky, aby nebolo Sedmohradsko vnímané ako útočisko rôzneho sektárstva, pretože v tom období sa začalo vzťahovať nové učenie sobotistov. Preto v roku 1618 na koložvárskom sneme vydalo knieža nariadenie zakazujúce okrem povolených náboženstiev šírenie nových učení. „*Tie osoby, učitelia alebo stavy, ktoré by mimo prijatých náboženstiev boli v súkromí alebo na verejnosti pristihnuté v nejakej sekte, mali byť odvtedy potrestané na osobe a majetku.*“<sup>34</sup>

Ako už bolo spomenuté, Bethlen ako pobožný kalvinista bol predsa len najviac naklonený svojej cirkvi. Uvedomoval si, že okrem politických - zákonných krokov je potreba budovať ju a posilňovať vnútorne cez jej kňazov a školy. Hoci existovalo množstvo reformovaných škôl (Nagyenyed, Déva, Fogaras-Fagaras, významnejšie boli v J.Belehrade a Marosvásárhelyi), v skutočnosti nedosahovali úroveň vhodnú pre vedúce náboženstvo v krajine. Ich najväčším nedostatkom bola absencia erudovanejších profesorov, učiteľov, jednoducho osôb, ktoré by mohli prispieť k ešte väčšiemu skvalitneniu výučby a vzdelanosti. Začal teda vyvíjať aktivity pre získanie známych profesorov z Uhorska, z iných miest Sedmohradska, hlavne Partia, ale i zahraničia, najmä pri budovaní vyššieho školstva. Mnohým kazateľom a študentom financoval štúdiá v zahraničí (najmä v Heidelbergu), medzi nimi bol jeho budúci dvorný kazateľ, senior Štefan Geleji Katona, alebo profesor a dvorný historik Gašpár Bojthy. Bohato finančne podporil školu v Koložvári, Fogarasi, Déve a J. Belehrade, ktorá bola roku 1628 povýšená na kolégium<sup>35</sup>.

Bethlenova podpora reformovanej cirkvi a následné upevnenie jej postavenia malo za následok i prehĺbenie jej intolerancie k ostatným náboženstvám, prejavujúce sa najostrejšie voči unitárom. Kalvínska cirkev chcela pravdepodobne využiť vďaka kniežacej podpore získanú pozíciu k rozšíreniu svojho nadštandardného postavenia na majoritné. Po niekoľkých desaťročiach sa v roku 1618 znova zišli najvýznamnejší predstavitelia kalvínskej a unitárskej cirkvi na verejnej dišpute, z kalvínskej strany s cieľom odstrániť unitársku cirkev z radu povolených náboženstiev, pre ktorý sa stala argumentom údajná odchýlka vtedajšieho unitárskeho učenia od učenia povoleného ešte Jánom Žigmundom. Z reformovanej strany bol hlavným rečníkom rektor školy v J.Belehrade, Štefan Katona Geleji a jeho protivníkom riaditeľ koložvárskej školy Pavol Csanádi (Čanádi). O rok nato vznikol ďalší škandál v Háromszéku, kde biskup Ján Dajka Keserői zneužil Bethlenovo privilégium týkajúce sa spolunažívania kalvínov a unitárov v tejto časti krajiny, z obcí, kde boli kazatelia alebo učitelia obidvoch vyznaní, dal unitárskeho odstrániť. U kniežaťa sa

34 Tamže s. 139.

35 Návrh na zriadenie kolégia bol predmetom rokovania koložvárskeho snemu v roku 1622, kde sa rozhodlo, že na mieste katolíckeho kláštora má byť postavená akadémia, ku konkrétnej realizácii však došlo o niekoľko rokov neskôr, v roku 1628 s tým, že miestom kolégia sa stalo hlavné mesto krajiny J. Belehrad. Na miesto profesorov akadémie sa podarilo presvedčiť profesora z Herbornu Jána Henricha Alstedia, Jána Henricha Bisterfelda a profesora z Heidelbergu Ľudovíta Piscatora. V roku 1631 za vlády kniežaťa Juraja I. Rákócziho bolo kolégium povýšené na vysokú školu a pri nej boli zriadené dve tlačiarne. POKOLY, József: c.d. 2, s. 90., 119.

mu podarilo dosiahnuť aj to, že približne 8-10 unitárskych zborov v tejto oblasti pripadlo pod správu reformovanej cirkvi.

V záujme upevnenia vzťahu Sedmohradska s európskymi protestantskými štátmi, sa Gabriel Bethlen v roku 1626 oženil s Katarínou Brandenburskou. Tú ustanovil aj za svojho nástupcu na kniežacom tróne za podmienky, že dodrží stavovské privilégiá a náboženskú slobodu a sama ostane verná kalvínskej viere. Katarína, i keď bola protestantkou, nemala výraznejší vzťah k svojej cirkvi a pod vplyvom svojich „priateľov“ sa dostávala stále viac pod vplyv katolicizmu a cisárskeho dvora, takže ju sedmohradský snem nakoniec donútil vzdať sa vlády. Tak bol roku 1630 za knieža zvolený Juraj I. Rákóczi. Spolu so svojou manželkou, hlboko veriacou kalvínkou Zuzanou Lorántffyovou ďalej držali „ochrannú ruku“ nad sedmohradským protestantizmom. Na rozdiel od Bethlena však Rákóczi nebol až taký tolerantný k ostatným náboženstvám, hlavne katolicizmu a unitárstvu<sup>36</sup>, sobotistov otvorene prenasledoval. Prvý zákon proti sobotistom prijal snem v roku 1635.<sup>37</sup> V náboženských záležitostiach bola Bethlenovou jedinou prioritou podpora reformovanej cirkvi. Za jeho vlády sa stal roku 1633 biskupom už spomínaný Štefan Geleji Katona, známy kazateľ, spisovateľ, teológ, filológ, organizátor náboženského života a jedna z najvplyvnejších osobností sedmohradskej reformovanej cirkvi v danom období.

Za jeho pôsobenia vo funkcii biskupa sa začína v Sedmohradsku i Uhorsku rozširovať puritanizmus a v rámci toho presbyterské hnutie. Puritanizmus prenikal prostredníctvom študentov študujúcich v zahraničí, hlavne v Holandsku, Anglicku a prinášal reformy, novú ideológiu do spoločenského i politického života. V náboženskom živote sa prejavil najmä v snahe priniesť väčšiu demokratickosť do cirkevnej správy a väčšiu zaangažovanosť veriacich - laikov v riadení cirkvi prostredníctvom volených orgánov, presbyterstiev. Napriek niektorým propagátorom (Ján Dali Tolnai, Pavol Medgyesi) boli tieto snahy potlačované a realizovali sa o niekoľko desaťročí neskôr. Najviac bol puritanizmus rozšírený v potiskej a predtiskej superintendencii, ale najintenzívnejšie snahy na jeho potlačenie boli vyvíjané v Sedmohradsku. Odporcom presbyterianizmu bol Katona Geleji i samotné knieža, preto zvolal do Szatmárnémeti (Satu Mare, RO) roku 1646 národnú synodu cirkevných predstaviteľov predtiskej, zátiskej a sedmohradskej superintendencie. Za osobnej účasti samotného kniežaťa Juraja I. Rákócziho<sup>38</sup> a niekoľko stoviek cirkevných osôb, sa rokovalo niekoľko dní. Výsledkom synody bolo síce uznanie pozitívnej úlohy presbyterstva, ale zároveň sa dodalo, že v danom období nie sú vhodné podmienky na zavádzanie takejto reformy do cirkevného života.<sup>39</sup> Uznesenia synody boli potom

36 Proti unitárom podnikli kroky vo viacerých oblastiach: cez cirkevnú správu, prostredníctvom odbornej literatúry a v praktickej politike.

37 POKOLY, József: c.d. 2, s. 128.

38 Zástankyňou puritanizmu pod vplyvom kazateľa v Blatnom Potoku Pavla Meggyesihho sa stala i manželka Juraja I. Rákócziho Zuzana Lorántffyová. Bližšie PETRÓCZI, Éva: *Lorántffy Zsuzsanna és Megyesi Pál*. In: TAMÁS, Edit (ed.): Erdély és Patak fejedelemszonya Lórántffy Zsuzsanna I. Sárospatak : Sárospataki Rákóczi Múzeum 2000. Tamže KÖPECZI, Béla: *Medgyesi Pál és a „megalkuvó“ presbyterianizmus*.

39 POKOLY, József: c.d., s. 190

zpracované do nového zákonníka spísaného Štefanom Gelejim Katonom v roku 1649 známeho pod menom Gelejihu kánony, kde sa v teoretickej rovine znova potvrdila prospešnosť presbyterstva, ale v praxi sa nemalo uskutočňovať. Zákonník bol kodifikovaný i na sedmohradskom sneme a bol prijatý nielen sedmohradskou reformovanou cirkvou, ale i v predtiskom a podunajskom dištrikte kalvínskej cirkvi v Uhorsku.<sup>40</sup> I keď cirkevné zákony nepovažovali za vhodné zakladanie presbyterstiev, kanonické vizitácie zo 17. storočia dokazujú, že v niektorých zboroch boli predsa len zriadené. K väčšiemu rozšíreniu presbyterstiev, došlo v poslednej tretine 17. storočia, keď v čase intenzívnejšej rekatolizácie boli cirkevné zbory stále viac nútené opierať sa o svetskú podporu.<sup>41</sup>

V 30-tych rokoch 16. storočia prichádza anglický kazateľ John Durry (Durraeus) s myšlienkou zjednotenia všetkých protestantov. Myšlienku protestantskej únie pozitívne prijímajú i v Sedmohradsku. Na synode roku 1634 pod vedením Štefana Gelejihu Katonu sa zúčastnení biskupi, seniori, kolegiálni profesori podpísali pod dokument prihlasujúci sa k myšlienke únie.

Počas vlády Juraja I. Rákócziho dosiahla vrchol reformačná činnosť kalvínskej cirkvi medzi rumunským obyvateľstvom. Pokusy rozšíriť reformačné myšlienky medzi gréckokatolíckym rumunským obyvateľstvom siahajú do obdobia počiatkov reformácie v Sedmohradsku.<sup>42</sup> Kalvínska cirkev pokračovala v reformačnej činnosti medzi rumunským obyvateľstvom v priebehu 17. storočia.<sup>43</sup> Keď v roku 1640

40 BUCSAY, Mihály: *A magyar református egyház története*. Sárospatak : Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiája, 1995. (Reprint 1. vydania z roku 1949).

41 DIENES, Dénes: *A megalakult presbiteriumok nyomai a 17. századi egyházlátogatási jegyzőkönyvekben*. In: *Erdély és Patak fejedelemszonya Lőrántffy Zsuzsanna I.* Sárospatak : Sárospataki Rákóczi Múzeum 2000, s. 321 – 326.

42 Jednou z charakteristik saskej reformácie z obdobia prvej polovice 16. storočia je skutočnosť, že súčasne s procesom rozširovania a upevňovania reformačných myšlienok luteranizmu začala saská cirkev vyvíjať intenzívnu snahu o podchytenie rumunského obyvateľstva. Bolo to najmenej vzdelané obyvateľstvo s veľmi úzkou skupinou inteligencie, ich gréckokatolícke náboženstvo malo skôr charakter balkánskeho bogomilstva s náznakom kresťanstva, cirkevná štruktúra bola veľmi voľná, nemala ani riadne cirkevno-správne jednotky, úrad biskupa zastával niektorý predstaviteľ kláštora, liturgickým jazykom bol staroslovanský-bulharský jazyk, ich náboženské texty boli písané cyrilikou. Pokračovateľkou tejto misijnej činnosti sedmohradskej evanjelickej cirkvi medzi Rumunmi, ktorá vrcholila v 70-tych rokoch 16. storočia sa stala kalvínska cirkev. RÉVÉSZ, Imre: c.d. 1, s. 84.

43 V otázke príčin misijnej činnosti kalvínskej cirkvi medzi Rumunmi nie je jednotný názor medzi historikmi Rumunská historiografia zväčša vykresľuje túto činnosť z čisto komerčného záujmu s jediným cieľom maďarizovať pôvodné obyvateľstvo. Hoci maďarskí historici odmietajú výklad, že zmenou viery sa sledovala i etnická transformácia obyvateľstva, obidva tábory sa zhodnú na tom, že nech už boli príčiny vedúce k reformačnej činnosti medzi rumunským obyvateľstvom akékoľvek, nevyhnutne sa museli skončiť neúspechom. CRACIUN, Maria: *Building a Romanian Reformed community in seventeenth-century in Transylvania*. In: CRACIUN, Maria – Ovidiu GHITTA – MURDOCK, Greame: *Confesional identity in east-central Europe*. Aldershot, Burlington, Vt : Ashgate, 2002.

zomrel metropolita Ghenadie v J. Belehrade, Štefan Geleji Katona<sup>44</sup> napísal Jurajovi I. Rákócziemu list, v ktorom ho ako „garanta náboženského života“ v Sedmohradsku vyzýva, aby sa angažoval v ustanovení nového metropolitu, ktorým by sa mala stať osoba pozitívne naklonená reformačnej činnosti. Reformačná činnosť kalvínskej cirkvi medzi rumunským obyvateľstvom prebiehala v troch úrovniach: reformách inštitúcií, podpore škôl a propagácii kalvínskej doktríny. Výsledkom inštitucionálnej reformy bolo včlenenie rumunskej ortodoxnej cirkvi do sedmohradskej reformovanej cirkvi, s tým, že sa jej ponechala autonómia v niektorých oblastiach a cirkevná hierarchia. Od smrti spomínaného metropolitu v roku 1640 mala kalvínska cirkev značný vplyv na ustanovenie nového metropolitu, samozrejme pozitívne nakloneného kalvinizmu. Metropolita sa v priebehu 17. storočia dostal do závislosti od reformovaného superintendenta, ktorý mu povoľoval zvolávať synody, uskutočňovať vizitácie, ordinovať kňazov, rozhodovať v manželských sporoch a pod.. V liturgii sa nariadilo používanie rumunského jazyka.

V oblasti školstva sa jednak podporovalo štúdium ortodoxných kňazov na domácich, alebo uhorských kolégiách, neskôr sa realizovalo zakladanie škôl priamo na rumunskom etnickom území, kde sa prijal kalvinizmus, napr. v Lugosi (Lugoj, RO), Karánsebesi (Carnesebes, RO), vo Fogarasi bola škola ustanovená Zuzanou Lorántffyovou v roku 1650.

Tretou oblasťou pôsobenia sa stalo vydávanie náboženskej literatúry, katechizmov, prekladov Biblie. V roku 1648 bol Štefanom Fogarasim preložený Heideľberský katechizmus, v to istom roku bol vydaný Nový zákon, v roku 1651 Žalmy. V roku 1638 boli zriadené tlačiarne v J. Belehrade.<sup>45</sup>

Napriek všetkým iniciatívam a opatreniam nepriniesla reformačná činnosť kalvínskej cirkvi medzi rumunským obyvateľstvom úspech. I keď reformovaná cirkevná hierarchia získala formálnu kontrolu nad veriacim obyvateľstvom a snažila sa mu myšlienky reformačného učenia priniesť cez literatúru, školstvo, inštitucionálne reformy, ich akceptácia kalvinizmu bola len povrchná a dočasná. Chýbal základný článok zaručujúci úspech celého procesu, presvedčený a pre túto vec oduševnený kňazský stav, pretože okrem výnimiek ani samotní kňazi a metropolita sa vnútorne nestotožnili s protestantizmom ako takým. I jej prijatie v kruhu úzkej skupiny rumunskej šľachty bolo pravdepodobne skôr demonštráciou istej „modernosti“, alebo otázky „spoločenskej prestíže“ než skutočného presvedčenia. Šíreniu kalvínskej reformácie medzi rumunským obyvateľstvom bránili i aktivity zo zahraničia, z Moldavského kniežatstva. Napriek veľkému úsiliu v rôznych oblastiach ohľadom šírenia a prijatia kalvínskej reformácie medzi rumunským ortodoxným obyvateľstvom, nesplnila táto iniciatíva očakávania a skončila s minimálnymi úspechmi. Jedným

---

44 Samotný Geleji mal už od roku 1634 i titul biskupa rumunských ortodoxných veriach, pričom rumunské územie patriace pod jeho jurisdikciu pozostávalo z 9 seniorátov. Ostatné rumunské obyvateľstvo bolo pod správou metropolitu sídliaceho v J. Belehrade.

45 POKOLY, József: c.d. 2, 175.

jej nepopierateľných úspechov však bol vplyv na rozvoj rumunskej národnej literatúry a kultúry.<sup>46</sup>

Roku 1648 zomiera Juraj I. Rákóczi a tým sa uzatvára jedna etapa dejín Sedmohradska i kalvínskej cirkvi. Spolu so Štefanom Katonom Gelejim vytvoril knieža tandem, vďaka ktorému sa sedmohradská reformovaná cirkev dostala na vrchol svojej moci. Zhodnotenie celkovej situácie výstižne podal József Pokoly, keď napísal, že: „*Reformované knieža znamená výhodu pre reformovanú cirkev, čo zase znamená nárast počtu ich veriacich. V počte znásobeným veriacim dával právo na cirkevný majetok zákon a nie sila. Ale i to je isté, že knieža veľmi dopomohlo rozkvetu svojej cirkvi a jeho najhľavnejším cieľom bolo splynutie ostatných cirkví do nej. To je však vec prirodzená, tak to bolo predtým a tak to bude i potom.*“<sup>47</sup> Vy-  
nášať objektívne hodnotenie o vláde resp. vplyve kniežat'a Juraja I. Rákócziho na náboženský život v Sedmohradsku a v rámci toho na kalvínsku cirkev nie je jednoduché. Objektívnou skutočnosťou bolo upevnenie kalvinizmu a získanie dominantného postavenia v cirkevnom živote, ale faktom ostávajú i kroky tomu nápomocné, akým boli napr. všeobecné zvýhodnenia oproti ostatným cirkvám, tlak na ostatné náboženstvá, najmä unitarizmus a katolicizmus a otvorené prenasledovanie socinianizmu. Rozkvet kalvínskej cirkvi nebol výsledkom len samovoľného rozvoja samotnej cirkvi, ale aj intenzívnych a cieľených zásahov vládnucej politickej moci. V tomto aspekte však takéto konanie nebolo v danej dobe ničím nezvyčajným a taký istý spôsob konania by bol pravdepodobný i v opačných prípadoch, či už pri vláde unitárskej, katolíckej alebo inej viery.

### Obdobie úpadku

Po smrti starého kniežat'a nastúpil na trón jeho starší syn, už v roku 1642 zvolený Juraj II. Rákóczi,<sup>48</sup> o ktorom sa v historiografii väčšinou uvádza, že po otcovi nezdedil ani rozum, ani vôľu a jeho ľahkovážna a nepremyslená politika mala katastrofálne dôsledky pre Sedmohradsko a tým aj pre sedmohradsnú reformovanú cirkev. Knieža nemal po boku ani takého nápomocného človeka, akým bol pre jeho otca Štefan Katona Geleji, ktorý zomrel v roku 1649. Novým biskupom sa stal Juraj Csulai (Čulai), ten však schopnosťami zaostával za svojim predchodcom.

Za vlády Juraja II. Rákócziho sa znova do popredia snaží dostať puritanizmus s očakávaním podpory od kniežat'a donedávna ešte sympatizujúceho s hnutím. Ten však v dôsledku niekoľkých skutočností názor zmenil a postavil sa otvorene proti presbyterianizmu.<sup>49</sup> Naďalej zotrval na svojom presvedčení potreby zvýšiť angažo-

46 CRACIUN, Maria: *Building a Romanian Reformed community in seventeenth-century in Transylvania*. In: CRACIUN, Maria – Ovidiu GHITTA – MURDOCK, Greame: *Confesional identity in east-central Europe*. Aldershot, Burlington, Vt : Ashgate, 2002.

47 POKOLY, József: c.d. 2, s. 205.

48 Bližšie PAPP, Klára: c.d.

49 Príčin prečo Juraj II. Rákóczi zmenil názor na puritanizmus je niekoľko: 1. mohlo to mať súvis so zhoršením vzťahov s jeho matkou Zuzanou Lorántffyovou v nejakej majetkovej záležitosti, ktoré mohli mať vplyv na vznik vzájomných rozporoch i v iných oblastiach,

vanosť svetských predstaviteľov v cirkvi, avšak nie prostredníctvom presbyteria, ale iných orgánov, hlavného konzistória a generálnej synody. Geleji Katona ešte počas života viedol „boj“ s kniežatom proti takýmto ambíciám, pretože si uvedomoval nebezpečenstvo plynúce z dosahu svetskej moci na cirkevné záležitosti, najmä v prípade, že by došlo k nepriaznivým zmenám na najvyšších štátnych postoch. Už za života Juraja I. Rákócziho začala činnosť na vytvorení jednotného a uceleného zákonníka pre Sedmohradsko, dokončená za jeho nástupcu. Tzv. *Approbata constitutiones regni Transylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum* (Potvrdené závery Sedmohradska a k nemu pripojených časti Uhorska), bola kniežatom a sedmohradským snemom v J. Belehrade potvrdená roku 1653, pričom jednu časť zbierky tvorí cirkevné právo. Nový zákonník priniesol radikálne zmeny do života cirkvi. Zaviedol tzv. úrady hlavných magistrátov a patrónov ako predchodcov hlavného konzistória, s úlohou dohliadať a schvaľovať všetky zmeny a záležitosti v cirkvi. V praxi to znamenalo, že každé rozhodnutie synody muselo byť oznámené a schválené i týmito orgánmi. V prípade zavádzania nových učení, alebo porušovania cirkevných zákonov mal byť súd zložený nielen z cirkevných, ale aj svetských predstaviteľov a tresty mali byť ukladané podľa občianskeho práva. Ďalšia časť zákonníka ustanovovala inštitúciu kurátora<sup>50</sup> spočiatku len pre kolégiá, neskôr sa táto funkcia rozšírila i do zborov. V čase Juraja II. Rákócziho bol za hlavného kurátora ustanovený biskup Juraj Csulai a zo svetských predstaviteľov Ján Daniel Vargyasi (Vardáši). *Approbata* teda veľmi radikálne znížila moc cirkvi v náboženských záležitostiach v prospech svetskej moci a mala rovnako negatívne dopady tak na reformované, ako i na ostatné náboženstvá. Po kodifikácii zákonníka sa začalo otvorené prenasledovanie presbyteriánov a ich nútenie k podpísaniu reverzu.<sup>51</sup>

V roku 1657 s ambíciou získať poľskú korunu podnikol Juraj II. Rákóczi, i napriek výslovnému zákazu Porty, ťaženie do Poľska, ktoré sa skončilo porážkou.<sup>52</sup> Dôsledkom tohto ľahkovážneho kroku bola i snaha Porty prinútiť knieža abdikovať, krajinu zároveň pustošili osmanské jednotky. Pádom Veľkého Varadína roku 1660 sa časť územia Sedmohradska dostala pod tureckú moc a bol tu zriadený nový

---

2. udalosti v Anglicku, vypuknutie anglickej buržoáznej revolúcie a osud panovníka zrejme vyvolali aj u mladého kniežata obavy z možných dôsledkov rozšírenia puritanizmu a tým i názorov independentizmu, 3. skutočnosť, že by cirkev ostala bez dozoru a kontroly svetskej moci by mohlo znamenať, že by niektoré jej kroky neboli v súlade s požiadavkami štátu.

50 V súčasnosti funkciu kurátora zastáva svetská volená osoba, ktorá stojí na čele presbyterstva a spolu s kňazom spravuje cirkevný zbor. Kurátori (správcovia) stoja i na čele škôl.

51 POKOLY, József: c.d.

52 Juraj I. Rákóczi mal ambíciu získať pre svojho mladšieho syna Žigmunda poľskú korunu, ten však v roku 1652 zomiera a tým sa jeho bratovi Jurajovi II. Rákóczimu naskytná príležitosť uspokojiť svoje mocenské ambície. I keď pre túto vojenskú akciu nezískal súhlas Porty, bol presvedčený, že víťazstvo za podpory švédskeho panovníka Karola X., kozáckych jednotiek a jednotiek z rumunských kniežatstiev dosiahne rýchly úspech a nakoniec Portu odvráti od sankcií. PAPP, Klára: c.d.

varadínsky vijálet.<sup>53</sup> Tieto vojnové udalosti negatívne poznačili i kalvínsku cirkev, ktorá prišla o svoj veľký majetok, kolégium v J. Belehrade vyhorelo, obsadením Varadína stratil sedmohradský kalvinizmus jedno zo svojich najdôležitejších centier, mnoho kazateľov odišlo pred prenasledovaním do Uhorska, medzi nimi i biskup Csulai. Nakoniec knieža zomiera v roku 1660, krátko po ňom vládne Ákos Barcsay (Barčai), potom Ján Kemény (Kemén) snažiaci sa o konsolidáciu cirkevných pomerov.

Posledným kniežaťom, za ktorého sa ešte na čas obnovilo, i keď nie úplne do predchádzajúcej miery, postavenie kalvínskej cirkvi v Sedmohradsku bol Michal Apafy. Bol rovnako oddaným prívržencom svojej cirkvi, snažil sa ju podporovať, vrátiť jej stratené pozície, ale v nových politicko-vojenských podmienkach mal málo priestoru už veľmi obmedzený.

Po konsolidácii pomerov bolo prvoradým krokom v kalvínskej cirkvi doplnenie kňazského stavu, keďže mnoho kňazov počas vojnových udalostí ušlo, bolo zabitých alebo odvečených do zajatia. Už na júnovej synode v roku 1661 nový biskup Gašpar Veresmarti uviedol do úradu štyridsať nových kazateľov.<sup>54</sup> Počet duchovných však ani potom nebol dostačujúci, a aj z tohto dôvodu sa začalo intenzívne úsilie o obnovu vyhoreného kolégia v J. Belehrade. Kolégium bolo síce obnovené v roku 1662, ale sídlilo už v Nagyenyede. Knieža podporovalo i ostatné školské zariadenia, poskytovalo peniaze na obnovu zničených farností, kostolov a pod. Akútnym problémom sa stalo vyriešenie manželských sporov. Počas tureckej okupácie sa mnohí muži, niekedy i ženy dostali do zajatia, nevedelo sa, či ešte žijú a tak si niektorí našli nových partnerov, uzavreli nové manželstvá, keď sa však náhodou prvý partner vrátil, vznikli nielen spory ohľadom právoplatnosti manželstiev, ale i majetkového vyrovnania. V tomto ohľade hľadala riešenie synoda v Enyede roku 1664 a jej uznesenie bolo potvrdené i snemom v Šegešvári.<sup>55</sup>

V náboženských pomeroch nenastali za Apafyho vlády nejaké výrazné zmeny, nevyskytli sa závažnejšie veci, preto sa náboženské záležitosti riešili na snemoch len málo. Samozrejme, verejná mienka sa často zaoberala situáciou v Uhorsku, kde v dôsledku silnejúcej rekatolizácie bolo stále častejšie počuť sťažnosti protestantov, vedelo sa o ich prenasledovaní, násilnej rekatolizácii. Obzvlášť citlivo muselo Sedmohradsko vnímať silnú rekatolizačnú činnosť manželky Juraja II. Rákócziho Žofie Báthoryovej<sup>56</sup> na východe krajiny, v Zemplínskej, Sabolčskej, Berežskej

---

53 Tamže

54 POKOLY, József: c.d. II., s. 255.

55 Podľa 10. zákonného článku z roku 1664, ženy alebo muži žijúci s iným partnerom sa mali podľa nariadenia kňaza vrátiť k bývalým partnerom, ak uzavreli manželstvo, už sa nemusia vrátiť k bývalému partnerovi, ale musia mu podľa práva dať, čo patrilo jemu. ZSILINSZKY, Mihály: c.d. 2, s. 281.

56 Žofia Báthoryová pred sobášom s Jurajom II. Rákóczim prestúpila na kalvínsku vieru, ale nikdy sa z nej nestala oddaná kalvínska, vo svojom srdci ostala katolíčkou. Po smrti svojho manžela sa vrátila späť ku katolíckej viere a na svojich majetkoch začalo tvrdo prenasledovať protestantizmus, vyhánala kňazov, učiteľov, konfiškovala kostoly, nútila poddaných ku konverzii.



a Satmárskej stolici. Po posilnení postavenia katolíckej cirkvi v Uhorsku opierajúcej sa o habsburských panovníkov začala so svojimi požiadavkami smelšie vystupovať i katolícka cirkev v Sedmohradsku. Na snemových rokovaníach (1665 J. Belehrad, 1666 Fogaras, aj na nasledujúcich snemoch v rokoch 1667 – 1671) sa opakujúcimi žiadosťami katolíckeho kléru stalo povolenie vlastného biskupa, vpustenie jezuitov do krajiny, povolenia mať kostoly v mestách, slobodné nakladanie s cirkevným desiatkom, zrušenia všetkých zákonných článkov proti katolíckej cirkvi.<sup>57</sup> Ani Apafy nebol prívržencom učenia sobotistov, preto ich prenasledovanie pokračovalo naďalej, samozrejme v situácii, keď bola oveľa dôležitejšou úlohou obnova ortodoxnej-kalvínskej cirkvi, neuskutočnili sa proti ním výraznejšie zásahy. Za svojej vlády sa Apafy snažil pokračovať v šírení kalvinizmu medzi rumunským obyvateľstvom a upevňovať úniu medzi rumunskou a kalvínskou cirkvou. Finančne podporil rumunských kalvínskych kňazov, stal sa štedrým donátorom školy vo Fogaraši, súril obnovenie zničenej tlačiarne. V roku 1674 ustanovil nového biskupa Gašpara Tisza-becsiho za hlavu celej rumunskej cirkvi a poveril ho zriadením novej tlačiarne.<sup>58</sup>

Po zosilnení útlaku protestantov v Uhorsku sa i Michal Apafy postavil na ich obranu. Svoje obavy a nespokojnosť zo vzniknutej situácie vyjadril vojenskému správcovi, generálovi Rottalovi, potom sa obrátil o pomoc i na zahraničných štátnikov. V otázke možného vojenského zásahu Sedmohradska v Uhorsku vznikli dve strany, jedna na čele s príbuzným kniežaťom, Michalom Telekym lobovala za angažovanie krajiny v uhorských záležitostiach, kým druhá na čele s kancelárom a diplomatom Jánom Bethlenom zastávala názor, že Sedmohradsko nie je z vojensko-politického hľadiska natoľko silné a jeho prípadná porážka by priniesla pre krajinu habsburskú alebo tureckú nadvládu. I keď kniežatstvo nemalo podmienky na vojenskú pomoc, snažilo sa poskytnúť aspoň útočisko pre vyhnaných alebo utečených protestantov. V roku 1671 sa z Blatného Potoka presťahovalo kolégium po svojom násilnom zatvorení Žofiou Báthoryovou do bývalej budovy kolégia v J. Belehrade.

Konsolidácia pomerov v kalvínskej cirkvi viedla znovu k obnove presbyterského hnutia, ktoré sa natoľko posilnilo, že po Gašparovi Veresmartim (Verešmartim) bol za biskupa zvolený prívrženec presbyterianizmu Peter Kovásznai (Kovásnai), ale i do funkcií seniorov sa dostali osoby blízke k tomuto hnutiu. Z dôvodu urobiť poriadok v cirkevných pomeroch využilo knieža postavenie hlavného patróna cirkvi a zvolalo na 3.októbra 1671 stretnutie všetkých magistrátov, patrónov, profesorov, učiteľov a generálnu synodu reformovaného vyznania. Z tohto stretnutia svetských a cirkevných osôb na riešenie cirkevných záležitostí vzniklo neskôr hlavné konzistorium. Ani menšie vnútorné problémy v náboženských otázkach nemali dosah na celkový pozitívny vývoj a posilnenie kalvínskej cirkvi.

V 80-tych rokoch 16. storočia došlo k zmene politickej situácie v celej krajine. Porážka tureckej armády pri Viedni roku 1683 bola jasným signálom začiatku úpadku tureckej moci v Uhorsku a tým aj konca samostatnosti Sedmohradska, kto-

---

57 ZSILINSZKY, Mihály: c.d.2.

58 Odporcom únie bol vladyka Sáva Brankovič, ktorý sa roku 1656 stal biskupom – vladikom všetkého rumunského obyvateľstva v Sedmohradsku a Partiu. POKOLY, József: c.d. 2.

ré v osmanskej moci stratilo garanta svojej nezávislosti. Keď sa ukázalo, že zánik osmanskej moci je len otázkou času a bolo zrejmé, že krajina neudrží svoju samostatnosť a dostane sa pod habsburskú vládu, začali sa horlivé rokovania sedmohradských politikov s Viedňou o čo najlepšie podmienky pre kniežatstvo. Spočiatku sa zdalo, že sa zachová formálna samostatnosť krajiny, kniežací stolec a samozrejme status quo v náboženských pomeroch, ale posilňovaním postavenia Leopolda I. sa manévrovací priestor pre sedmohradskú politiku značne zúžil. V roku 1686 bol radcom kniežata Mikulášom Bethlenom vypracovaný návrh na usporiadanie vzájomného vzťahu kráľovstva a kniežatstva, ktorého 6. bodom bola garancia štyroch povolených náboženstiev v Sedmohradsku, ochrana kňazov, učiteľov, kostolov, cirkevného majetku pred vyhánaním a konfiškáciou. Návrh bol doručený do Viedne, ale panovník odďaľoval jeho potvrdenie, keďže už v roku 1687 boli cisárske jednotky Karola Lotrinského na území Sedmohradska a predpokladal, že krajinu si podrobí bez potreby nejakej dohody. V roku 1690 však zomrel Michal Apafy a za tureckej pomoci bol za sedmohradské knieža zvolený Imrich Thököly, ktorý porazil jednotky cisárskeho generála Heislera.<sup>59</sup> Tento náhly obrad v sedmohradskej situácii prinútil Leopolda 16. októbra 1690 na vydanie návrhu diplomu o usporiadaní pomerov v kniežatstve so zárukou náboženskej slobody. Pozitívnu úlohu v tomto procese zohral u nás z „prešovských jatiek“ smutne známy generál António Caraffa, ktorý ako vojak a diplomat zastával názor, že získanie Sedmohradska pre viedenský dvor je natoľko dôležité, že sa musí dočasne zriecť plánov rekatolizácie a povoliť slobodu štyroch náboženstiev. Okrem toho, diplom zaručil zachovanie všetkých donácií, udelených titulov, majetkových pomerov, zákonodarstva, správy, stanovil, že najvyššie miesto v krajine (gubernátora) budú zastávať osoby bez ohľadu na vierovyznanie. I keď sa na prvý pohľad zdalo, že dokument zachováva existujúci stav, predsa len v niektorých formuláciách (verejná a súkromná náboženská prax) alebo ustanoveniach (panovník schvaľuje a vymenováva do úradov) dával panovníkovi manévrovací priestor na odlišný výklad zákona.<sup>60</sup> Návrh diplomu bol následne prerokovaný a prijatý na sedmohradskom sneme vo Fogarasi roku 1691. Keďže tieto ustanovenia neuspokojovali Sasov a katolíkov, obrátili sa na Viedeň a tak bol k 3. bodu pripísaný dodatok o tom, že v prípadoch neschopnosti vyriešiť spory a sťažnosti vo veciach viery na domácej pôde, využije kráľ svoju moc na rozhodnutie podľa práva a svojho uváženia.<sup>61</sup> Samozrejme, dopredu bolo jasné, že k takýmto udalostiam dôjde a tak bude mať panovník voľnú ruku na zásah podľa svojich predstáv.

Na jar roku 1692 zvolal Leopold I. do Sibine sedmohradský snem, okrem iných vecí i s cieľom potvrdiť „priateľský vzťah“ medzi náboženstvami. Katolícki predstavitelia od začiatku vystupovali s konkrétnymi požiadavkami, z ktorých najväčší nesúhlas vyvolala požiadavka slobodného návratu mníšskych rádov do Sedmohradska. Nasledovali zdĺhavé rokovania medzi katolíckym a protestantským táborom,

---

59 PAPP, Klára: c.d. *Bližšie Erdély története 2*. Budapest : Akadémia kiadó, 1986.

60 POKOLY, József: c.d. 3.

61 ZSILINSZKY, Mihály: c.d. 4, s. 32.

každá cirkev vyjadrila svoje predstavy osobitne, rokovali s gubernátorom, hlavnou radou a oddaľovali prípad, že by do nerozhodného stavu musel zasiahnuť panovník. Patovú situáciu musel nakoniec predsa riešiť Leopold I., z poverenia stavov doručil dodatok diplomu a dokumenty z rokovania snemu Peter Alvinczy, návrhy katolíkov predostrel Gregor Baranyai. Leopold I. 9. apríla 1693 nakoniec vydal dokument, dodatok k diplomu, v 1. bode potvrdzujúci nerušenú existenciu štyroch povolených náboženstiev. V 2. bode dostali katolíci reformovaný kostol a unitárske kolégium v Koložvári, kostol v J. Belehrade, za 15 000 zlatých mali od majiteľa dostať kláštor v Koložvári, v 3. bode sa katolíkom zaručil biskupský úrad v osobe apoštolského vikára, v 4. bode sa katolíkom povolilo zakladať všade bez ujmy ostatných cirkví cirkevné zbory a stavať kostoly.<sup>62</sup> Týmto dokumentom (dodatkovým diplomom) sa vytvoril právny základ pre náboženské pomery v Sedmohradsku, ktorý na nasledujúcich sto rokov usporiadal vzťah cirkvi a štátu a medzikonfesionálne pomery.

Katolícka cirkev neuspokojená s výdobytkami doplneného diplomu začala veľmi skoro predostierať svoje ďalšie požiadavky. Po snemových rokovaníach v roku 1697 sa do Viedne znova vypravila osobitná deputácia s katolíckymi (Ladislav Csáky a Koloman Mikes) a osobitná s protestantskými požiadavkami (Juraj Vass). V tom čase boli náboženské záležitosti v rukách kardinála Kollonicha (Koloniča) a rekatolizačná politika mohla začať v Sedmohradsku svoju činnosť. Viedenská deputácia sa do Sedmohradska vrátila s listinou, ktorých 5 bodov, nazývaných ako Mikesove body (Mikes Punctum), stanovovalo výhody pre katolícku cirkev a jej predstaviteľov v náboženských, majetkových a politických otázkach (pritom treba poznamenať, že katolíci tvorili asi 1/10 obyvateľstva, ale vo všetkom žiadali úplnú rovnosť s väčšinovým reformovaným náboženstvom) a stali sa základom pre upevňovanie pozície katolíckej cirkvi v krajine. Okrem toho katolícka cirkev si nielenže zabezpečovala lepšie miesto cez nové nariadenia a diplomy, ale zámerne likvidovala i staršie uznesenia, akými boli niektoré články *Approbatus Constitutiones*.

Ďalšie kroky katolíckeho kléru sa obrátili smerom k rumunskému obyvateľstvu, resp. ich kazateľom, ktorým sľubovali rôzne výhody v prípade prestupu. Nový vladyka, Eliáš Jorest uzavrel v roku 1697 s rímsko-katolíckou cirkvou úniu a pomocou vojska nútil kňazov zotrvávajúcich na grécko-katolíckej viere alebo pod správou reformovanej cirkvi, k vstupu do únie.<sup>63</sup>

Uplatňovali sa i ďalšie metódy rekatolizácie, akým bolo zaberanie kostolov, škôl, napr. v roku 1700 za asistencie vojska obsadili staršie reformované kolégium v J. Belehrade, roku 1704 vojská maršála Rabutina spustošili kolégium v Nagyenyede i celé mesto.<sup>64</sup>

Počas tejto politickej situácie vypuklo v Uhorsku posledné protihabsburské povstanie vedené Františkom II. Rákóczim. Aj keď bolo knieža roku 1704 zvolené za sedmohradské knieža a na sneme v Marosvásárhelyi roku 1706 potvrdil rešpektovanie štyroch náboženstiev, no počas svojej vlády v Sedmohradsku do roku

---

62 Tamže s. 80.

63 POKOLY, József: c.d. 3.

64 POKOLY, József: c.d. 3.

1709 sa nejako výraznejšie v náboženských záležitostiach neangažoval.<sup>65</sup> Keď po Leopoldovej smrti nastúpil na habsburský trón Jozef I., i on vydal roku 1705 pre Sedmohradsko dokument, v ktorom uznával slobodné vyznanie pre všetky štyri náboženstvá. I napriek deklaráciám, vo vojnových udalostiach, keď sa na území Sedmohradska striedali povstalecké a cisárske jednotky, sa nedal očakávať priaznivejší vývin v náboženských záležitostiach.<sup>66</sup> Povstanie sa skončilo v roku 1711 uzavretím satmárskeho mieru, ktorého tretí bod „v záležitostiach viery zachová zákony našej krajiny, ich vykonávanie sa bude uskutočňovať podľa snemových rozhodnutí a artikúl, tak v Uhorsku i v Sedmohradsku“<sup>67</sup> dodržanie náboženských zákonov krajiny. V prípade Uhorska, ale hlavne Sedmohradska ostalo toto ustanovenie „viac na papieri“ a v podstate znamenalo len začiatok novej etapy náboženského prenasledovania a sporov.

Kalvínska reformácia v Sedmohradsku mala v porovnaní s okolitými štátmi svoje špecifické črty. Samotný proces reformácie prebiehal takmer súbežne so vznikom samostatného Sedmohradského kniežatstva. Po bitke pri Moháči sa zmenou konštelácie vojensko-politickej moci v oblasti Karpatskej kotliny vytvorili vhodné podmienky na vznik viac-menej samostatného politického útvaru, Sedmohradského kniežatstva. Skoré preniknutie a rozšírenie reformačných učení do Sedmohradska bolo dôsledkom nekonsolidovaných vnútropolitických pomerov spätých s bojom Ferdinanda Habsburského a Jána Zápoľského o vládu v krajine, kde náboženské záležitosti hrali druhoradú úlohu. Ďalším faktorom bolo početné nemecké (saské) obyvateľstvo miest poskytujúce vhodnú spoločenskú bázu pre nové náboženské myšlienky. Vysoko pozitívnym momentom pre sedmohradskú reformáciu bola i skutočnosť, že vládnuca politická moc, samotný Ján Zápoľský a hlavne jeho syn Ján Žigmund, mali k novému hnutiu kladný postoj. Začiatkom 50-tych rokov (1550, 1552) prijíma sedmohradský snem prvé zákony zabezpečujúce náboženskú slobodu pre katolíkov a evanjelikov. V tomto období sa v kniežatstve etabluje druhé reformačné hnutie, kalvinizmus, ktorého počiatkové prejavy sa objavujú už začiatkom 40-tych rokov 16. storočia. Väčšina maďarského etnika sa veľmi rýchlo stáva prívržencom tohto učenia (v tejto oblasti nazývané aj ako „maďarská viera“) a hoci s nimi vedú predstavitelia evanjelickej cirkvi tvrdé slovné súboje a dišputy, v roku 1564 dochádza k definitívnemu oddeleniu prívržencov týchto dvoch reformačných smerov na synode v Nagyenyede, kde bol zároveň zvolený i prvý reformovaný biskup, František Dávid.

Paradoxom rýchleho vzostupu kalvínskej reformácie v Sedmohradsku bol jej podobne rýchly ústup v prospech unitarizmu. Prestup vedúcich predstaviteľov kalvínskej cirkvi, Františka Dávida a Gašpara Heltaiho k unitarizmu spôsobil hromad-

---

65 ZSILINSZKY, Mihály: c.d. 4., s. 278.

66 *Erdély története* 2. Budapest : Akadémia kiadó, 1986.

67 VÁRKONYI, R. Ágnes – KOSÁRI KIS, Domonkos: *A Rákóczi-szabadságharc*. Budapest : Osiris kiadó, 2004, s. 273. Bližšie PULYAI, János: *Szatmári békeség*. Budapest : Nap kiadó, 2007.

ný prestup kalvínských veriacich k novému, radikálnejšiemu reformačnému učeniu. Viac ako tridsaťročný zápas kalvínskej cirkvi s unitarizmom sa skončil pre kalvínsku cirkev „v poslednej chvíli“, keď na sedmohradský kniežací trón nastúpil Gabriel Bethlen a potom jeho nástupca Juraj I. Rákóczi. Obdobie vlády týchto dvoch kniežat bol zlatým vekom nielen Sedmohradska, ale aj sedmohradskej reformovanej cirkvi. Vďaka nadštandardnej podpore kniežat sa dokázala rýchlo obnoviť a posilniť. Pre toto obdobie dejín kalvinizmu v Sedmohradsku, teda pre prvú polovicu 17. storočia, sú charakteristické dva procesy, jedným bol neúspešný resp. málo úspešný pokus o rozšírenie kalvínskeho učenia medzi rumunským, ortodoxným obyvateľstvom, druhým bol boj proti prenikaniu hnutia puritanizmu do teologických i cirkevno-správnych sfér reformovanej cirkvi.

To, že sedmohradská vnútropolitická situácia zaručovala v rámci zákona o náboženskej slobode slobodu vyznania pre štyri náboženstvá (a prejavovala relatívnu toleranciu pre iné sekty) malo pozitívny dopad nielen na rozvoj domácich protestantských cirkví, ale aj na vývoj náboženských pomerov mimo, čiže v Uhorsku. Takmer počas celého 17. storočia zastávalo Sedmohradsko úlohu garanta náboženských pomerov v Uhorsku, od začiatku 80-tych rokov, kedy samotné strácalo zahraničnú záruku svojej existencie, Osmanskú ríšu, sa sedmohradskí protestanti dostávali stále viac do defenzívy a obnovou habsburskej moci nad Sedmohradskom sa snemom ustanovená náboženská sloboda stáva fakticky iluzórnou.

## Obec Bačkov v „dlhom“ 19. storočí (1780 – 1918)

*Peter Kónya*

**KÓNYA, Petr. Municipality of Bačkov in the “long” 19<sup>th</sup> century (1780-1918). In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2011, vol. 11, no. 2, p. 84-119.** The paper examines the history of Bačkov municipality since the Josephine reforms in the 1780s until the end of the First World War and the dissolution of Hungaria in 1918. During the centuries, the municipality underwent a dynamic evolvement significantly marked by all of the principal social and political changes of the period. A part of the possessions of Fischer barons, Bačkov was an agricultural municipality, in which many autonomous peasants and several squirearchs made their living after the revolution in 1848. Throughout the whole period, the dominant religion was Greek-Catholic religion and the dominant nationality was Slovak population. In the 19<sup>th</sup> century, the two famous personalities of Jager Archbishop Baron Štefan Fischer and a botanist Imrich Frivaldský were born.

**Key words:** Bačkov, history, “long” 19<sup>th</sup> century

Začiatok epochy novoveku sa v dejinách Slovenska tradične ohraničuje obdobím panovania cisára Jozefa II. Jeho vláda, napriek pomerne krátkemu trvaníu (1780-1790), bola významným medzníkom v dejinách celej Habsburskej monarchie. Jozefínsky osvietenský absolutizmus znamenal postupné prekonanie mnohých stredovekých prežitkov a priblížil krajinu moderným západoeurópskym štátom. Zrušenie nevoľníctva a uvoľnenie poddansko-zemepanských vzťahov umožnilo uvoľnenie pracovných síl pre vznikajúci priemysel, s ním potom dynamický rozvoj hospodárstva a nové smerovanie spoločenského vývinu v nasledujúcom storočí. Tolerančný patent spolu s ďalšími reformami cirkevného života odstránil najvypuklejšie formy náboženskej diskriminácie protestantov a otvoril tak cestu k položeniu základov novovekej občianskej spoločnosti. Školské reformy otvorili cestu k sprístupneniu vzdelania širokým vrstvám obyvateľstva. Aj keď osvietenský absolutizmus Jozefa II. bol pokračovaním podobnej politiky Márie Terézie a teda vyvrcholením predchádzajúceho vývinu, v našej historiografii sa tradične zaradzuje na začiatok novoveku a otvára tak dlhé 19. storočie. To potom trvalo až do konca prvej svetovej vojny, ktorá ukončila existenciu monarchie i modernizujúceho a demokratizujúceho sa Uhorska.

V prvej polovici 19. storočia nastali na východoslovenskom vidieku viaceré negatívne zmeny v hospodárskom a spoločenskom vývine. Tie potom viedli k výraznému zhoršovaniu životných podmienok veľkej časti dedinského obyvateľstva. Už od konca predchádzajúceho storočia sa zemepáni na mnohých miestach snažili rôznym spôsobom obmedzovať dovtedajšie práva poddaných. Rozširovali svoju pôdu na úkor sedliackej, či aspoň prerozdeľovaním chotára zlepšovali jej kvalitu, zaberali dovtedy sedliakmi užívané polia, lúky, pasienky či vodné plochy, pričom porušovali alebo obchádzali ustanovenia iba nedávno vypracovaného tereziánskeho urbára.

Popri násilných zásahoch vrchnosti vstupovali do poddansko-zemepanských vzťahov v prvých rokoch 19. storočia ďalšie nepriaznivé skutočnosti. Účasť monarchie v napoleonských vojnách po prechodnej agrárnej konjunktúre priniesla devalváciu a hospodárske ťažkosti. Ich dôsledky v nasledujúcom období znamenali zvýšené daňové zaťaženie, doliehajúce najmä na najnižšie vrstvy spoločnosti. Na vidieku sa stupňoval aj tlak zo strany feudálnej vrchnosti, pretože aj zemepáni hľadali východisko zo zhoršujúcej sa hospodárskej situácie a našli ho vo zvyšovaní svojich požiadaviek voči poddaným. Panstvo pritom aj ináč poškodzovalo svojich sedliakov a želiarov. Pri rozširovaní veľkostatkov stále dochádzalo k umelému zníženiu výmery i kvality urbárskej pôdy a tým i zmenšovaniu sedliackych usadlostí. Vrchnosť si neraz prisvojovala nielen najúrodnejšie časti chotárov, ale i dovtedy spoločne užívané obecné lesy a pasienky, resp. kľčoviská a ďalej rôznym spôsobom obmedzovala ich využívanie. Negatívne skutočnosti v hospodárskej oblasti a poddansko-zemepanských vzťahoch viedli k ďalším deformáciám v sociálnom vývine na vidieku. Sedliaci rýchlo chudobneli, pričom sa menila spoločenská štruktúra poddaných. Stúpal najmä počet želiarov a podželiarov, ktorí boli úplne závislí na práci na veľkostatkoch či službe panstvu. To všetko nielen zvyšovalo biedu najnižších vrstiev, ale spôsobovalo aj výrazný pokles životnej úrovne väčšiny sedliakov.

### Do roku 1848

Vo vlastníckych pomeroch v Bačkove nedošlo v poslednej štvrtine 18. a v prvej polovici nasledujúceho storočia k významnejším zmenám. Najväčšími majiteľmi obce boli naďalej Fischerovci, ktorí sa oň delili s ostatnými zemepánmi. Na konci 18. storočia boli vlastníckmi obce: barón Fischer a rodiny Szemere, Máriássy, Puky, Kálnássy a Forgách.<sup>1</sup> Podľa údajov prvého sčítania ľudu v Uhorsku, uskutočneného v rokoch 1784-87, bol Bačkov v rukách spoločenstva vlastníkov.<sup>2</sup>

Bližšie informácie o **hospodárskych a spoločenských pomeroch** v obci na konci 18. storočia poskytujú dicálne (daňové) súpisy. Údaje zo súpisu z r. 1795 poukazujú na niektoré spomínané negatívne javy v ekonomickom a sociálnom vývine na vidieku v tomto období. Oproti stavu zo 70. rokov naďalej mierne vzrástol počet poddaných obyvateľov obce. V polovici 90. rokov žilo v Bačkove spolu 59 poddanských domácností, z ktorých 45 patrilo sedliakom (jedna z nich, richtárova, bola nezdanená a tak súpis o nej neobsahuje žiadne údaje), 4 sedliackym vdovám a 10 želiarom. Väčší počet poddanských rodín však hospodáril na podstatne nižšej výmere pôdy. Celkovo užívali všetci poddaní v chotári iba 192 jutár polí. Tie mali pritom všetky sedliacke usadlosti rozdelené rovnomerne, každá s plochou 4 jutrá. Lúky naďalej neužívali sedliaci žiadne. Želiarske usadlosti nemali žiadnu ornú pôdu ani lúky. Pôda v chotári obce bola zaradená do tretej triedy kvality. Na základe týchto skutočností sa možno domnievať, že podstatnú časť pôdy v intraviláne začlenilo panstvo do svojho hospodárstva, pričom poddaným dalo do užívania najmä menej

---

1 BOROVSZKY, Samu: Zemplén vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Budapest 1906.

2 Az első magyarországi népszámlálás (1784 – 1787). Budapest 1960, s. 272 – 273.

kvalitné plochy v horšie úrodných častiach chotára. Zároveň poklesli aj stavy dobytky, chovaného na poddanských hospodárstvach. Celkovo bolo v obci 52 volov, 35 kráv, 2 býky, 20 teliat, 41 koní, 19 sviň a 46 oviec. Pahlolka zamestnávali iba dve sedliacke domácnosti a slúžka nepracovala v žiadnej.<sup>3</sup>

Samozrejme, že dominantným zamestnaním obyvateľov Bačkova na konci 18. storočia stále ostávalo poľnohospodárstvo. Poľnohospodárska výroba prebiehala opäť vo dvoch formách: na hospodárstvach sedliakov a na panskom veľkostatku. Chotár mala obec rozdelený na tri časti a hospodárila teda tradičným trojpoľným systémom. Polia museli sedliaci pravidelne hnojiť, aby priniesli dobrú úrodu. Chotár bol na prelome storočí zaradený do prvej triedy. Pestovali predovšetkým obilniny raž a ovos, menej jačmeň a pšenicu. Na konci storočia nemali už sedliaci v chotári žiadne lúky, mali však k dispozícii dostatočne rozľahlé pasienky pre dobytok, vody na jeho napájanie a lesy, v ktorých mohli pre svoje potreby zbierať drevo na kúrenie aj stavebné. V chotári obce stál vždy minimálne jeden mlyn, kde sedliaci mohli mlieť svoje obilie. Poľnohospodárske produkty, príp. iné výrobky alebo dobytok predávali na trhoch v neďalekom mestečku Sečovce a v slobodnom kráľovskom meste Košice. Doplnkovým zamestnaním poddaných stále boli sezónne práce vo vinohradoch a na panských hospodárstvach počas žatvy. Časť sedliakov sa naďalej venovala povozníctvu.<sup>4</sup> Zrejme to bol dôvod výrazného vzrastu stavu koní, chovaných na poddanských hospodárstvach.

Najneskôr na sklonku 18. storočia došlo aspoň čiastočne k obnoveniu vinohradov, zaniknutých v prvej polovici storočia. Víno, dorábané v Bačkove, patrilo však k najmenej kvalitným v celej stolici. Keď na začiatku 19. storočia musela stolica prijať tvrdé opatrenie proti židovským obchodníkom, ktorí falšovali tokajské víno menej kvalitnými a zakázala im prenajímať vinohrady, vyňala z tohto zákazu vinohrady najnižšej kvality. Tie sa okrem Bačkova nachádzali v chotároch ďalších obcí a mestečiek: Lesné, Oreské, Staré, Krivošňany, Strážske, Brekov, Hrabovec, Humenné, Snina, Tovarné, Papín, Kelča, Malá Domaša a Vranov.<sup>5</sup> Každopádne, aj po obnovení viníc v chotári, nepatrilo Bačkov medzi vinohradnícke obce, v daňových súpisoch z celého obdobia neboli vinohrady oficiálne uvádzané a vinohradníctvom sa zrejme zaoberali iba niektorí poddaní ako vedľajšou hospodárskou aktivitou.

O niekoľko desaťročí mladšie, podstatne podrobnejšie informácie o obci, jej hospodárskej úrovni, majetkových pomeroch jej obyvateľov a celkovom stave poľnohospodárstva na konci prvej tretiny 19. storočia obsahuje ďalší daňový, tzv. regnikolárny súpis, realizovaný v celej krajine v roku 1828. Súpis zaregistroval v Bačkove už 84 poddanských domácností. Z nich 43 patrilo sedliakom, 39 želiarom a 2 podželiarom. Na sedliackych usadlostiach žilo aj 5 dospelých sedliackych bratov, 2 synovia a 2 dcéry (príp. s rodinami). Žiadna zo sedliackych rodín nemala pahlolka

3 BAZML Zemplén levéltára Sátoraljaújhely, IV-2005/c, Zemplén vármegye adószedőinek iratai 1553-1850 (1852). Dicális ősszeírások 1773-1846. Bacsó, r. 1795.

4 VÁLYI, András: Magyar Országának leírása II. Buda 1799, s.

5 Vármegyénk 1801-ben a borhamisítók ellen 2. In: Adalékok Zemplén vármegye történetéhez III. Ed. Dongó Gyárfás, Géza. Sátoraljaújhely 1898, s. 229.



(sluhu) ani nezamestnávala slúžku. Celkovo žilo v obci 178 poddanských obyvateľov obidvoch pohlaví vo veku od 18 do 60 rokov (platiacich daň).<sup>6</sup>

Oproti koncu 18. storočia došlo opäť k zmenám tak v celkovej výmere urbárskej pôdy, ako aj v jej čiastkach, užívaných jednotlivými usadlosťami. Celá obec hospodárila na ploche 551 prešporských meríc ornej pôdy a lúkach s výmerov 200 koscov. Ku každej sedliackej usadlosti patrili polia s rozlohou 10 alebo 13 a 2/3 prešporskej merice a užívala lúky s plochou 5 alebo 3 a 2/4 koscov. Ornú pôdu s výmerou 13 a 2/3 prešporských meríc užívalo 33 sedliakov a s rozlohou 10 meríc 10 usadlostí. Rovnako 33 sedliackych usadlostí malo k dispozícii po 5 a ďalších 10 usadlostí po 3 a 2/4 koscov lúk. Želiari a podželiari nemali v držbe nijakú pôdu.<sup>7</sup>

Údaje z tohto súpisu dokumentujú niekoľko významných zmien. V prvom rade obsahujú podstatne vyšší počet želiarov v obci, než počas celého predchádzajúceho storočia. Pravdepodobne s rozvojom panského hospodárstva sa do obce prisťahovalo nové poddanské obyvateľstvo, ktoré sa živilo už výlučne prácou na pansom veľkostatku. Tento nárast však nemusel byť až taký veľký, keďže súpis mohol rovnako registrovať aj poddaných, zaradených v predchádzajúcom období do iných kategórií (panskí sluhovia) a tak absentujúcich v dicálnych súpisoch. Každopádne táto skutočnosť poukazuje na negatívne javy v hospodárskom a spoločenskom vývine, spomínané v úvode tejto kapitoly. Ďalšou významnou zmenou je užívanie pomerne rozsiahlych lúk sedliakmi, a to po prvý raz od začiatku 18. storočia. Bol to zrejme dôsledok ďalšieho prerozdelenia chotára alebo zásahu vrchnosti, dohliadajúcej na dodržiavanie tereziánskeho urbára.

Chotár mala obec stále vcelku úrodný, rozprestieral sa na rovine a okolitých kopcoch. Urbárska pôda užívaná poddanými bola však situovaná z väčšej časti práve na jeho neúrodných plochách. Iba polovica sedliackych polí ležala na rovine a druhá polovica sa rozprestierala na neúrodných, kamenitých kopcoch. Z celkovej výmery urbárskych polí v chotári 511 prešporských meríc patrilo 240 do prvej a 311 do druhej triedy. Pri letnej orbe museli sedliaci svoje polia každý tretí rok hnojiť. Počas letnej orby orali traja, pri jarnej jeden sedliak so štyrmi kusmi dobytká. Pestovali štyri obvyklé druhy obilnín: pšenicu, raž, jačmeňa a ovos. Najrozšírenejšou plodinou ostávala stále pšenica, poskytujúca aj najvyššie výnosy. Z jednej zasiatkej prešporskej merice pšenice zožali v priemere 4 merice, kým z jednej merice 3, z merice ovsá takisto 3 a z merice jačmeňa iba 2 prešporské merice. Pri celkovej priemernej úrodnosti polí v chotári 1653 prešporských meríc obilia každý rok zožali úrodu približne 550 meríc pšenice, 414 meríc raže, rovnaké množstvo jačmeňa a 275 prešporských meríc ovsá.<sup>8</sup>

Oproti stavom z konca predchádzajúceho storočia výrazne poklesli počty domácich zvierat v obci. V roku 1828 chovali v Bačkove 10 volov, 29 kráv, 6 býkov, 85 koní, 6 sviň a 2 kozy. Z uvedených údajov je zrejme, že najpočetnejším dobytkom

6 BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely: IV – 1005/c, Országos össezírások 1828 – 1833, 2. db. Regnicolaris Conscriptio Possessionis Bacskó, 1828.

7 Tamže.

8 Tamže.

v obci bol kôň, zrejme kvôli rozšírenému povozníctvu. Kone a ďalší dobytok pásli na pasienkoch, ktorých mali poddaní v chotári stále dostatok. Rozsiahle lesy v bezprostrednom okolí dediny smeli poddaní využívať na zber vykurovacieho či ťažbu stavebného dreva iba v obmedzenej miere, a to s povolením panstva. Doplnkový zárobok poddaných predstavovali sezónne poľnohospodárske práce v Zátisí a vinohradnícke práce v Tokajskom podhorí počas vinobrania, ktorých sa zúčastňovali každoročne.<sup>9</sup>

Absolútnu väčšinu poddanského obyvateľstva Bačkova živilo poľnohospodárstvo. Želiari, nedisponujúci pôdou v chotári, pracovali spravidla na panskom majeri. Jeden z nich sa zaoberal remeslom. Bol to kováč, pracujúci v dielni bez pomocníka. Iní remeselníci vtedy v dedine neboli. Ďalší z obyvateľov obce, židovský árendátor mal v nájme panskú krčmu.<sup>10</sup> Mlynára súpis neuvádza, bol ním zrejme iný, zrejme zemiansky nájomca.

Vývin spoločenských pomerov v obci v prvej polovici storočia charakterizovala stále dominancia poddanského obyvateľstva. Vo vnútornej skladbe poddaných oproti predchádzajúcemu obdobiu početne rástla najmä skupina želiarov oproti sedliakom, ktorí vysoko prevládali v celom predchádzajúcom storočí. V roku 1828 sedliaci v počte 43 iba o 4 (10 %) prevyšovali želiarov. Okrem nich boli v obci prítomní aj podželiari, avšak stále len v zanedbateľnom počte (dvaja r. 1828). Je však možné aj to, že súpisy neregistrovali všetkých želiarov, ale iba tých, ktorí bývali na urbárskej pôde a nevšimli si želiarov, robotníkov a sluhov, bývajúcich priamo na majeri. Počet želiarskeho a podželiarskeho obyvateľstva mohol byť preto v skutočnosti ešte vyšší.

Je však nutné konštatovať, že všetky tieto údaje, rovnako z dicálnych súpisov ako aj z regnikolárneho súpisu, nie sú zďaleka presné. Evidovali totiž iba dospelé mužské obyvateľstvo, platiace daň. Nevšimli si skupiny obyvateľov, ktorí daň neplatili (šľachta a kňazi) alebo boli od platenia daní oslobodené (napr. richtár). Z tohto dôvodu zaznamenalo prvé sčítanie ľudu, uskutočnené v Uhorsku z iniciatívy Jozefa II. v r. 1784 – 1787, podstatne odlišné počty jednotlivých kategórií obyvateľov.

Podľa jeho údajov žilo v Bačkove v polovici 80-tych rokov 18. storočia 206 dospelých mužov. Medzi nimi bol jeden kňaz, 6 šľachticov, 6 mešťanov, 42 sedliakov, rovnaký počet (42) sedliackych a meštianskych dedičov, 78 želiarov a 31 iných (zrejme podželiari, sluhovia a i.).<sup>11</sup> Sčítanie tak podáva podstatne odlišný obraz o obyvateľstve obce, v ktorom želiari takmer dvojnásobne prevyšovali sedliakov. Táto skutočnosť poukazuje na to, že nie všetky želiarske domácnosti boli predmetom daňových súpisov v tomto období.

Všetci alebo aspoň väčšina želiarov pracovala na panskom veľkostatku. Ich počet aj skladba kolísali v závislosti od potrieb panstva. Výrazne sa však od nich od-

9 Tamže.

10 *Az első magyarországi népszámlálás (1784 – 1787)*. Budapest 1960, s. 272 – 273.

11 BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely: SFL. IV-A. 1005/e. Zemplén vármegyé adószedőjének iratai 1553 – 1850 (1852). Nemesi hozzájárulásokkal kapcsolatos összeírások 1664 – 1843. 1. doboz. Lista insurrectionalis 1797.

lišovala ďalšia kategória – podželiari. Bolo to dané nie celkom jasnými kritériami príslušnosti k nej. Kým sedliak musel mať vlastný dom s pozemkom v intraviláne a užívať zemepanskú urbársku pôdu v extraviláne a želiar iba vlastný dom s pôdou v intraviláne, tak za podželiara bol považovaný každý príslušník neplnoprávneho dedinského obyvateľstva bez vlastného domu. Do tejto kategórie tak patrila široká skupina obyvateľov vidieka: paholci, poľnohospodárski robotníci, nádenníci, panskí sluhovia, kočiši, rôzni nižší zamestnanci veľkostatkov, ale rovnako aj remeselníci, ich pomocníci, tovariši, učni a takisto nájomcovia, užívajúci za poplatok majetok panstva. Táto skupina tak mala spoločné iba to, že nebývala vo vlastných domoch. Vnútorne bola však nejednotná a jej príslušníci sa líšili spôsobom života, majetkom i postavením v dedinskej spoločnosti. Časť z nich sa svojou majetkovou úrovňou približovala chudobnejšiemu zemiánstvu a sama zamestnávala vlastných sluhov a pomocníkov. Väčšina ich bola bytostne spätá s panským hospodárstvom, ktoré im poskytovalo obydlie i obživu a tak spravidla ostávala mimo štátnych daňových súpisov. Jej príslušníci mohli byť neraz evidovaní takisto v iných kategóriách (nájomcovia, panskí sluhovia).

Niektoré zo súpisov samostatne evidujú sluhov (paholkov) a slúžky, teda skupinu obyvateľstva, stojacu veľmi blízko podželiarom. Boli to spravidla iba poľnohospodárski pomocníci (paholci), sluhovia a slúžky v domácnostiach poddaných a nemali v obci vlastné rodiny. Uvedení sú iba v niektorých súpisoch.

Základom poddanko-zemepanských vzťahov aj na konci 18. a v prvej polovici 19. storočia ostávali poddanské povinnosti. Na ich podstate nezmenilo nič ani zrušenie nevoľníctva Jozefom II. r. 1783. Poddaní síce získali slobodu sťahovania a prestalo ich pripútanie k pôde, popri štátnych daniach si však naďalej museli plniť povinnosti voči zemepánom. Ich základom stále ostávala robota, teda práca na panskom veľkostatku. Hlavný rámec pre prácu na panskom, ako aj ďalšie povinnosti poddanského obyvateľstva predstavoval v poslednej štvrtine 18. storočia tereziánsky urbár. Žiadne novšie úpravy poddanských povinností obyvateľov obce z tohto obdobia nie sú doložené.

Okrem podaných žilo v Bačkove v tomto období aj privilegované obyvateľstvo: šľachta a katolícki duchovní. Kým ku katolíckym kňazom patrili miestny grécko-katolícky farár, miestnu šľachtu predstavovalo niekoľko zemianskych rodín. Podľa súpisu šľachty zo sklonku 18. storočia, z r. 1797, vlastnili šľachtické statky štyri rodiny: baróna Fischera, Štefana Frívaldského, Juraja Bendeho a Petra Hejzera. Keďže barón Fischer vtedy býval v Jágri v Hevešskej stolici a panský šafár Peter Hejzer užíval síce šľachtický statok, šľachticom však nebol, v obci žili iba dve zemianske rodiny. Patrili panskému fiškálovi Štefanovi Frívaldskému a panskému provizorovi Jurajovi Bendemu.<sup>12</sup> Obidvaja boli hospodárskymi úradníkmi na fischerovskom veľkostatku, nie zemepánmi. Ostatní vlastníci majetkových podielov v Bačkove

---

12 BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely: IV 2001/f. Zemplén vármegye nemesi közigazgatásának és Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai 1214 – 1850 (1898). Loc. 230. No. 256: Zemplén vármegyei zsidóösszeírás. A gálszécsi kerületben lakó zsidó lakosság összeírása, 1817.

(okrem baróna Fischera) v obci zrejme nebývali a nemali šľachtické statky, iba sedliacke alebo želiarske usadlosti.

Ďalšou skupinou obyvateľstva, ktorá sa na našom vidieku objavuje až v poslednej štvrtine 18. storočia, boli nájomcovia (árendátori). Ich počet v priebehu prvej polovice 19. storočia výrazne stúpal. Táto kategória sa živila prevádzkovaním panských regálov (mlyny, krčmy, pálenice, pivovary, kameňolomy, tehelne a iné objekty), ale aj pôdy, lesov a neskôr i veľkostatkov. Za ich užívanie platili nájomcovia majiteľom spravidla dohodnutú sumu nájmu, tzv. árendu, stanovenú v nájomnej zmluve, uzavretú zvyčajne na jeden až tri roky. Árendátormi boli často schudobnení zemanovia, mešťania, no predovšetkým židia. Vzhľadom na to, že v tradičnej štruktúre vtedajšej spoločnosti nemali miesto, boli spravidla (ak nešlo o šľachticov alebo mešťanov kráľovských miest) v stoličných súpisoch zaradzovaní medzi podželiarov. Tomu však nezodpovedala ich majetková úroveň, spôsob života (často mali početné služobníctvo), ani ich skutočné miesto vo vtedajšej dedinskej spoločnosti.

Prvým známym árendátorom v obci bol žid Burik Wirtschaffter, nájomca panskej krčmy, doložený v roku 1817. Mal manželku a štyri deti, dvoch synov a dve dcéry. Nezamestnával sluhov, slúžky ani žiaden pomocný personál židovského pôvodu.<sup>13</sup> Uvádza sa ešte aj v regnikolárnom súpise r. 1828. Mal postavenie podželiara a podľa súpisu nevlastnil pôdu ani žiaden dobytok.<sup>14</sup> Keďže ďalších nájomcov písomnosti z tohto obdobia neevidovali, možno sa domnievať, že miestny mlyn prevádzkovalo buď samo panstvo alebo ho mal v nájme árendátor zemianskeho pôvodu. Pred polovicou storočia, v r. 1848 žili v Bačkove minimálne štyria židovskí árendátori: Levko Spiegel, Geczi Wirtschaffter, Joel Wirtschaffter a Jankel Wirtschaffter. Predmet ich árendy nie je známy, najskôr to bola krčma, príp. pálenica či pivovar.<sup>15</sup>

Na rozdiel od predchádzajúceho obdobia, v poslednej štvrtine 18. a v prvej polovici 19. storočia umožňujú už rekonštrukciu **demografického vývinu** obce údajne dvoch celokrajinských súpisov obyvateľstva, realizovaných v rokoch 1784 – 87 a 1828. Vôbec prvé spoľahlivé záznamy o skutočnom počte obyvateľov zaznamenalo prvé sčítanie ľudu v Uhorsku, uskutočnené Jozefom II. v rokoch 1784 – 87. Počas neho bývalo v Bačkove 92 rodín v 89 domoch. Celkovo mala vtedy obec 681 obyvateľov, z nich 5 nebolo v čase sčítania prítomných v dedine. Zo všetkých obyvateľov bolo 346 mužov a 335 žien. Spomedzi mužského obyvateľstva bolo 122 ženatých a 224 slobodných, resp. vdovcov. Mladších ako 12 rokov bolo 107, vo veku od 13 do 17 rokov 22 a dospelých 206 obyvateľov mužského pohlavia v obci.<sup>16</sup>

13 BAZML, Zemplén Levéltára Sátorajaujhely: IV – 1005/c, Országos össezírások 1828 – 1833, 2. db. Regnicolaris Conscriptio Possessionis Bacskó, 1828.

14 BAZML, Zemplén Levéltára Sátorajaujhely: IV – A. 1005/f.: Zsidók és nemtelen bérlők össezírása 1846-1850, 7. köt.

15 I BAZML, Zemplén Levéltára Sátorajaujhely: IV – A. 1005/f.: Zsidók és nemtelen bérlők össezírása 1846 – 1850, 7. köt.

16 BAZML Zemplén levéltára Sátorajaujhely, IV-2005/c, Zemplén vármegye adószedőinek iratai 1553 – 1850 (1852). Dicális össezírások 1773 – 1846. Bacskó, r. 1795.

Podľa údajov z dicálnych súpisov bývalo v roku 1795 v Bačkove 59 poddanských domácností, patriacich 45 dospelým sedliakom, 4 sedliackym vdovám a 10 dospelým želiarom. Na sedliackych usadlostiach žili 3 dospelí sedliacki synovia a 2 sedliacki bratia (možno aj s rodinami).<sup>17</sup> Ďalšie údaje o počte obyvateľstva v obci prináša regnikolárny súpis z r. 1828. Vtedy bývalo v Bačkove 84 poddanských domácností, ktoré patrili 43 sedliakom, 39 želiarom a 2 podželiarom. Okrem nich žilo v obci aj 5 sedliackych bratov, 2 sedliacki synovia a 2 dcéry. Celkovo bývalo v dedine 178 dospelých poddananých, vo veku od 18 do 60 rokov.<sup>18</sup> Tieto údaje jasne dokladajú početný rast obyvateľov obce od posledných desaťročí 18. storočia, keďže však neodrážajú všetkých obyvateľov, umožňujú iba jeho približný, pomerný odhad. Avšak z toho istého roku pochádzajú aj ďalšie údaje, zachytávajúce skutočný stav obyvateľstva v celej krajine.

Tieto podstatne presnejšie údaje o počte obyvateľstva, pochádzajúce z roku 1828, zaznamenali v Bačkove celkovo 670 osôb.<sup>19</sup> Tento údaj poukazuje na mierny pokles počtu obyvateľov od poslednej štvrtiny 18. storočia, čo mohla spôsobiť migrácia, predovšetkým želiarov, pracujúcich na panskom majeri.

**Náboženské pomery** v obci v poslednej štvrtine 18. ako aj počas prvej polovice nasledujúceho storočia charakterizovala jednoznačná dominancia gréckokatolíckej cirkvi. V porovnaní s predchádzajúcim obdobím došlo pritom aj v tejto oblasti k niektorým zmenám. Predovšetkým sa práve v tom čase, zrejme na začiatku 19. storočia, v obci trvalo usadilo inokonfesijné obyvateľstvo, ktoré predstavovali vtedy ešte málopočetní židia.

Počet gréckokatolíckych veriacich neustále rástol, a to dokonca rýchlejšie, než počet obyvateľov obce. V roku 1786 žilo v dedine 447 gréckokatolíkov<sup>20</sup>, r. 1792 približne rovnako, 444<sup>21</sup>, r. 1806 už 550 osôb gréckokatolíckeho náboženstva.<sup>22</sup> V nasledujúcom desaťročí, do r. 1814 mierne poklesol, na 512<sup>23</sup>, avšak do začiatku druhej tretiny storočia opäť stúpol a r. 1835 dosiahol už 581 veriacich.<sup>24</sup> Ostatné obyvateľstvo obce tvorili rímskokatolíci a židia.

17 BAZML Zemplén levéltára Sátoraljaujhely, IV-2005/c, Zemplén vármegye adószedőinek iratai 1553 – 1850 (1852). Dicális ősszeírások 1773 – 1846. Bacsókó, r. 1795.

18 BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaujhely: IV – 1005/c, Országos ősszeírások 1828 – 1833, 2. db. Regnicolaris Conscriptio Possessionis Bacsókó, 1828.

19 NAGY, Lodovicus: Notitiae politico- geographico- statisticae Hungariae. Buda 1828, s. 441.

20 Magyarország történeti helységnevtára. Zemplén megye (1773-1808) I. Budapest 1998, s. 376.

21 BENDÁSZ, István – KOI, István: A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészségeinek 1792. évi katalógusa. Nyíregyháza 1994, s. 98.

22 A munkácsi Görögkatolikus püspökség lelkészségeinek 1806. évi ősszeírása. Ed. Udvari, István. Nyíregyháza 1990, s. 142.

23 Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum Dioecesis Munkacsiensis, pro Anno Domini MDCCCXIV, s. 251.

24 Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum Dioecesis Munkacsiensis, pro Anno Domini MDCCCXXV, s. 163.

Jedinou cirkevnou organizáciou, sídliacou v Bačkove, bola stále gréckokatolícka farnosť, s fíliami v Dargove a Albinove. Najvýznamnejšou zmenou v živote farnosti bola stavba nového murovaného kostola, zrejme na mieste starého dreveného chrámu, v rokoch 1783 – 1788.<sup>25</sup> Aj nový murovaný kostol bol zasvätený sv. Archanjeliovi Michalovi. Funkciu farára na konci 18. a začiatku 19. storočia vykonával Ján Kovejčák, v nasledujúcich rokoch (od druhého desaťročia storočia) Andrej Molnár, archidiakon sečovského obvodu.<sup>26</sup> Bohoslužobným jazykom farnosti bola rusínčina. V obci bola na začiatku storočia gréckokatolícka katechizácia, ktorú viedol farár. Patrónom farnosti bola rodina baróna Fischera.<sup>27</sup>

Druhým najsilnejším náboženstvom v Bačkove bolo rímskokatolícke. Miestni rímskokatolíci boli fíliou farnosti v neďalekých Sečovciach. Ich počet bol pomerne stabilný, r. 1814 žilo v Bačkove 186 a r. 1825 190 rímskokatolíckych veriacich.<sup>28</sup> Používali Kostol sv. Antona Paduánskeho, postavený pravdepodobne ešte v predchádzajúcom období.

Židia boli novým náboženstvom na zemplínskom vidieku. Masovejšie začali prichádzať na územie Zemplínskej stolice zo susednej Haliče a Poľska od druhej polovice 18. storočia. Zaoberali sa najmä tradičným maloobchodom a už spomínaným nájmom panských regálov (páleníc, krčiem, mlynov) aj pôdy. Židovské obyvateľstvo žilo v Bačkove najneskôr od začiatku 19. storočia. Prví židia v obci sú doložení r. 1818, keď v dedine bývala rodina nájomcu krčmy Levka Wirtschafftera.<sup>29</sup> V nasledujúcich rokoch počet židov permanentne stúpal. V roku 1823 žilo v Bačkove 14, r. 1825 už 16 a r. 1827 potom 18 židov.<sup>30</sup> Údaje z nasledujúceho roku (1828) evidovali už 19 osôb židovského náboženstva.<sup>31</sup> Podľa súpisu židov a nešľachtických nájomcov v Zemplínskej stolici žilo na sklonku prvej polovice 19. storočia v Bačkove päť židovských rodín.<sup>32</sup> Miestni, nie príliš početní židia, nevytvorili samostatnú obec

25 HADŽEGA, Vasilij.: Dodatki do istorii Rusinov i ruskoj cerkej v byv. Župe Zemplinskoj. Prosvěta 11, 1936, s. 54.

26 BENDÁSZ, István – KOI, István: A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészségeinek 1792. évi katalógusa. Nyíregyháza 1994, s. 98; A munkácsi Görögkatolikus püspökség lelkészségeinek 1806. évi összeírása. Ed. Udvari, István. Nyíregyháza 1990, s. 142; Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum Dioecesis Munkacsiensis, 1814, 1835.

27 Tamže.

28 Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Cassoviensis, 1814, 1825.

29 BAZML, Zemplén Levéltára Sátorajújhely: IV 2001/f. Zemplén vármegye nemesi közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai 1214-1850 (1898). Loc. 230. No. 256: Zemplén vármegyei zsidóösszeírás. A gálszécsi kerületben lakó zsidó lakosság összeírása, 1817.

30 Magyarország történeti helységnévtára. Zemplén megye (1773-1808) I. Budapest 1998, s. 405.

31 BAZML, Zemplén Levéltára Sátorajújhely: IV – 1005/c, Országos összeírások 1828-1833, 2. db. Regnicolaris Conscriptio Possessionis Bacskó, 1828.

32 BAZML, Zemplén Levéltára Sátorajújhely: IV – A. 1005/f.: Zsidók és nemtelen bérlők összeírása 1846-1850, 7. köt.

a nemali v obci modlitebňu, školu, kúpeľ či ďalšie objekty. Patrili do židovskej obce v neďalekých Sečovciach a tamjšieho rabínskeho aj matričného obvodu.

**Národnostné pomery** v obci sa od začiatku 18. storočia podstatnejšie nezmenili. Naďalej ju obývalo takmer výlučne slovenské a rusínske obyvateľstvo. Výnimku predstavovali iba židia, považovaní v zmysle patentov Jozefa II., za Nemcov.

Počet domov v obci bol podstatne vyšší ako v predchádzajúcom období, predovšetkým kvôli spoľahlivejším a presnejším štatistickým údajom. V polovici 80-tych rokov stálo v Bačkove celkovo 89 domov, medzi nimi aj panský kaštieľ a gréckokatolícka fara.<sup>33</sup> Do konca prvej tretiny nasledujúceho storočia stúpol počet obytných budov iba minimálne, na 91, akiste kvôli miernemu poklesu obyvateľstva obce.<sup>34</sup> Všetky príbytky poddaných stáli v intraviláne obce, s výnimkou domu vo vinohradoch. Všetky poddanské domy boli postavené z dreva (príp. z val'kov) a zaradené do 3. triedy.<sup>35</sup> Z kameňa bol postavený len gréckokatolícky kostol, panský kaštieľ a hostinec.<sup>36</sup>

Koniec 18. a prvé desaťročia 19. storočia nepriniesli významnejšie zmeny vo **vnútornom živote** obce. Bačkov bol naďalej poddanskou dedinou, na čele s obmedzenou samosprávou. Takisto v tomto období ju reprezentoval richtár s prísažnými, príp. radou so zastúpením sedliakov a želiarov. Funkciu richtára na konci 18. storočia vykonával Ivan Arendaš.<sup>37</sup> V roku 1828 bol bačkovským richtárom Juraj Rohaľ. Okrem neho stáli na čele obce traja prísažní: Juraj Jurista, Jozef Kovaľ a František Mačuga.<sup>38</sup>

Z hľadiska územno-správneho vývinu Zemplínskej stolice sa príslušnosť obce v celom tomto období tiež nezmenila. Menili sa iba pomenovania územnosprávnych jednotiek. Na sklonku 18. storočia patrila Bačkov do sečovského okresu, na začiatku nasledujúceho storočia do sátoraljaújhelyského okresu a sečovského dištriktu a na sklonku prvej polovice storočia do 3. okresu a sečovského obvodu Zemplínskej stolice.<sup>39</sup>

Od poslednej štvrtiny 18. storočia prejavoval štát zvýšenú starostlivosť o zdravie širokých vrstiev. Zvýšil sa počet stoličných lekárov a felčiarov, v mestečkách vznikali prvé lekárne. Najnižším zdravotníckym personálom ostávali naďalej pôrodné babice, ktoré niekde platili farnosti či cirkevné zbory. Postupne bolo zavádzané po-

33 Az első magyarországi népszámlálás (1784 – 1787). Budapest 1960, s. 272 – 273.

34 NAGY, Lodovicus: Notitiae politico- geographico- statisticae Hungariae. Buda 1828, s. 441.

35 BAZML Zemplén levéltára Sátoraljaújhely, IV-2005/c, Zemplén vármegye adószedőinek iratai 1553-1850 (1852). Dicális összeírások 1773 – 1846. Bacsó, r. 1795.

36 Zemplén vármegye katonai leírása. (1780-as évek). Borsod-Abaúj-Zemmlén Megyei Levéltári füzetek 32. Ed. Csorba, Csaba. Miskolc 1990, s. 44.

37 BAZML Zemplén levéltára Sátoraljaújhely, IV-2005/c, Zemplén vármegye adószedőinek iratai 1553-1850 (1852). Dicális összeírások 1773 – 1846. Bacsó, r. 1795.

38 BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely: IV – 1005/c, Országos összeírások 1828 – 1833, 2. db. Regnicolaris Conscriptio Possessionis Bacsó, 1828.

39 HÓGYE, István: Zemplén vármegye területi és közigazgatási változásai 1711 – 1950. In: A Felvidék történeti földrajza. Nyíregyháza 1998, s. 530 – 532.

vinné očkovanie proti niektorým zvlášť nebezpečným nákazlivým chorobám. Jedným z prvých z takýchto ochorení boli práve kiahne, epidémie, ktoré si v minulosti vyžiadali veľké množstvo obetí. Povinné očkovanie poddanských detí proti kiahňam pod dozorom stoličnej vrchnosti a farárov sa stalo pravidelnou súčasťou života na vidieku od začiatku 19. storočia. V Bačkove trebišovský stoličný lekár Martin Weinberger 13. júla 1830 zaočkoval 79 detí proti kiahňam, z nich 2 deti židovského nájomcu a 77 detí miestnych poddaných.<sup>40</sup> Už o niekoľko rokov však zasiahla obec dovtedy neznáma choroba, proti ktorej boli všetky preventívne či ochranné opatrenia neúčinné.

V roku 1831 postihla Európu **epidémia** dovtedy neznámej smrtiacej choroby, **cholery**. Objavila sa najprv v Rusku, odkiaľ sa rýchlo šírila do severských štátov, Nemecka a Habsburskej monarchie. Na územie Uhorska prenikla epidémia z Haliče uprostred leta 1831 a medzi prvými oblasťami zachvátila už v júli severovýchodné stolice. Aj u nás sa cholera šírila veľkou rýchlosťou a v krátkom čase si vyžiadala obrovské množstvo obetí. Najsilnejšie postihla práve vidiek, kde poddanské obyvateľstvo žilo v zaostalých hygienických podmienkach. Práve preto zasiahla choroba predovšetkým príslušníkov najnižších vrstiev. V dôsledku nedostatku lekárov, nemožnosti izolácie chorých, dezinfekcie zdrojov vody a neznalosti základných hygienických návykov, napredovala nákaza v dedinách mimoriadne rýchlo. Ako neúčinné sa ukázali všetky vtedy používané lieky a rovnako aj preventívne opatrenia vrchnosti. Úrady a panstvo sa usilovali spomaliť šírenie epidémie dezinfekciou zdrojov pitnej vody alebo uzavretím zasiahnutých oblastí vojenskými kordónmi, resp. obecnými strážami. Cholera však postupovala ďalej a hromadne hubila poddanské obyvateľstvo.

Na Zemplíne vypukla epidémia už v júli 1831. Stoliční úradníci nemali k dispozícii ani lekárov ani dostatok informácií o chorobe. Mnohí lekári pritom nákazu stále podceňovali a označovali ju iba za „prechladnutie čriev“. Stoličná vrchnosť sa prostredníctvom slúžnych mohla obmedziť iba na vykonávanie preventívnych opatrení podľa príkazov štátnych úradov. Takými bolo v prvom rade sypanie dezinfekčných prostriedkov do studní, uzavretie postihnutých dedín, hliadkovanie v chotároch, zakladanie oddelených cholerových cintorínov a urýchlené pochovávanie mŕtvych.<sup>41</sup> Tie však boli bez účinnej spolupráce obyvateľstva a lekárskej pomoci iba málo účinné. Lekári sa pritom báli vstúpiť do postihnutých oblastí a radšej sa zdržiavali v južných, nákazou menej zasiahnutých okresoch stolice. V dôsledku tohto prístupu a nízkej úrovne hygieny sa epidémia šírila ďalej bez akýchkoľvek prekážok. Ďalšiemu rýchlemu postupu choroby napomáhala však aj nevedomosť vidieckeho obyvateľstva, ktoré nerozumelo opatreniam vrchnosti a prijímalo ich s nedôverou alebo ich úplne odmietalo. Stoliční úradníci sa neraz namiesto vysvetľovania týchto nariadení správali arogantne. Na viacerých miestach pritom podnecovali túto nespokojnosť aj kňazi, pobúrení príkazmi o osobitných cholerových cintorínoch,

40 BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely: IV- 1001/h, Kőzgyűlési iratok, Loc. 280, No. 358, Zápis o očkovaní proti kiahňam z r. 1830

41 BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely, Epekórság 240/1831.



spoločných hrobch a pod. Poddaní často sabotovali dezinfekciu studní, izoláciu chorých a iné príkazy panstva a kňazov. Je tragické, že na epidémii chceli niektorí „liečiteľia“ zbohatnúť a ponúkali zúfalým nevedomým dedinčanom svoje „záračné prípravky“, namiesto prevencie a práškov, nariadených vrchnosťou.

V Bačkove, podobne ako v okolitých dedinách, vypukla epidémia cholery najneskôr na konci júla 1831. Podľa úradných záznamov celkovo na cholery ochorelo 90 obyvateľov obce. Z nich sa 31 uzdravilo a 59 chorobe podľahlo.<sup>42</sup>

Epidémia cholery v lete 1831 neznamenal iba smrť tisícov ľudí, ale na východnom Slovensku, predovšetkým v niektorých hornozemplínskych obciach a mestečkách, sa stala predzvesťou ďalšej veľkej tragédie, tzv. cholerového povstania. Aj keď Bačkov ležal na území, bezprostredne súvisiacom s nepokojmi vo vranovskom či trebišovskom okrese stolice a v neďalekom Kerestúri (Zemplínska Teplica) sa vôbec ako v prvej obci nepokoje začali, miestni obyvatelia sa k týmto udalostiam nepridali. Podľa dobových správ vypukli v obci menšie nepokoje, ďalej však nepokračovali a nie sú o nich zachované žiadne bližšie informácie.<sup>43</sup>

Necelých 17 rokov po cholerovom povstaní, **na jar 1848** zachvátila celú krajinu **revolúcia**. Revolučné udalosti v Uhorsku sa začali vystúpením radikálnych síl v Pešti 15. marca 1848. Vzápätí bola ustanovená prvá samostatná uhorská vláda a krajinský snem v Prešporke prijal tzv. marcové zákony, ktoré zrušili poddanstvo a nastolili základné občianske slobody. Neriešiteľné rozpory medzi domácou liberálnou vládou a viedenským panovníckym dvorom ukončili ďalší pokojný vývin udalostí a viedli k dlhotrvajúcej vojne.

Podobne ako v iných obciach, revolúcia významne zasiahla aj do diania v Bačkove. Z poddaných sa stali občania, po prvý raz smeli sedliaci slobodne disponovať s dovtedy len užívanou pôdou a v júni 1848 išli mnohí z nich po prvý raz voliť svojich zástupcov do stoličných výborov. Keď sa v lete a jeseni 1848 v Zemplínskej stolici formovali oddiely národnej gardy a ľudovej domobrany na obranu pred očakávaným vpádom rakúskej armády z Haliče, v Bačkove do nich v októbri 1848 vstúpilo 80 miestnych obyvateľov.<sup>44</sup> Bolo to pravdepodobne takmer všetko bojaschopné mužské obyvateľstvo.

Napriek nedostatku dobových správ možno predpokladať, že obyvatelia obce sa zúčastnili vojnových udalostí aj v nasledujúcich mesiacoch v jednotkách regulárnej domobrany (honvéd). Keďže dedina ležala na dôležitej krajinskej ceste, určite ju

42 BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely: IV-A. 1001/h. Zemplén vármegye nemesi közgyűlésének, bizottmányi és megyei közigazgatási iratok 1823 – 1849. Loc. 297, No. 10: Zemplén vármegye 17 kerületének összeírásai az 1831. évi kolerajárványban megbetegedettekről és meghaltakról. 1832. január. A gálszécsi kerület összeírásai a megbetegedettekről és meghaltakról.

43 RAPANT, Daniel: Sedliacke povstanie na východnom Slovensku roku 1831, II., 2. Bratislava 1953, s. 85.

44 BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely: IV-A. 1001/h. Zemplén vármegye nemesi közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle megyei közigazgatásának iratai 1214 – 1850 (– 1898). Közgyűlési, bizottmányi és megyei közigazgatási iratok 1834 – 1849. Loc. 397, No. 1908: Táblás összeírása a Zempléni nemzetőrség század s zászlalainak 1848.

v priebehu revolúcie a nasledujúcej vojny viackrát obsadili rôzne armády, uhorská, rakúska a napokon ruská, čo jej prinieslo akiste nemalé škody.

V tomto období vyšli z obce dvaja významní rodáci, ktorí zaujali významné miesto vo verejnom a vedeckom živote krajiny v 19. storočí: barón Štefan Fischer a Imrich Frivaldský. **Barón Štefan Fischer** sa narodil 21. októbra 1754 v Bačkove, v rodine baróna Jozefa Fischera a barónky Alžbety Perényiovej. Až v dospelosti sa rozhodol venovať kňazskému povolaniu a ako tridsaťročný sa stal kanonikom jágerského biskupa grófa Karola Esterházyho. V roku 1802 bol vymenovaný dulcignoským titulárnym biskupom a r. 1804 sa stal prvým biskupom novozriadenej Szmárskej diecézy. O tri roky, r. 1807, bol vymenovaný za nového jágerského arcibiskupa. Po získaní nového úradu sa stal kráľovským tajným radcom, županom Hevešskej stolice a nositeľom veľkého kríža Rádu sv. Štefana. V rokoch 1809 – 1819 zastupoval prímasa Uhorska. Umrel 4. júla 1822 v Jágri (Eger). Počas napoleonských vojen, r. 1809, poskytol priestory jágerského lýcea na ošetrovanie ranených vojakov. V úrade szmárskeho biskupa založil rad nových rímskokatolíckych farností a počas svojho pôsobenia venoval obrovskú sumu prevyšujúcu pol milióna zlatých na charitatívne účely. Viacero jeho kázni, pastierskych listov a ďalších diel vyšlo tlačou v latinskom a maďarskom jazyku.<sup>45</sup>

**Imrich Frivaldský** sa narodil 6. februára 1799 v Bačkove v rodine právnika baróna Fischera a prísediaceho sudcu stoličného sudcu v Sátoraljaújhelyi. Študoval na gymnáziu v Sátoraljaújhelyi a Jágri (Eger). Kvôli chabému zdraviu ostal rok doma a vtedy sa zoznámil s poprednými prírodovedcami Pavlom Kitsibelom a Jozefom Sadlerom, ktorí podnikali študijné cesty do Tokajského podhoria, a tak sa po prvý raz dostal do kontaktu s biológiou a obľúbil si ju. V rokoch 1814 – 1815 študoval filozofiu na košickej akadémii a v nasledujúcom roku odišiel na univerzitu do Pešti, kde sa stal študentom medicíny. Už v prvom ročníku sa začal vážne venovať botanike a zoológii, zúčastnil sa expedície v Karpatoch a r. 1818 vystúpil na Lomnický štít. Počas štúdií bol členom aj ďalších expedícií v rôznych častiach krajiny. V roku 1821 ukončil štúdium medicíny a v nasledujúcom roku ho palatín vymenoval za pomocného strážcu prírodovedného oddelenia Národného múzea v Pešti. O rok sa stal doktorom medicíny, rozhodol sa však venovať výlučne popisnej biológii.

Prvých desať rokov sa zaoberal botanikou, precestoval rôzne kraje Uhorska a zhromaždil veľkú botanickú zbierku. Keď však zistil, že v krajine je pomerne veľa biológov, rozhodol sa venovať menej poznaným, na periférii záujmu stojacim prírodovedným odborom. Zameral sa najmä na entomológiu a popísal množstvo druhov hmyzu, z nich veľa dovtedy nepoznaných, žijúceho v Pešti, okolí a ďalších častiach krajiny. V roku 1830 bol vymenovaný za tajomníka lekárskej fakulty, V roku 1833 zorganizoval veľkú vedeckú expedíciu na Balkán, vedenú Andrejom Füleom, ktorá dôkladne preskúmala európsku časť Osmanskej ríše a flóru a faunu na jej území. Expedícia priniesla viac ako 2000 druhov rastlín a 3000 druhov hmyzu a mäkkýšov. V roku 1836 zorganizoval druhú expedíciu, na čelo ktorej určil Nemca Hinkeho a Rumuna Manolesca, smerujúcu do Macedónie. Po nej vyslal tretiu expe-

45 SZINNYEI, József: Magyar irók élete és munkái III. Budapest 1894, s. 523 – 525.

díciu, pod vedením Noela, na preskúmanie flóry a fauny juhovýchodnej Rumélie, okolia Istanbulu a ázijských držav Osmanskej ríše. Došiel až na Kaukaz a bohatý zozbieraný materiál odoslal Frivaldskému do Pešti. Keďže Noel ostal v Turecku, zorganizoval štvrtú expedíciu do Candie, vedenú Františkom Zachom. Ten však sklamal jeho očakávania, preto do Turecka poslal svojho príbuzného Jána Frivaldského, ktorý realizoval výskum v okolí Smyrny a Brusy a so zozbieraným materiálom sa r. 1845 vrátil do Pešti. O rok neskôr, r. 1846 sa spolu s Jánom Frivaldským sám vybral na cestu do Turecka. Prešiel Balkánom, preskúmal okolie Slivna, Varny, Istanbulu, ostrovy, Brusy a Smyrnu. Počas expedície však ochorel a tak sa vybrali do vlasti. Po ceste sa zastavili na Sicílii, vyšiel na vrchol Etny a cez Taliansko sa vrátil domov. Odvtedy obmedzil svoje expedície na územie Uhorska. V poslednej fáze svojho života si vybral dve oblasti bádania, a to vodné a suchozemské mäkkýše a jaskynné živočíchy Uhorska.

Za veľké zásluhy pre rozvoj poznania prírodných vied sa stal čestným členom viacerých zahraničných vedeckých spoločností: r. 1832 akadémie vied vo Florencii, r. 1835 členom korešpondentom Uhorskej akadémie vied, r. 1836 členom londýnskej Entomologickej spoločnosti, r. 1837 bol vymenovaný za zastupujúceho strážcu archeologickej a numizmatickej časti Uhorského národného múzea, r. 1838 bol zvolený za riadneho člena prírodovedného oddelenia Uhorskej akadémie vied, zúčastnil sa na zakladaní Uhorskej prírodovedeckej spoločnosti, v tom istom roku sa stal členom korešpondentom Prírodovedeckej spoločnosti v Lipsku, r. 1842 členom Francúzskej entomologickej spoločnosti a zvoleným členom entomologickej spoločnosti v Štetíne, r. 1845 bol zvolený za člena predsedníctva Uhorskej prírodovedeckej spoločnosti a stal sa členom korešpondentom prírodovedeckej spoločnosti v Altenburgu, r. 1845 ho palatín vymenoval za čestného strážcu Uhorského národného múzea, r. 1849 sa stal členom pražskej prírodovednej spoločnosti Lotus, r. 1850 bol vymenovaný za riadneho strážcu prírodnín Uhorského národného múzea, v tom istom roku sa stal riadnym členom Sedmohradskej prírodovednej spoločnosti v Sibíni a r. 1851 ho zvolila za zakladajúceho člena Zoologická a mineralogická spoločnosť v Regensburgu.

V tom istom roku sa zo zdravotných dôvodov vzdal miesta v Uhorskom národnom múzeu a utiahol sa do súkromia vo svojom byte v Pešti, vile na Svábhegyi alebo rodinnom majetku v Jobbágyi v Novohradskej stolici. Na jar a v lete 1870 podnikol poslednú cestu do Turecka, cez Istanbul a Brusy do Gemliku a po návrate 19. októbra 1870 v Jobbágyi umrel. Publikoval vedecké články v mnohých uhorských a zahraničných vedeckých časopisoch a tlačou mu vyšlo päť knižných prác, v maďarskom, latinskom a nemeckom jazyku.<sup>46</sup>

### **V druhej polovici storočia**

V polovici augusta 1849 revolúcia v Uhorsku skončila. V nasledujúcich týždňoch obsadilo celú krajinu rakúske a ruské vojsko a revolučnú moc v Pešti vystriedala vojenská diktatúra. Viedenská vláda vzápätí zrušila všetky zákony, prijaté v Uhorsku

---

46 Tamže, s. 784 – 790.

od marca 1849. Cisár František Jozef I. sa snažil o znovuzavedenie starých poriadkov. V nasledujúcom desaťročí vládol v monarchii neoabsolutistický režim Alexandra Bacha, ktorý prenasledoval všetky demokratické a liberálne sily. Nedokázal však už vrátiť pomery do stavu z prvej polovice storočia. V nových podmienkach, nastolených revolúciou, musel panovník rešpektovať niektoré zásadné politické a sociálne premeny v krajine. Odstránenie šľachtických privilégií a poddanských povinností roľníkov, napriek istež obmedzenosti a nedôslednosti, prinieslo hospodárske a spoločenské oslobodenie veľkej časti vidieckeho obyvateľstva a umožnilo mnohé zmeny vo všetkých sférach života. Na svojich bývalých zemepánoch boli aj naďalej závislí bývalí želiari, podželiari a ďalší príslušníci najchudobnejších vrstiev, ktorí pracovali na panských veľkostatkoch. Odstránením poddanstva najviac získali urbárski roľníci, hospodáriaci na urbárskych usadlostiach, ktorí sa stali samostatnými roľníkmi s vlastnou pôdou. Ďalej pritom spoločne užívali časť niekdajších urbárskych majetkov, najmä obecné lúky, lesy pasienky alebo iné plochy.

Najvýznamnejšou udalosťou vnútropolitického vývinu v Uhorsku v druhej polovici 19. storočia, ktorá určila smer ďalšieho vývinu celej krajiny, bolo Rakúsko-uhorské vyrovnanie z roku 1867. Znamenalo premenu dovtedy jednotného rakúskeho cisárstva na dva samostatné štáty, Rakúsko a Uhorsko, pod spoločným názvom Rakúsko-Uhorsko, resp. Rakúsko-Uhorská monarchia. Na jednej strane prinieslo obnovenie ústavnosti, dynamický rozvoj hospodárstva a výstavby, najmä väčších miest a centrálnych oblastí. Na druhej strane však umožnilo koncentráciu moci v rukách maďarských konzervatívnych nacionalistických síl, čo malo negatívne dôsledky na postavenie nemaďarských národov, tvoriacich stále takmer polovicu obyvateľstva. Pritom ani samostatnosť Uhorska nemohla vyvážiť jeho ekonomickú slabosť v porovnaní s hospodársky vyspelou západnou časťou monarchie. Jedným z jej dôsledkov, popri ďalších skutočnostiach (nízke mzdy, málo pracovných príležitostí na vidieku a v malých mestách) bolo vysťahovalectvo do cudziny, najmä do USA. Práve severovýchodné stolice a medzi nimi najmä Zemplínska, patrili k oblastiam, v ktorých sa tieto negatívne javy prejavili najvypuklejšie a s najťažšími dôsledkami.

V druhej polovici storočia došlo po približne dvoch storočiach k významným zmenám vo **vlastníckych pomeroch** obce. Kým v polovici storočia bol ešte najväčším statkárom v Bačkove barón Fischer<sup>47</sup>, v nasledujúcom období sa dostal veľkostatok v obci do vlastníctva iných majiteľov. Z rúk barónov Fischerovcov prešla podstatná časť ich majetku do vlastníctva grófa Kolomana Forgácha a neskôr aj Hartvika Wersebeho a bývalého nájomcu Gustáva Malchera. Ich vlastníctvo sa však už nevzťahovalo na celú obec či jednotlivé usadlosti, ale iba na veľkostatky a mnohé niekdajšie hospodárske objekty panstva.

V **hospodárskom vývine** stále dominovalo poľnohospodárstvo, ktoré poskytovalo obživu takmer všetkému obyvateľstvu obce. V novej spoločenskej situácii však aj toto odvetvie prešlo viacerými dôležitými zmenami. Po revolúcii vstúpil do života obce nový fenomén, výrazne ovplyvňujúci tak spoločenský, ako aj hospodársky

47 FÉNYES, Elek.: Magyarország geographiai szótára. Pest 1851, I., 2., s. 65.

vývin, a to zrušenie poddanstva. Vďaka nemu sa všetci dovtedajší poddaní sedliaci zmenili na súkromných roľníkov, právne rovnocenných s niekdajšími zemepánmi. Zvýšil sa tak počet vlastníkov pôdy a hospodárstiev. Zároveň však bol zachovaný bývalý panský majer, ktorý sa zmenil na veľkostatok, či viaceré veľkostatky a stále zaberol veľkú časť poľnohospodárskej pôdy.

Zrušenie poddanstva sa tak stalo najväčšou zmenou, ktorá mala rozhodujúci vplyv na ďalší vývin poľnohospodárstva v obci. Niekdajšia urbárska pôda bola už v polovici storočia rozparcelovaná na niekoľko desiatok väčších či menších, spravidiela však drobných sedliackych hospodárstiev. Celkovo mal chotár obce začiatkom päťdesiatych rokov rozlohu 940 jutár ornej pôdy. Okrem polí k nemu patrili aj rozsiahle lesy. Veľkú časť týchto polí, ako aj lesy a lúky užívali samostatní súkromní roľníci.<sup>48</sup>

Po zrušení poddanstva a transformácii poddaných na slobodných roľníkov, vzniku moderných veľkostatkov, ako aj iných zmenách v organizácii poľnohospodárskej výroby v polovici 60-tych rokov (r. 1865), hospodárila celá obec na pôde s rozlohou 4860 katastrálnych jutár. Z nich najväčšiu výmeru, 3088 jutár zaberali lesy, 1385 jutár tvorili polia, 111 jutár pripadalo na lúky, 103 jutár predstavovali pasienky a 173 jutár zaberali nevyužívané plochy. V obci boli 4 veľkostatky a 99 roľníckych hospodárstiev.<sup>49</sup>

Pomerne presné informácie, o zamestnaní obyvateľstva a mnohých ďalších stránkach nielen hospodárskeho, ale aj o iných oblastiach života Bačkova v druhej polovici 19. storočia, poskytujú údaje zo sčítania ľudu, domov a domácich zvierat vykonaného k 31. decembru 1869. Celkovo na konci 60-tych rokov malo zamestnanie, resp. pracovalo 282 obyvateľov obce. Spomedzi nich v poľnohospodárstve pôsobilo 210 osôb, čo predstavovalo viac ako 70 % pracujúceho obyvateľstva. V ich zamestnaneckej skladbe pritom pomerne vysoko dominovali nádenníci, teda sezónni robotníci a ďalší námezdní pracovníci, v počte 86. Hneď za nimi nasledovalo 69 tzv. statkárov zahŕňajúcich všetkých majiteľov poľnohospodárskej pôdy. Popri niekoľkých veľkostatkároch patrili do tejto kategórie predovšetkým samostatní roľníci hospodáriaci na vlastnej pôde. V poradí tretiu, takisto silnú skupinu zamestnancov v poľnohospodárstve tvorili tzv. roční sluhovia, teda paholci a ďalší zmluvní pomocní pracovníci na roľníckych hospodárstvach a veľkostatkoch. Okrem týchto kategórií boli v obci aj dvaja nájomcovia veľkostatkov a rovnako dvaja poľnohospodárski úradníci pracujúci pravdepodobne na ich majetkoch.<sup>50</sup> Keďže na malých roľníckych hospodárstvach pracovali takisto rodinní príslušníci vrátane detí, zamestnávalo poľnohospodárstvo v skutočnosti ešte väčší počet ľudí.

Väčšinu osôb pôsobiacich v poľnohospodárstve tvorili teda nádenníci, samostatní roľníci, príp. statkári a čelad'. Nádenníci a sluhovia boli zamestnaní v prvom rade na niekoľkých veľkostatkoch v obci. Jeden z nich vlastnil gróf Koloman For-

---

48 Tamže.

49 Magyarország művelési ágak szerinti terjedelme és földjövödelme. Buda 1865, s. 510 – 511.

50 BAZML Zemplén Levéltára Sátorajauhely, XV. 16. Zemplén vármegyei 1869. évi népszámlálási iratok levéltári gyűjteménye 1869. Községi áttekintés. 114. doboz. Bacsókó.

gách, ďalší barónka Amália Fischerová. Veľkostatok baróna Bartolomeja Fischera mal v prenájme Gustáv Malcher. K námezdným pracovníkom, paholkom, sluhom či bírešom patrili viaceré tradičné profesie v poľnohospodárstve ako pastieri oviec, kočishi, hajduch, bača, pastieri sviň, pastieri hovädzieho dobytky, lesník, záhradníci, správca dvora, kuchárka či doručovateľ. Úradníkmi panstva boli akiste správca veľkostatku a provízor. Väčšina z nich bývala priamo v hospodárskych objektoch veľkostatkov a na bývalom majeri. V obci býval aj penzionovaný účtovník grófa Forgácha. Keďže po zrušení poddanstva ostali rozsiahle pasienky a lesy v majetku obce, zamestnávala aj ona nepočtený poľnohospodársky personál slúžiaci urbárskemu spoločenstvu. Tvorili ho dvaja bližšie neurčení pastieri, pastier teliat, pastier koní a pastier sviň.<sup>51</sup>

Na hospodárstvach súkromných roľníkov, veľkostatku a v domácnostiach nádenníkov, no takisto remeselníkov a iných obyvateľov obce boli rôzne domáce zvieratá. Celkovo chovali obyvatelia Bačkova na konci 60-tych rokov 53 koní, 130 kusov hovädzieho dobytky, 405 oviec, 2 kozy, 130 sviň a 30 včelích úľov. Spomedzi koní mali miestni obyvatelia na svojich hospodárstvach 27 ľahkých kobýl, 22 ľahkých valachov a 4 žriebätá. V skladbe hovädzieho dobytky je veľmi zaujímavá skutočnosť, že v obci sa v tom období ešte vôbec nechovali moderné strakaté a červené, tzv. švajčiarske plemená, ale výlučne tradičné veľké uhorské, resp. uhorsko-sedmohradské plemeno chované ako ťažná sila v poľnohospodárstve a na mäso. Pritom vo väčšine obcí na Zemplíne už bol rozšírený aj chov švajčiarskych plemien a niekde dokonca prevládal nad tradičnými. Zo 130 kusov hovädzieho dobytky bol 1 býk, 61 kráv, 22 volov a 46 teliat. Všetkých 405 oviec patrilo k obyčajným, tradičným, nešľachteným plemenám.<sup>52</sup>

Veľká časť tohto dobytky bola pritom sústredená na panskom majeri. Zamestnanci veľkostatku sa tam starali o 3 kobyly, 3 valachy, 1 býka, 16 kráv, 13 volov, 21 teliat, 400 oviec, 70 sviň a 38 včelích úľov.<sup>53</sup>

Poľnohospodárstvo si udržalo dominantnú pozíciu v hospodárskom živote obce aj na sklonku storočia. V dôsledku postupnej modernizácie a ďalších procesov v celej krajine však nastali niektoré zmeny vo vnútornej skladbe poľnohospodárskej výroby a zosilneli, resp. sa objavili aj ďalšie odvetvia. Predovšetkým výrazne poklesol počet všetkých obyvateľov zaoberajúcich sa poľnohospodárstvom. Vnútri troch najpočetnejších kategórií osôb pôsobiacich v tomto odvetví sa najmenej znížil počet statkárov, najviac nádenníkov a sluhov. Poľnohospodársky úradník nebol na konci storočia v obci žiaden. V roku 1900 pôsobila z 280 zamestnaných obyvateľov Bačkova v poľnohospodárstve polovica, t. j. 140. Z nich najväčšiu skupinu tvorilo 53 statkárov. Medzi nimi však boli len traja veľkostatkári vlastníaci pôdu s výme-

51 BAZML Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely, XV. 16. Individuálne hárky sčítania ľudu z r. 1869.

52 BAZML Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely, XV. 16. Zemplén vármegyei 1869. évi népszámlálási iratok levéltári gyűjteménye 1869. Községi áttekintés. 114. doboz. Bacsókó.

53 BAZML Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely, XV. 16. Individuálne hárky sčítania ľudu z r. 1869.

rou prevyšujúcou 100 katastrálnych jutár, z nich dvaja boli vlastníci a jeden nájomca veľkostatku. Z ostatných 50 samostatných roľníkov bolo 35 malých statkárov, resp. stredných roľníkov s výmerou pôdy od 10 do 100 katastrálnych jutár. Najchudobnejšiu skupinu tvorilo 15 maloroľníkov, resp. najmenej majetných sedliakov s veľmi malou výmerou hospodárstiev neprevyšujúcou rozlohu 10 katastrálnych jutár. Tieto malé poľnohospodárske podniky ich však nemohli užiť, a preto sa ich majitelia na sklonku storočia už spravidla museli živiť aj inou činnosťou, najmä námezdnou prácou alebo sezónnymi prácami na veľkostatkoch. Na roľníckych hospodárstvach pracovalo 32 pomocníkov z radov členov domácností majiteľov, z nich 32 mužov a 1 žena. Z ďalších kategórií osôb pôsobiacich v poľnohospodárstve bolo v obci 27 paholkov a 28 poľnohospodárskych robotníkov, z ktorých 3 boli mladší ako 16 rokov.<sup>54</sup>

V prvej polovici deväťdesiatych rokov, r. 1893 bolo v Bačkove päť poľnohospodárskych podnikov s výmerou presahujúcou 100 katastrálnych jutár, a preto označovaných za veľkostatky. Ich majiteľmi boli: gróf Ladislav Forgách, vdova Augustína Malchera, sestry barónky Muncové, Herman Lefkovic a obce Bačkov. Skutočným veľkostatkami boli však len prvé štyri. Gróf Ladislav Forgách vlastnil pôdu o celkovej rozlohe 1495 katastrálnych jutár, z ktorých na polia pripadalo 68, na záhrady 31, na lúky 6, na lesy 1373 a na nevyužiteľné plochy 17 katastrálnych jutár.<sup>55</sup> Vdova Augustína Malchera mala celkovo 1015 katastrálnych jutár pôdy. Z nich bolo 330 jutár polí, 6 jutár záhrad, 20 jutár lúk, 630 jutár lesov a 29 jutár nevyužiteľných plôch.<sup>56</sup> Veľkostatok sestier baróniek Muncových mal rozlohu 881 katastrálnych jutár, z toho orná pôda zaberala 234, záhrady 1, pasienky 44, lesy 561 a nevyužiteľná pôda 41 katastrálnych jutár.<sup>57</sup> Najmenší veľkostatok v obci patrili nájomcovi Hermanovi Lefkovicovi. Rozkladal sa na ploche iba 239 katastrálnych jutár lesov a iná pôda doňho nepatrila. Posledným hospodárstvom označeným za veľkostatok nebol v skutočnosti štandardný veľkostatok, ale bývalá obecná urbárska pôda. Obec Bačkov vlastnila 254 katastrálnych jutár pôdy, z ktorých lúky tvorili 4, pasienky 91, lesy 50 a nevyužiteľné plochy 109 katastrálnych jutách.<sup>58</sup>

Podľa údajov z druhej polovice 90-tych rokov, z r. 1897, bolo v obci stále päť veľkostatkov, zmenili sa však ich majitelia a skladba pôdy. Najväčší veľkostatok vlastnila manželka grófa Alexandra Forgácha. Ležal v chotári dvoch obcí a mal celkovú rozlohu 1799 katastrálnych jutár, z toho polia tvorili 82, záhrady 18, lúky 251, pasienky 59, lesy 1373 a plochy nepodliehajúce pôdnej dani 16 jutár. Na veľkostatku boli zamestnaní štyria námezdní pracovníci a používali sa tradičné nástroje:

---

54 A magyar korona országainak 1900 évi népszámlalása, II. Budapest 1904, s. 526 – 529.

55 Magyarország földbirtokosai: Az összes 100 holdnál többel bíró magyar birtokosok névsora a tulajdonukban lévő földterületek művelési ágak szerinti feltüntetésével. Budapest 1893, s. 855.

56 Tamže.

57 Tamže.

58 Tamže.

1 rošťa, 1 pluh, 2 brány a 2 vozy so záprahom. Z domácich zvierat na veľkostatku chovali 3 kusy hovädzieho dobytku, 2 kone a 6 sviň.<sup>59</sup>

Ďalším veľkostatkárom bol gréckokatolícky farár Vojtech Malcher. Vojtech a Ladislav Malcher vlastnili veľkostatok s rozlohou 670 katastrálnych jutár, pričom na ornú pôdu pripadalo 5, na záhrady 6, na pasienky 630 a na nezdanenú pôdu 29 jutár. Na veľkostatku zamestnávali troch paholkov a používali viacero strojov, resp. nástrojov: 1 rošťa, 1 pluh, 1 trieur, 1 sekač sečky, 2 brány a 1 voz so záprahom. Z dobytku držali 8 kusov hovädzieho dobytku, 4 kone a 2 svine.<sup>60</sup> Advokát Štefan Süteő bol majiteľom lesného hospodárstva s rozlohou 239 katastrálnych jutár.<sup>61</sup>

Barón Hartwik Wersebe, generálmajor na dôchodku mal veľkostatok s výmerou 695 katastrálnych jutár, z ktorých polia zaberali 28, záhrady 2, lúky 61, lesy 561 a pod daň nespádajúce plochy 43 jutár. Časť pôdy mal v prenájme od manželky grófa Alexandra Forgácha. Na veľkostatku zamestnávali troch pomocníkov a používali obvyklé nástroje: 1 rošťa, 3 pluhy, 1 sekač sečky, 6 brán a 5 vozov so záprahom. Chovali na ňom 16 kusov hovädzieho dobytku, 10 koní, 43 sviň a 23 oviec.<sup>62</sup>

Majiteľom posledného veľkostatku bol Samuel Wirtschafter. Rovnako ako barón Wersebe časť pôdy vlastnil a časť mal v prenájme od sestier barónok Mummeových (Muncových). Celková rozloha jeho veľkostatku činila 645 katastrálnych jutár, z čoho polia tvorili 549, pasienky 44 a lesy 52 jutár. Na veľkostatku zamestnával až 13 pomocných pracovníkov a používal viacero tradičných aj modernejších nástrojov: 2 sejačky, 3 rošty, 12 pluhov, 8 brán, 1 valec a 10 vozov so záprahom. Choval aj pomerne vysoké stavy domácich zvierat: 64 kusov hovädzieho dobytku, 12 koní, 75 sviň a 310 oviec.<sup>63</sup>

Ďalšie údaje z toho istého obdobia (z r. 1897) presne zachytávajú stav a úroveň poľnohospodárstva v obci na konci storočia. Celková rozloha chotára spolu s intravilánom predstavovala 4763 katastrálnych jutár. Jeho významnú časť, 1194 katastrálnych jutár, tvorili polia. Podstatne väčšiu plochu však zaberali lesy s rozlohou 3034 jutár. Pasienky predstavovali 206 jutár, poľnohospodársky nevyužívaná pôda (intravilán, vodné plochy, ich zaplavované brehy a pod.) zaberala 188 jutár, záhrady 64 a lúky 77 katastrálnych jutár. Z celkovej výmery pôdy v chotári obce bola výrazná väčšina s plochou 4109 katastrálnych jutár v priamom užívaní jej vlastníkmi. Hospodárstva s prenajatou pôdou predstavovali rozlohu 549 a statky s užívaním výnosov 105 katastrálnych jutár. V druhej polovici deväťdesiatych rokov existovalo v obci spolu 199 hospodárstiev vrátane piatich veľkostatkov. Pomerne vysoký počet poľnohospodárskych závodov, 33, mal už uzavreté poistenie budov proti škodám

59 A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája II Gazdacíműtár. Budapest 1897, s. 312 – 313.

60 Tamže.

61 Tamže.

62 Tamže.

63 Tamže.



z požiarov a 1 hospodárstvo, zrejme veľkostatok, všeobecné poistenie proti požiaru.<sup>64</sup>

Keďže v štruktúre poľnohospodárskych podnikov prevládali drobné sedliacke hospodárstva, roľníci na nich stále pracovali tradičným spôsobom, bez využitia modernejších strojov. Najpoužívanejším poľnohospodárskym zariadením na týchto roľníckych hospodárstvach bol konský záprah. Najviac hospodárstiev, až 34, používalo konský dvojzáprah. Volský dvojzáprah malo 15 hospodárstiev, okrem nich bolo v obci 5 konských trojzáprahov a 1 konský štvorzáprah.<sup>65</sup>

V skladbe poľnohospodárskych plodín pestovaných na roľníckych hospodárstvach aj na konci 19. storočia prevládali obilniny. Popri nich boli v tomto období už všeobecne rozšírené aj nové plodiny ako zemiaky, kukurica, príp. ďatelina, vika, lucerna a ďalšie krmoviny potrebné pre ustajnenie dobytká. Na záhradách v intraviláne pestovali roľníci kapustu a ďalšiu zeleninu. Okrem týchto plodín mali obyvatelia v záhradách veľký počet rôznych ovocných stromov. Celkovo ich rástlo v obci 1521 kusov, pričom podstatná väčšina z nich, až 1036, pripadala na slivky poskytujúce ovocie na sušenie na zimu aj hlavnú surovinu na výrobu pálenky, už po stáročia tradične pálenú v obci. Z ostatných ovocných stromov mali už neporovnateľne nižší počet: 98 jabloní, 207 hrušiek, 83 čerešní, 12 višní, 5 marhúľ, 23 vlašských orechov a 30 moruší.<sup>66</sup>

Od konca 60-tych rokov sa zmenili aj stavy domácich zvierat v dedine a ich skladba. Celkovo v obci prevládal hovädzí dobytok, ktorého počet výrazne vzrástol. Na všetkých hospodárstvach chovali spolu 384 kusov. Z toho na kravy a jalovice pripadalo 232 kusov, na voly 42, na býky a býčky 10 kusov. Z celkového počtu dobytká v obci predstavovalo tradičné uhorsko-sedmohradské plemeno už iba 29 kusov a zvyšok tvorili moderné strakaté (švajčiarske) plemená: 278 kusov mokáň a ryška, 64 červenostrakaté, 4 kusy borzdereša a 9 iný farebný dobytok. Z koní, ktorých stav v porovnaní s hovädzím dobytkom pomerne výrazne poklesol, chovali v obci 1 žrebca, 51 kobýl a 50 valachov, spolu 102 kusov koní. Počet oviec v obci klesol na 310, pričom všetky držali na Wirtschafterovom veľkostatku. Rôzna hydina bola na hospodárstvach v dedine v celkovom počte 845 kusov a včelích úľov mali v Bačkove 86.<sup>67</sup>

Remeselná výroba a ďalšie odvetvia zďaleka nemali v hospodárskom živote obce taký význam ako poľnohospodárstvo, ich úloha sa však v tomto období výrazne zvyšovala. Zároveň však výrazne vzrástla úloha remeselnej výroby, ktorej sa venovalo stále viac obyvateľov. V roku 1866 pôsobilo v Bačkove 19 samostatných remeselníkov v ôsmich odvetviach. Medzi nimi bolo šesť kolárov, štyria kováči, traja krčmári, dvaja tesári a jeden murár, kamenár, debnár a stolár. Všetky dielne, s výnimkou murára, zamestnávali po jednom robotníkovi (tovarišovi). Na majetkovú úroveň prevádzok poukazuje výška dane. Väčšina z nich (11) platila daň 1 zlatý

---

64 A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája I. Budapest 1897, s. 406 – 409.

65 Tamže.

66 Tamže.

67 Tamže.

a 50 grajciarov, štyria platili po 35 grajciarov, jeden (murár) neplatil nič. Najbohatší boli traja židovskí krčmári, ktorí platili daň v sume 3 zlaté 15 grajciarov (dvaja) a 2 zlaté 10 grajciarov.<sup>68</sup>

Na konci 60-tych rokov zamestnávali remeslá 28 obyvateľov obce. Z nich bolo stále 19 samostatných výrobcov a 9 robotníkov, resp. tovarišov či iných pomocných pracovníkov. Najviac z nich, 17 majstrov a 8 pomocníkov, pôsobilo v kovospracujúcich, kamenárskych a drevospracujúcich odvetviach (kováči, tesári, kamenári). V kožiarskych a iných remeslách (najskôr kolári) pracovali štyria majstri a v potravinárskych odvetviach jeden samostatný výrobca. V stavebných remeslách boli zamestnaní dvaja obyvatelia obce a to jeden majster a pomocník. Traja samostatní podnikatelia pôsobili v nevýrobných odvetviach a patrili k nim miestni krčmári.<sup>69</sup>

Podobné, aj keď o niečo vyššie počty remeselníkov v Bačkove registrujú údaje individuálnych hárkov sčítania ľudu z r. 1869. Podľa nich sa v obci zaoberalo remeslom ako hlavným zamestnaním 17 a ako vedľajším zamestnaním 21, spolu teda 38 obyvateľov. Zo 16 remeselníkov bolo 15 samostatných výrobcov a dvaja pomocníci (tovariši, učni). Ďalších 21 obyvateľov pôsobiacich v remesle predstavovali sedliaci, resp. želiari, pre ktorých bolo remeslo vedľajším zamestnaním. Skupinu samostatných výrobcov (majstrov) tvorili: jeden kováč, traja mlynári, dvaja kolári, dvaja krajčíri, jeden čižmár, dvaja murári, jeden kožušník a jeden tesár. Jeden kováčsky majster pracoval s tovarišom a učňom. Medzi 21 roľníkmi zaoberajúcimi sa remeslom bolo 19 majstrov a dvaja pomocníci (tovariš a učeň). Najviac bolo kolárskych majstrov v počte 10, kováčski majstri boli v obci štyria, murári dvaja a jedným majstrom boli v tejto skupine zastúpení kamenári a stolári. Jeden stolársky majster zamestnával tovariša a ďalší kováčsky majster mal v dielni učňa.<sup>70</sup>

Osobitným druhom remeselnej výroby sa zaoberali miestni Cigáni. Jeden z troch dospelých mužov bol kováčom, ďalší muzikantom a kováčom a jeden výrobcom nepálených tehál. Všetky cigánske ženy plietli povrazy.<sup>71</sup>

Údaje z posledného roku 19. storočia uvádzajú odlišné a podstatne nižšie počty remeselníkov v obci. V roku 1900 zamestnávala remeselná výroba 15 obyvateľov, z nich 14 mužov a 1 ženu. Medzi nimi bolo 6 majiteľov podnikov, resp. dielni či prevádzok, 4 pomocníci z členov ich domácností a 5 pomocných robotníkov. Úroveň výroby bola pomerne nízka, z 12 prevádzok (dielni) 9 pracovalo bez akéhokoľvek pomocného personálu, s dvoma pomocníkmi pracovala jedna a s jedným dve prevádzky. Značne sa pritom zmenila skladba remesiel. Z hľadiska odvetví remeselnej

68 BAZML Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely, IV-B. 1251/a. Zemplén vármegyeye főispánjának iratai (1862-) 1865-1867. Gálszécsi szolgabírói kerület. Iparkamarai adó összeírása, 1866.

69 BAZML Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely, XV. 16. Zemplén vármegyeyi 1869. évi népszámlálási iratok levéltári gyűjteménye 1869. Községi áttekintés. 114. doboz. Bacskó.

70 BAZML Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely, XV. 16. Individuálne hárky sčítania ľudu z r. 1869.

71 Tamže.

výroby pôsobili v obci štyria kováči, jeden kamenár, jeden murár, jeden tesár a štyria remeselníci v neurčenom stavebnom odvetví.<sup>72</sup>

Na rozdiel od predchádzajúcich rokov, kedy stáli v Bačkove dva mlyny (r. 1869), nebol už v poslednom roku storočia v dedine žiaden mlynár. Podobne zanikli aj dovtedy veľmi početní kolári. Početné zastúpenie remesiel v 60-tych rokoch bolo zrejme dôsledkom krátkodobej konjunktúry a väčšina výrobcov zaoberajúcich sa paralelne aj poľnohospodárstvom na sklonku storočia pracovala už iba na pôde, príp. sa vystaňovala. Príležitostne aj v remeslách mohlo pôsobiť 31 nádenníkov, bez uvedenia odvetvia.<sup>73</sup>

Pohostinské odvetvia v obci reprezentovali počas celej druhej polovice storočia miestne krčmy. Na konci 60-tych rokov boli z troch obyvateľov pôsobiacich v tomto odvetví dvaja uvedení ako čašníci a jeden (Žid Áron Gottfried) ako nájomca. Mal zrejme v nájme hostinec a zamestnával aj jednu kuchárku.<sup>74</sup> V poslednom roku storočia boli v tomto odvetví naďalej zamestnaní štyria obyvatelia obce.<sup>75</sup>

Je zaujímavé, že oproti silnému zastúpeniu remesiel v obci v tomto období nebol v obci žiaden obchodník. K zmene došlo až na sklonku storočia a r. 1900 sa už obchodom zaoberali dvaja obyvatelia Bačkova.<sup>76</sup> Rovnako na konci 60-tych rokov i na sklonku storočia bola jedna osoba činná v doprave. Išlo zrejme o rušňovodiča doloženého r. 1869.<sup>77</sup>

Službou v domácnostiach sa na konci 60-tych rokov zaoberalo 31 osôb a r. 1900 potom 20 obyvateľov obce. Bez určitého zamestnania bol r. 1869 jeden muž v obci (251 žien) a na konci storočia mali neznáme zamestnanie dvaja obyvatelia.<sup>78</sup>

Kategóriu inteligencie, resp. slobodných povolání reprezentovali r. 1869 dvaja obyvatelia, z nich jeden kňaz a jeden učiteľ.<sup>79</sup> V poslednom roku 19. storočia žili v Bačkove traja príslušníci slobodných povolání.<sup>80</sup> Na konci 60-tych rokov štyroch obyvateľov obce živili dôchodky z majetku.<sup>81</sup>

V **demografickom vývine** v druhej polovici 19. storočia zaznamenala obec spočiatku dynamický rast, neskôr mierny pokles obyvateľstva, ktorý až pred koncom

---

72 A magyar korona országainak 1900 évi népszámlalása, II. Budapest 1904, s. 526 – 529.

73 Tamže.

74 BAZML Zemplén Levéltára Sátorajújhely, XV. 16. Individuálne hárky sčítania ľudu z r. 1869.

75 A magyar korona országainak 1900 évi népszámlalása, II. Budapest 1904, s. 526 – 529.

76 Tamže.

77 BAZML Zemplén Levéltára Sátorajújhely, XV. 16. Individuálne hárky sčítania ľudu z r. 1869.

78 BAZML Zemplén Levéltára Sátorajújhely, XV. 16. Individuálne hárky sčítania ľudu z r. 1869; A magyar korona országainak 1900 évi népszámlalása, II. Budapest 1904, s. 526 – 529.

79 BAZML Zemplén Levéltára Sátorajújhely, XV. 16. Individuálne hárky sčítania ľudu z r. 1869.

80 A magyar korona országainak 1900 évi népszámlalása, II. Budapest 1904, s. 526 – 529.

81 BAZML Zemplén Levéltára Sátorajújhely, XV. 16. Individuálne hárky sčítania ľudu z r. 1869.

storočia vystriedal mierny nárast. Kým na začiatku tohto obdobia, r. 1851, bolo v Bačkove 660 obyvateľov,<sup>82</sup> do r. 1869 stúpil ich počet až na 876,<sup>83</sup> teda o približne 30 % . V priebehu nasledujúceho desaťročia však prudko klesal a k r. 1881 mala obec už iba 637 obyvateľov,<sup>84</sup> čo znamená pokles asi o 25 % . Do konca 19. storočia potom počet obyvateľov mierne stúpil a r. 1900 dosiahol 757 osôb.<sup>85</sup>

Z uvedených údajov je zrejmé, že v 70. rokoch klesol počet obyvateľov obce o 216, tzn. asi o celú jednu tretinu, až pod úroveň r. 1851. Keďže v tom období nezasiahla naše územie žiadna epidémia alebo živelná pohroma, najpravdepodobnejšie je, že tento pokles spôsobilo vysťahovalectvo do cudziny, najmä do Ameriky. To práve v druhej polovici 70-tych rokov zaznamenalo v Zemplínskej stolici najväčší rozmach. Príčinou masového vysťahovalectva boli hospodárske problémy, z ktorých chudobné vrstvy vidieckeho obyvateľstva nevedeli nájsť doma východisko. Po zrušení poddanstva sa desaťtisíce sedliakov stali zo dňa na deň samostatnými roľníkmi vlastniacimi často veľmi malé výmery pôdy. Ich hospodárstva sa v dôsledku dedenia ďalej zmenšovali a nedokázali konkurovať veľkostatkom ani roľníkom z úrodnejších oblastí. Preto táto ekonomická emigrácia najviac postihla okrajové hornaté stolice. Chudobnejší roľníci sa zadlžovali a neraz prišli aj o svoje malé hospodárstva, ktoré ani predtým nepostačovali na ich obživu. Uhorsko vtedy síce preživalo stavebnú a industriálnu konjunktúru, mzdy nekvalifikovaných pracovných síl boli však veľmi nízke a keď schudobnení roľníci chceli vyplatiť dlhy a zabezpečiť budúcnosť svojim rodinám, museli si hľadať prácu inde, predovšetkým v dynamicky napredujúcej priemyselnej veľmoci USA.<sup>86</sup> Žiaľ, presné čísla o počte obyvateľov vysťahovaných do Ameriky sa nedochovali, je ich však možné aspoň približne rekonštruovať na základe torzovitých správ a pomerných údajov zo sčítaní ľudu. Na vysťahovalectvo, pretrvávajúce, aj keď v menšej miere, aj na konci storočia, nepriamo poukazuje tiež údaj o 70 neprítomných obyvateľoch obce nachádzajúcich sa počas vykonania sčítania v cudzine.<sup>87</sup>

Hodnoverné, aj keď neúplné údaje k vysťahovalectvu z obce sa dochovali až od 80. rokov, teda zrejme už po jeho kulminácii v predchádzajúcom desaťročí. Iba v roku 1883 odišlo z Bačkova do Ameriky 34 osôb. V nasledujúcom roku sa do USA vysťahovali dvaja obyvatelia obce.<sup>88</sup> V roku 1889 odišlo do Ameriky 15 a o rok neskôr traja vysťahovalci z Bačkova.<sup>89</sup> Avšak, keďže uvedené údaje obsahujú prehľad vysťahovalcov po jednotlivých mesiacoch, ich skutočný počet mohol byť v skutoč-

82 FÉNYES, Elek.: Magyarország geographiai szótára. Pest 1851, I., 2., s. 65.

83 BAZML Zemplén Levéltára Sátorajújhely, XV. 16. Zemplén vármegyei 1869. évi népszámlálási iratok levéltári gyűjteménye 1869. Községi áttekintés. 114. doboz. Bacsókó.

84 A magyar korona országáiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. I., Budapest 1882, s. 365.

85 A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása, I. Budapest 1902., s. 264 – 265.

86 FEDIČ, Vasil' a kol.: Dejiny Humenného. Humenné 2002.

87 A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása, I. Budapest 1902., s. 264 – 265.

88 BAZML Zemplén Levéltára Sátorajújhely, IV-1406/B. Kivándorlási iratok, 456. doboz.

89 BAZML Zemplén Levéltára Sátorajújhely, IV-1406/B. Kivándorlási iratok, 457. doboz.

nosti podstatne vyšší. Je zaujímavé, že medzi obyvateľmi, ktorí odišli do Ameriky neboli len príslušníci najnižších vrstiev (Nádenníci, želiari), ale aj samostatní roľníci, ba i remeselníci (murár, mlynár), či dokonca aj židovský nájomca.<sup>90</sup>

V **náboženských pomeroch** v Bačkove v druhej polovici storočia k veľkým zmenám nedošlo. Tradične v nich dominovala gréckokatolícka cirkev popri rímskokatolíckej menšine a malej židovskej komunite. V polovici storočia, r. 1851 žilo v obci 446 gréckokatolíkov, 198 rímskokatolíkov, 4 reformovaní a 11 Židov.<sup>91</sup> Za necelé dve desaťročia, do konca 60-tych rokov, v dôsledku celkového nárastu obyvateľstva, stúpol počet gréckokatolíckych veriacich na 581 (o takmer 40 %), rímskokatolíkov na 258 (o asi 25 %), reformovaných na 12 (trojnásobne) a Židov na 24 (dvojnásobne).<sup>92</sup> Gréckokatolícki veriaci tak tvorili 66 %, rímskokatolíci 30 % a ostatní, t.j. reformovaní a Židia 4 % obyvateľstva obce.

V nasledujúcom desaťročí došlo v dôsledku masívneho vystáhovalectva k poklesu počtu veriacich všetkých vyznaní. Do roku 1881 tak klesol počet gréckokatolíkov na 420 (o takmer 30 %), rímskokatolíkov na 204 (o 20 %), reformovaných na 4 (o dve tretiny) a Židov na 9 (viac ako o polovicu).<sup>93</sup> Na celkovom počte obyvateľstva sa tak gréckokatolíci podieľali stále necelými 66 %, rímskokatolíci už 32 % a reformovaní a Židia len 2 %.

Do konca storočia náboženská skladba obyvateľstva prekonala opäť iba minimálne zmeny a stále v nej vysoko dominovali gréckokatolíci, aj keď rýchlejšie rástol počet rímskokatolíckych veriacich. V poslednom roku 19. storočia žilo v Bačkove 483 gréckokatolíkov (vzrast počtu o 20 %), 254 rímskokatolíkov (viac o 25 %), 1 reformovaný, 1 evanjelik a. v. a 18 Židov (vzrast o 100 %).<sup>94</sup> Gréckokatolíci predstavovali vtedy už len 64 %, rímskokatolíci 33,5 % a Židia 2,5 % obyvateľstva.

Jedinou cirkevnou organizáciou so sídlom v obci bola aj v tomto období gréckokatolícka farnosť. Stále mala dve filie, v Dargove a Albinove. Patrónom farnosti bol ešte v polovici 60-tych rokov barón Fischer. Úrad farára v polovici 60-tych rokov zastával Jozef Balogh,<sup>95</sup> na konci desaťročia bol už bačkovským farárom Vasil' Pisický. Fara bola pomerne priestranná budova s troma obytnými miestnosťami, v ktorej býval farár s manželkou, deťmi, pestúnkou, slúžkou a kočišom. Farár mal aj pomerne veľký počet domácich zvierat predstavujúci 2 kone, 2 kravy, 2 teľatá, 10 oviec a 10 sviň.<sup>96</sup>

90 Tamže.

91 FÉNYES, Elek.: Magyarország geographiai szótára. Pest 1851, I., 2., s. 65.

92 BAZML Zemplén Levéltára Sátorajújhely, XV. 16. Zemplén vármegyei 1869. évi népszámlálási iratok levéltári gyűjteménye 1869. Községi áttekintés. 114. doboz. Bacsó.

93 A magyar korona országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. I., Budapest 1882, s. 365.

94 A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása, I. Budapest 1902., s. 264-265.

95 Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum Dioecesis Munkacsiensis, pro Anno Domini 1864.

96 BAZML Zemplén Levéltára Sátorajújhely, XV. 16. Individuálne hárky sčítania ľudu z r. 1869.

Druhou najsilnejšou cirkvou bola rímskokatolícka. Aj keď bačkovskí rímskokatolícki veriaci rástli v dôsledku vyst'ahovalectva výraznejšie než gréckokatolíci, ani v tom období nevznikla v obci samostatná farnosť a naďalej ostávali filiou Sečoviec. Je zaujímavé, že písomnosti z tohto obdobia už v dedine neuvádzajú kostol sv. Antona Paduánskeho.<sup>97</sup>

Takisto reformovaní boli filiou sečovskej reformovanej farnosti a Židia patrili do židovskej náboženskej obce so sídlom v Sečovciach. Jednotlivci evanjelického náboženstva a. v. patrili k farnosti v Pozdišovciach.

V druhej polovici 19. storočia existovala v Bačkove gréckokatolícka ľudová základná škola. Viedol ju učiteľ, ktorý zároveň vykonával aj funkciu kantora miestnej gréckokatolíckej farnosti. V prvej polovici 60. rokov bol kantorom a učiteľom Teodor Hlivjak. Školu vtedy navštevovalo 53 školopovinných detí.<sup>98</sup> V roku 1869 sa už ako kantor a učiteľ uvádza Teodor Mihalovič. Škola sa nachádzala v dome s tromi izbami, z ktorých jedna slúžila ako učebňa a dve ako príbytok učiteľa a rodiny jedného zo želiarov, zrejme vykonávajúceho prácu školníka.<sup>99</sup> V 90. rokoch bol učiteľom v miestnej gréckokatolíckej ľudovej škole Ján Surgent.<sup>100</sup>

Skvalitnenie systému vzdelávania a realizácia povinnej školskej dochádzky sa ku koncu storočia výraznejšie prejavila v raste gramotnosti širokých vrstiev. Kým na konci 60. rokov vedelo čítať a písať ešte len 42 osôb (z nich 37 mužov a 25 žien) a čítať iba 222 (101 mužov a 121 žien) obyvateľov obce,<sup>101</sup> do roku 1881 vzrástol počet plne gramotného obyvateľstva na 128, teda približne trojnásobne.<sup>102</sup> V poslednom roku storočia vedelo už v Bačkove čítať a písať 246 osôb, teda asi tretina všetkých obyvateľov.<sup>103</sup>

**Národnostné pomery** v obci ostávali stabilné a nedošlo v nich k významnejším zmenám. V národnostnej skladbe obyvateľstva Bačkova naďalej výrazne dominovali Slováci pred ďalšími etnikami zastúpenými iba minimálne. V polovici storočia bola síce obec charakterizovaná ako slovensko-rusínska, to však zrejme nevystihovalo národnostné, ale náboženské pomery. Prvé presné štatistické údaje k národnostnej štruktúre pochádzajú zo sčítania ľudu z r. 1881. Podľa jeho údajov žilo v Bačkove 528 Slovákov, 48 Nemcov, 38 Maďarov, inej národnosti bolo 8 obyvateľov a ďalších 11 nevedelo rozprávať.<sup>104</sup> Slováci tak tvorili 82 % obyvateľstva obce.

97 BAZML Zemplén Levéltára Sátorajajhely, XV. 16. Zemplén vármegyei 1869. évi népszámlálási iratok levéltári gyűjteménye 1869. Községi áttekintés. 114. doboz. Bacsó.

98 Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum Dioecesis Munkacsensis, pro Anno Domini 1864.

99 BAZML Zemplén Levéltára Sátorajajhely, XV. 16. Zemplén vármegyei 1869. évi népszámlálási iratok levéltári gyűjteménye 1869. Községi áttekintés. 114. doboz. Bacsó.

100 Zemplén naptára. Sátorajajhely 1890 – 1900.

101 BAZML Zemplén Levéltára Sátorajajhely, XV. 16. Zemplén vármegyei 1869. évi népszámlálási iratok levéltári gyűjteménye 1869. Községi áttekintés. 114. doboz. Bacsó.

102 A magyar korona országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. I., Budapest 1882, s. 365.

103 A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása, I. Budapest 1902., s. 264 – 265.

104 A magyar korona országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. I., Budapest 1882, s. 365.

V poslednom roku storočia žilo v obci 637 Slovákov, 60 Rusínov, 30 Maďarov, 29 Nemcov a 1 osoba inej národnosti.<sup>105</sup> Výrazne tak vzrástol predovšetkým počet Slovákov a Rusínov, ktorí v predchádzajúcich rokoch v obci doložení neboli. Zároveň však klesol počet Maďarov a najmä Nemcov. K Maďarom sa akiste hlásili statkári, miestny učiteľ s rodinou, príp. aj provízor, správca, lesník a ďalší zamestnanci panstva. K Nemcom patrili predovšetkým miestni Židia a takisto viacerí remeselníci pochádzajúci zo Sliezska, Čiech a Rakúska. Ostatne, cudzinci, ktorí sa prisťahovali z iných krajín monarchie, boli v Bačkove po celú druhú polovicu storočia prítomní v pomerne veľkom počte. Na sklonku 60-tych rokov žilo v obci sedem obyvateľov z Čiech, traja z Rakúska, dvaja z Poľska a jeden zo Sliezska.<sup>106</sup> V roku 1900 bolo v dedine prítomných 80 osôb s cudzou štátnou príslušnosťou.<sup>107</sup> Malú skupinu občanov s inou národnosťou mohli tvoriť najskôr Cigáni alebo Poliaci. Keďže maďarská národnosť za posledné dve desaťročia 19. storočia zaznamenala pokles o asi 20 % , ťažko možno hovoriť v Bačkove o úspešnej maďarizácii. Vzhľadom na to, že v obci bola konfesijná škola, teda s vyučovacím jazykom slovenským, maďarizácia nemala jeden zo svojich najdôležitejších nástrojov. Prejavila sa iba ak rozšírením znalosti maďarského jazyka, ktorý v roku 1900 ovládalo 54 obyvateľov.<sup>108</sup>

V druhej polovici 19. storočia nastali viaceré závažné zmeny v rôznych oblastiach **vnútorného života** dediny. S početným rastom obyvateľstva sa zväčšovala rozloha intravilánu, skvalitňovala zástavba aj úroveň bývania. Murované budovy už nepredstavoval iba kostol, ale z kameňa alebo tehál si svoje domy stavalo stále viac miestnych obyvateľov.

Na konci 60. rokov 19. storočia stálo v Bačkove okrem gréckokatolíckeho kostola a hospodárskych objektov veľkostatkov 119 obytných budov. Z nich dve slúžili aj na verejné účely, a to gréckokatolícka fara a ľudová škola.<sup>109</sup> S výnimkou dvoch poschodových kaštieľov nachádzajúcich sa pod súpisným číslom 1 a 2, boli všetky ostatné obytné domy, vrátane uvádzanej fary a školy, prízemné. V týchto 119 obytných domoch bolo spolu 194 bytov, čo znamená, že väčšinu domov tvorili minimálne dva byty, obývali ich teda dve a viac rodín. Jeden byt bol iba v 71 domoch, dva byty sa nachádzali v 34, tri byty v 8 a štyri byty v 3 domoch. V jednom z kaštieľov bývalo 7 a na majeri 12 rodín. Celkovo sa vo všetkých obytných domoch nachádzalo 183 izieb. Pritom jednu izbu malo 95, dve izby 16, tri izby 2 a štyri izby tiež 2 domy. Väčší počet obytných miestností bol iba vo dvoch kaštieľoch (v jednom 8 a v druhom 21 izieb) a na majeri (10 izieb). Posledným domom v obci bol príbytok troch cigánskych rodín s jednou izbou.<sup>110</sup> Ďalej sa vo všetkých obytných domoch

105 A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása, I. Budapest 1902., s. 264 – 265.

106 BAZML Zemplén Levéltára Sátorajújhely, XV. 16. Zemplén vármegyei 1869. évi népszámlálási iratok levéltári gyűjteménye 1869. Községi áttekintés. 114. doboz. Bacsókó.

107 A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása, I. Budapest 1902., s. 264 – 265.

108 Tamže

109 BAZML Zemplén Levéltára Sátorajújhely, XV. 16. Zemplén vármegyei 1869. évi népszámlálási iratok levéltári gyűjteménye 1869. Községi áttekintés. 114. doboz. Bacsókó.

110 BAZML Zemplén Levéltára Sátorajújhely, XV. 16. Individuálne hárky scítania ľudu z r. 1869.

v obci nachádzalo: 107 komôr, len 5 kuchýň, 8 pivníc, 57 kôlní, 1 sklad, 161 stajní, 5 chlievov a 64 stodôl.<sup>111</sup>

Napriek prudkému poklesu obyvateľstva v sedemdesiatych rokoch sa počet domov v obci znížil iba mierne. Podľa údajov sčítania ľudu z r. 1881 stálo v Bačkove začiatkom 80-tych rokov 104 domov.<sup>112</sup> Do konca storočia výrazne vzrástol počet domov v obci a aj napriek tomu, že obyvateľov bolo stále menej, než na konci 60. rokov, počet domov výrazne prekročil stav z r. 1869. V roku 1900 bolo v Bačkove 134 domov, z nich 19 bolo postavených z kameňa alebo tehál, 6 z váľkov na murovaných základoch a 109 z dreva alebo váľkov. Väčšina z nich, až 100, bola stále pokrytých tradičnou slamenou strechou a iba 34 bolo zastrešených šindľom.<sup>113</sup>

Nová spoločenská situácia po revolúcii, najmä však po Rakúsko-uhorskom vyrovnaní, predovšetkým zrušenie poddanstva, nastolenie základných občianskych slobôd a ďalšie zmeny spojené s postupnou demokratizáciou spoločnosti mali ďalekosiahle dôsledky na všetky oblasti života v celej krajine. Umožnili tiež účasť širších vrstiev vidieckeho obyvateľstva vo voľbách do Uhorského snemu. Volebné právo bolo síce stále obmedzované volebným cenzom, no na voľbách sa už mohol zúčastňovať pomerne veľký počet osôb, a to aj z radov donedávna poddaných obyvateľov vidieka. Počas revolúcie, neskôr po dočasnom obnovení ústavnosti v roku 1861 a potom po období provizória od r. 1867 mohli totiž popri veľkostatkároch, podnikateľoch vo výrobe či obchode a inteligencii voliť takisto všetci samostatne hospodáriaci roľníci s výmerou pôdy dosahujúcou istú hranicu. Po prvý raz od revolúcie r. 1848/49 išlo vidiecke obyvateľstvo k voľbám v marci roku 1861, v čase dočasného obnovenia ústavnosti.

Obec Bačkov bola počas týchto volieb zaradená do II. volebného obvodu so sídlom v Trebišove. Volebným právom disponovalo 41 obyvateľov, z nich 37 bolo sedliakov, traja príslušníci inteligencie (farár, učiteľ a zrejme aj úradník veľkostatku) a jeden na základe tzv. staršieho práva.<sup>114</sup> Počas jedných z ďalších volieb do uhorského parlamentu v období dualizmu, v roku 1875, mohlo voliť do snemu 31 obyvateľov Bačkova. Z nich výrazná väčšina, 31 obyvateľov disponovala volebným právom na základe vlastníctva pôdy, jeden, gréckokatolícky farár na základe vzdelania a ďalší, nájomca veľkostatku na základe príjmu.<sup>115</sup>

V priebehu druhej polovice storočia vstúpili do každodenného života obyvateľov vidieka nové inštitúcie ako pošta, telegraf, daňový úrad, notariát, žandárstvo, železnica, poisťovne, sporiteľne, verejné notárske a neskôr i matričné obvody. Bač-

111 BAZML Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely, XV. 16. Zemplén vármegyeyi 1869. évi népszámlálási iratok levéltári gyűjteménye 1869. Községi áttekintés. 114. doboz. Bacsó.

112 A magyar korona országáiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. I., Budapest 1882, s. 365.

113 A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása, I. Budapest 1902., s. 264 – 265.

114 BAZML Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely IV-B, 1254, Zemplén vármegye központi választmányának iratai 1860 – 1861, I. doboz: 1861. évi választói lajstrom.

115 BAZML Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely IV-B, 1254, Zemplén vármegye központi választmányának iratai 1872 – 1939: Az országgyűlési képviselők állandó névjegyzéke 1875.



kov patril do verejného notárskeho obvodu so sídlom v Sečovciach. Po zavedení štátnych matrík r. 1895 bola obec zaradená aj do tamojšieho matričného obvodu. Poslednú poštu, telegraf, ako aj ďalšie najnižšie štátne úrady, t. j. slúžnovský úrad a okresný súd mala obec v susednom okresnom sídle v Sečovciach. Spočiatku patrila obec do pôsobnosti daňového úradu v Michalovciach, po zriadení nového v Sečovciach bola priradená k nemu.<sup>116</sup>

Do obce bolo v priebehu 19. storočia začlenených niekoľko samôt, či iba časti chotára nachádzajúcich sa na mieste zaniknutých stredovekých dedín. V bačkovskom chotári boli tri takéto časti: Drinovec, Albinov a Kinčeš. Ďalšími väčšími chotárnymi časťami boli: Ribnik, Mlin konce, Zahumenki višne, Harangovki, Bel-sóségek a Dargói rétút.<sup>117</sup>

Počas druhej polovice storočia došlo k niekoľkým zmenám v administratívnom členení stolice. Po r. 1849, keď bola Zemplínska stolica rozdelená na 21 obvodov, Bačkov patril do IV. obvodu so sídlom v Sečovciach. Pri ďalšej zmene verejnosprávneho členenia r. 1863 bola obec začlenená do trebišovského okresu. Od roku 1872 však opäť patrila do sečovského okresu stolice.<sup>118</sup>

V nových spoločenských podmienkach prešla nemalými zmenami aj tradičná obecná samospráva. Samospráva sa po zrušení poddanstva a zániku zemepanských právomocí v živote obce stala zároveň najnižším článkom krajinkej administratívy. Najvyšším orgánom obce bolo obecné zastupiteľstvo. Volili ho všetci plnoprávni obyvatelia a na jeho čele stál predseda, ktorým bol richtár (v jeho neprítomnosti ho zastupoval podrichtár). Zastupiteľstvo sa schádzalo na pravidelnom zasadnutí raz ročne, kedy schvaľovalo rozpočet, resp. obecné hospodárenie. Okrem neho mohol v prípade potreby zvolávať richtár (predseda) mimoriadne zasadnutia. Skutočnú výkonnú moc malo však vedenie obce. Jeho členmi boli richtár, dvaja prisažní, verejný notár, pomocný notár, obecný tútor, obvodný lekár a ohliadač mŕtvol. Štátnu administratívu vo vedení zastupoval obvodný notár (s podnotárom), ktorý zároveň viedol zápisnice zo zasadnutí. Richtár a prisažní po prvý raz začali za výkon funkcie dostávať riadny plat. Richtári sa v úrade podľa starších zvyklostí spočiatku pomerne často striedali, neskôr sa táto funkcia stabilizovala. V 90-tych rokoch richtársky úrad zastávali: Juraj Čmil, Fedor Stroka a František Stichl.<sup>119</sup>

Novým fenoménom, ktorý vstúpil do vznikajúcej občianskej spoločnosti v celej vyspelej Európe bola všeobecná branná povinnosť, ktorá priniesla všetkému mužskému obyvateľstvu povinnú vojenskú službu. Tá bola v Rakúsko-Uhorsku zavedená ešte r. 1868. Na jej základe museli povinne narukovať do tzv. spoločnej armády alebo uhorskej vlastibrany (honvéd) aj desiatky chlapcov z Bačkova. Obec patrila do užhorodského vojenského obvodu. Na konci 60-tych rokov boli spomedzi miest-

---

116 Magyarország helynévtára 1877, s. 35.

117 Zemplénnvármegye történeti földrajza CLIV. II. Bacsókó. In: Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. Ed. Dongó Gyárfás, Géza. Sátoraljaújhely 1904, s. 166.

118 HÓGYE, István: Zemplén vármegye területei és közigazgatási változásai 1711 – 1950. In: A Felvidék történeti földrajza. Nyíregyháza 1998, s. 530 – 532.

119 Zemplén naptára. Sátoraljaújhely 1890 – 1900.

nych obyvateľov 3 vojaci spoločnej armády v činnnej službe pri svojich jednotkách, 13 vojakov na dovolenke a 4 vojaci v zálohe. V uhorskej domobrane slúžil 1 obyvateľ obce. Okrem nich žili v dedine aj štyria vyslúženci.<sup>120</sup>

Obec sa v druhej polovici storočia v zmysle zákonných noriem musela podieľať na prevádzkovaní, údržbe a stavbách štátneho významu, predovšetkým na opravách ciest. Hlavnou formou tejto účasti bolo vykonávanie bezplatných verejných prác obyvateľmi. V roku 1885 požiadala obec Bačkov Zemplínsku stolicu o odpustenie povinnosti podieľať s na verejných prácach, na údržbe miestnej cesty prechádzajúcej cez obec smerom na Dargov, kde sa napájala na štátnu cestu Košice – Jablonica. Po preverení stavu komunikácie a možností obce však stolica jej žiadosť zamietla.<sup>121</sup>

### **Pred prvou svetovou vojnou**

Prvé roky 20. storočia priniesli prevratné novoty v rôznych oblastiach života spoločnosti. Výdobytky technického pokroku a pokračujúci hospodársky rozvoj výrazne zasiahli do tradičného spôsobu života na vidieku. Aj na dedinách sa postupne stávali každodennou samozrejmosťou také vynálezy ako telegraf, telefón, noviny či elektrická energia. Posledné roky pred prvou svetovou vojnou sa v Uhorsku niesli v znamení dynamického hospodárskeho rozvoja. Tento technický pokrok aj do okrajových oblastí stolíc na severovýchode krajiny priniesol zavádzanie poľnohospodárskych strojov na veľkostatkoch i roľníckych hospodárstvach, železnicu a ďalšie novoty. Pomerne rýchly, dynamický hospodársky rozvoj mal však viaceré negatívne dôsledky. Predovšetkým na zostalom vidieku, bez dostatočného kapitálu, investícií a kvalifikovaných pracovných síl bolo uplatňovanie výsledkov technického pokroku nejednoznačné. Zavádzanie poľnohospodárskych strojov síce viedlo k zvyšovaniu produktivity práce na veľkostatkoch, na druhej strane sa však stávalo príčinou úpadku desiatok tisícov drobných roľníckych hospodárstiev, ktoré nedokázali konkurovať veľkovýrobe. Pri nedostatku pracovných miest v priemysle a ďalších odvetviach sa tak stávalo jediným východiskom pre mnohých roľníkov opäť vysťahovalectvo, ktoré tak pretrvávalo ako hlavný fenomén negatívneho sociálneho vývinu. Rovnako ako pred štvrtstoročím, naďalej smerovalo predovšetkým do USA.

Ďalším negatívnym fenoménom spoločenského a kultúrneho vývinu ostávala maďarizácia, ktorá mala osobitne nepriaznivé dôsledky na kultúrny vývin nemaďarských národov. Maďarizácii napomáhali viaceré, inak nesporne pokrokové skutočnosti ako oživenie politického života, povinná školská dochádzka s budovaním siete moderných škôl, zriaďovanie materských škôlok, boj proti negramotnosti, činnosť rôznych kultúrnych a vzdelávacích spolkov a pod.

---

120 BAZML Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely, XV. 16. Zemplén vármegyei 1869. évi népszámlálási iratok levéltári gyűjteménye 1869. Községi áttekintés. 114. doboz. Bacsók.

121 BAZML Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely, IV-1402/a. Zemplén vármegyei Törvényhatósági Bizottságának iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvi fogsalmazványok 1885, 101.

Posledné presné údaje o **hospodárskych, spoločenských**, demografických, náboženských a národnostných pomeroch obyvateľstva obsahujú výsledky posledného sčítania ľudu v Uhorsku. Toto najdôkladnejšie sčítanie ľudu v krajine prebehlo v roku 1910. V čase jeho konania mal Bačkov 727 obyvateľov. Z nich bolo ekonomicky činných, resp. zamestnaných 303 osôb. Ďalších 424 obyvateľov predstavovali deti, nepracujúce manželky a starí ľudia.<sup>122</sup>

Aj na začiatku 20. storočia dominovalo v hospodárskych pomeroch v obci poľnohospodárstvo. Toto odvetvie naďalej poskytovalo obživu väčšine obyvateľstva. Poľnohospodárstvo priamo zamestnávalo 216 osôb a sprostredkovane živilo ďalších 278 príslušníkov ich domácností. Pôsobilo v ňom tak asi 70 % zamestnaných obyvateľov a spolu na tomto odvetví bolo závislých 494 osôb, t.j. takmer 70 % obyvateľstva obce.<sup>123</sup>

Hlavným zamestnaním obyvateľov Bačkova tak aj na začiatku 20. storočia ostávala poľnohospodárska výroba. Spomedzi spomínaných 216 ekonomicky činných osôb v poľnohospodárstve bolo 138 mužov a 78 žien. Najväčšiu časť osôb pôsobiacich v tomto rezorte predstavovali na prahu 20. storočia tzv. statkári, teda vlastníci poľnohospodárskych závodov (hospodárstiev), samozrejme, stále zväčša samostatní roľníci v počte 97. Skladba týchto vlastníkov pôdy sa však oproti koncu predchádzajúceho storočia výrazne zmenila. Z 97 vlastníkov pôdy boli už iba dvaja veľkostatkári, z nich jeden majiteľ a jeden nájomca veľkostatku. Ďalšia kategória, strední roľníci bola zastúpená už len 22 vlastníkami hospodárstiev s výmerou od 10 do 100 katastrálnych jutár. Bolo ich tak v obci o 13 menej než pred jedným desaťročím. Najväčšiu skupinu týchto majiteľov pôdy tvorili pritom maloroľníci označovaní ako malí statkári a nádenníci, vlastníci hospodárstva, ktorých rozloha neprevyšovala rozlohu 10 katastrálnych jutár.<sup>124</sup> Ich počet oproti poslednému roku predchádzajúceho storočia teda stúpol o 58, resp. takmer päťnásobne.

Na veľkostatkoch a hospodárstvach samostatných roľníkov obidvoch kategórií pôsobili ďalší obyvatelia obce, v celkovom počte 119. Z nich najväčšiu skupinu, 62 osôb tvorili pomocníci z radov členov domácností roľníkov, z ktorých bolo 36 mužov a 26 žien. Predovšetkým na veľkostatkoch a hospodárstvach bohatých roľníkov bolo zamestnaných 34 poľnohospodárskych robotníkov, z nich 10 mladších ako 16 rokov. Podobne najmä oni zamestnávali aj 23 sluhov (paholkov).<sup>125</sup>

Celková rozloha bačkovského chotára v rokoch pred prvou svetovou vojnou činila 4758 katastrálnych jutár poľnohospodárskej pôdy. Najväčšiu časť pritom tvorili lesy rozprestierajúce sa na ploche 2965 jutár. Za nimi nasledovali polia s celkovou výmerou 1380 katastrálnych jutár. Pasienky zaberali 91, záhrady 81 a lúky 32 katastrálnych jutár. Všetka poľnohospodárska pôda bola rozdelená do ôsmich kvalitatívnych tried, pritom Bačkov nemal žiadne plochy v prvej ani druhej kategórii.

122 A Magyar szent korona országinak 1910. évi népszámlálása II., Budapest 1912, s. 522 – 525.

123 Tamže.

124 Tamže.

125 Tamže.

Z lesov väčšia časť, 2440 katastrálnych jutár, patrila do 5. a 525 jutár do 4. triedy. Z ornej pôdy bolo do 3. triedy zaradených 356 jutár, do 4. triedy 328, do 5. triedy 348, do 6. triedy 383 a do 7. triedy 65 jutár polí v bačkovskom chotári. Z pasienkov patrilo 45 jutár do 3. a 46 katastrálnych jutár do 4. triedy. Všetky záhrady aj lúky sa nachádzali vo 4. triede. Ďalších 209 jutár pôdy v chotári pripadala na neúrodné, resp. poľnohospodársky nevyužívané plochy. Celkové výnosy z poľnohospodárskej produkcie v bačkovskom chotári boli vyčíslené na 11 454 korún.<sup>126</sup>

Z uvedených údajov je zrejмый negatívny vývin poľnohospodárstva a s ním aj sociálneho vývoja v Bačkove na prahu 20. storočia. Jeho hlavným príznakom bol rýchly pokles počtu veľkostatkárov, najmä však tzv. stredných roľníkov s výmerou od 10 do 100 jutár pôdy a masívny vzrast najchudobnejšej skupiny samostatných roľníkov vlastniacich menej ako 10 jutár. Dôvodom mohlo byť tak schudobnenie niektorých väčších hospodárstiev, ako aj delenie majetku chudobnejších medzi dedičov. Oproti stavu z r. 1900 ubudol v obci jeden veľkostatok a 13 hospodárstiev stredných roľníkov, zároveň pribudlo 58 maloroľníckych hospodárstiev nepresahujúcich 10 jutár. Pre mnohé obce v tomto období je pritom príznačný práve opačný vývin charakterizovaný poklesom počtu drobných hospodárstiev, ktoré sa po zadlžení stávali korisťou veľkostatkov a bohatších stredných roľníkov. Významnejšiu úlohu v tomto procese mohla zohrať nízka kvalita poľnohospodárskej pôdy v bačkovskom chotári. Majiteľom najmenších hospodárstiev sa zrejme pomáhalo udržať aj vystáhovalectvo, keďže väčšina z vystáhovalcov sa po niekoľkých rokoch zo zámoria vrátila a peniaze z cudziny investovala do oddlženia a zveľadenia svojich hospodárstiev.

V porovnaní s posledným desaťročím predchádzajúceho storočia výrazne poklesli stavy všetkých domácich zvierat, s výnimkou koní. Väčší alebo menší dobytok malo r. 1911 na svojich hospodárstvach celkovo 116 obyvateľov, teda asi tri štvrtiny majiteľov domov. V najväčšom počte chovali vtedy v dedine stále hovädzí dobytok, ktorého stav od 90-tych rokov klesol o 35 kusov. Spolu na všetkých hospodárstvach, vrátane veľkostatkov, chovali 349 kusov hovädzieho dobytku. Z tohto stavu bolo 234 kráv, 80 jalovic, 55 volov, 24 teliat a 6 býkov. Je zaujímavé, že počas nie viac ako pätnástich rokov sa úplne vymenili plemená chovaného dobytku a r. 1911 nebol už v Bačkove ani jeden kus patriaci k tradičnému uhorsko-sedmohradskému plemenu. Všetok hovädzí dobytok patril vtedy už k moderným červeno-strakatým švajčiarskym plemenám chovaným na mlieko a mäso.<sup>127</sup>

Počet koní chovaných na bačkovských hospodárstvach od posledného desaťročia predchádzajúceho storočia výrazne stúpol asi o 30 % . Celkovo mali v roku 1911 všetci majitelia dobytku 132 koní, čo bolo o 30 viac ako na konci storočia. Medzi nimi bolo 78 kobýl, 50 valachov a 3 žriebätá. Počet sviň chovaných v obci v priebehu uplynulých pätnástich rokov poklesol o 80 % . V roku 1911 bolo v Bačkove už

126 Zemplén vármegye adóközségeinek területe és kataszteri tisztaajövedelme. Budapest 1913, s. 100, 111.

127 A Magyar Szent Korona országinak állatlétszáma az 1911-ik február hó 28-ki állapot szerint. Budapest 1913, s. 546 – 549.

iba 39 sviň, čo mohlo byť spôsobené najpravdepodobnejšie zmenou skladby živočíšnej výroby na miestnych veľkostatkoch. Úplne vymizli v Bačkove ovce a kozy, ktoré r. 1911 nechovali už na žiadnom hospodárstve.<sup>128</sup>

Rovnako na začiatku 20. storočia sa niekoľkí obyvatelia Bačkova zaoberali bližšie nešpecifikovanými zamestnaniami patriacimi do iných odvetví tradičného hospodárstva. Bolo to 9 osôb, ktoré boli najskôr zamestnané v rozsiahlych lesoch patriacich obci alebo veľkostatkom.<sup>129</sup>

Oproti koncu predchádzajúceho storočia došlo k miernemu vzrastu zamestnanosti v ďalších odvetviach a podstatne poklesol počet námezdných a služobných pracovníkov v obci. Pozícia remeselnej výroby v hospodárskom živote obce od prelomu storočí zosilnela nie veľmi výrazne. Remeslá zamestnávali r. 1910 už 17 obyvateľov. V ich vnútornej skladbe došlo však k ďalším, negatívnym zmenám. Iba 12 osôb, z nich 7 mužov a 5 žien, sa zaoberalo tzv. vlastnými remeslami a ďalších 5 obyvateľov sa venovalo domácemu remeslu. Vo vlastných remeslách úplne dominovalo pohostinské odvetvie reprezentované miestnym hostincom a krčmami, kde bolo zamestnaných 6 obyvateľov obce. Stolárstvom a zaoberali dvaja remeselníci a jedna osoba pôsobila v ďalších odvetviach: v kováčstve, krajčírstve, obuvníctve a nešpecifickom odevnom remesle. Z 12 remeselníkov v Bačkove bolo 9 samostatných výrobcov (podnikateľov), z nich 5 mužov a 4 ženy. V ich dielnach, resp. prevádzkach pracoval jeden pomocník z členov domácností, jeden pomocný robotník a rovnako jeden sluha. Celkovo, zrejme aj s domácim remeslom, existovalo na začiatku storočia v Bačkove 16 remeselníckych dielní či prevádzok, vrátane pohostinských zariadení. Z nich 13 nezamestnávalo žiadny pomocný personál, vo dvoch pôsobili dvaja a v jednej jeden pomocník. Remeselná výroba aj na prahu 20. storočia predstavovala doplnkové zamestnanie pre časť obyvateľov pôsobiacich v poľnohospodárstve, akiste pre maloroľníkov, ktorých nedokázali uživiť ich drobné hospodárstva. Ako vedľajšiemu zamestnaniu sa remeslu venovalo 20 mužov a 3 ženy.<sup>130</sup>

V obchode boli v roku 1910 zamestnaní dvaja obyvatelia obce, zrejme miestni obchodníci, príp. obchodník s pomocníkom. Oproti koncu predchádzajúceho storočia pôsobilo pomerne veľa, až 6 osôb v slobodných povolaniach a verejnom sektore. Šlo akiste o gréckokatolíckeho farára, učiteľa gréckokatolíckej školy a prípadných ďalších príslušníkov inteligencie. Nešpecifikovaným, nekvalifikovaným námezdným prácam sa venovalo 15 osôb a službou sa živilo 17 obyvateľov obce. Ďalších 21 dospelých obyvateľov Bačkova malo iné alebo neznáme zamestnanie.<sup>131</sup>

Takisto **demografické, náboženské a národnostné pomery** v obci na začiatku 20. storočia dokumentujú údaje zo sčítania ľudu z r. 1910. Štyri roky pred prvou svetovou vojnou žilo v Bačkove 727 obyvateľov. Z nich bolo 316 mužov a 411 žien.

---

128 Tamže.

129 A Magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlalása II., Budapest 1912, s. 522 – 525.

130 Tamže.

131 Tamže.

Oproti poslednému roku predchádzajúceho storočia tak počet obyvateľov opäť poklesol, a to asi o 4 % , čo predstavovalo 30 osôb. Najpočetnejšiu skupinu tvorili obyvatelia medzi 20-timi a 39-timi rokmi v počte 150, za nimi nasledovalo 137 osôb od 40 do 59 rokov, 132 detí od 6 do 11 rokov, 119 rokov mladších ako 6 rokov, mládež vo veku od 15 do 19 rokov reprezentovalo 88 osôb, obyvateľov starších ako 60 rokov bolo 59 a detí od 12 do 14 rokov 42. Vzhľadom na pomerne mladú vekovú štruktúru bola viac ako polovica obyvateľov obce, 417 osôb slobodných. V manželstve žilo 256 a ovdovených bolo 54 obyvateľov obce.<sup>132</sup>

Úbytok obyvateľstva na prahu 20. storočia, aj keď podstatne nižší ako pred tromi desaťročiami, bol rozhodne spôsobený pokračujúcim vysťahovalectvom. Aj keď sa písomné pramene k vysťahovalectvu z obce z tohto obdobia nedochovali, spoľahlivo ho dokumentujú údaje z uvedeného sčítania ľudu. Na neprítomnosť časti mužskej populácie poukazuje už aj veľký rozdiel v počte mužov a žien v dedine, ktoré ich prevyšovali o 95. Ešte presvedčivejšie však vysťahovalectvo dokumentuje údaj o 85 obyvateľoch obce, trvale prítomných v cudzine. Veľkú časť z nich iste tvorili vysťahovalci do USA. Zároveň výrazne klesol počet cudzincov bývajúcich v Bačkove, a to iba na 11 osôb.<sup>133</sup>

V náboženskej skladbe nenastali oproti koncu predchádzajúceho storočia podstatnejšie zmeny. Naďalej v nej výrazne dominovala gréckokatolícki veriaci pred rímskokatolíckimi. Židia a protestanti obidvoch vyznaní tvorili iba nepatrnú časť obyvateľov obce. V roku 1910 žilo v Bačkove 464 gréckokatolíkov a tvorili tak 65 % obyvateľstva.<sup>134</sup> Oproti koncu 19. storočia poklesol počet gréckokatolíkov o 19 osôb, čo súviselo s celkovým úbytkom obyvateľov v dôsledku vysťahovalectva. Obec bola naďalej sídlom farnosti, v ktorej s filiami bývalo 774 veriacich. Patrónom farnosti bola stále rodina baróna Fischera a úrad farára vykonával Vojtech Augustín Malcher.<sup>135</sup>

Druhým najsilnejším náboženstvom v Bačkove v období pred prvou svetovou bolo rímskokatolícke. V roku 1910 bývalo v obci 234 gréckokatolíkov, čo bolo o 20 menej ako pred jedným desaťročím. Predstavovali teda 62 % obyvateľstva.<sup>136</sup> Miestni rímskokatolíci tvorili stále filiú rímskokatolíckej farnosti so sídlom v Sečovciach. Počet Židov, na rozdiel od dvoch najsilnejších konfesií v obci, v priebehu prvého desaťročia nového storočia vzrástol on 5 osôb a dosiahol tak 23 veriacich. Rovnako vzrástol aj počet reformovaných, a to na 5.<sup>137</sup> Evanjelik a. v. žil v Bačkove aj na začiatku storočia iba jeden. Židia patrili i v tomto období do židovskej náboženskej obce v Sečovciach, rovnako reformovaní do sečovskej reformovanej farnosti a evanjelik bol súčasťou farnosti v Pozdišovciach.

132 A Magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása I., Budapest 1912, s. 262 – 263.

133 Tamže.

134 Tamže.

135 BOROVSZKY, Samu: Zemplén vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Budapest 1906.

136 A Magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása I., Budapest 1912, s. 262 – 263.

137 Tamže.

V národnostnom vývine v Bačkove došlo v prvom desaťročí 20. storočia k niektorým zmenám, tie však neohrozili vysokú dominanciu slovenského obyvateľstva v obci. V porovnaní s posledným rokom predchádzajúceho storočia poklesli počty príslušníkov všetkých národností, s výnimkou maďarskej. V roku 1910 žilo v Bačkove 623 Slovákov, 87 Maďarov, 15 Nemcov, 1 Rusín a 1 obyvateľ inej národnosti.<sup>138</sup>

Slováci tak stále vysoko prevyšovali počet všetkých ostatných národností v Bačkove a na jeho národnostnej skladbe sa podieľali 87 % . Ich úbytok bol spôsobený jednak pokračujúcim vystaňovaním, jednak maďarizáciou, v dôsledku ktorej sa časť slovenského obyvateľstva prihlásila k maďarskej národnosti. Druhou najpočetnejšou národnosťou v Bačkove boli na začiatku 20. storočia Maďari, tvoriaci v počte 87 osôb takmer 13 % obyvateľstva. Vzhľadom na tento vysoký počet možno predpokladať, že okrem farára, učiteľa a väčšiny miestnych Židov sa k nim hlásili aj niektorí slovenskí sedliaci či remeselníci. Práve pomadžarčenie Židov sa asi najväčšou mierou podieľalo na poklese počtu príslušníkov nemeckej národnosti, ku ktorej sa akiste hlásili najmä osoby pochádzajúce zo západných krajín monarchie. Počet Rusínov v priebehu desiatich rokov klesol zo 60 na jedného obyvateľa obce, z čoho je zrejmé, že údaj z r. 1910 vznikol zrejme nie na základe národnostnej, ale náboženskej identity. Jedným obyvateľom inej národnosti mohol byť najskôr Cigán alebo Čech.

Z uvedených údajov je zrejmé, že maďarizácia sa na národnostných pomeroch v obci na začiatku 20. storočia podieľala výraznejšie než v predchádzajúcom období. Jej konkrétnym výsledkom bolo nielen pomadžarčenie miestnych židov, ale aj niektorých Slovákov. Rovnako sa pričínala aj o zvýšenie znalosti maďarského jazyka, ktorý celkovo ovládalo 109 obyvateľov obce, medzi nimi teda aj 31 občanov inej, ako maďarskej národnosti.<sup>139</sup>

Jednou z príčin pomerne malej úspešnosti maďarizácie, a to napriek polohe obce v blízkosti etnickej hranice a tesnom susedstve vtedy maďarských Sečoviec, bola absencia jej hlavného nástroja, školy. Na rozdiel od stoviek nemaďarských obcí, ktoré práve v predvojnovom období zmenili svoju obecnú alebo konfesionálnu školu za štátnu, ktorú síce postavil a v plnej výške financoval štát, avšak s podmienkou zavedenia maďarského vyučovacieho jazyka, v Bačkove aj na začiatku nového storočia pôsobila stará gréckokatolícka ľudová škola. Prevádzkovala ju farnosť spolu s obcou a vyučovacím jazyk v nej bol slovenský. Miesto učiteľa v škole bolo v poslednom roku 19. a prvom roku 20. storočia neobsadené. V rokoch 1902-1917 ho zastával Ladislav Bľašin.<sup>140</sup>

Vyššia starostlivosť štátu o vzdelanie a systematická školská dochádzka v období dualizmu sa prejavili v rýchlom vzraste počtu gramotných obyvateľov. V roku

---

138 Tamže.

139 Tamže.

140 Zemplén naptára 1901 – 1917.

1910 vedelo už v Bačkove čítať a písať 272 osôb, čo bolo asi 36 % všetkého obyvateľstva obce.<sup>141</sup>

Technický pokrok a dynamický hospodársky vývin priniesol viaceré zmeny vo **vnútornom** živote obce. Počet okresov v stolici sa na začiatku storočia zvýšil na trinásť (pribudli tri nové okresy, medzilaborecký, sninský a blatnopotocký) a nové postavenie získalo aj stoličné sídlo Sátoraljaújhely, zaradené do kategórie miest so zriadeným magistrátom.<sup>142</sup> Štátne úrady a inštitúcie, s ktorými obyvatelia vidieka bežne prichádzali do kontaktu, mali v Bačkove predovšetkým v stoličnom a okresnom centre v Sečovciach Obec patrila do Sečovského okresu a od r. 1908 do verejného notárskeho a matričného obvodu Sečovce – vidiek. V okresnom sídle mali občania daňový úrad, úrad pozemkovej knihy, poslednú poštu a posledný telegraf, príslušnú žandársku stanicu a takisto najbližšiu železničnú stanicu.<sup>143</sup>

S rozvojom hospodárstva a zavádzaním výdobytkov technického rozvoja sa pomerne pomaly menili životné podmienky na vidieku. Súbežne s tým rástla aj kvalita bývania obyvateľstva. Vyššie zárobky a peniaze získané v zahraničí poslúžili mnohým obyvateľom na zveľadenie ich hospodárstiev a domov. Aj keď v prvom desaťročí nového storočia zaznamenala obec pokles obyvateľstva, počet obytných budov vzrástol. V roku 1910 stálo v Bačkove 152 domov. Z nich murovaných bolo už 26, teda o 7 viac ako na konci predchádzajúceho storočia. Ďalších 116 domov bolo postavených z dreva, 8 z val'kov na murovaných základoch a 2 z val'kov bez základov. Na rozdiel od konca storočia mali už dva domy v obci škridľovú strechu, ďalších 64 domov bolo pokrytých šindľom a najviac, 86, slamou.<sup>144</sup>

Nové hospodárske a spoločenské podmienky ovplyvnili aj obecnú samosprávu, ktorá získala nové úlohy a kompetencie. Na jej čele stálo stále obecné zastupiteľstvo a vedenie obce tvorené richtárom, prisažnými, hlavným prisažným a obvodným notárom. K funkcionárom a zamestnancom obce patrili aj obecný tútor, obvodný lekár, obecná babica, obecný ohliadač mŕtvol, podrichtár a obecný nočný strážnik. So súhlasom štátnych orgánov rozhodovalo obecné zastupiteľstvo o určovaní a vyberaní obecnej dane, obecnom rozpočte a financiách, vytváraní nových miest obecných zamestnancov, obecných predpisoch (ak nebola v obci cirkevná alebo štátna škola) o zriaďovaní a správe obecnej školy. Výlučne do okruhu jeho právomocí patrilo vydávanie povolení na usadenie sa v obci, uzatváranie zmlúv v mene obce, rušenie nevymáhateľných pohľadávok, starostlivosť o obecné cesty a stanovenie dátumu istých poľnohospodárskych prác (vinobranie, zber kukurice alebo kapusty). Úrad richtára sa stal stabilnejším, dobre plateným a obyvatelia sa v ňom už nestriedali tak často ako v predchádzajúcom období.

141 A Magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása I., Budapest 1912, s. 262 – 263.

142 HÓGYE, István: Zemplén vármegye területi és közigazgatási változásai 1711 – 1950. In: A Felvidék történeti földrajza. Nyíregyháza 1998, s. 533.

143 Magyarország helynévtára 1907, s. 56, 1913, s. 365.

144 A Magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása I., Budapest 1912, s. 262 – 263.



V rokoch 1901 – 1918 stáli na čele samosprávy v Bačkove štyria richtári: František Stichl (do r. 1904), Štefan Dzogdu (r. 1905), Andrej Rudľai (v r. 1907-1910) a Michal Bindas (1911-1918).<sup>145</sup>

Zásahom do geografických pomerov, ako aj do podmienok rozvoja poľnohospodárstva v obci i okolitých dedinách, bolo vybudovanie Ternavského kanála na odvedenie vody z Ternavského a Bačkovského potoka Hornobodrožskou spoločnosťou na reguláciu vodných tokov. Kanál s dnom širokým 6, 5 m bol dlhý 22,18 m a dokázal odviesť 48, 12 m<sup>3</sup> vody. Na pravej strane jeho násypu bolo zabudovaných 6 betónových a 5 železných stavidiel na odvádzanie vody stekajúcej z vrchov. Na ľavej strane, chrániacej poľnohospodársku pôdu pred záplavami, bol násyp podstatne vyšší.<sup>146</sup>

Keď v júli 1914 vypukla prvá svetová vojna a národy Rakúsko-Uhorska boli zatiahnuté do dovedy najstrašnejšieho vojnového konfliktu, jej udalosti ťažko zasiahli aj do života každej obce. Aj obyvatelia Bačkova už v krátkom čase pocítili dôsledky vojny. Veľká časť mužov musela narukovať do vojska a mnohí sa zúčastnili bojov na ruskom a neskôr talianskom fronte, kde niektorí zahynuli, boli ranení alebo padli do zajatia. Odchod žiteľov rodín výrazne skomplikoval situáciu mnohých obyvateľov. Ďalšie bremeno predstavovali požiadavky štátu na stále väčšie dodávky potravín, zvierat, dreva a iného vojnového materiálu. Neskôr tieto povinnosti vystriedali rekvirácie potravín, krmiva, dobytka a rôzneho materiálu. Kríza a rozpad hospodárstva v posledných rokoch vojny spôsobili rast cien a úplný nedostatok niektorých tovarov. Postupne vymizli z obchodov výrobky ako mydlo, petrolej, obuv či šatstvo. Obchodníci a špekulanti ich potom predávali na čiernom trhu za niekoľkonásobne vyššie ceny.<sup>147</sup> Odchod mužov na front, vojnové dodávky a rekvirácie zapríčinili biedu veľkej časti obyvateľstva. V takejto situácii sa šírili rôzne epidémie. V máji 1915 vypukla v Užskej stolici cholera, ktorá sa rozšírila i do susedných okresov Zemplína a medzi obyvateľstvom sa vyskytli takisto prípady iných infekčných ochorení.<sup>148</sup> V roku 1918 dosiahol vrchol rozklad hospodárstva, ktoré nebolo schopné zaopatriť obrovskú armádu, stíhanú radom vojenských porážok. Tá koncom októbra kapitulovala, čím sa pre celú krajinu skončila prvá svetová vojna. Vzápätí sa rozpadlo Rakúsko-Uhorsko a po obsadení stolice československým vojskom sa začiatkom roku 1919 začala písať nová kapitola v histórii obce.

---

145 Zemplén naptára 1901 – 1917.

146 BOROVSKY, Samu: Zemplén vármegyje. Magyarország vármegyéi és városai. Budapest 1906.

147 ŠA Prešov, Slúžnovský úrad Vranov, 21.

148 Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo, Župan Užskej stolice, F4, 01: Záznamy o epidémii cholery v máji 1915.

---

## „BUND DER PERFECTIBILISTEN“ – brnenský ilumináti v 18. storočí

*Martin Javor*

**JAVOR, Martin. „BUND DER PERFECTIBILISTEN“ Illuminates in Brno in the 18<sup>th</sup> century. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2011, vol. 11, no. 2, p. 120-138.**

In the 1780s, radical forms of Enlightenment emerge also in the Habsburgh monarchy. Illuminates were an interesting group of Enlighteners, the main aim of whom was the improvement of the level of education, scientific activities and reading clubs and societies foundation. The paper deals with the Illuminates in Brno, which was the centre of the movement in the monarchy. Mainly Viktor Riecke as the organizer of the movement was very active in the activities of Illuminates. Lecture Cabinet and “Mährische magazine” were started in Brno by Illuminates. A rare occurrence is the “Proposal of the Freemasons in Brno for the improvement of the Moravian agriculture”. It is an engaging item of evidence on the efforts for the reformation of the society.

**Key words:** Illuminates, history, Brno, 18<sup>th</sup> century

Osvietenstvo v strednej Európe malo rôzne prejavy, prechádzalo všetkými spoločenskými vrstvami a odzrkadľovalo sa v rozmanitých reformných spoločnostiach. V nemecky hovoriacich krajinách strednej Európy dochádza v druhej polovici 18. storočia k radikalizácii osvietenstva, prejavujúcou sa vznikom tajných, slobodomurárstvu podobných spoločností. V krajinách Habsburskej monarchie sa udomácnili dve takéto spoločnosti – rozenkruciáni a ilumináti. Kým rozenkruciáni boli skôr konzervatívni až protiosvietenský, ich protikladom bol tajný zväz iluminátov. Ilumináti sa zaoberali skôr humanitnými vedami. Základom ich filozofického modelu bol vlastný prepracovaný morálny systém, ktorý nebol určený pre ľudí zvonku. Jeho princípom bola snaha členov hnutia o vlastné sebazdokonaľovanie, sebaovládanie a prísna poslušnosť rádu.

„Bund der Perfectibilisten“, „Bund der Illuminaten“, alebo „Illuminatenorden“ založil 1. mája 1776 profesor cirkevného práva na univerzite v Ingolstadte Adam Weishaupt. V roku 1779 sa ilumináti infiltrovali do slobodomurárskej lóže v Mníchove, ktorý sa stal odvtedy sídlom iluminátov. Weishaupt vychádzal predovšetkým zo spisov francúzskych encyklopedistov Holbacha a Helvétia. Jeho hlavnou úlohou bolo šírenie tohto diela a vytvorenie organizovanej spoločnosti určenej k tomuto šíreniu. Predovšetkým vďaka radikálnemu osvietencovi Adolfovi Kniggeovi sa ilumináti dostali za hranice Bavorska. Podarilo sa mu zapojiť iluminátstvo do slobodomurárstva, pričom prvé stupne mali slúžiť ako príprava k činnosti v lóžach. Spolu s Adamom Weishauptom vypracoval Adolf Knigge myšlienku svetového výchovného plánu. Najprv sa malo vyučovať v strediskách zväzu, tzv. „minervaloch“ a potom rozširovať myšlienku vzdelania a osvietenstva do ostatných vrstiev

spoločnosti. Autori hnutia sa usilovali o priazeň z radov aristokracie, oslovovali intelektuálnu elitu spoločnosti.<sup>1</sup> Na území monarchie pôsobili ilumináti v Brne a v Prahe. O pražských iluminátoch však toho okrem dvoch mien veľa nevieme. Známy viedenský protislobodomurársky autor Ludwig Hoffmann vo svojich výlevoch proti slobodomurárom vo Wiener Zeitschrift z roku 1793 tvrdil, že je v celých Čechách, hlavne v Prahe, medzi slobodomurármi množstvo iluminátov. Myslel tým pravdepodobne niektorých členov pražskej lóže „Pravda a Jednota“, kde pôsobil podľa medzivojnových autorov niekoľko iluminátov.<sup>2</sup> Brnenská bunka bola v 80-tych rokoch jedna z najproduktívnejších v Európe vôbec. Ilumináti tu založili Čitateľský spolok a väčšina z nich patrila aj do tunajšej slobodomurárskej lóže. Keďže ilumináti mali svojho vyslanca na slobodomurárskom konvente vo Wilhelmsbade v roku 1782, môžeme predpokladať, že boli chápaní ako slobodomurári a sami seba považovali za slobodomurárov.

Tak ako s každou slobodomurárskou organizáciou, aj s iluminátmi sa pri bádani stretávame s nedostatkom archívneho materiálu. Na Morave sú k dispozícii materiály z rodinných archívov členov hnutia. Pre lóžu iluminátov v Brne je dôležitým prameňom korešpondencia pastora Viktora Riecka, ktorá obsahuje údaje o hnutí v rokoch 1785 – 1794.<sup>3</sup> Pomerne ucelené sú pramene k reforme moravského slobodomurárstva uložené v rodinnom archíve rodiny Mittrovských.<sup>4</sup> Dôležitým dokumentom je prospekt Čitateľskej spoločnosti v Brne, ktorý je zachovaný v zbierke starých tlačí Univerzitetnej knižnice v Brne.<sup>5</sup> Napriek absencii kvalitného archívneho materiálu sa môže česká historiografia pochváliť veľmi kvalitnou prácou k dejinám osvietenstva v druhej polovici 18. storočia. Zatiaľ najkomplexnejšiu analýzu existencie slobodomurárskeho hnutia na území Moravy v 18. storočí podal vo svojom diele Jiří Kroupa.<sup>6</sup> Kroupa analyzoval moravskú spoločnosť v druhej polovici 18. storočia a poukazoval na úlohu slobodomurárstva v nej. Samostatné kapitoly venoval rozenkruciánskemu a iluminátskemu zväzu na území Moravy. Dielo dopĺňa podrobný prehľad prameňov a literatúry k problematike voľnomyšlienkárskeho hnutia v Habsburskej monarchii a k šíreniu osvietenstva v jej krajinách.

Slobodomurárstvom utvorená forma organizácie osvietenstva vyvolala na konzervatívnej strane silné reakcie, ktoré posilnili vieru v teóriu sprisahania - tézu, ktorá hľadala vysvetlenie vzniku francúzskej revolúcie a rozšírenie jej ideí ako dielo široko rozprestretej radikálnej siete. Napriek tomu, že slobodomurárstvo hralo dôležitú úlohu pre prípravu cesty osvietenstva a že jeho členovia zastávali pod Máriou Teréziou, Jozefom II., Leopoldom II. a Františkom II. dôležité politické úrady, predsa však nemôžeme toto spoločenskopoliticky dôležité postavenie dávať do súvis-

- 
- 1 Viac o iluminátoch všeobecne pozri: Richard van DÜLMEN: Geheimbund der illuminaten. Darstellung- Analyse- Dokumentation. Stuttgart 1975.
  - 2 LEŠEHRADEK, E.: Stručné dějiny svobodného zednářství v našich zemích. Praha 1937, s. 33.
  - 3 MZA Brno, G 13 Zbierka rukopisov Nemeckého historického spolku, kartón 591.
  - 4 MZA Brno, RA Mittrovských, kartón 26.
  - 5 UK Brno, Signatura St 1 – 18936.
  - 6 KROUPA, J.: Alchymie štěstí. Kroměříž 1986.

losti s uvedenou konšpiračnou teóriou, ktorá predstavuje francúzsku revolúciu ako komplot slobodomurárstva a odvoláva sa na dodatočnú interpretáciu francúzskeho jezuitu a emigranta Abbé Augustína Barruela.<sup>7</sup>

Barruel opisuje tri po sebe nasledujúce fázy celosvetového sprisahania, ktorého záverom a vrcholom bola francúzska revolúcia: Prvá fáza je podľa neho definovaná francúzskymi osvietenými mysliteľmi, ktorí bojovali proti kresťanstvu, druhú ovládali slobodomurári, ktorí sa postavili aj proti monarchii, načo ilumináti dominujúci v tretej fáze napádali každé náboženstvo a každý druh riadenia ako aj všetky spoločenské poriadky. Najhorší imidž medzi tajnými spoločnosťami v Európe teda zákonite mali ilumináti. Na ich obranu vychádzali články v slobodomurárskych časopisoch, hlavne vo viedenskom *Journal für Freimauer*. V treťom čísle z roku 1784 bolo v rubrike Slobodomurárske správy uverejnené doslovné znenie „Nariadenia Bavorského kniežata proti tajným schôdzkam od 22. júna 1784“.<sup>8</sup> V druhom ročníku časopisu boli opäť publikované „Príspevky k dejinám prenasledovania murárstva a osvietenstva v Bavorsku“.<sup>9</sup> Časopis informoval aj o prenasledovaní slobodomurárskeho hnutia v Benátskej republike. Uverejnené bolo opatrenie na univerzite v Ingolstade z februára 1785, ktoré obviňovalo Adama Weishauptu zo zneužitia svojho postavenia.<sup>10</sup> Ilumináti mali v Bavorsku skutočne ťažké postavenie, ktoré vyústilo do zákazu tajných schôdzok v roku 1784. Vtedy sa hnutie stáva aktívnym v habsburskej monarchii.

Tajný zväz iluminátov sa na Morave zaujímal hlavne o šírenie osvety. S potrebou združovania sa osvietenkej inteligencie kvôli propagácii nových myšlienok súviselo zakladanie čitateľských spoločností. Ilumináti v Brne takýto brnenský „Lectur Cabinet“ bol založený už roku 1785 a hlavnú zásluhu na jeho vzniku mal evanjelický senior Viktor Riecke.<sup>11</sup> Riecke, pôvodom zo Stuttgartu, pôsobil v Brne od roku 1782 ako pastor novovzniknutého evanjelického zboru. Veľmi rýchlo sa zžil s tunajším prostredím a aktívne sa zapojil do brnenského kultúrneho života, dokonca bol jedným z najaktívnejších slobodomurárov v Brne. Bol aktívny aj v charite, snažil sa napríklad presadiť hromadné očkovanie proti pravým kiahňam.<sup>12</sup>

Cieľom spoločnosti bolo podporovať v kruhoch brnenskej osvietenkej inteligencie záujem o kultúru, vzdelanie a užitočnú zábavu. Populárno – naučné a zábavné knihy dodával lipský vydavateľ Göschen. O zložení knižničného fondu rozhodoval na základe návrhov členov a podľa stavu pokladne sekretár a knihovník Trauben-

7 Bližšie pozri: BARRUEL, A.: *Abrégé des memoires pour servir a l'histoire du Jacobinisme*. Hamburg 1798 –

8 *Journal für Freymaurer* 1784, III. Quartal, s. 241 – 247.

9 *Journal für Freymaurer* 1785, II. Quartal, s. 239 – 248.

10 Tamtiež, s. 247.

11 Viac pozri: ŠIMEČEK, Z.: Půjčovny knih a čtenářské společnosti v českých zemích a jejich působení do roku 1848. In: *Československý časopis historický* 1981, s. 63 – 88.

12 ERHARTOVA, O.: Z historie brněnského knihovnictví. In: *Knihovní obzor*, 2/2002, citované podľa <http://www.vkol.cz/cs/dokumenty/knihovni-obzor/ko-2002-2/clanek/z-historie-brnenskeho-knihovnictvi/>

burg, v byte ktorého na Starobrnenskej ulici č. 6 boli knihy uložené. Knihy, ktoré si čitatelia vyberali podľa kolujúcich zoznamov, roznášal posol. Na verejnosť pôsobila spoločnosť nielen prostredníctvom knižnice, ale taktiež vlastných časopisov.

Z obavy pred šírením francúzskych revolučných nálad bola činnosť čitateľských kabinetov a požičovní kníh v monarchii úplne prerušená. V roku 1798 boli dekrétom dvorskej kancelárie vo Viedni zrušené všetky čítárne, o rok neskôr došlo aj na knižnice. K opätovnému povoleniu došlo potom až v roku 1811.<sup>13</sup>

Viktor Riecke, spolu s vydavateľom Göschenenom a dvoma členmi lôže (Emanuelom Traubenburgom a Mikulášom Röslerom) tvorili základ všetkých iluminátskych aktivít v Brne a mali veľmi dobré meno medzi osvietenými intelektuálmi.<sup>14</sup> Bavorský kanonik a člen lôže Hyacint Arnold napríklad o založení Čitateľskej spoločnosti napísal: „*Čo sa dozvedám o Čitateľskej spoločnosti, je pre mňa novinka. Dobré! Kiež by ste to presadili! A s lôžou!*“ V marci 1785 znova ku Čitateľskej spoločnosti dodáva, že je to vynikajúci prostriedok, ako vychovávať mladých ľudí v duchu osvietenstva: „...*túto príležitosť musíte využiť a ľudí vzdelávať! Musíte si však byť istý mlčanlivosťou bratov.*“<sup>15</sup>

Čitateľské spoločnosti sa po rozpade tajného zväzu iluminátov stávali väčšinou útočiskom bývalých iluminátov, ktorí tu pokračovali vo svojej činnosti. V tom tkvel význam tejto spoločnosti pre Moravu. Riecke všetko organizoval, zbieral knihy, viedol korešpondenciu. V jednom liste z roku 1786 poznamenal, že Čitateľská spoločnosť mu zaberá všetok voľný čas.<sup>16</sup> Pomohli aj ostatní slobodomurári. Arnold požičiaval knihy zo zámockej knižnice v Rychnove nad Kněžnou, Antonio Belcredi nechával kolovať medzi členmi spoločnosti apológiu organizátora iluminátskeho zväzu Adama Weishaupta.<sup>17</sup>

Čitateľská spoločnosť bola prepojením bývalých iluminátov s ďalšími osvietencami na Morave. Podobala sa skôr polosúkromnej slobodomurárskej knižnici. Mala veľký vplyv na šírenie vedomostí na Morave, lebo jej členovia si mohli prečítať celý rad politických časopisov, prevažne nemeckých, ale aj francúzsky Moniteur. Z podnetu čitateľskej spoločnosti založili brnenský slobodomurári roku 1787 humánnu ústav pre siroty, po vzore pražského slobodomurárskeho sirotinca.<sup>18</sup>

Rieckov záujem bol uprený aj na charitatívnu starostlivosť. Chcel založiť podporný spolok pre robotníkov v brnenských manufaktúrach. Zabránila mu v tom nechota niektorých príslušníkov šľachty, ktorí tvrdili, že je to záležitosť majiteľov

13 ERHARTOVA, O.: Z historie brněnského knihovnictví. In: Knižovní obzor, 2/2002, citované podľa <http://www.vkol.cz/cs/dokumenty/knihovni-obzor/ko-2002-2/clanek/z-historie-brnenskeho-knihovnictvi/>

14 KÜHNDEL, J.: Začátky zednářství na Moravě. Olomouc 1938, s. 33.

15 MZA Brno, G 13 Zbierka rukopisov Nemeckého historického spolku, kartón 591 korešpondencia Riecke - Arnold

16 MZA Brno, G 13 Zbierka rukopisov Nemeckého historického spolku, kartón 591.

17 KROUPA, J.: Alchymie..., s. 85.

18 KÜHNDEL, J.: Začátky..., s. 33. Okrem Kühndela sa o sirotinci nezmieňuje žiadny autor.

manufaktúr.<sup>19</sup> Väčšiu podporu získal Riecke pri vydávaní týždenníka na prelome rokov 1785 – 86, ktorého výťažok by pripadol brnenským chudobným. Mal názov „Brünner Wochenschrift zum Besten der Armen“ (Brnenský týždenník k najlepšiemu z chudákov), vyšlo však len deväť čísel. Obsah týždenníka bol zameraný tak, aby uspokojil hlavne vrstvy brnenských „honoracií“. Boli tu články ekonomicke, zdravotnícke a kultúrne.<sup>20</sup>

Významnú úlohu zohral Riecke pri založení filantropického inštitútu grófký Truchsess-Zeilovej v Kuníne na severnej Morave.<sup>21</sup> Prvá zmienka o tom, že grófka chce získať pre svoj výchovný ústav Riecka je z decembra 1787.<sup>22</sup> Radcom grófký bol katolícky duchovný, iluminát a člen brnenskej lôže „Zu wahren vereinigten Freunden“ (U pravých zjednotených priateľov) Bernhard Seybold. Ten pravdepodobne ústav navrhol a určil Riecka, aby sa postaral o rozdelenie učebnej látky podľa svojich metód. O kunínsky inštitút sa Riecke staral až do svojho odchodu z Habsburskej monarchie roku 1803.<sup>23</sup>

Po roku 1789 sa začali vážne prejednávať tri projekty, opäť pod vedením Rieckeho. Išlo o projekt na zlepšenie výchovy hospodárskych úradníkov, založenie hospodárskej spoločnosti, vydanie Beckerovej príručky<sup>24</sup> a Mährisches Magazin.<sup>25</sup> Prvý projekt stroskotal, ale obidva ďalšie už boli úspešnejšie. V apríli 1789 Riecke v mene slobodomurárov uzavrel zmluvu s tlačiarom Jánom Siedlerom na vytlačenie prvého dielu Beckerovej knihy v češtine.<sup>26</sup> Preklad mal obstaráť Karol Killar. Ten v tejto dobe korešpondoval s časlavským jakobínom Opitzom, ktorý mal na preklade svoj podiel.<sup>27</sup>

Toho roku začali slobodomurári vydávať časopis „Mährisches Magazin“. Programový úvod z 1. marca 1789 hovorí o tom, že časopis je určený nielen k zábave, ale chce oboznámiť s prírodnými a politickými dejinami Moravy, s jej polohou a ústavou, pamätihodnosťami a zvláštnosťami a rovnako budúcemu historikovi, prírodovedcovi alebo topografovi dať do rúk pomôcku. V programe je zdôraznená sloboda myslenia.<sup>28</sup> V časopise boli uverejňované články z histórie, ekonómie, štatistiky, ge-

19 KROUPA, J.: Alchymie..., s. 85.

20 KUBÍČEK, J. – ŠIMEČEK, Z.: Brněnské noviny a časopisy od doby nejstarší až do r. 1975. Brno 1975, s. 254.

21 Viac pozri: SCHWARZ, F.: Osvícenské snahy Marie Waldburgy Truchsess-Zeilové na kunínském panství. In: Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín, 33, s. 22 – 35.

22 MZA Brno, G 13, karton 591, korešpondencia Riecke – Hopf.

23 KROUPA, J.: Alchymie..., s. 81.

24 Jednou z najrozšírejších nemeckých kníh konca 18. storočia bola Beckerova kniha Noth- und Hilfsbüchlein für Bauersleute oder lehrreiche Freuden – und Trauergeschichte des Dorfes Mildheim. Táto populárna práca šírila myšlienky umierneného osvietenstva medzi ľuďmi na vidieku.

25 KROUPA, J.: Alchymie..., s. 85.

26 MZA Brno, G 13 Zbierka rukopisov Nemeckého historického spolku, kartón 591.

27 KROUPA, J.: Alchymie..., s. 86.

28 Návrh na vydávanie časopisu sa nachádza v MZA Brno, Rodinný Archív Mittrovských, kartón 46.

ografie a prírodných vied.<sup>29</sup> Napriek ušľachtilemu cieľu nemal časopis veľký ohlas. Vyšli len tri čísla, z toho posledné bolo znova vytlačené roku 1792 a s iným titulom vydané ešte roku 1805. Výtazok z predaja bol venovaný na humanitárne účely.

Brnenský slobodomurári a ilumináti sa venovali širokému okruhu spoločenských otázok. V novembri 1789 predložili cisárovi Jozefovi II. memorandum s návrhmi na zlepšenie poľnohospodárstva na Morave.<sup>30</sup> Z týchto návrhov sa dozvedáme o stave poľnohospodárstva na Morave na konci vlády Jozefa II. Lóža v nich žiadala založenie vlastenecko – hospodárskej spoločnosti a rozdelenie neobrábanej pôdy.<sup>31</sup> Žiadala tiež založenie poľnohospodárskeho školstva a poukazovala na nutnosť poľnohospodárskej osvety.<sup>32</sup>

Jozef II. predložil memorandum dvorským úradom a požiadal ich o hodnotenie slobodomurárskych návrhov. Na to reagovalo moravsko – sliezske gubernium, ktoré súhlasilo so slobodomurárskymi návrhmi. Sliezska hospodárska spoločnosť prijala návrhy slobodomurárov kladne a súhlasila hlavne s návrhom, že v každej krajine bude vydané v reči obyvateľstva poučenie, ako pestovať obilniny s návrhom na zlepšenie pastvín. Úplne ináč reagovala Moravská hospodárska spoločnosť.<sup>33</sup> Spoločnosť sa vyjadrila proti urbáriálnemu systému a vystupovala proti lóži, ktorá schvaľovala jozefínske reformy. Podľa Moravskej hospodárskej spoločnosti návrhy, ktoré podala slobodomurárska lóža na zlepšenie pastvín a chovu dobytka sú dobré, avšak sú už známe z vydaných ekonomických kníh.<sup>34</sup>

Ilumináti ako súčasť slobodomurárskej spoločnosti, boli veľmi aktívnym článkom brnenskej osvietenskej spoločnosti. V porovnaní so slobodomurárstvom v celej monarchii dosiahli ilumináti v Brne pozoruhodné výsledky v šírení osvety a vzdelanosti. Investovali svoj vlastný kapitál do založenia Čitateľskej spoločnosti a pod-

29 KUBÍČEK, J. – ŠIMEČEK, Z.: Brněnské noviny a časopisy od doby nejstarší až do r. 1975. Brno 1975. s. 332 – 333.

30 V memorande sa píše: „Chceme si zaslúžiť láskavej ochrany Vašeho Veličenstva podporou občanov v núdzi a štátu prospešných, výchovou osirelých dievčat a podporou vied, tak aj nabádame jednotlivých odborných členov svojho rádu zvlášť ku štúdiu poľnohospodárstva, radíme sa s nimi o užitočnom zlepšení orby, podporujeme ich pokusy a pokladáme to za povinnosť dobrých občanov, aby sme predložili návrhy na zlepšenie poľnohospodárstva podľa nášho vlastného presvedčenia, tak aj v duchu zákonov cisárových: aj keby tieto návrhy neboli schválené, predsa chceme vznešenému ochráncovi slobodomurárstva ukázať aspoň svoje vlastenecké snahy a zložiť účet za svoje práce.“ In: ČERNÝ, V.: Návrh lóže slobodných zednářů v Brně na zlepšení moravského zemědělství (r. 1789). Časopis pro dějiny venkova, 1926, roč. XIII, s. 250.

31 Názvy jednotlivých kapitol memoranda zneli: O zlepšení neobrábané půdy; O zlepšení pastvín; Hlavné nedostatky orby; Striedanie poľných kultúr; Chyby v chove dobytka; Starostlivosť o lesy; Následky chýb a prostriedky k náprave. In: ČERNÝ, V.: Návrh lóže..., s 250 – 257.

32 ČERNÝ, V.: Návrh..., s. 255.

33 Mohlo to byť spôsobené aj tým, že odpoveď moravskej spoločnosti prišla až pol roka po smrti Jozefa II.

34 ČERNÝ, V.: Návrh..., s. 260.

pory vydávania časopisov. Podporovali snahu o jozefínske reformy, pričom sami navrhli zlepšenia postupov v poľnohospodárstve. Dúfame, že sa podarí objaviť ďalšie dokumenty k rekonštrukcii činnosti tajných spoločností v tejto oblasti.

Vstupom iluminátov do slobodomurárstva v Brne sa mení aj jeho sociálna štruktúra. Pri porovnaní sociálnej štruktúry hnutia v roku 1785 s predchádzajúcimi etapami je možné zdôrazniť, že došlo k ďalšiemu úbytku šľachty a vojenských kruhov; že lóža sa stala predovšetkým lóžou nepriviligovaných (76 %) a že najväčší podiel v sociálnej štruktúre lóže majú štátni a vrchnostenský úradníci, nakoľko tvoria polovicu členov.

Činnosť brnenských slobodomurárov ukazuje ich vplyv na dobovú spoločnosť, ale taktiež hranice ich činnosti. Z korešpondencie slobodomurárov je totiž zjavné, že v lóži od začiatku zápasili dve protichodné tendencie: Chápanie lóže ako hermeticko-ezoterickej spoločnosti, v ktorej každý jednotlivец pracuje na svojom vzdelávaní a šťastí a iluminátska snaha použiť lóžu ako prostriedok ku zdokonaleniu okolitého sveta.

Výsledkom zápasu boli aj stále spory o zmysel slobodomurárskej práce. Ukázalo sa, že program slobodomurárov bol príliš všeobecný, než aby mohlo dôjsť k najakému programovému prístupu v riešení problémov, ktoré pred slobodomurárstvo stávala doba neskorého osvietenstva.

Jedine vtedy, keď väčšina lóže pochádzala z nepriviligovaných vrstiev, priniesla jej činnosť veľa k pozdvihnutiu verejnej mienky na Morave a k zlepšeniu najmä výchovného a humanitárneho pôsobenia. V tejto súvislosti je zaujímavou kapitolou v činnosti brnenskej lóže aj to, že s ňou spolupracoval až do sklonku svojho života Ignác Born.

Zlomom vo vývoji slobodomurárskeho hnutia, a to nielen na Morave, bolo vypuknutie Francúzskej revolúcie. Prológom k zosťreným policajným opatreniam na Morave bolo odsunutie guberniálneho radcu Jozefa Dietrichsteina z vedenia policajných záležitostí. Najvyšší kancelár, gróf Leopold Kolowrat-Krakowský, písal do Brna, že gróf „necháva záležitosti príliš ďaleko ísť“ a že je nutné jeho miesto zveriť niekomu staršiemu a skúsenejšiemu. Dietrichsteinov dobrý vzťah k slobodomurárom a osvietenstvu bol známy. Jeho odvolanie z Brna však bolo sprevádzané útosťou brnenských mešťanov, ktorí dávali najavo svoju vďačnosť obľúbenému a filantropicky pôsobiacemu grófovi.<sup>35</sup>

Začiatkom roka 1791 sa snažil policajný majster gróf Pergen tajne vypátrať, či brnenský slobodomurári nevedú korešpondenciu s Parížom.<sup>36</sup> Hlavne chcel vedieť, ako brnenská lóža odpovedala na reč parížskeho klubu. Policajné miesta boli presvedčené o tom, že táto reč bola povedaná v „Club de Propaganda“, o ktorom sa domnievala, že pracuje na podryvaní autority habsburskej monarchie. Vyšetrowanie v lóži malo za následok roztržku: z lóže vystúpili niektorí členovia z radov aristokracie a niektorí ilumináti, napr. gróf z Bubna aj Belcredi. Pôvodne chcel vystúpiť

---

35 Kroupa, J.: Alchymie štěstí. Kroměříž – Brno 1986, s. 88.

36 SOA Brno, B 95, kartón 194, inv. č. 1394/91



aj Ján Nepomuk Mittrovský, keď sa však obvinenie vyjasnilo, stal sa majstrom lóže a presadil jej reformu.

Gróf z Bubna pod tlakom vyšetrovania vyvinul na vedenie lóže nátlak, keď tvrdil, že bude najlepšie, keď spoločensky aj slobodomurársky vysoko postavení „bratia“ toto hnutie, aj z dôvodu osobnej bezpečnosti radšej zavčasu opustia.<sup>37</sup> Preto v druhej polovici roku 1790 sa Belcredi rozhodol z lóže vystúpiť a zároveň s ním tak urobil aj gróf z Bubna.<sup>38</sup>

Z obdobia vlády Leopolda II. máme len málo správ o činnosti brnenskej lóže. Gróf Ján Nepomuk Mittrovský bol presvedčeným cisárovým stúpencom, preto je možné, že lóža grófa Mittrovského bola zapojená do systému podpory Leopoldovej politiky, ako to poznáme z iných miest monarchie.<sup>39</sup> Keď sa napríklad ozvala verejná mienka, odsudzujúca koncesie šľachte, začal byť v Brne rozširovaný spis o Leopoldových reformách v Toskánsku.<sup>40</sup>

Mittrovského reforma činnosti lóže sa týkala predovšetkým jej premeny na inštitúciu výmeny vedeckých poznatkov, poznania a šírenie osvietenstva v duchu iluminátskej podpory vedy.<sup>41</sup> Vznik Mittrovského reformy má súvislosť aj s faktom, že na Morave neexistovala taká inštitúcia vzdelanosti ako napr. Kráľovská česká spoločnosť vied. Olomoucká univerzita bola premenená na lýceum. To spôsobilo súkromnú organizačnú činnosť, ktorú nachádzame práve v okruhu Mittrovského lóže. Z tohto hľadiska sa dá chápať aj menovanie čestných členov brnenskej lóže z radov členov Kráľovskej českej spoločnosti vied a naopak menovanie grófa Mittrovského čestným členom spoločnosti.

V období Mittrovského vedenia lóže sa opäť upevnili vzťahy k pražskej lóži Zur Wahrheit und Einigkeit zu drei gekrönten Säulen, čo bolo aj oficiálne potvrdené skutočnosťou, že traja hodnostári pražskej lóže sa stali čestnými členmi brnenskej lóže: gróf Jozef Canal Malabaila, Ignác Cornova a Karol Rafael Ungar. Ďalšími čestnými členmi boli na prelome roku 1792 a 1793 zvolení Rudolf Zacharias Becker, gróf Jozef Dietrichstein a senior brnenského slobodomurárstva gróf František

37 Šindelář, B.: Zednářství koncem 18. století na Moravě a osvícenství. In: Moravský historický sborník, 1986, s. 172.

38 brnenská lóža o tom píše 24. júna 1791 svojej nadradenej pražskej lóži: „Pred rokom sme z nášho streda stratili veľacteného brata Belcrediho, ktorý bol hlavným zakladateľom našej, už deväť rokov starej lóže a ktorý štyrikrát ku všeobecnej spokojnosti držal kladivo stoličného majstra. Pre neho bili naše srdcia, jeho si ctíme a máme nežne radi. Zdravotné problémy, zlé pomery ho k tomuto kroku prinútili a ospravedlnili tak odpočinok jedného z našich najhorlivejších bratov. Ešte pred svojim odchodom nám pomohol uskutočniť nové opatrenia k usmerneniu našich slobodomurárskych prác, takže v nás rastie nádej, že naša výstavba chrámu bude stále prebiehať a stane sa tak našim malým prínosom pre rastúce blaho ľudstva“. In: Trautenberg: Chronik IV, s. 186 – 187.

39 Silagi, D.: Ungarn und der geheime Mitarbeiterkreis Kaiser Leopolds II. Mníchov 1961.

40 Kroupa, J.: Alchymie štěstí. Kroměříž – Brno 1986, s. 89.

41 zlomkovité údaje o Mittrovského reforme sú v SOA Brno, Rodinný Archív Mittrovských, kartón 26.

Václav Kaunitz Rittberg. Čestným členom sa stal aj Mittrovského priateľ z Opavy, bývalý šéf jedinej opavskej lóže, slobodný pán Filip Ferdinand von Hutten.<sup>42</sup>

Otrasy, ktoré v osvietenstve spôsobil začiatok Francúzskej revolúcie, vôbec neovplyvnili stav brnenského slobodomurárstva. Naopak. Početný stav moravských slobodomurárov sa ešte ďalej zvýšil, takže na prelome rokov 1792 a 1793 bolo na Morave okolo 70 slobodomurárov, ktorí boli členmi Mittrovského lóže.<sup>43</sup>

Praktická činnosť lóže sa podľa Mittrovského predstáv začala obracať predovšetkým k prírodovede a vlastivede Moravy, poprípade k medicíne. V januári 1793 bol vyššími miestami v monarchii schválený starší projekt brnenských slobodomurárov na vytvorenie Witwen- und Waisen Versorgungs Institut, na ktorého ustanovení v Olomouci mal najväčší vplyv František Eberle a V. H. Riecke. V Opave sa jednalo o zriadenie a postavenie mestského špitálu a pokusne bolo z popudu Mittrovského a lekára Rincoliniho zahájené očkovanie kravských neštovic podľa Jennerovej metódy.<sup>44</sup>

Mittrovského reforma v lóži prišla v dobe, kedy za Leopolda II. dochádzalo aj k iným zmenám. Tajné spoločnosti sa menia na miesta podpory politiky nového cisára.<sup>45</sup> V Brne je Mittrovského reformou obmedzený vplyv bývalých iluminátov a do budúca je zabránené možnému pretvoreniu lóže na jakobínsky klub. Naopak sa lóža stáva viac vedeckou spoločnosťou a začínajú sa tu obnovovať kontakty s prírodovedeckou vetvou Salmového rozenkruciánstva.

Pod Mittrovského vedením má to, čo sa na pôde lóže deje, projekty, vedecké výskumy, pozorovanie a analýza javov, veľa spoločného s prácami francúzskych „ideológov“, ktorí sú v lóži čítaní. Condillac, Helvétius, ale už aj Condorcet, Cabanis, Volney sú v Mittrovského knižnici. To najdôležitejšie, čo sa v lóži deje, sa deje v „ideologickom“ smere: projekt na vybudovanie vedeckej spoločnosti, projekt na reformu zdravotníckej starostlivosti, projekt na zabezpečenie vdov a sirôt po vrchnostenských úradníkoch, projekt na vydávanie časopisu, projekt na školské záležitosti a vedenie výchovného systému. Z tohto hľadiska je zaujímavé posudzovať aj sociálnu štruktúru lóže tesne pred jej zrušením.

Zo sociálnej štruktúry lóže vidieť, že percentuálne zastúpenie šľachty opäť pokleslo. V lóži boli teraz už len traja aristokrati.<sup>46</sup> V sociálnej štruktúre brnenskej lóže však zisťujeme zmeny predovšetkým v štruktúre nepriviligovaných vrstiev. Do popredia sa dostáva inteligencia: hofmajstri, lekári, právnici, sekretári vo vrch-

42 V Opave existovala lóža pod vedením generálmajora Huttena. Keď policajný riaditeľ v Opave Ján Herbeb začiatkom roku 1786 prejavil záujem o založenie slobodomurárskej lóže v Opave, bol jeho návrh zásahom z Viedne zamietnutý a odôvodnený patentom Jozefa II. s tým, že Opava nie je sídlom gubernia: SOA Brno, B 14, miestodržiteľstvo, kartón 137/2, fol. 115 – 119. Preto boli obyvatelia Opavy boli členmi brnenskej lóže.

43 Volf, J.: Poslední seznam svob. zednářů v Brně z června 1793. In: Časopis Matice Moravské, 1937, roč. 61, s. 217 – 220.

44 Kroupa, J.: Alchymie štěstí. Kroměříž – Brno 1986, s. 92.

45 Silagi, D.: Ungarn und der geheime Mitarbeiterkreis Kaiser Leopolds II. Mníchov 1961.

46 išlo o grófa Jána Nepomuka Mittrovského, Prokopa Čejka z Badenfeldu a grófa Imricha Festeticsa.

nostenských službách. To však boli vrstvy, z ktorých sa regrutovali krúžky stúpcov Leopoldovej politiky, a v ktorých prevládal názor o nutnom pokračovaní politiky osvietenského absolutizmu.

Vývoj v habsburskej monarchii však spel k zániku slobodomurárskeho hnutia. Už začiatkom roka 1794 sa brnenská lóža dobrovoľne rozišla. Pravdepodobne sa tak stalo na vyšší popud, pretože brnenský slobodomurári píšu moravskému guvernérovi, že posielajú deputáciu k cisárovi a súčasne ho uisťujú, „že pokojné publikum v Brne nikdy nenapadlo, nestážovalo si ani nežalovalo na naše tiché a takmer neviditeľné zhromaždenie a činnosť“.<sup>47</sup> Január roku 1794 môžeme považovať za termín ukončenia slobodomurárskej činnosti v Brne.

Zánik lóže slobodomurárov bol však logický; lóža prestala za represívnych opatrení plniť svoju sociálnu funkciu. Bolo však zásluhou Mittrovského, že sa bez väčších problémov premenila na súkromnú spoločnosť, ktorá položila základy rozvoja vedy na Morave. V roku 1794 boli slobodomurárske insígnie a pečate tajne prevezené z Brna do Opavy a archív lóže bol odvezený v klobúku s dvojitém dnom do Stuttgartu.<sup>48</sup> Zásluhou bývalého majstra grófa Mitrovského však vstúpila značná časť členskej základne brnenskej lóže do novo založenej súkromnej Moravskej spoločnosti pre prírodovedu a vlastivedu.

Moravské slobodomurárstvo 18. storočia ukazuje typickú situáciu v slobodomurárstve habsburskej monarchie. K jeho rozšíreniu došlo v dobe, keď slobodomurárstvo všeobecne prechádzalo existenčnou krízou. Konvent vo Wilhelmsbade len túto krízu potvrdil a súčasne ukázal na to, ako sa lóže stávajú miestom zápasu neskoro osvietenských tajných spoločností.

Celkovo sa dá o činnosti lóže slobodomurárov v Brne povedať to isté, čo W. Markov poznamenal na okraj slobodomurárstva v habsburskej monarchii vôbec:

„Lóže 80. rokov 18. storočia neboli ani hniezdami konšpirácie, ani ideologickými komisiami, a už vôbec nie generálnymi štábmi prevratu, ale predovšetkým miestom stretnutí: miestom osobného kontaktu reformátorov a revolucionárov „in spe“, miestom výmeny myšlienok a žiadaných kníh. Boli korešpondenčnými a organizátorskými centrami, miestami, kde sa prijímalo myšlienkové bohatstvo francúzskych búrlivákov rovnako ako krotkých talianskych a nemeckých klasikov, miestami, ktoré viedli k čitateľským kabinetom, učencom, iným spoločnostiam a redakciám.“<sup>49</sup>

---

47 SOA Brno, B 95, kartón 222, inv. č. 638/94.

48 Kroupa, J.: Alchymie štěstí. Kroměříž – Brno 1986, s. 96.

49 Markov, W.: Les lumieres en Hongrie, en Europe centrale et en Europe orientale. Actes du Duxieme Colloque de Mátrafured. Budapest 1975, s. 46.

**Prílohy:**

**Ilumináti v Brne<sup>50</sup>**

MENO	POVOLANIE	TAJNÉ MENO
Hyacint Arnold	Kanonik	Moses
Belcredi Anton	Komorník	Minutius Rufus, Lactantus de Providentia
Blažek Michal	evanjelický superintendent	Cajus Servilius
Coenen František	lekár	Publius Cornelius
Fischer Viliam	nadporučík	Scipio Africanus
Le Fort Peter	oficiál	Dolabella
Glückselig Ignác	administrátor tabakovej výroby	Curius Dentatus
Hanke Ján	bibliotekár	Aemilius
Hauptmüller	auditor	Claudius Marcellus
Kolowrat-liebsteinský František		Julius
Krziwanek, Ján	advokát	Attilius Claudius
Keller František	kaplán	Marcus Minutius
Ján Löffler	úradník	Cornelius
Modone	obchodník	Papirius
Prohaska Filip	kaplán	Appius Claudius
Vincenc Petke	lekárnik	Nautius
Riecke Viktor	evanjelický pastor	Terentius Varro
Ruehr Ján Michael	nadporučík	Lentullus
Seifert Prosper	augustinián	Livius
Ulrich František	školský komisár	Aelius
Weissbach František	lekár a chemik	Manlius Torquatus
Wescher Theodor	dvorný radca	Ficilius
Wlaskowitz Ján	nadporučík	Aurelius Cotta

**Ilumináti v Prahe<sup>51</sup>**

MENO	POVOLANIE	STUPEŇ
Kollowrat František Anton		Julius
Kollowrat Vincent		Decius

50 KÜHNDEL, J.: Začátky zednářství na Moravě. Olomouc 1938., s. 120.

51 DÜLMEN, R. van: Geheimbund der illuminaten. Darstellung- Analyse- Dokumentation. Stuttgart 1975.

## Vzťah medzi slobodomurárstvom a tajnými spoločnosťami

### ILUMINÁTI

Minerval:

1. Novic
2. Minerval
3. Illuminatus minor

Mysteria:

1. Illuminatus maior
2. Illuminatus dirigens

### SLOBODOMURÁRI

1. Učeň
2. Tovariš
3. Majster

### ROZENKRUCIÁNI

Majster svetelnej žiary  
a strateného slova

1. Junior
2. Theoreticus
3. Practicus
4. Philosophus
5. Adeptus minor
6. Adeptus maior
7. Adeptus exemptus
8. Magister
9. Magus

### Návrh lôže slobodomurárov v Brne na zlepšenie moravského poľnohospodárstva z r. 1789.

(O zlepšení pôdy ležiacej úhorom). Podľa katastra je na Morave 125 901 jutár pôdy ležiacej úhorom a 353 707 jutár pastvín, teda celkom takmer pol milióna jutár pôdy, ktorá pre zastarané predsudky vrchností, úradníkov i sedliakov dáva sotva štvrtinu úžitku, ktorý by dala, ak by bola lepšie obrábaná. Dobrí roľníci už zo skúsenosti vedia, že práve tam, kde sa udržuje úhor, darí sa dobre ďateline lúčnej (*trifolium pratense*), a že po ďateline sa urodí tým lepšie žito. A teraz predpokladáme, že po žite sa zaseje ovos, po ovse ďatelinu, potom opäť žito – v štyroch rokoch je na poli dvakrát obilie a dvakrát ďatelina, pričom na úhore sa pestuje žito trikrát za šesť, osem, ba aj dvanásť rokov, medzitým potom len málo a zlej trávy. Toto poradie sa ešte zlepší, ak sa k žitu pole pohnojí, po žite sa dá ľan, potom opäť žito alebo jačmeň, potom ovos, ďatelina – tak už sa pole rozdelí na šesť dielov, z toho sú štyri štvrtiny obilia a dve šestiny krmovín, každý rok možno pohnojiť jeden diel. Ak má dnes teda poľnohospodár 12 jutár úhoru, bude mať 4 jutrá ďateliny, 4 jutrá žita, 2 jutrá ľan alebo z časti jačmeň a 2 jutrá ovsa. Zo 4 jutár ďateliny uživí aspoň 12 kráv a 2 kone alebo voly, od ktorých dostane cez 140 for hnoja, ktorý postačí, aby pohnojil dve jutrá poľa.

Avšak sedliaci, navyknutí na starý šlendrián, majú svoje námietky. Na nehnojných poliach sa vraj zo začiatku ďateline nedarí, neporodí veľa. Prirodzene celá perióda kultúry, ako bola naznačená, sa neurobí naraz, ale pozvoľna. S ďatelinou

sa začne na najlepšom kuse poľa, hodí sa takisto zmeska alebo sa prikúpi trochu krmovín, len aby pre prvý rok bolo dost' krmiva; v ďalších rokoch už bude hnoja dost', a ním sa dá takmer každá pôda dobre pripraviť na ďatelinu. Ak sa namietne, že by bol nepomer v pestovaní obilia proti ďateline – len 4 jutry žita proti 4 jutráom ďateliny, je to možno niekedy pravda, ale to nie je predpis, časom si to každý zariadi podľa svojej potreby. Vážnejšia by bola námietka, že k väčšiemu počtu dobytká, kŕmeného v chlieve, bude treba väčšiu obsluhu, ale to nebude tak zlé. Aj keď sa dobytok honí na pastvu do lesov, musí u neho niekto byť, rovnako tak, ak sa pasie na úhore. Týchto ľudí bude možné použiť, aby kosili a starali sa o dobytok v chlieve.

Iní zasa hovoria, že sedliaci potom nestačia na to, aby obrábali všetku svoju pôdu, že by museli časť pozemkov predať. To je pravda, ale v tom práve je tá príčina, prečo je toľko úhora. A ak môže hospodár na 20 jutráoch dobrej pôdy zožať toľko, ako na 40 jutár poľa, o ktoré sa toľko nestaral, môže s pokojom predať tých 20 jutár. Nie je pravda, že je príliš veľa ľudí, naopak, stále ešte málo ľudí, málo dedín.

Všetky tieto námietky nepadajú na váhu proti výhodám, ktoré plynú z pestovania ďateliny a z lepšieho spôsobu kultúry obilninárskej.

(O zlepšení pastvín). Ešte väčšiu škodu než úhor spôsobujú rozsiahle pastviny. Dávajú len málo trávy a vyživujú len málo dobytká, dokonca skôr každoročne zapríčinia uhynutie niekoľko sto kusov dobytká, ktorý býva na nich napádaný chorobami.

Pastviny sú dvojakého druhu: bohaté a chudobné. Bohaté sú napríklad v okolí Olšan, na území medzi Novým Mestom, Šumperkom a Olomoucom a inde; k chudobným patria pastviny horské. Pastviny ostali z tých starších čias, keď pôdy bolo nadbytok, malému počtu obyvateľstva stačilo málo polí k pestovaniu obilia, všade inde na neobrábaných pozemkoch bol pasený dobytok. Možno povedať: skôr pôda hľadala ľudí, dnes ľudia hľadajú pôdu. Dnes, kedy sa uznáva, že z pôdy sa vyťažít tým viac, čím usilovnejšia kultúra podporuje prírodné sily, dnes sú pastviny stále menej užitočné. Pastviny sú z najväčšej časti majetkom všeobecným, ale aj tak sú bez úžitku, len na niekoľko dní v roku vydajú trávu – tak dlho, kým dobytok po nich neprejde a neušľiape ich.

Výhoda je vraj v tom, že sedliak nemusí trávu vozit' domov – to je asi taká výhoda, ako keby niekto hákom olámá konáre ovocného stromu, aby nemusel liezť na strom po rebríku. Tu príde o strom, tam o výťažok z pastviska aj o dobytok, ktorý trpí výparmi, močiarimi a bažinami, jedovatými bylinami a tým, že je vyhánaný bezohľadne, za mrazu a snehu, aj za najväčšieho letného žiaru, za rosy aj dažďa. Všeobecné pastviny prinášajú teda viac škody ako úžitku.

Aj mnohé súkromné pastviny by sa dali zužitkovať ako dobré polia, rodili by ďatelinu aj obilie, ale teraz nerodia nič, pretože ich majitelia nič nechcú. Niekedy ich potrebujú len pre dobytok, hoci by z nich mohli mať desať košov trávy miesto jedného, keby z nich urobili lúky alebo ďateliniská, niekedy ich ani nepotrebujú pre dobytok a často by z nich mohlo vzniknúť radšej niekoľko sedliackych dvorov. Nanajvýš by chudobné pastviny mohli zostať pre ovce, hoci možno aj na Moravu raz príde názor, že aj ovce sa môžu pestovať v stajniach.

Aký bude úžitok, ak sa obrábajú pastviny? Keby sa ich obrábala aspoň polovica, a s ním taktiež úhor a ak počítame len jednu mericu obilia z 1 jutra, bude ročná úroda väčšia o 300 000 meríc. Mohlo by sa potom vyvážať alebo zmenšiť dovoz, alebo užiť aspoň o 30 000 ľudí viac. Výhody vylepšenia pastvín sú nepopierateľné.

(Hlavné nedostatky orby) Moravský sedliak vie ešte príliš málo o výhodách, ktoré poskytuje zmena orného náradia. Kde je raz zavedený pluh, tam sa orie všetko pluhom, inde zase užívajú len hák. A predsa, v žiadnej obci nie je pôda rovnaká, a už preto je potrebné, aby bola rôzne kyprená a oraná. Od spracovania pôdy však závisí tiež výnos poľa. Orné náradie na Morave je ešte tak nedostatočné, že slobodomurárska lóža pomýšľa na to, že sa bude touto otázkou zaoberať podrobnejšie, ak tento prípravný pamätný spis bude cisárom prijatý priaznivo.

Striedanie poľnej kultúry je taktiež takmer neznáme. Pole zostane poľom, lúka lúkou. Kde je vina? Sedliak sa najradšej drží zdedených zvykov, aj keď to je šlen-drián. To sa dá odstrániť iba poučovaním v škole už od detstva. Avšak moravský sedliak taktiež okrem obilia ľanu a konope nedokáže pestovať nič iné. O rastlinách obchodných nevie takmer nič, o krmovinách a okopaninách aj o zlepšovaní lúk obilnou kultúrou vie veľmi málo. Hnoja má málo, nepozná umelé hnojivá, iba ak vápno, nepozná ani výhody toho, ak sa miešajú rôzne druhy „prsti“, nezužitkuje kal z naplavenín, sadru ani slinu, nezavodňuje.

Na vidieku existuje veľa povier, podľa ktorých sedliak určuje obilie k siatu a k akejkol'vek práci na poli, kalendár je sedliakovým prorokom. Z toho pochádza mnoho zla, preto je toľko snežového obilia, preto ide každoročne niekoľko tisíc zlatých z krajiny za cudzí ľan, preto často tie najlepšie polia rodia zlé obilia. – Práca je však nesmierne bremeno, cisárovou zásluhou sa však pomery v tomto ohľade predsa len zlepšili.

Vidiek často trpí pre záujmy vojenského eráru. Tak, aby sa udržal istý počet koní pre čas vojny je nariadené, aby každý choval toľko koní, koľko ich bolo napočítané pri konškripcii r. 1774. Výsledok by sa dosiahol iste aj bez tohto zákona, lepšie výsledky by boli, keby každý mohol chovať len toľko koní, koľko ich užíví; ak však bude koní na čas menej, budú drahšie, a to zase sedliaka povzbudí, aby ich choval. Nedostatok dobrých koní nie je zavinený tým, že sa chová málo koní, ale tým, že sa chovajú kone zlé. Okrem toho je chov hovädzieho dobytku pre sedliaka vždy bezpečnejší a výhodnejší ako chov koní.

(Chyby v chove dobytku) Chov dobytku a orba spolu veľmi tesne súvisia: dobre obrozené polia – dobrý chov dobytku a naopak. Preto už spomínané číslo veľkej rozlohy pastvín na Morave dáva tušiť, že takisto chov dobytku tu nie je valný. Chlievy úplne nevyhovujú. Každý sedliak stavia chliev, stará sa len o to, aby bol teplý; preto ho robí čo možno nízky, zastrčí ho medzi iné budovy, zapchá všetky medzery a diery, aby na jeho dobytok nepôsobil studený vietor. Hnojisko je obyčajne pred chlievom a zároveň je nádržou na splašky. Taký chliev nemá dosť čerstvého vzduchu a je pre dobytok žiaľom. Iný, veľmi zlý zvyk je v tom, že v zime, keď sa kŕmi suchou stravou, dáva sa dobytku teplý nápoj; že ovce, keď sú prepotené horúcom z chlieva, vyženú sa priamo do mrazu a snehu; aj kone zapriahnuté v povoze zo-

stanú mnohokrát spotené stáť na ceste v daždi a zime. Niet divu, že sa dobytku zle darí, je zakrpatený, celé stáda často hynú kvôli morom a chorobám. Preto je taký odpor voči tomu, aby dobytok bol aj cez leto kŕmený v stajniach.

Hlavnou chybou teda sú neúčelné a nedostatočné chlievy. Ale okrem toho je ešte množstvo iných chýb. Dobytky sa veľmi skoro oteli, čomu sa na pastvisku ani nedá zabrániť: kone sa skoro zapriahajú do ťahu, často už jednoroké žriebätá. Vlastné sedliacke veterinárstvo pomáha dobytku pri chorobách tradičnými liekmi, často tiež poverami, ktorými sa dobytok skôr zahubí, než uzdraví. Teľatá sa odstavujú často už za týždeň, prirodzene potom nemôžu zosilnieť. Pastviny sú veľkým zlom; boli by dobré, ak by boli len preto, aby tam bol dobytok len na čerstvom vzduchu, mal trochu čerstvej trávy a bol vyhánaný len za priaznivého počasia. Tak tomu však nie je, pastviny sú dobytku hlavným zdrojom potravy, a to aj za najhoršieho počasia. Sedliak nepozná ešte dobré zásady, ako a kedy kŕmiť dobytok. Nedbá, ak sú v krmive často jedovaté rastliny alebo zhnitá tráva, nepozná ďatelinu, nedokáže podľa počasia miešať suché krmivo so zeleným alebo s repou a zemiakmi. Taktiež nápoj býva často nezdravý, pretože studňa je z pohodlnosti vyhlbená blízko chlieva, a tu sa do nej vlieva zhnitá voda z hnojiska. Zo zlej vody dobytok ochorie veľmi často.

Ešte jeden veľký nedostatok, ktorý však nie je vinou roľníka, ale je spôsobený zákonmi – drahota soli. Je dokázané, že po soli dobytok dáva viac a lepšie mlieko, ovce majú lepšiu vlnu, kone sa udržujú pri sile a všetok dobytok je zdravší a lepšie rastie. Ale soľ je na Morave taká drahá, že sedliak ju nemôže kupovať. Jedinou pomocou by bolo, ak by tu štát poľavil.

(Pestovanie dreva). Drevo je pre roľníka dôležitým produktom, potrebuje ho na stavbu, na náradie, aj ako palivo. Tu sa nám predkladá otázka, či sa Morava nemusí strachovať o nedostatok dreva. Pozrime sa preto do lesného hospodárstva.

Mnohé odľahlé a neprístupné lesy neprichádzajú do úvahy, pretože dopravný náklad by bol neprímerane veľký. V ostatných lesoch však býva na panstve spravídla väčšia spotreba dreva, než je nový dorast. Má to svoje dôvody. Lesný personál na panstvách sa obyčajne vyzná len v poľovníctve, v lovectve, nie však v odbornej správe lesa. Služné sa im vypláca väčšinou z dôchodku za drevo alebo sa im dáva pastva pre dobytok. Takto plateným zriadencom ani nenapadne, aby sa drevo ušetrilo. Je nedostatok riadnych drevoštepov, pri pálení milírov sa nezužitkujú parezy, aby sa lesná pôda vylepšila, sadba mladých stromčekov sa ponecháva osudu, sušina sa ponecháva poľovníkom k páleniu popola, lesy sa ničia pastvou dobytky a požinovaním trávy. V horách je ten zlý zvyk, že sa začína rúbanie na úpätí, potom každoročne sa ide vyššie, ale dopravou dreva z vrchu sa ničí porast, ktorý tam zatiaľ v dolnej časti vznikol. Taktiež pri rúbaní stromov sa poškodzujú mnohokrát susedné stromy. Množstvo dreva spotrebujú pece, ktoré by sa mohli zakladať skôr v odľahlých lesoch. A rovnako veľa sa spáli vo vidieckych usadlostiach, kde sa často topí až nezmyselne, až to je nezdravé.

(Následky chýb a prostriedky k náprave.) Chyby v poľnohospodárstve majú zhubné následky na celý štát. Hoci na Morave boli od r. 1780 požehnané úrody



a nebolo vojen, predsa sa každoročne doviezlo do krajiny niekoľko tisíc meríc obilia a peniaze išli za hranice. Aj v r. 1788 bola znamenitá úroda, taktiež hojnosť ovocia, zeleniny a žaluďov, a predsa cena žita sa drží vysoko, na 3 zl. A to nie iba vplyvom vojny s Tureckom, ktorá je už ďaleko. Rozvoj manufaktúr a tovární závisí na cene surovín a potravín. Ak stúpne cena chleba, remeselníci ju priradia z časti ku svojej práci, z časti však trpia biedou. Ak je drahý chlieb, je všetko drahé. Vzrastá kriminalita, remeslo hynie, trpí nádenník, sluha aj remeselník, trpí učenc, advokát, lekár a mnohí iní.

Na Moravu sa doposiaľ dopravoval jatočný dobytok z Poľska a z Uhorska. Tým sa poškodzuje domáci chov, pretože sedliak tak dostane mäso lacnejšie na libry než keby sa sám namáhal s odchovom. Z toho však zase vyplýva neblahý vplyv na výnos poľného hospodárstva. V Anglicku nebol z tohto dôvodu dovozným clom sťažený dovoz obilia, ale práve dovoz jatočného dobytku. Predpoklad je, že dovoz obilia prestane sám od seba, keď bude zvelebený chov dobytky. Aj dovoz z Uhorska a Poľska bude obmedzovaný, pretože v týchto krajinách vzrastá počet obyvateľstva. Javí sa to na cenách: libra hovädzieho stála pred šiestimi rokmi 1 – 1 a pol kr., dnes (r. 1789) už 5 KR. Čím viac je ľudí, docieli sa tým lepšia obchodná bilancia. Ľudia sa množia práve tak ako zvieratá, donekonečna, len keď je nadbytok potravín. Za Jozefovej vlády pribudlo mnoho ľudí – ale kolonizáciou, na ktorú sa viažu isté problémy pre obyvateľstvo a privádza mnohokrát nekalé živly do nového kraja. Ak sa zvelebí poľnohospodárstvo, vyživí sa prírastok obyvateľstva vo vlastnej krajine.

Ak sú známe chyby, ktoré brzdia pokrok poľnohospodárstva, ide teraz o to, ako prinútiť hospodára k náprave. Slobodomurárska lóža brnenská videla štyri prostriedky: poučenie, príklad, povzbudenie a zákony. Chyby v poľnohospodárstve sú všeobecné, ba skoro častejšie na panstvách než u poddaných, pretože úradníci nerozumejú ničomu v hospodárstve dôkladne, prenechávajú všetko šafárom, ktorí sú predsa taktiež len prostí sedliaci, často leniví a zištní. Od vyučovania sedliakov si nesľubujeme mnoho, ale viac pôsobí, ak vyučujeme panských úradníkov a vidieckych duchovných, ktorí majú hospodárstvo, a predovšetkým samotnú veľkostatkársku šľachtu, pretože nevedomosť a nedbalosť panského úradníka tkvie práve v tom, že ani jeho vrchnosť nerozumie hospodárstvu.

Vyučovanie v poľnohospodárstva by malo byť teoretické i praktické, tak usporiadané, aby sa hodilo pre statkára, úradníka i duchovného. Teóriu by prednášal zvláštny profesor pri každej univerzite a lýceu, ako praktik by bol zriadený hospodársky komisár pri každom krajskom úrade.

Profesor by prednášal vlastne iba teóriu domáceho poľnohospodárstva podľa učebnice, ktorá by bola spísaná zvlášť k tomuto účelu, založená len na fyzike a na rozume. Skladby tejto knihy si vyžiada zvlášťne úvahy, zatiaľ bude základom súhrn hospodárskych a komorných vied podľa doterajších vzorov, pokiaľ sem patria. Toto vyučovanie bude zo začiatku úplne jednoduché, zvolna sa však bude rozširovať podľa toho, ako hospodárski budú krajskí komisári na svojich cestách pozorovať nedostatky aj prednosti poľnohospodárstva na skutočných prípadoch a budú ich oznamovať profesorom, ktorí ich preskúmajú z teoretického stanoviska a budú odporučiť, alebo zavrhnú tak, aby sa poučenie hodil vždy pre lokálnu potrebu.

Stal sa už, pravda, akýsi krok v tomto smere, keď cisár nariadil, aby, napríklad, seminaristi v Olomouci boli profesorom fyziky poučovaní taktiež v teoretickej ekonómii. Hospodárske vedomosti by si mal každý vidiecky farár odnášať už zo štúdií na svoju faru. Malo by sa dokonca zaviesť povinné vyučovanie alebo aspoň povinná skúška z hospodárskych vied na lýceu pre lesných a hospodárskych úradníkov, aj pre majiteľov panstiev a pre vidieckych farárov. Majitelia panstiev majú dvojnásobnú povinnosť, pretože svojim hospodárstvom majú dávať príklad poddaným, ba majú taktiež dohliadať na vidiecke sedliacke statky. Teória je veľmi užitočná, ale až prax robí majstra. Prax bude úlohou krajských komisárov. To musia byť ľudia nielen s dôkladnými vedomosťami, ale aj ľudia láskavého správania, aby neodradili sedliakov. Nesmú na svojich cestách jazdiť v uzatvorenom povoze od úradu k úradu, ale musia ísť do dedín a na pole, budú vyšetrovať a poučovať za prítomnosti panského úradníka a richtára a váženejších susedov. Všetky hospodárske sťažnosti prejdú cez takéhoto komisára. Komisár upozorní úrady na roľníkov zvlášť zaslúžilých, úradníkom bude odporúčať knihy, nové náradie aj všetok pokrok v poľnohospodárstve skúmajúc, či sa to všetko pre daný kraj hodí. Čo sa osvedčí, bude uplatňovať všetkými prostriedkami svojho úradu.

Ide však o to, odkiaľ vziať krajských komisárov a profesorov? Pre začiatok sa nimi môžu stať najobratnejší úradníci hospodárstva na Morave, ktorí radi čítajú, majú zmysel pre osvietenstvo a opravy, sami uvažujú a zvlášť taktiež rozumejú prírodnej vede. Pre prvý rok možno nebudú vedieť všetko, ale stačí, ak budú skutočne ďalej skutočne sledovať pokrok v poľnohospodárstve, aby si za krátko nazhromaždilo dosť skúsenosti, ktoré doplnia čítaním kníh. Tak sa profesori aj komisári sami vytvoria.

Ak potom, pod dozorom komisárov, vznikne taktiež vlastenecká hospodárska spoločnosť, ako navrhuje Campe vo svojej známej knihe „über einige noch unbekante oder doch noch ungenützte Mittel zur Verbesserung der Industrie und der häuslichen Glückseligkeit“, budú sa potom obidve inštitúcie veľmi účelne dopĺňať.

Bolo povedané, že vyučovanie potrebujú predovšetkým páni úradníci a duchovní. Ale to neplatí všeobecne. Aj medzi sedliakmi predsa mnohí taktiež niečo pochopia, premýšľajú a uvažujú a dá sa teda poučením priviesť na lepšie cesty. Zvlášť však treba vyučovať ich deti v škole, aby už od detstva boli poučované o veciach, ktoré prospievajú hospodárstvu a aby do nich neprenikli predsudky a povery zakorenené v ich rodičoch. K tomu sú isté podmienky a metódy.

Vidiecky učitelia potrebujú predovšetkým lepšie vzdelanie než majú doposiaľ. Javí sa potreba nejakého zemskeho školného seminára, v ktorom by potom učebným predmetom muselo byť taktiež poľnohospodárstvo. Taktiež sa odporúča cvičenie v praktickej logike učiteľom, pretože v poľnohospodárstve neobyčajne záleží na tom, aby bola správne posúdená spojitosť medzi príčinou a následkom, medzi účelom a prostriedkom. V škole je vždy ešte mnoho mechanizmu, deti sa neučia premýšľať, v tom potom pramenia nespočetné povery na vidieku. Tu musí zakročiť škola s učiteľom, potom aj vidiecky duchovný musí bojovať proti poverám, ktoré v hospodárstve urobia často veľa zlého. S tým súvisí vyučovanie prírodopisu a fyziky. Zo sedliakov nebudú žiadni prírodovedci, ale musia taktiež vedieť niečo o nebi

a zemi, o vzduchu, o najznámejších nerastoch, o rastlinách, ktoré sa hodia pre dobytok ako lieky, na jedlo a ku spracovaniu, o stromoch, aj o zvieratách. V školách nebude síce vlastné poľnohospodárske vyučovanie, ale predsa v starších ročníkoch sa budú pestovať rozhovory o významných prednostiach aj nedostatkoch poľnohospodárstva. V metodickej knihe pre normálne školy sú nejaké zmienky v tomto smere, ale najlepšie by bolo, aby do čítaniek bola vsunutá kapitola o poľnohospodárstve z Rochowovej učebnice a veľmi prospeje, ak sa deťom budú čítať a hovoriť príbehy o poľnohospodárstve, ktoré Rochow vsunul do druhého dielu svojho „Priateľa detí“ (Kinderfreund). Nech učitelia namiesto iných úloh dávajú deťom prepisovať sedliacke pravidlá a predpovede, pretože také stručné sentencie si ľudia uchovávajú v hlave až do staroby.

Vyučovacie snahy sa nesmú zastaviť ani pred dospelými, hoci títo neprijímajú tak ľahko vstúpenie zásad. Je len potrebné, aby v rozpravách pre sedliakov bol zachytený populárny tón, a aby všetko poučenie bolo dávané zo strany prospechu roľníka. Bohužiaľ, neexistujú vhodné knihy pre vidiečanov. Sedliak nemá knihy, nerozumie im, nemá ich rád. Jedinou jeho literatúrou je kalendár, a je preto potrebné, aby sa tejto knihe venovala náležitá starostlivosť, aby sa odstránili z nich rozličné lži o počasí, ktorými sedliak verí ako božiemu slovu a riadi sa podľa nich, často ku svojmu nešťastiu. Na kalendáre musí dohliadnuť prísna cenzúra, aby bol jeho obsahom vidiek poučený a zušľachtený. Ak má sedliak kupovať knihy, musia byť lacné, populárne a zrozumiteľné, asi ako zmienená Bekerova knižka, ktorú brnenská lóža dala už svojím členom preložiť do českého jazyka. Práve tak členovia lóže preložila do češtiny a upravia k českým pomerom znamenité noviny, ktoré Salzmann vydával v Nemecku s titulom: „Der Thüringer Bote für Bauersleute“, aby ani moravský sedliak nezostal bez vhodného poučného čítania.

Poučenie je síce dôležitým prostriedkom ku zlepšeniu poľnohospodárstva, ale nestačí samo osebe. Pre vidiek je oveľa dôležitejší a nutnejší príklad, aby roľník bol tak zväznaný k napodobovaniu. Tak sa už čiastočne pracuje na štátnych a cisárskych statkoch tým, že sa tam pestuje d'atelina a dáva sa tak vzor ostatným panstvám a poddaným. V samotných dedinách zvlášť duchovným by sa malo nariadiť, aby predchádzali na svojich poliach príkladným hospodárstvom. A vidieckym farrárom sa musí uložiť ako povinnosť, aby hospodárili vzorne na svojich pozemkoch a dávali tak svojim farníkom dobrý príklad v hospodárskych opravách.

Existuje ešte jedna dôležitá podmienka pokroku, a to sú odmeny, prémie pre sedliakov, ktorí sa zvlášť zaslúžia v niektorom poľnohospodárskom odvetví. Vhodné je udeliť čestné peniaze, tak sa docielil pravých zázrakov, pretože sedliaci majú istý point d'honneur, a takéto vyznamenanie na nich silne pôsobí. Nech sú zvláštne odmeny pre školskú mládež; krajský komisár napríklad na svojej ceste zájde do dediny, navštívi najlepších roľníkov, pozve ich ku stolu, počúvne ich deti a vyznamená odmenou tých, ktorí prednesú najlepšie úryvky z hospodárskej Bekerovej knihy. Pochvaly alebo daru sa dostane tým rodičom, ktorí vychovávajú najlepšie svoje deti k hospodárskemu pokroku. Odporúčala by sa aj zvláštna medaila pre zaslúžilých hospodárov, odmeny úradníkom alebo duchovným, ktorí zriadia vo svojej krajine

čitateľský krúžok, rozširujúce hospodárske spisy alebo inak sa zaslúžia o hospodárske vyučovanie.

Pri tom všetkom ostáva ešte jedna dôležitá otázka – výdavky! Vznikne tu nejaké bremeno štátu? Iste nie veľké. K podpore poľnohospodárstva sa má zriadiť hospodárska spoločnosť, s ktorou – podľa návrhu Campeho – štát by nemal mať žiadne výdavky. Na zlepšenie stavu vidieckych škôl bude treba, aby učitelia boli lepšie platení, k tomu však je už zriadený školný fond. Taktiež zriadenie učiteľského seminára si vyžiadal výdavky, o tom sa napíše zvláštne pojednanie. Ide však ešte o dva nové úrady – profesora a krajského komisára. To musia byť ľudia schopní a takisto veľmi usilovní a isto je potrebné, aby boli dobre platení, aby sa mohli svojmu oboru venovať bez starosti o výživu. Počíta sa teda: služné profesora poľnohospodárstva 800 zl (pre porovnanie, profesor poľnohospodárstva na pražskej univerzite mal od r. 1788 niekoľko rokov len 400 zl.), pre každého komisára krajského po 1000 zl. a 300 zl. na voz a koňa, celkom teda pre šesť krajských komisárov na Morave 6000 zl. služného a 1800 zl. cestovného. Ak sa počíta ešte 2000 zl. ročne na prémie a 1400 zl. na knihy, nové náradie, semená a lepšie druhy dobytky je celkový ročný náklad 12000 zlatých. Keďže tu ide o náklad na prospech poľnohospodárov, uhradil by sa taktiež tento obnos z výnosu pozemkovej dane, daňové zaťaženie by sa zväčšilo iba celkom nepatrne.

Nakoniec posledný prostriedok na podporu poľnohospodárstva sú zákony a nariadenia. Tu ide predovšetkým o to, aby bol vydaný zákon o poľnej polícii. K nemu bude nazbierané množstvo materiálu práve činnosťou krajských komisárov, a bude taktiež možné, aby zákon bol prispôbený miestnym pomerom. Musel by to byť taký zákon, aby bol zachovávaný. Uvedme aspoň niekoľko príkladov z jeho obsahu: policajnému zákonu a trestu podlieha sedliak, ktorý nechá svoje kone niekoľko hodín stáť na ulici zapriahnuté vo voze; panstvá a obce, ktoré nehospodária riadne v lese; liečenie báb mastičkáriek a báb, zvlášť však staviteľstvo na vidieku, zriaďovanie chlievov, predpisy pre murárov a tesárov.

Je nutné priznať, že bolo už vydaných niekoľko podobných nariadení, väčšinou však bez účinku, pretože nikto nedohliadal na to, či sa takéto nariadenia aj plnia. Preto sa v lesoch rúbe ešte stále bez hocijakého poriadku, pre d'atelinu nie je na Morave vhodná pôda, chlievy sú ako bývali, kŕmenie v stajniach nie je zavedené, pastviny trvajú ako za d'ob starých rodičov a prarodičov, vosk a med dovážame ešte stále z Poľska, jemnú vlnu zo Španielska, kone z Poľska a z Holštýnska, kupujeme sušené, zlé ovocie od Valachov a obilie z Pruska – hoci už proti tomu všetkému vyšlo toľko a takých pekných nariadení. Nedá sa využívať nútenie vždy a všade, ale musí sa využívať tam, kde ide o tak dôležité veci a blaho celej spoločnosti, zvlášť, keď sa tým jednotlivcovi taktiež prospeje.

Cisár si tak zaslúži omnoho lepší pomník, než aký mu postavili moravské stavy za to, že vyoral brázdu na poli.

**MATERIALY**  
**MATERIALS**



## Simon Petľura a pogromy na židovské obyvatel'stvo v Ukrajinskej národnej republike

*Štefánia Kováčová*

**KOVÁČOVÁ, Štefánia. Simon Petľura and pogroms the Jewish population in the Ukrainian National Republic. In Annales historici Presovienses. ISSN 1336-7528, 2011, vol. 11, no. 2, p. 141-156.**

From 1917 to 1921 there appeared several figures in the cultural and political life of Ukraine who had a great impact on development and political events in Ukraine. Simon Vasilevich Petľura, one of a prominent politician military leader and journalist, was among the most prominent personalities in the struggle for independence.

One of the themes that influenced his life was his policy stance on the Jewish population in the Ukrainian National Republic. Political processes in the Ukraine also affected the Jewish population, which comprised the third most numerous ethnic group. Simon Petľura which always stood at the place of democratic principles was among the political leaders who have accepted proposal from the representative of a political party Poalaj Sion of professor Goldelman about establishing nationally - personal autonomy for national minorities. The creation of the Jewish Autonomous Region for the Jews should be a way to achieve understanding, ideals and cooperation between Jews and Ukrainians in Ukraine. View of personality Simon Petľura that gives its role in Jewish pogroms became inconsistent and also effort he attributed the responsibility for these tragic events.

**Key words:** Simon Petľura. Pogroms. Jewish population. Ukrainian National Republic

V rokoch 1917 až 1921 sa v kultúrnom a politickom živote Ukrajiny objavilo viacero osobností, ktoré mali veľký vplyv na vývoj a politické udalosti na Ukrajine. Svojou prácou a činnosťou prispeli k pokusu o vytvorenie nezávislej Ukrajiny i o jej konkrétnu realizáciu. Medzi najvýraznejšie osobnosti v boji za nezávislosť patrili Simon Vasilevič Petľura, významný politik, vojenský veliteľ a novinár. Hlavným cieľom jeho politického boja sa stala myšlienka vytvorenia samostatnej Ukrajiny, ktorá bude stáť na pevných demokratických a humanistických princípoch. Tieto myšlienky začali formovať jeho život už počas obdobia štúdia, a boli pre neho rozhodujúce aj počas jeho politickej kariéry i v celom jeho živote.

Po revolúcii v Rusku v roku 1917 sa Simon Petľura stal predsedom Generálneho vojenského výboru, ktorého úlohou bolo previesť ukrajinizáciu armády. Počas vytvárania ukrajinských politických orgánov vznikol Generálny sekretariát, kde Petľura získal funkciu generálneho sekretára vojenských záležitostí. Sústredil všetku svoju pozornosť na to, aby vytvoril ukrajinskú armádu. V politickej činnosti sa Petľura dostal do opozície proti predsedovi vlády Ukrajinskej národnej republiky (UNR) Volodymyrovi Vynnyčenkovi<sup>1</sup> tým, že ho upozorňoval na nevhodnosť

---

1 Volodymyr Vynnyčenko bol politikom, spisovateľom, vedúcou postavou ukrajinského literárneho modernizmu. Bol členom sociálnej demokracie. V politike presadzoval prijatie sovietskej platformy na Ukrajine. Od roku 1920 žil a pôsobil v emigrácii vo Francúzsku kde v roku 1951 aj zomrel.

orientácie na sovietske Rusko. Rovnako predvídal nevhodnosť orientácie na Nemecko v zahraničnej politike Ukrajiny, ktorú presadzoval Pavlo Skoropads'kyj.<sup>2</sup> V apríli 1918 sa Skoropads'kyj stal najvyšším politickým predstaviteľom Ukrajiny. Simon Petľura svoj nesúhlas na prebiehajúce udalosti vyjadril odchodom z politiky a začal pôsobiť v civilnom živote. Pracoval ako predseda Zemského zväzu. V tom období už bola jeho popularita medzi obyvateľmi veľká, preto ho Skoropads'kyj z obavy, aby sa nepostavil na čelo protihejtmanského povstania, uväznil.

Po zvrhnutí vlády hejtmana Pavla Skoropads'keho v decembri 1919 sa Simon Petľura stal členom nového politického orgánu Direktória Ukrajinskej národnej republiky a zároveň najvyšším vojenským veliteľom. Po odchode Volodymyra Vynnyčenko z funkcie predsedu Direktória sa predsedom stal Petľura. Znova stal pred úlohou vytvoriť armádu Ukrajinskej národnej republiky. Toto obdobie bolo najťažšou etapou na Ukrajine v procese získavania samostatnosti. Petľura ako vrchný veliteľ musel viesť armádu, ktorá bojovala na troch frontoch. Problémy, ktoré musel ako vrchný veliteľ v armáde riešiť boli spôsobené nespoľahlivosťou mnohých atamanov a veliteľov, ktorí boli ovplyvnení boľševickou alebo bielogvardejskou propagandou.

Jednou z tém, s ktorou bola spätá politická a vojenská činnosť Simona Petľuru bol jeho postoj vo vzťahu k židovskému obyvateľstvu na Ukrajine a jeho zodpovednosť za židovské pogromy,<sup>3</sup> ktoré prebiehali v rokoch 1917 až 1921 na Ukrajine. Židovské obyvateľstvo na Ukrajine predstavovalo tretiu najväčšiu národnostnú skupinu, žijúcu prevažne v mestách.<sup>4</sup> Pogromy na židovské obyvateľstvo predstavujú jednu z najtragickejších etáp v procese vytvárania samostatnej UNR. Ukrajina, rovnako ako iné časti cárskeho Ruska bola poznačená antisemitizmom a obyvateľstvo bolo týmto javom výrazne ovplyvnené. Petľura sa už v mladosti javil ako človek, ktorý sa staval na obranu židovského obyvateľstva. Židia pre neho predstavovali ľudsky potenciál, bez ktorého sa mladá Ukrajinská národná republika nemohla zaoberať. Považoval ich za neodmysliteľnú súčasť Ukrajiny.

Už počas svojich študentských čias vystupoval voči Židom veľmi priateľsky a bez predsudkov. Jeho spolužiaci potvrdzovali, že často obraňoval židovských štu-

2 Pavlo Petrovyč Skoropads'kyj (1873 – 1945) bol významný politický a vojenský činiteľ Ukrajiny. Pochádzal so šľachtickej kozáckej rodiny. Pôsobil ako dôstojník v cárskej armáde. V roku 1918 bol najvyšším politickým predstaviteľom Ukrajiny ako jej hejtman. Zastaval monarchistické smerovanie krajiny. Po politickom prevrate a uchopení moci predstaviteľmi Direktória musel odísť do emigrácie. Zomrel v Nemecku počas druhej svetovej vojny.

3 Počas rokov 1917 až 1921 sa na pogromoch na židovskom obyvateľstve Ukrajiny podieľali vojenské oddiely takmer všetkých armád, ktoré sa v tom období na Ukrajine pôsobili: bielogvardejci, boľševické oddiely, oddiely armády UNR, oddiely UHA, poľská armáda. Za vykonávateľa najhorších pogromov bola považovaná Dobrovoľnícka armáda generála Denikina. Vlna pogromov prebehla aj počas vlády hejtmana Skoropads'keho.

4 Podľa sčítania z roku 1897 predstavovalo židovské obyvateľstvo asi päť percent obyvateľov cárskeho Ruska. Najväčší počet Židov žil na územiach dnešnej Ukrajiny. Štátny aparát sa snažil obmedziť počet Židov v centrálnej časti ríše. Iba mala časť židovského obyvateľstva mala udelené výnimky a mohla pôsobiť v centrálnom území Ruska.



dentov, ktorých urážali iní študenti. Vyslúžil si za to prezývku „židovský otec“.<sup>5</sup> Jeho spolupracovník a priateľ Fedir Ščerbyna, ktorý s ním spolupracoval na Kubáni, vo svojich spomienkach uviedol: „Čo sa týkalo židovskej otázky ostal mi v pamäti humánný postoj S. Vasileviča k židovskej mase, osobitne k pracujúcim vrstvám a chudobe. Petľura veľa hovoril o živote Židov, ale nikdy som nepočul, aby vystupoval proti Židom ako národnosti. Vtedy som sa presvedčil, že Petľura nepatrí medzi židofóbov, naopak jeho humánný postoj k Židom ako k národu bol typický pre jeho dobrosrdečnú a mäkkú povahu.“<sup>6</sup>

Petľurove kontakty so židovskými predstaviteľmi začali ešte pred prvou svetovou vojnou. V tom období sa rozvinula spolupráca medzi ním a sionistom Vladimírom Žabotinským,<sup>7</sup> prevažne v publicistickej rovine. Žabotinský prispieval článkami do časopisu „Ukrajinsky život“, kde bol hlavným redaktorom Simon Petľura. Počas existencie UNR ich komunikácia prerástla do politických kontaktov. Táto spolupráca neskôr prispela k obviňovaniu Žabotinského v židovských intelektuálnych kruhoch.<sup>8</sup> Petľura bol počas svojho pôsobenia v časopise „Ukrajinsky život“, ktorý vznikol v roku 1912, považovaný za bezpodmienečného židofila. Tým, že umožnil prispievať do svojho časopisu židovskému predstaviteľovi, bola pozícia časopisu „Ukrajinsky život“ úplne iná ako pozícia európskych časopisov.

Ruská revolúcie v 1917 priniesla zo sebou nádej pre všetky neslobodné národy cárskeho Ruska. Nová formujúca sa ukrajinská vláda prijala štyri univerzáli. V Treťom univerzáli bola vyhlásená Ukrajinská národná republika, ktorá sa zavazovala umožniť: „národom bieloruskému, židovskému, poľskému a iným národom na Ukrajine vytvoriť národne - personálnu autonómiu.“<sup>9</sup>

V rokoch 1917 až 1921, počas úsilia vytvoriť samostatnú Ukrajinu patril antisemitizmus a protižidovské nálady medzi časté javy. Výrazne sa rozširovali v radoch

5 HUNČAK, T. *Petľura te jevreji*. Kyjiv : Lybid', 1993, s. 11.

6 ŠČERBYNA, F. Simon Petľura na Kubani. In *Zbirnyk pamjaty Simona Petľuru (1879 – 1926)*. Praha : Nakladom mižorganizacijnoho komitetu dlja všanuvannja pamjaty Simona Petľuru v Prazi, 1930, s. 192.

7 Vladimír Zeev Žabotinskij sa narodil v roku 1880 v Odese na Ukrajine. Bol zakladateľom tzv. revizionistického smeru v sionizme. Aktívne podporoval ukrajinské národné hnutie a spolupracoval s ním. Cieľom jeho práce bolo zlepšiť politické a občianske postavenie Židov nielen na území cárskeho Ruska, ale aj vo svete. Ako svedok jedného s pogromov v meste Kišinev na Ukrajine, v roku 1903 začal organizovať židovskú milíciu na obranu židovského civilného obyvateľstva v cárskom Rusku. Neskôr v tejto práci pokračoval v Palestíne.

8 Sovietska propaganda a početná časť židovských autorov na západe produkovali knihy, v ktorých hlavnú vinu za pogromy na Ukrajine pripisovali Petľurovi. Jednou s takýchto kníh bolo dielo amerického profesora Saula Fridmana s názvom „Pogromník.“ V nej zobrazoval Simona Petľuru ako satanskú postavu, ktorú bolo možné porovnať s Hitlerom. In KLEJNER, I. *Vladimir Zeev Žabotynskij i ukrajinske pytannja*. Kyjiv- Toronro- Edmonton : Kanadskij Instytut Ukrajinskij Studij, 1995, s. 72.

9 BRYK, O. S. *Ukrajins'ko-jevrejs'ki vzajemovidnscyny*. Vinipeg- Kanada : nakladom avtora, 1961, s. 158.

Početné židovské obyvateľstvo žilo v meste Odesa. Židia v meste predstavovali druhú najpočetnejšiu národnostnú skupinu. Odesa sa stala miestom častých pogromov nielen počas rokov 1917- 1921, ale aj v období existencie cárskeho Ruska. V januári 1918 pôsobila v meste Georgijevska jazda zložená zo Židov. V súvislosti s narastajúcim antisemitizmom v meste dňa 31. januára 1918 vydali výzvu k formovaniu národných vojenských oddielov namierených proti pogromom: „*Ak budeme mať svoje oddiely, ktoré sa v potrebnej chvíli postavia na obranu svojich bratov, pogromy ako neutíchajúci jav zmiznú. Vytvorenie takýchto oddielov bude úplne postačujúce, aby sa zastavili lupičské bandy.*“<sup>15</sup>

V apríli 1918 sa dostal k moci hejtman Pavlo Skoropads'kyj podporovaný nemeckou armádou. Simon Petľura nesúhlasil s orientáciou na Nemecko, ktorú hejtman presadzoval preto sa stiahol z vojenského a politického života. Prijal funkciu predsedu v Celoukrajinskom zväze zemstva. Počas vlády hejtmana Skoropads'kého, ktoré trvalo do polovice decembra 1918, protižidovské postoje neutíchli, bolo zaznamenaných viac pogromov.

Od roku 1919 počas vlády Direktória, kedy UNR bojovala na troch frontoch sa vystupňovalo bezvládie a pogromy na židovské obyvateľstvo. V tom období predstavitelia Direktória UNR a Simon Petľura ako vrchný veliteľ armády vydali viacero nariadení, ktoré mali zastaviť a zmierniť dopad na civilné obyvateľstvo. V januári 1919 po páde Skoropadskeho hejtmanatu sa uskutočnili pogromy, na ktorých sa podieľali aj vojaci armády UNR. Rovnako ako pri pogromoch uskutočňovaných oddielmi armády generála Denikina, aj Ukrajinci používali ako dôvod podporu bolševizmu zo strany židovského obyvateľstva. Uplatňoval sa princíp kolektívnej viny. Preto 11. januára 1919 predstavitelia Direktória na čele s Vynnyčenkou a Petľurom ako členom vlády UNR, vydali výzvu proti pogromom.<sup>16</sup>

Vo výzve sa konštatovalo, že časť židovského obyvateľstva sympatizuje s komunistickými a anarchistickými tendenciami, ale vo všeobecnosti nemá židovské obyvateľstvo nič spoločné s bolševikmi a Direktórium UNR verí v jeho oddanosť a podporu: „*V niektorých mestách Ukrajiny boli uskutočnené akty násilia na Židoch skupinami kozákov. Podľa našich informácií kozákov podnecovali k uskutočneniu represíi agenti – provokatéri, prívrženci hejtmana, „dobrovoľci“ ( Rusi ) a tí čo sa nazývajú „bolševikmi“. Direktórium vyzýva všetko židovské obyvateľstvo, aby bojovalo proti niektorým predstaviteľom ich viery, ktorých náchylnosť k anarchii a komunizmu sa prejavuje v nepriateľstve k ukrajinskému národu a jeho vláde.... židovské obyvateľstvo nemá nič spoločné s bolševikmi.*“<sup>17</sup>

---

civiloch. Projekt vytvárania oddielov samoobranu bol predložený generálnemu sekretariátu pre vojenské záležitosti. In: ČERYKOVER, Y. *Antisemitizm i pogromy na Ukraine 1917-1918*. Berlin : Izdanie „ostjudischen historisches archiv“, 1923. s. 86-88.

15 ZJUZYNA, I. A. – MYLJAKOV, L. B. *Kniga pogromov – sbornik dokumentov*. Moskva : ROSSPJEN, 2007. s. 5.

16 ŠUEHYN, O. *Ukrajina a červonyj žach – pohromy v Ukrajini*. Kyjiv : Vydavnyctvo imeni Oleny Telihy, 2001, s. 57.

17 . ŠUEHYN, O. *Ukrajina a červonyj žach – pohromy v Ukrajini*. Kyjiv : Vydavnyctvo imeni

ukrajinskej armády aj mimo nej: „*Antisemitizmus a pogromné nálady postupne narastali v mnohých mestách po celom Rusku, mali výhražný charakter a obrátili na seba pozornosť revolučných orgánov vlády. Judofobská agitácia sa šírila medzi vojakmi, podieľala sa na narastajúcej demoralizácii armády.*“<sup>10</sup>

Počas svojej funkcie najvyššieho vojenského veliteľa vydal Petľura množstvo nariadení, ktorými sa pogromy snažil zastaviť. Dňa 15. novembra 1917 ako generálny sekretár vojenských záležitostí vydal výzvu namierenú proti pogromom a anarchii v krajine: „*Naše vojsko je mladé, práve sa stavia na nohy. Vy svojou disciplinovanosťou dokázate, že ste potomkami veľkých predkov. Nedopustíte pogromy a bezvládie, lebo ak to dopustíte pokryjete hanbou meno ukrajinského vojska. Nesmú byť pripustené nijaké pogromy na našej zemi. Vyzval som ukrajinské pluky a divízie, aby ochránili poriadok na Ukrajine.*“<sup>11</sup>

Aj napriek výzvam v novembri a decembri bola ukrajinská vláda informovaná o ďalších pogromoch. Aby sa ochránilo židovské obyvateľstvo pred násilím, navrhovali niektorí predstavitelia židovských politických strán vytvorenie vojenských oddielov zo Židov. Túto myšlienku podporoval aj Simon Petľura. Ukrajinizácia armády, ktorá prebiehala pod jeho dohľadom sa spočiatku formovala iba z vojakov ukrajinskej národnosti. Prvý štatút zbrojných síl Ukrajiny vypracovaný Simonom Petľurom 17. decembra 1917 vyhlasoval: „*Každý občan Ukrajinskej národnej republiky je povinný brániť svoj rodný kraj, život a blahobyť pred nepriateľmi.*“<sup>12</sup> Týmto odstránil formovanie armády iba Ukrajincami. Problém nedôvery voči židovskému obyvateľstvu a vojakom - Židom bol spôsobený tvrdením, že Židia sympatizujú s Ruskom a nebudú brániť Ukrajinu proti Rusku.<sup>13</sup> Myšlienka vytvoriť židovské oddiely domobrany ktorá bola navrhnutá hlavne sionistami v roku 1917, nabrala reálnejšiu podobu až na jeseň 1921.

Snahu vytvoriť židovské oddiely podporovala aj organizácia Zväz Židov – vojakov. Vyzývali vojakov židovského pôvodu na organizovanie oddielov samoobrany. Na zhromaždení predstaviteľov 10 – divízie pechoty, ktorá bola zložená zo Židov bola prijatá rezolúcia, v ktorej sa písalo: „*Každý deň s bôľom a slzami v očiach čítame o zverstvách, ktoré sú vykonávané na židovskom národe temnými, nezodpovednými, organizovanými silami. Veľká ruská revolúcia priniesla krajinám a všetkým národom svetlo pravdivej slobody. Ukázala sa však slabou v snahe zastaviť zlú agitáciu namierenú proti Židom. Požadujeme, aby miestni predstavitelia vlády a výborov všetkými silami bojovali proti antisemitským prejavom.*“<sup>14</sup>

---

10 ČERYKOVER, Y. *Antisemitizm i pogromy na Ukraine 1917-1918*. Berlin : Izdanie „ ostjudischen historisches archiv“, 1923. s. 79.

11 IVANYS, V. *Symon Petľura- Prezident Ukrajiny*. Kyjiv : Naukova dumka, 1993, s. 152.

12 PETĽURA, S. *Statti. Lysty. Dokumenty*. Kyjiv : ZAT „ Vipol“, 2006, s. 191.

13 Bielogvardejské oddiely a boľševická armáda, ktoré sa podieľali na pogromoch, používali presne opačný argument a obviňovali židovské obyvateľstvo z podpory ukrajinského národného hnutia, boľševizmu a protiruského postoja.

14 S podobnými rezolúciami v snahe zastaviť protizidovské nálady vystúpili aj ďalšie vojenské oddiely zložené zo Židov. V rezolúciach vyzývali Centrálnu radu, aby zastavila násilie na

Pogromníci a tí, ktorí na túto činnosť navádzali mali byť potrestaní smrťou. Zodpovednosť mala nie byť vojenská a civilná vláda. Bol vytvorený zvláštny vojenský súd, ktorý vyniesol niekoľko trestov smrti nad jednotlivcami obvinených z pogromov.

Vo svojich výzvach Petľura poukazoval na aktívnu účasť a pomoc židovského obyvateľstva, ktoré týmto podporovalo boj Ukrajinskej národnej republiky za samostatnosť. Dňa 27. apríla 1919 vyšiel zákon podpísaný Simonom Petľurom o vytvorení Zvláštnej komisie na prešetrenie židovských pogromov: „*Z dôvodu prešetrenia protižidovských pogromov zriadujeme Zvláštnu vyšetrovaciu komisiu s najširšími právomocami.*“<sup>18</sup> Komisia sa skladala z piatich ministrov ukrajinskej vlády, vrátane ministra pre židovské záležitosti. Táto komisia sa nemala zaoberať iba prešetrovaním pogromov ale podľa príslušných paragrafov mala najširšie právomoci. Komisia mala vo svojej kompetencii právo odovzdať obvinených z pogromníctva vojenskému tribunálu: „*Všetky záležitosti, v ktorých bude komisiou preukázaná vina obvinených, prejdú k posúdeniu špeciálnym vojenským súdom.*“<sup>19</sup> Predstavitelia politického židovského hnutia komunikovali s vládou Simona Petľuru. Pri svojich stretnutiach vyjadrovali podporu vrchnému veliteľovi Petľurovi a ukrajinskému oslobodzovaciemu hnutiu. Potvrdením tejto spolupráce bolo stretnutie 17. júla 1919.<sup>20</sup>

Predstavitelia židovských strán informovali Simona Petľuru o násilnostiach, ktorým bolo židovské obyvateľstvo vystavené. V Haliči, kde Židia z veľkej časti podporovali ukrajinské národné hnutie dochádzalo k prenasledovaniu zo strany Poliakov, ale aj kozáckych oddielov, ktoré rabovali. Na stretnutí so židovskými predstaviteľmi Petľura vyhlásil: „*Kozáci, ktorí rabujú sa pretvorili z vojakov na obyčajných banditov. Kozáci to chápu a sami sa snažia proti tomu podniknúť opatrenia. V súvislosti s nástupom našej armády budem žiadať od štátnych inšpektorov a vojenského veliteľstva, aby podnikli rozhodné opatrenia na boj s pogromami.*“<sup>21</sup>

Židovské politické strany boli obviňované z podpory protiukrajinských politických síl. Výrazná časť ukrajinskej židovskej politickej scény podporovala boj Ukrajiny za samostatnosť. Predstaviť sionistov Aľtman vystúpil 17. júla 1919 pred Simonom Petľurom s takýmto vyjadrením: „*My, sionisti sa pozeráme na ukrajinské*

---

Oleny Telihy, 2001, s. 70-71.

18 ŠUEHYN, O. *Ukrajina a červonyj žach – pohromy v Ukrajini*. Kyjiv : Vydavnyctvo imeni Oleny Telihy, 2001, s. 73.

19 ŠUEHYN, O. *Ukrajina a červonyj žach – pohromy v Ukrajini*. Kyjiv : Vydavnyctvo imeni Oleny Telihy, 2001, s. 73.

20 K stretnutiu došlo v meste Kamjanec Podill'skyj kde v tom období sídlila vláda UNR. Na čele delegácie, ktorá zastupovala židovské obyvateľstvo bol rabín Gutman, predstavitelia Kamjanskej židovskej organizácie, sionistov a pracujúceho židovského obyvateľstva, robotníckej strany Poalej - Sion, strany Bund a strany zjednotených socialistov. Počas revolučného roku 1917 sa začali o slovo na politickej scéne hlásiť aj židovské politické strany, ktoré sa snažili dosiahnuť rovnoprávne postavenie židovského obyvateľstva na území bývalého cárskeho Ruska.

21 SEHRIJČUK, V. *Symon Petľura i jevrejstvo*. Kyjiv : Kyjivs'kyj nacional'nyj univerzitet imeni Tarasa Ševčenko, 2006, s. 105.

*národné hnutie ako na sionistické hnutie a nemôžeme ho neuvítať. Víťame ho a odporúčame všetkým podporovať ho. Trpíme s vami stovky rokov a už by sme sa chceli s vami tešiť. Židovský národ trpí počas dvoch tisíc rokov svojho putovania a naučil sa byť dobrým občanom. My sionisti nemôžeme stať za bolševizmom, veríme bolševizmu menej ako iní, ale ak hovoria, že Židia vstupujú do bolševickej armády, ja hovorím že ich k tomu ženú pogromy z jednej strany a nútená mobilizácia z druhej. Vrchný veliteľ hovorí, že podniká a podnikne všetky opatrenia, ale za jeden deň sa nedá nič urobiť.“<sup>22</sup> Petľura ubezpečil predstaviteľov delegácie, že prijme najprísnejšie opatrenia proti antisemitistickým agitátorom. Žiadal židovských zástupcov, aby vplývali na židovské obyvateľstvo žijúce v blízkosti frontu, aby bolo nápomocné ukrajinskej armáde, v boji proti bolševikom.<sup>23</sup>*

Simon Petľura si uvedomoval zložitosť situácie a narastanie nepokojov, ktoré podporovala aj silnejšia bolševická propaganda. Dňa 26. augusta 1919 vydal nariadenie v ktorom vyzýval kozákov aby sa nedopúšťalo násillia na židovskom obyvateľstve: „*Starešinovia a kozáci! Je čas vedieť, že židovstvo rovnako ako väčšina ukrajinského obyvateľstva bolo poznačené zlom bolševicko - komunistickej nadvlády. Najlepšie židovské strany ako: „Bund“, „Spojenci“, „Poalej - Sion“, „Folks partaj“ sa rozhodne postavili na stranu ukrajinskej samostatnej štátnosti aby ruka v ruke s nami pracovali pre jej úžitok.“<sup>24</sup>*

Ukrajinský socialista R. Litopycec obviňoval časť veliteľov a otamanov armády UNR, ktorej velil Simon Petľura: „*Dialo sa to v období, kedy sa štátna vláda ocitla v rukách diktatúry, ktorá nemala patričný vplyv na svojich otamanov a civilnú administratívu.“<sup>25</sup> Obdobie od roku 1919 bolo v procese formovania samostatnej Ukrajiny najzložitejším. Dňa 11. februára 1919 po odchode Volodymyra Vynnyčenko z postu predsedu Direktória UNR sa predsedom stal Simon Petľura. Neskôr získal úplnú právomoc pri rozhodovaní o politických záležitostiach Ukrajiny. Vynnyčenko vo svojich spomienkach uviedol, že týmto obdobím skončilo Direktórium a nastúpilo obdobie tzv. otamanščiny:<sup>26</sup> „*Týmto sa fakticky skončila existencia Direktória, ktoré bolo vyjadrením krátkej doby v histórii národného zrodzenia. Oficiálne Di-**

---

22 SEHRIJČUK, V. *Symon Petľura i jevrejstvo*. Kyjiv : Kyjiv's'kyj nacional'nyj univerzitet imeni Tarasa Ševčenko, 2006, s. 108.

23 Petľurovo vyjadrenie so stretnutia s predstaviteľmi židovských strán sa objavilo 18. júla 1919 v časopise „*Trudova hromada*“. Zakrátko na to ukrajinské ministerstvo tlače a propagandy vydalo špeciálnu brožúru, ktorá obsahovala všetky prejavy, ktoré odznali počas stretnutia. In: ŠULHYN, O. *Ukrajina a červonyj žach – pohromy v Ukrajini*. Kyjiv : Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy, 2001, s. 78.

24 IVANYŠ, V. *Symon Petľura- Prezident Ukrajiny*. Kyjiv : Naukova dumka, 1993, s. 171

25 Litopysec uvádzal obdobie, keď bol na čele Direktória a vrchným veliteľom armády Simon Petľura. In BRYK, O. S. *Ukrajins'ko-jevrejs'ki vzajemovidnscyny*. Vinipeg- Kanada : nakladom avtora, 1961, s.167.

26 Otamanščinou sa nazývalo obdobie od jari 1919, kedy začal veľký rozvrat v krajine. Nastalo bezvládie a začala sa prejavovať svojvôľa veliteľov ukrajinskej armády, ktorí často vypovedali poslušnosť vojenským úradom, ktoré viedol Petľura. V tomto období vykonávali pogromy na židovskom obyvateľstve aj vojska armády UNR.

rektórium existovalo ďalej, ale nemalo žiaden význam, slúžilo iba na zakrytie skutočnej vlády a politiky otamanščiny.<sup>27</sup> Napriek snahe Petľuru zabrániť pogromom, dochádzalo naďalej k násilnostiam na židovskom obyvateľstve.

V marci 1919 bol bolševickou politikou spôsobený pogrom v meste Žitomir. Židovskí predstavitelia vinili za tieto udalosti Simona Petľura, ale dokumenty svedčili o inom: „V noci 22. marca 1919 mesto opustili bolševici, ktorí z väznice prepustili tristo kriminálnych živlov. Keď o päť šesť hodín prišlo do Žitomira ukrajinské vojsko, v meste už prebiehal pogrom. Sám Simon Petľura, ktorý prišiel do Žitomira 23. marca, zvolal poľné žandárstvo plukovníka Bohac'keho, známeho svojimi riešeniami v boji proti pogromníkom. S pomocou žandárstva a mládeneckej školy pod velením plukovníka Petriava, ktorý prišiel neskôr, bol v meste nastolený poriadok.“<sup>28</sup>

Demoralizované oddiely ukrajinských vojakov vykonávali pogromy pod zámenkou zabrániť šíriacemu sa bolševizmu. Jedným z nich bol aj židovský pogrom uskutočnený v meste Proskurov dňa 15. februára 1919. Bol vyprovokovaný bolševikmi, ktorý s pomocou židovského obyvateľstva podnietili povstanie proti vojskám Direktória. Po potlačení povstania sa veliteľ Semesenko vyhlásil za veliteľa Proskurova a nariadil začať pogrom proti všetkým židovským obyvateľom mesta. Za tento zločin bol uväznený a odsúdený v máji 1920.<sup>29</sup>

Podľa slov Solomona Goldelmana<sup>30</sup> pogrom: „bol vykonaný veliteľom Proskurova Semesenkom... na zastavenie bolševického „povstania“ ..., zo strany ukrajinskej vlády nebolo urobené nič pre zastavenie pogromov a potrestanie pogromníkov.“<sup>31</sup> Ukrajinsky historik Roman Mlynovec'kyj vo svojej „Histórii ukrajinského národa“ uviedol, že: „Veliteľ Semesenko bol uväznený (ukrajinskou vládou) a dlho sedel za to, že nezabránil pogromu. Obetiam proskurovského pogromu bola priznaná finančná pomoc.“<sup>32</sup>

27 Postupne sa začali zaužívať rôzne názvy ako „Petľurova armáda“, „petľurovský úrad“, ktoré akoby nahrádzali termín Ukrajina, ukrajinsky. Tieto termíny okrem súčasnej ukrajinskej historiografie používali vo veľkej miere účastníci týchto udalostí, ktorý hodnotili postoje a činnosť Petľuru či už negatívne alebo pozitívne a hlavne sa dávali do súvislosti s pogromami. In: LITVIN, S. *Symon Petľura v rokoch 1917 – 1926*. Kyjiv : Akvilon-Pres, 1999, s. 173.

VYNNYČENKO, V. *Vidrodžennja naciji. Častyna III*. Kyjiv – Videň, 1920, s. 196.

28 SEHRIJČUK, V. *Symon Petľura i jevrejstvo*. Kyjiv : Kyjiv's'kyj nacional'nyj univerzitet imeni Tarasa Ševčenka, 2006, s. 61 - 62.

29 HUNČAK, T. *Petľura te jevreji*. Kyjiv : Lybid', 1993, s.28.

30 Solomon Izrajiľovyč Goľdelman bol ukrajinský politik, ekonóm, člen židovskej politickej strany Poalej- Sion. Bol členom Centrálnej rady Ukrajiny a zástupcom ministerstva hospodárstva UNR. Od roku 1920 žil v Československu, kde pôsobil ako profesor na Ukrajinskej hospodárskej akadémii. V roku 1939 odišiel natrvalo do Palestíny. Zomrel v Jeruzaleme v roku 1974.

31 BRYK, O. S. *Ukrajins'ko- jevrejs'ki vzajemovidnscyny*. Vinipeg- Kanada : nakladom avtora, 1961, s. 184.

32 BRYK, O. S. *Ukrajins'ko- jevrejs'ki vzajemovidnscyny*. Vinipeg- Kanada : nakladom avtora, 1961, s. 184.

Súčasník udalosti v roku 1919 na Ukrajine, Oleksander Šulgin vo svojich spomienkach vyjadril svoj pohľad na postavenie Simona Petľura v tom období: „*Petľura bol veľkým človekom, ale nebol všemohúci. Aj keď hovoria, že on zodpovedá za pogromy na Ukrajine, toto obviňovanie nadobúda taký pohľad, ako by bol Bohom. Videli sme príčiny pogromov, porozumeli sme, že bolo ťažké zastaviť ich. Preto pri obviňovaní Simona Petľura je potrebné poznať ako pôsobil v ukrajinskej vláde v roku 1919.*“<sup>33</sup>

V lete 1919 sa ukrajinská armáda pripravovala na letný nástup na front. V tom období sa Simon Petľura nachádzal na fronte, kde sa obracal na vojakov so slovami, aby bránili židovské a kresťanské obyvateľstvo pred násilím a pogromami. Počas týchto dní sa stala jedna udalosť, ktorá poukazovala na snahu vrchného veliteľa zabrániť ďalšiemu násiliu: „*Keď vrchný veliteľ pricestoval na stály úsek frontu, ktorý bol dosť vzdialený, dvaja mladí vojaci poprosili o stretnutie s ním. Prišli s Kam'janec – Podil'ska, ktoré bolo obsadené bolševickými vojskami. Vojaci rozpovedali otrasné veci o tom čo sa dialo v Kam'janci. Hovorili práve o čekistke Fanni, Židovke, ktorá zabijala ukrajinských patriotov bez súdu, vystavovala ich mučeniu. Nespokojnosť týchto vojakov bola nesmierna. Z týchto činov obviňovali Židov a ich účasť v ČEKE ako aj podiel na likvidovaní patriotov. Toto obviňovanie znepokojilo Petľuru a Bezpalka (minister práce UNR, ktorý Petľuru sprevádzal). Pochopili, že ak sa o tomto dozvie armáda, duch pomsty a vrenie bude také silné, že pogrom sa uskutoční pri vstupe vojsk do Kam'janca. Petľura nariadil izolovať týchto dvoch vojakov, aby nemohli rozšíriť správy medzi vojskom.*“<sup>34</sup> V súvislosti s týmito udalosťami, ktoré pred armádou nezostali úplne utajené, vydal Petľura nariadenia za každú cenu zabrániť násiliu, na židovskom obyvateľstve v Kam'janci.

Dňa 4. júla 1919 Simon Petľura vydal komuniké, v ktorom oboznámil zodpovedných ministrov v ukrajinskej vláde, že on a všetci velitelia ukrajinskej armády rozhodne bojujú s pogromami a prenasledovaním akému je vystavené židovské obyvateľstvo. Poukazoval na veľké ľudské straty, ktoré postihli židovské obyvateľstvo sympatizujúce s ukrajinskou nezávislosťou. Potvrdzoval, že množstvo Židov bolo postrieľaných komunistami a bolševikmi a stali sa obeťami pogromov iniciovaných bolševikmi. Hovoril o obetavosti židovských civilistov, ktorí sa starali o ranených a chorých ukrajinských vojakov na frontovej línii s bolševikmi: „*Vrchnému veliteľovi je tiež známe, že židovské obyvateľstvo pomáhalo chorým a poraneným Ukrajincom, že židovské deti sa starali o ukrajinských hrdinov v nemocniciach, organizovaných narýchlo Židmi v dĺžke piatich kilometrov od frontu s bolševikmi....Vrchný veliteľ s radosťou poukázal na fakt, že kozáci ukrajinskej armády postavili obranu pred židovskými obchodníkmi a skladmi, na ich ochranu pred rozkrádaním*“.<sup>35</sup>

---

33 ŠUEHYN, O. *Ukrajina a červonyj žach – pohromy v Ukrajini*. Kyjiv : Vydavnyctvo imeni Oleny Telihy, 2001, s. 51.

34 ŠUEHYN, O. *Ukrajina a červonyj žach – pohromy v Ukrajini*. Kyjiv : Vydavnyctvo imeni Oleny Telihy, 2001, s. 54 - 55.

35 ŠUEHYN, O. *Ukrajina a červonyj žach – pohromy v Ukrajini*. Kyjiv : Vydavnyctvo imeni Oleny Telihy, 2001, s. 76.

Ukrajinská vláda vydala prehlásenie kde potvrdzovala, že Židia na Ukrajine podporujú národné snahy Ukrajiny a nie ruské a bolševické. Časopis „Nova Rada“, ktorý vydávala politická strana socialistov - federalistov napísal: „*Postoj židovských strán voči bolševizmu bol po celý čas silne negatívny.*“<sup>36</sup>

Dňa 7. augusta 1919 vydala vláda UNR stanovisko určené židovským občanom a robotníkom Ukrajiny podpísane aj ministrom židovských záležitostí Pinchasom Krasnym<sup>37</sup>. V dokumente sa hovorilo o snahe vlády UNR a vrchného veliteľa Simona Petľura bojovať s rozrastajúcimi sa pogromami. Informácie sa týkali aj zriadenia špeciálnej komisie pre boj s pogromami. V armáde mali pôsobiť štátni komisári so širokými právomocami. Na zjazde inšpektorov bola prijatý aj návrh ministra Krasneho o účasti Židov v zbere inšpektorov.<sup>38</sup> V dokumente ukrajinská vláda oznamovala Židom na Ukrajine presvedčenie o ich podpore ukrajinskej samostatnosti: „*Židovské obyvateľstvo aktívne podporuje Ukrajinskú národnú republiku. Židovské politické strany sa v mnohých vyhláseniach vyjadrili za úplnú samostatnosť Ukrajiny. Židovská demokracia na čele s Bundom, Spojenou stranou, Poalaj Sion a Folks Partaj podporujú národnú vládu.*“<sup>39</sup>

Napriek veľkej snahe predstaviteľov vlády zastaviť násilie, nepodarilo sa nastoliť poriadok a moralizovať armádu. Preto Simon Petľura vydal ďalšiu výzvu určenú armáde pod názvom „*Vojaci ukrajinskej armády*“ 27. augusta 1919 kde nariadil: „*Každého kto vás podnecuje k pogromom okamžite prikazujem prepustiť z vojska a postaviť ho pred súd ako zradcu vlasti. Trest smrti musí dopadnúť na hlavy pogromníkov a provokatérov.*“<sup>40</sup>

V lete 1919 nastal prvý stret civilného židovského obyvateľstva na Ukrajine a Dobrovoľníckej armády generála Denikina. Biela armáda obsadila za pár mesiacov časť východnej Ukrajiny. Nástup armády bol sprevádzaný tzv. „tichými pogromami“, ktoré znamenali začiatok pogromnej vojny Denikinovej armády.

36 BRYK, O. S. *Ukrajins'ko-jevrejs'ki vzajemovidnosyny*. Vinipeg- Kanada : nakladom avtora, 1961, s. 177.

37 Pinchas Krasnyj bol židovský politicky predstaviteľ na Ukrajine. Po revolúcii 1917 sa stal vedúcim členom politickej strany Folks partaj. Od februára 1919 do novembra 1920 bol ministrom pre židovské záležitosti. Podieľal sa na vytvorení komisie, ktorá mala prešetriť pogromy na židovské civilné obyvateľstvo. V roku 1920 emigroval, ale neskôr sa vrátil do Sovietskeho zväzu. V roku 1939 bol obvinený a odsúdený na smrť za účasť vo vedení anti-sovietskej sionistickej teroristickej organizácie.

38 ŠUEHYN, O. *Ukrajina a červonyj žach – pohromy v Ukrajini*. Kyjiv : Vydavnyctvo imeni Oleny Telihi, 2001, s. 59.

39 BRYK, O. S. *Ukrajins'ko-jevrejs'ki vzajemovidnosyny*. Vinipeg- Kanada : nakladom avtora, 1961, s. 177

40 BRYK, O. S. *Ukrajins'ko-jevrejs'ki vzajemovidnosyny*. Vinipeg- Kanada : nakladom avtora, 1961, s.174.

Celé znenie dokumentu „*Vojaci ukrajinskej armády*“ je uverejnené v publikácii: ZJUZYNA, I. A. – MYLJAKOV, L. B. *Kniga pogromov – sbornik dokumentov*. Moskva : ROSSPJEN, 2007. s. 224 - 226.



<sup>41</sup> Dôvodom pre násilnosti na civilnom židovskom obyvateľstve bola ich podpora bolševizmu. Prvý pogrom sa uskutočnil v meste Čerkaz 16 až 21. augusta 1919.<sup>42</sup> Zodpovednosť za tieto pogromy bola neskôr pripisovaná Direktóriu UNR a hlavne Simonovi Petľurovi. Túto propagandu v zahraničí rozširovali bolševici, ale aj časť bielogvardejskej emigrácie hlásiaca sa k smenovechovskému hnutiu.<sup>43</sup>

V mnohých prípadoch počas rokov občianskej vojny na Ukrajine sa bolševizmus stotožňoval so židovstvom. Toto tvrdenie sčasti vyvracia nielen podpora židovských strán ukrajinskej samostatnosti, ale aj fakt, že v oddieloch generála Denikina bojovali aj Židia proti bolševikom. Množstvo popredných židovských predstaviteľov podporovali Simona Petľura v boji za nezávislosť Ukrajiny. Takisto bola aj vrstva ukrajinského židovstva, ktorá v tomto období zachovávala istú neutralitu. Časť politicky aktívnych Židov, prevažne spomedzi mladých ľudí sympatizovala s revolučnými myšlienkami a internacionalizmom bolševizmu.<sup>44</sup>

Napriek snahe vedenia Direktória UNR nastoliť poriadok, zhoršujúca sa situácia prinútila Simona Petľuru a vládu UNR, aby sa na jeseň 1919 obrátili na židovské organizácie za hranicami, s požiadavkou, vytvoriť medzinárodnú židovskú komisia, ktorá by pôsobila na Ukrajinu a prešetrila by pogromy priamo na mieste.<sup>45</sup>

Vo výzve pre ukrajinských povstalcov a ukrajinský národ v roku 1921 Simon Petľura napísal: „*Tá hrôza, ktorá zastihla židovské obyvateľstvo, pri vpáde bolševikov, tie desiatky tisíc Židov, ktorí išli za našim vojskom, v snahe chrániť sa pred bolševikmi, ktorí zdieľajú náš osud a túžia našimi túžbami- to všetko presvedčilo svet, že banditi nie sme my, ale bolševici.*“<sup>46</sup> Nasledovali ďalšie výzvy obyvateľstvu a vojakom, ktoré mali zmierniť dopad na židovské civilné obyvateľstvo.

Napriek mnohým problémom, ktoré sprevádzali vytváranie samostatnej Ukrajinskej republiky ako v jednej z prvých krajín, vláda UNR zriadila ministerstvo pre židovské záležitosti a pokúšala sa riešiť záležitosti židovského obyvateľstva. Prvým

---

41 ŠECHTMAN, I.B. *Pogromy Dobrovoľčeskoj armii na Ukraine*. Berlin : Ostjudisches historisches archiv, 1932. s. 40.

42 Postihnutých násilnosťami a rabovaním bolo asi 2178 židovských rodín. Zomrelo 129 ľudí. Medzi množstvom ranených ostalo 202 ľudí natrvalo invalidných. Pogromy spustili hromadnú emigráciu Židov na Ukrajine, najmä do Palestíny. In: ŠECHTMAN, I.B. *Pogromy Dobrovoľčeskoj armii na Ukraine*. Berlin : Ostjudisches historisches archiv, 1932. s. 331.

43 Smenovechovské hnutie bol ideový prúd, ktorý sa v prostredí ruskej emigrácie sformoval v 20. rokoch 20. storočia. Vychádzal z myšlienok zmierenia sa so sovietskou realitou a navrhoval spoluprácu so sovietskou vládou.

44 HUNČAK, T. *Petľura te jevreji*. Kyjiv : Lybid', 1993, s. 15.

45 Členmi tejto komisie mali poprední židovskí predstavitelia pôsobiaci v rôznych krajinách za hranicami Ukrajiny: Usyškyn, Goľdštejn, Mockin, Achad-Haama a Jocheľman. Vláda UNR ich informovala o vážnosti situácie a sľubovala stálu podporu pri riešení problému.

ŠUEHYN, O. *Ukrajina a červonyj žach – pohromy v Ukrajini*. Kyjiv : Vydavnyctvo imeni Oleny Telihi, 2001, s. 65.

46 PETLURA, S. *Statti, Lysty, Dokumenty*. New York : Ukrajinská viľna akademija nauk, 1956. s. 154

ministrom pre židovské záležitosti sa stal Mojsej Zyl'berafarb<sup>47</sup> predstaviteľ Spojenej židovskej socialistickej strany, ktorá mal blízko k ukrajinskému národnému hnutiu.<sup>48</sup>

Nie všetci predstavitelia politického prostredia Ukrajiny akceptovali snahy a boj židovského obyvateľstva za svoje občianske a politické práva. Antisemitizmus, ktorý bol silne zakorenený v cárskom Rusku sa preniesol aj do nového štátu Ukrajincov. Predseda ukrajinskej diplomacie v Londýne Arnoľd Margolin,<sup>49</sup> ktorý bol Židom napísal Petľurovi list, v ktorom sa vyjadroval, že ho považuje za demokrata a nie antisemitu: „*Stará ruská škola zanechala stopu antisemitizmu na celom obyvateľstve bývalého Ruska. Ešte väčšmi nasadila tento jed v tzv. „spôsobe života.“ Vy to dobre viete vážený pán Simon Vasilievič. Ale vrátim sa v liste k tejto téme v súvislosti so zhubnými dôsledkami aké prináša antisemitizmus v smere nášho boja za štátnu existenciu Ukrajiny.*“<sup>50</sup> Snažil sa jeho pozornosť upriamiť na to, že na dôležitých miestach v administratíve UNR sú zatajení antisemiti, že svet o tom vie a radil mu, aby ich odhalil v aparáte UNR a informoval o tom demokratické štáty sveta. Margolin nebol jediný, ktorý Petľuru na túto skutočnosť upozorňoval.

Petľura, ktorý vždy stal na pozícii demokratických princípov patril medzi politických predstaviteľov, ktorí prijali návrh profesora Goľdelmana o vytvorení národne – personálnej autonómie pre národné menšiny. Vytvorenie Židovskej autonómnej oblasti<sup>51</sup> pre Židov mal byť krokom ako dosiahnuť porozumenie, ideály a spoluprácu medzi Ukrajincami a Židmi na území Ukrajiny. Návrh bol prijatý a potvrdený dekrétom v decembri 1918 počas prebiehajúceho povstania proti hejtmanovi Skoropads'kemu. Dňa 24. januára 1919 Rada ministrov UNR tento dekrét potvrdila zákonom aj napriek menšej účasti Židov v protihejtmanovom povstaní.<sup>52</sup>

47 Mojsej Zyl'berafarb bol židovský politický predstaviteľ, minister a spisovateľ. V roku 1906 patril medzi zakladateľov Socialistickej židovskej robotníckej strany. V marci 1917 sa stal členom Centrálnej rady Ukrajiny a prvým ministrom židovských záležitostí po vytvorení Generálneho sekretariátu. Podieľal sa na založení Židovskej národnej univerzity a Spoločnosti pre podporu a rozvoj židovskej kultúry v Kyjeve. V roku 1921 odišiel do emigrácie do Varšavy, kde v roku 1934 zomrel.

48 ČERYKOVER, Y. *Antisemitizm i pogromy na Ukraine 1917 - 1918*. Berlin : Izdanie „ostjudischen historisches archiv“, 1923. s. 67.

49 Arnoľd Margolin bol ukrajinský advokát, spisovateľ, politik, člen Ukrajinskej strany socialistov federalistov. Počas vlády Direktória vykonal funkciu zástupcu ministerstva zahraničných vecí. Po pogrome v meste Proskurov odišiel do emigrácie, ale naďalej podporoval vládu Simona Petľuru. V roku 1922 odišiel natrvalo do USA, kde v roku 1956 vo Washingtone zomrel.

50 KLEJNER, I. *Vladimir Zeev Žabotyňskij i ukrajinske pyttannja*. Kyjiv- Toronro- Edmonton : Kanadskij Instytut Ukrajinskij Studij, 1995, s. 164 - 165.

51 Dňa 22. januára 1918 Centrálna rada vyhlásila v Štvrtom univerzáli politickú samostatnosť Ukrajiny a prijala prijatý zákon o národnej autonómii ruskej, poľskej a židovskej menšiny. In: GOŁDELMAN, S. I. *Židiv's'ka nacional'na avtonomia v Ukrajini 1917-1920*. Mjunchen-Paryž – Jerusalem, Dniprova chvíľa, 1967, s. 13.

52 HUNČAK, T. *Petľura te jevreji*. Kyjiv : Lybid', 1993, s. 11.

Tieto autonómne snahy židovského obyvateľstva zanikli po nastolení boľševickej vlády v roku 1921. Vláda UNR a mnohí politickí predstavitelia boli nútení opustiť územie Ukrajiny a odísť do emigrácie. Profesor Gol'delman neskôr vo svojich spomienkach uviedol: „*Ukrajinská revolúcia a židovské národné hnutie vo svojej spolupráci dosiahli uskutočnenie svojich najväčších národných túžob. Ale tento najvyšší bod sa rýchlo stal začiatkom tragického procesu, spiatočného hnutia rútiaceho sa do priepasti. Najväčší úspech sa pretvoril na začiatok konca.*“<sup>53</sup>

Civilné židovské obyvateľstvo bolo naďalej vystavené teroru zo strany postupujúcich boľševikov rovnako na Ukrajine, ako aj v iných častiach bývalého cárskeho Ruska. Simon Petľura na to poukázal v jednej zo svojich výziev ukrajinskému národu, ktorú vydal už za hranicami Ukrajiny ako predstaviteľ exilovej vlády: „*Židovské obyvateľstvo, to sú: malí obchodníci, remeselníci a robotníci, ktorí si ako všetci pracujúci ľudia zarábajú každodennou prácou na chlieb. Takisto vás pustoší a klame boľševický systém. Tovar obchodníkov, prístroje a materiáli remeselníkov boli zhabané pre potreby komúny. Či to nie ruinovanie židovského obyvateľstva?*“<sup>54</sup> Komunistov – Židov považoval za zradcov, za ktorých ich bude považovať aj židovský národ. Podľa jeho slov títo zradcovia zabudli na svoju vieru a zákony svojich otcov. Bol presvedčený, že jeho výzva nájde odozvu medzi Ukrajincami a zabráni násiliu na civilnom obyvateľstve. Veril, že sa čoskoro vráti na Ukrajinu s vojskom a všetkých tých, ktorí škodili záujmom Ukrajiny ako aj pogromníkov postaví pred vojenský súd ako zradcov národa a prívržencov nepriateľa.<sup>55</sup>

Simon Petľura aj v emigrácii udržiaval politické kontakty so židovskými predstaviteľmi. Na XII sionistickom kongrese sa zúčastnili dvaja predstavitelia jeho exilovej vlády Roman Smal' – Stoc'kyj a Maksym Slavc'kyj. Jednou z tém bolo aj vytvorenie židovského žandárstva financovaného ukrajinským štátom. Rokovania, ktoré prebiehali medzi Maksymom Slavc'kym a predstaviteľom sionistov Vladimírom Žabotins'kym sa ukončili 4. septembra 1921 podpísaním zmluvy o spolupráci. Žabotins'kyj sa neskôr vyjadril v súvislosti z obviňovaním Simona Petľura a ukrajinskej vlády s pogromov: „*Bezpodmienečným faktom je to, že ani Petľura, ani Vynnyčenko ani nikto zo zodpovedných predstaviteľov ukrajinskej vlády neboli pogromníkmi. Vyrástol som spolu s nimi a spoločne s nimi som bojoval proti antisemitizmu. Nikto nikdy nemôže presvedčiť žiadneho zo sionistov z južného Ruska, že podobní ľudia boli antisemitmi.*“<sup>56</sup>

Pre Simona Petľura sa prvou zastávkou v emigrácii stalo Poľsko. Neskôr z Poľska odišiel a krátko pôsobil v Budapešti. Odtiaľ ocestoval do Paríža, ktorý sa stal

---

53 GOL'DELMAN, S. I. *Židiv's'ka nacional'na avtonomia v Ukrajinii 1917-1920*. Mjunchen-Paríž – Jerusalem, Dniprova chviľa, 1967, s. 55.

54 ŠUHYN, O. *Ukrajina a červonij žach – pohromy v Ukrajinii*. Kyjiv : Vydavnyctvo imeni Oleny Telihi, 2001, s.61.

55 BRYK, O. S. *Ukrajins'ko-jevrejs'ki vzajemovidnosyny*. Vinipeg- Kanada : nakladom avtora, 1961, s 174.

56 HUNČAK, T. *Petľura te jevreji*. Kyjiv : Lybid', 1993, s. 22.

posledným miestom jeho života v emigrácii. Petľura svoj život v emigrácii venoval práci a činnosti, ktorej cieľom malo byť vytvorenie samostatnej Ukrajiny. Táto jeho práca a nezlomná viera a túžba po samostatnej Ukrajine, ktorú Simon Petľura prezentoval na stránkach týždenníka „Tryzub“ a hlavne jeho negatívny postoj k politike boľševikov sa stali hrozbou pre sovietsku vládu, čomu nasvedčovala aj neustála propaganda zo sovietskej strany. Boľševická a bielogvardejská tlač rozširovala propagandu o židovských pogromoch počas obdobia Direktória, kedy bol Petľura najvyšší vojensky a politický predstaviteľ. Vykresľovali Petľuru ako pogromníka, ktorý podnecoval a nariadil vyvražďovanie židovského obyvateľstva.

Podľa slov Oleksandra Bryka, ktorý citoval Oleksandra Čerikovera, zapísala židovská história roky 1917 – 1919 na Ukrajine takto: „*Neskonale nešťastný bol život Židov na Ukrajine v období občianskej vojny. Boli nepretržite prenasledovaní oddielmi bielogvardejcov generála Denikina a veľkými potulnými bandami povstalcov „Ukrajinského Direktória“ pod velením generálov Petľuru, Skoropadského a Machna.... „červeni“ atakujú mesto jeden deň, „bieli“ ho obsadzujú druhý deň, s cieľom začať pogrom obviňujúc Židov zo sympatií k červeným ..... Nikto presne nevie koľko bolo zavraždených z celkového počtu okolo 2 500 000 osôb, Židov na Ukrajine. Ale myslím, že celkovo sa stratilo okolo 200 000... Nakoniec bolo barbarstvo zastavené v roku 1922.*“<sup>57</sup>

Dňa 25. mája 1926 bol Petľura zavraždený na jednej z parížskych ulíc, siedmimi výstrelmi z pištole. Strelcom bol Samuel Švarcbar, <sup>58</sup> francúzsky občan, židovského pôvodu narodený v Smolensku. Ako dôvod vraždy Simona Petľuru uviedol, že to bola pomsta za židovské pogromy na Ukrajine, ktoré boli spáchané v rokoch 1919 – 1920.<sup>59</sup>

Správa o parížskej tragédii obletela bleskovo celý svet. Sergej Jefremov dňa 26. mája 1926 vo svojich spomienkach uviedol: „*Rozletela sa správa, že v Paríži na ulici bol zabitý Simon Petľura. Správa sa šíri od predsedu výkonného výboru Lubčenka. Vraj to urobil nejaký emigrant - Ukrajinec. Ak je to pravda, tak to naisto nebude bez pričinenia boľševikov. Ale ja dúfam, že je to klamstvo. Podobne „senzácie“ radi rozširujú boľševickí korenšpondenti.*“<sup>60</sup> Vo všetkých krajinách kde pôsobila ukrajinská emigrácia sa začali organizovať smútočné pochody a akadémie na pamiatku Simona Petľuru. Všetci predstavitelia ukrajinskej emigrácie vrátane tých, ktorí v minulosti stali v politickej opozícii proti Petľurovi, odsúdili tento čin.

57 BRYK, O. S. *Ukrajins'ko-jevrejs'ki vzajemovidnosyny*. Vinipeg- Kanada : nakladom avtora, 1961, s.161.

58 Samuel Švarcbar sa narodil v roku 1886 v židovskej rodine v meste Smolensk v cárskom Rusku. Detstvo prežil na Ukrajine v Balte. Po pogrome v Balte v roku 1905 odišiel do Rakúska. Počas prvej svetovej vojny bojoval vo francúzskom pluku. Vrátil sa do Ruska kde bol uväznený za boľševickú propagandu. V roku 1920 odišiel do Paríža kde sa pridol k anarchistom.

59 IVANYS, V. 1993. *Symon Petľura- Prezident Ukrajiny*. Kyjiv : Naukova dumka, 1993, s. 239.

60 JEFREMOV, S. 1997. *Ščodennyky 1923 -1929*. Kyjiv : Rada, 1997, s. 377.

Po smrti Simona Petľuru sa rozpútala vo svetovej tlači polemika o jeho zodpovednosti za pogromy. Cieľom tejto polemiky bolo priznať mu zodpovednosť za tieto zločiny. Židovské intelektuálne a novinárske prostredie bolo v tomto názore rozdelené na dve strany. Väčšia časť podporovala tvrdenie hlavnej zodpovednosti Simona Petľuru za pogromy. Druhá skupina predstavovala najmä Petľurových židovských spolupracovníkov, ktorí pôsobili vo vláde samostatnej UNR. Medzi nich patrili napríklad Arnoľd Margolin a Solomon Goľdelman. Na rozdiel od väčšiny židovskej tlače, ktorá veľmi ostro útočila na Petľuru, v časopise „Rassvet“, ktorý vydával Žabotins'kyj v Paríži sa objavilo takéto tvrdenie: „*Petľura nebol organizátorom ani prívržencom pogromov. Jeho vina spočíva iba v istej zhovievavosti k pogromom a v tom, že nechcel alebo nemal dost' sily postaviť sa proti pogromom silou svojej autority. Ale neveríme, že predstavitelia ukrajinskej národnej inteligencie si želali pogromy. Nestotožňujeme ukrajinské hnutie s vykonávateľmi pogromov.*“<sup>61</sup>

Ukrajinská tlač považovala Moskvu, za hlavného vinníka v smrti Simona Petľuru. Podľa nich bol Solomon Švarcbarď, ktorý zavraždil Petľuru sovietsky agent, ktorý konal na príkaz Moskvy. Zavraždenie Petľuru malo kompromitovať celé ukrajinské hnutie a pripísať mu vinu za pogromy. Počas súdneho procesu, ktorý sa uskutočnil v Paríži bola snaha postaviť Švarcbarďa do úlohy vykonávateľa spravodlivosti za spáchané pogromy na Ukrajine. Švarcbarď počas svojej výpovede neustále opakoval, že jeho čin bola aktom pomsty za pogromy páchané na Ukrajine počas obdobia Petľurovej vlády.

Arnoľd Margolin, ktorý vo vláde UNR pôsobil ako zástupca ministerstva zahraničia, obhajoval Simona Petľuru a potvrdzoval jeho snahu bojovať proti pogromom. Uvádza 92 prípadov zastrelenia pogromníkov podľa nariadenia ukrajinskej vlády.<sup>62</sup>

Sporným sa stal postoj Žabotins'keho o zodpovednosti Petľuru za pogromy. V roku 1925 napísal Žabotins'kyj článok pod názvom „Otázky pre Petľuru“, kde objasňoval, že vytvoriť židovskú políciu bolo jedinou možnosťou židovského vplyvu na rozvoj udalostí počas prenikania armády UNR, v tých oblastiach Ukrajiny, kde žilo početné židovské obyvateľstvo.<sup>63</sup> Žabotins'kyj, ktorý spočiatku nepripisoval vinu za pogromy vedeniu UNR, odmietol vystúpiť na súdnom procese v prospech Simona Petľuru. Odôvodnil to tým, že na jeho veľký žiaľ mu to nedovolili národno-etické motívy, a že nemohol ísť proti smerovaniu židovského obyvateľstva, ktoré chcelo dosiahnuť oslobodenie vraha.<sup>64</sup>

---

61 KLEJNER, I. *Vladimir Zeev Žabotynskyj i ukrajinske pytannja*. Kyjiv- Toronro- Edmonton : Kanadskyj Instytut Ukrajinskyj Studij, 1995, s. 177.

62 KLEJNER, I. *Vladimir Zeev Žabotynskyj i ukrajinske pytannja*. Kyjiv- Toronro- Edmonton : Kanadskyj Instytut Ukrajinskyj Studij, 1995, s. 142.

63 KLEJNER, I. *Vladimir Zeev Žabotynskyj i ukrajinske pytannja*. Kyjiv- Toronro- Edmonton : Kanadskyj Instytut Ukrajinskyj Studij, 1995, s. 168.

64 KLEJNER, I. *Vladimir Zeev Žabotynskyj i ukrajinske pytannja*. Kyjiv- Toronro- Edmonton : Kanadskyj Instytut Ukrajinskyj Studij, 1995, s. 189-190.

Smrť Simona Petľura zomkla všetkých aktívnych predstaviteľov ukrajinského národného hnutia. Krátko po Petľurovej smrti vytvorili organizáciu „Zväz oslobodenia Ukrajiny“. Na jednom z prvých zasadnutí predstaviteľov tohto zväzu bol vytvorený „Výbor pre uchovanie pamiatky S.V. Petľuru.“<sup>65</sup> Vo všetkých krajinách, kde žila ukrajinská emigrácia boli vytvorené ukrajinské organizácie a spolky, ktoré niesli jeho meno. Simon Petľura bol pochovaný 29. mája 1926 na cintoríne Montparnas v Paríži.

### **Pramene a literatúra**

- BRYK, O. S. *Ukrajins'ko-jevrejs'ki vzajemvidnosyny*. Vinipeg- Kanada : nakladom avtora, 1961. 383 s.
- ČERYKOVER, Y. *Antisemitizm i pogromy na Ukraine 1917-1918*. Berlin : Izdanie „ostjudischen historisches archiv“, 1923. 336 s.
- GOLDELMAN, S. I. *Židiv'ska nacional'na avtonomia v Ukrajini 1917 - 1920*. Mjunchen- Paryž – Jerusalem, Dniprova chvíľa, 1967. 138 s.
- HUNČAK, T. *Petľura te jevreji*. Kyjiv : Lybid', 1993. 43 s. ISBN 5-325-00408-5.
- IVANYS, V. *Symon Petľura- Prezident Ukrajiny*. Kyjiv : Naukova dumka, 1993. 267 s.
- JEFREMOV, S. *Ščodennyky 1923 - 1929*. Kyjiv : Rada, 1997. 832 s. ISBN 966-95199-0-X.
- KLEJNER, I. *Vladimir Zeev Žabotyns'kyj i ukrajins'ke pytannja*. Kyjiv- Toronro-Edmonton : Kanadskyj Instytut Ukrajinskyj Studij, 1995. 263 s. ISBN 1-895571-07-3.
- ZJUZYNA, I. A. – MYLJAKOV, L. B. *Kniga pogromov – sbornik dokumentov*. Moskva : ROSSPJEN, 2007. 994 s. ISBN 5-8243-0816-0.
- PETĽURA, S. *Statti, Lysty, Dokumenty*. New York : Ukrajinská viľna akademija nauk, 1956. 255 s.
- PETĽURA, S. *Statti. Lysty. Dokumenty*. Kyjiv : ZAT „Vipol“, 2006. 701 s. ISBN 966-2911-00-6.
- ŠČERBYNA, F. Simon Petľura na Kubani. In: *Zbirnyk pamjaty Simona Petľuru (1879- 1926)*. Praha : Nakladom mižorganizacijnoho komitetu dlja všanuvannja pamjaty Simona Petľuru v Prazi, 1930. s. 189 - 194.
- ŠULHYN, O. *Ukrajina a červonyj žach – pohromy v Ukrajini*. Kyjiv : Vydavnyctvo imeni Oleny Telihy, 2001. 103 s. ISBN 966-7601-23-4.
- VYNNYČENKO, V. 1920. *Vidrodžennja naciji. Častyna III*. Kyjiv – Videň, 1920. 535 s.
- ŠECHTMAN, I.B. *Pogromy Dobrovolčeskoj armii na Ukraine*. Berlin : Ostjudisches historisches archiv, 1932. 385 s.

---

65 IVANYS, V. 1993. *Symon Petľura- Prezident Ukrajiny*. Kyjiv : Naukova dumka, 1993, s. 240.

## Bibliografia článkov a materiálov publikovaných v rokoch 2001 – 2010

Prvých desať rokov vydávania vedeckého zborníka a od roku 2006 vedeckého časopisu *Annales historici Presovienses* sa nieslo v znamení viacerých dôležitých zmien, súvisiacich jednak s postupnou transformáciou nielen samotného periodika, ale aj pracovísk, ktoré ho vydávali. Tieto zmeny i neustála snaha o skvalitňovanie obsahu jednotlivých čísel sa odrazili aj na celkovom vzhľade a formáte periodika. Vďaka úsiliu redakčnej rady, prispievateľov i zostavovateľom a výkonnému redaktorovi, ktorým bol počas desiatich rokov M. Pekár, dosiahli jednotlivé čísla nielen pestrý tematický záber, ale priniesli aj množstvo kvalitných materiálov. Okrem vedeckých štúdií a materiálov, resp. dokumentov, bolo v periodiku počas desiatich rokov publikovaných aj 38 hodnotiacich správ, 5 výberových bibliografií, 115 recenzií a anotácií a sedem ďalších textov. Veríme, že aj v nasledujúcich rokoch sa napriek nedostatku zdrojov určených na vedecký výskum, podarí nielen udržať časopis na dosiahnutej odbornej i grafickej úrovni, ale ďalej pracovať na jeho skvalitňovaní.

### ŠTÚDIE

- ALBERTY, J.: Regionálna história nie je iba historiografia (... so zreteľom na stredné Slovensko). In: *Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004*, Prešov, Universum, 2004, s. 93 – 108.
- ALMÁŠIOVÁ, L.: Hospodárske a sociálne postavenie jelšavských zvonkárov v 19. storočí. In: *Annales historici Prešovienses*. Vol. 6/2006. Prešov : Universum, 2006, s. 348 – 361.
- BELEJ, M.: Možnosti využitia archívnych fondov v štátnych archívoch na Slovensku pri výskume regionálnych dejín od polovice 19. storočia. In: *Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004*, Prešov, Universum, 2004, s. 27 – 37.
- BELEJ, M.: Vystaňovalectvo z východného Slovenska v medzivojnovom období na základe analýzy štatistických údajov (1922 – 1937). In: *Annales historici Prešovienses*. Vol. 7/2007. Prešov : Universum, 2007, s. 175 – 219.
- BELEJKANIČ, I. (preklad): Geórgios Gemisthos Pléthon: Slovo o reformách – odporúčanie Theodorovi, vládcovi Peloponézu. In: *Annales historici Prešovienses*. Vol. 7/2007. Prešov : Universum, 2007, s. 133 – 142.
- BELEJKANIČ, I.: Niektoré otázky cirkevných dejín stredoveku vo svetle najnovšej historickej literatúry. In: *Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004*, Prešov, Universum, 2004, s. 259 – 276.
- BELEJKANIČ, I.: Palamizmus v dejinách Byzancie. In: *Annales historici Prešoviensis*. Anno 2005. Prešov : Universum, 2005, s. 9 – 24.
- BODNÁROVÁ, M.: Vzťah všeobecných a regionálnych dejín. In: *Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004*, Prešov, Universum, 2004, s. 9 – 12.

- DAMANKOŠ, M.: Politický a hospodársky vývoj šarišských obcí v rokoch 1945-1989 na príklade Jakobovian a Orkucian. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2002. Prešov : ManaCon, 2002, s. 79 – 98.
- DERFIŇÁK, P.: Cemjata – z histórie prešovských prímestských kúpeľov. In: Annales historici Prešovianses. Vol. 9/2009. Prešov : Universum, 2010, s. 176 – 198.
- DERFIŇÁK, P.: Gregor Berzevici a región Spiša. In: Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004, Prešov, Universum, 2004, s. 133 – 142.
- DERFIŇÁK, P.: Gregor Berzevici, zabudnutý mysliteľ spod Tatier. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2001. Prešov : ManaCon, 2001, s. 7 – 18.
- DERFIŇÁK, P.: Parný mlyn vo Veľkom Šariši (1856 – 1945). In: Annales historici Prešovianses. 10/2010, č.1-2. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2011, s. 93 – 132.
- DERFIŇÁK, P.: Prešovská banková jednota (1868- 1924). In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003. Prešov : Universum, 2003, s. 92 – 105.
- DERFIŇÁK, P.: Prešovská sporiteľňa, účastinná spoločnosť (1845 – 1923). In: Annales historici Prešovianses. Vol. 6/2006. Prešov : Universum, 2006, s. 169 – 197.
- DERFIŇÁK, P.: Samuel Roth (1851 – 1889) – zakladateľ slovenskej speleoarcheológie. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2002. Prešov : ManaCon, 2002, s. 16 – 25.
- DERFIŇÁK, P. – VIZDAL, M. (ml.) – VOĽANSKÁ, A.: Súčasný stav poznania paleolitického osídlenia na terasách Šarišskej vrchoviny. In: Annales historici Prešovianses. 10/2010, č. 1 – 2. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2011, s. 11 – 30.
- DERFIŇÁK, P.: Začiatky pôsobenia Úvernej (Slovenskej) banky v rokoch 1879 – 1918. In: Annales historici Prešoviansis. Anno 2005. Prešov : Universum, 2005, s. 142 – 168.
- DOMENOVÁ, M.: Cirkev, praktizovanie viery a prešovské oltárne bratstvá v období stredoveku. In: Annales historici Prešovianses. Vol. 9/2009. Prešov : Universum, 2010, s. 39 – 62.
- DOMENOVÁ, M.: Zdravotníctvo, hygiena a údržba poriadku v meste Prešov na prelome 15. a 16. storočia. In: Annales historici Prešovianses. Vol. 8/2008. Prešov : Universum, 2009, s. 51 – 71.
- DONČOVÁ, A.: Ľudovít Bazovský – prvý slovenský novohradský župan v ČSR. In: Annales historici Prešovianses. Vol. 6/2006. Prešov : Universum, 2006, s. 362 – 372.
- ĎURIŠIN, M.: Štátoprávny charakter Slovenskej republiky rád v roku 1919. In: Annales historici Prešovianses. Vol. 9/2009. Prešov : Universum, 2010, s. 283 – 306.
- DŽUJKO, J.: 28. október 1918 – medzník vo vývoji slovenského novinárstva (Slovenska tlač vychádzajúca v Prešove). In: Annales historici Prešovianses. Vol. 9/2009. Prešov : Universum, 2010, s. 199 – 214.



- DŽUJKO, J.: Obraz ruskej emigrácie na stránkach periodika Slovenský východ (1919 – 1937). In: *Annales historici Prešovieneses*. Vol. 7/2007. Prešov : Universum, 2007, s. 272 – 278.
- DŽUJKO, J.: Prehľad po slovensky písaných novinách a časopisov vychádzajúcich na východnom Slovensku v rokoch 1919 – 1938. In: *Annales historici Prešovieneses*. Vol. 8/2008. Prešov : Universum, 2009, s. 138 – 154.
- ENDRŐDI, J.: Ku genealógii a názvu rodu Berzeviczy. In: *Annales historici Prešovieneses*. Vol. 6/2006. Prešov : Universum, 2006, s. 43 – 57.
- ENDRŐDI, J.: Mikulášska legenda na maľbách v Chráme sv. Kataríny vo Veľkej Lomnici. In: *Annales historici Prešovieneses*. Vol. 8/2008. Prešov : Universum, 2009, s. 39 – 50.
- FÁBROVÁ, K.: Hospodársky a urbanisticko-architektonický rozvoj mesta Kežmarok v 13. až 15. storočí. In: *Annales historici Prešovieneses*. Vol. 8/2008. Prešov : Universum, 2009, s. 26 – 38.
- FÁBROVÁ, K.: Súpis prameňov k pôsobeniu politickej emigrácie z Ruska na území medzivojnového východného Slovenska. In: *Annales historici Prešovieneses*. Vol. 7/2007. Prešov : Universum, 2007, s. 279 – 282.
- FRANKOVÁ, L.: K osobnostiam literárneho a spoločensko-osvetového života v Prešove v kontexte prelomových udalostí v roku 1918. In: *Annales historici Prešovieneses*. Vol. 9/2009. Prešov : Universum, 2010, s. 158 – 175.
- FRANKOVÁ, L.: K otázkam tolerancie a intolerancie na prešovskom kolégiu v prvej polovici 19. storočia. In: *Annales historici Prešovieneses*. Vol. 8/2008. Prešov : Universum, 2009, s. 90 – 102.
- FRANKOVÁ, L.: Pronárodné aktivity slovenských študentov na prešovskom kolégiu v 40. rokoch 19. storočia. In: *Annales historici Prešovieneses*. Vol. 6/2006. Prešov : Universum, 2006, s. 124 – 137.
- GUTOVÁ, E.: Súdnicstvo v Hniezdom v rokoch 1641 – 1775. In: *Annales historici Prešovieneses*. Vol. 6/2006. Prešov : Universum, 2006, s. 58 – 76.
- HALCZAK, B. – ŠMIGEL, M.: Činnosť oddielu UP A „Smyrnyj“ na poľsko-slovenskom pohraničí v kontexte ukrajinského povstania v juhovýchodnom Poľsku (1945 – 1948). In: *Annales historici Prešovieneses*. Vol. 6/2006. Prešov : Universum, 2006, s. 217 – 235.
- HALLON, L.: Hospodárske aktivity Tatra banky na východnom Slovensku v rokoch 1918 – 1938. In: *Annales historici Prešovieneses*. Vol. 8/2008. Prešov : Universum, 2009, s. 173 – 196.
- HARBULOVÁ, Ľ.: Osobnosti ruskej emigrantskej komunity v medzivojnových Košiciach. In: *Annales historici Prešovieneses*. Vol. 7/2007. Prešov : Universum, 2007, s. 265 – 271.
- HAVRILA, M. – LIPKA, M. – MICHNOVIČ, I.: Podiel slovenských muzeálnych zborníkov na rozvoji regionálnej historiografie v rokoch 1945 – 1989 (s prihliadnutím na východoslovenské múzeá) - In: *Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004*, Prešov, Universum, 2004, s. 109 – 123.
- HOMONNAI, S.: Bencés reformkísérletek a 13. – 14. századi Magyarországon [Pokusy uhorských benediktínov o reformy v 13. – 14. storočí]. In: *Annales historici Prešovieneses*. Vol. 6/2006. Prešov : Universum, 2006, s. 27-42.

- HOLEC, R.: Osobnosť a región (metodologické úvahy). In: Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004, Prešov, Universum, 2004, s. 38 – 47.
- HUDEČKOVÁ, V.: Národohospodársky zbor pre Šariš a jeho činnosť v okrese Sabinov v 30. rokoch 20. storočia. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2002. Prešov : ManaCon, 2002, s. 53 – 61.
- HUDEČKOVÁ, V.: Regionalizmus a oblasť Šariša v 30. rokoch 20. storočia. In: Annales historici Prešoviansis. Anno 2005. Prešov : Universum, 2005, s. 179 – 195.
- HUDEČKOVÁ, V.: Týždenník Šariš a kultúrno – osvetová práca v rovnomennom regióne v 30. rokoch 20. storočia. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003. Prešov : Universum, 2003, s. 106 – 114.
- HUDEČKOVÁ, V.: Židovská komunita v meste Sabinov v medzivojnovom období. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2001. Prešov : ManaCon, 2001, s. 64 – 73.
- JAVOR, M.: Organizácia a štruktúra slobodomurárskeho hnutia v habsburskej monarchii v 18. storočí. In: Annales historici Prešoviansis. Vol. 7/2007. Prešov : Universum, 2007, s. 157 – 174.
- JAVOR, M.: Slobodomurári na Spiši. In: Annales historici Prešoviansis. Vol. 9/2009. Prešov : Universum, 2010, s. 97 – 103.
- JAVOR, M.: Slobodomurárske hnutie v Košiciach od 18. do polovice 20. storočia. Annales historici Prešoviansis. Vol. 6/2006. Prešov : Universum, 2006, s. 91 – 103.
- JIRÁSEK, Z.: Regionální dějiny v kontextu dějin národních i obecních (na příkladě historického výskumu Slezska). In: Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004, Prešov, Universum, 2004, s. 13 – 17.
- JURČIŠINOVÁ, N.: Akcia Československej jednoty Česká kniha na Slovensko a slovenská kniha do Čiech. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2002. Prešov : ManaCon, 2002, s. 26 – 41.
- JURČIŠINOVÁ, N.: Angažovanosť Andreja Halašu v národnom živote Slovákov (príspevok k životu a dielu). In: Annales historici Prešoviansis. Anno 2005. Prešov : Universum, 2005, s. 129 – 141.
- JURČIŠINOVÁ, N.: Povojnová obnova Svidníckeho okresu v rokoch 1945 – 1948. In: Annales historici Prešoviansis. Vol. 6/2006. Prešov : Universum, 2006, s. 236 – 255.
- JURČIŠINOVÁ, N.: Prejavy česko-slovenskej vzájomnosti v národopisnej činnosti Pavla Socháňa do vzniku Československa. In: Annales historici Prešoviansis. Vol. 8/2008. Prešov : Universum, 2009, s. 103 – 116.
- JURČIŠINOVÁ, N.: Prínos porád v Luhačoviciach pre rozvoj vzťahov medzi Čechmi a Slovákmí pred 1. svetovou vojnou. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2002. Prešov : ManaCon, 2002, s. 42 – 52.
- JURČIŠINOVÁ, N.: Problémy česko – slovenskej spolupráce a Československej jednoty (1896 – 1914). In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2001. Prešov : ManaCon, 2001, s. 51 – 63.

- JURČIŠINOVÁ, N.: Slovenská ústredná tlač o živote a dianí v Šarišskej a Spišskej župe začiatkom 20. storočia. In: Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004, Prešov, Universum, 2004, s. 84 – 92.
- JURČIŠINOVÁ, N.: Štefan Mišík a jeho pôsobenie na východnom Slovensku. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003. Prešov : Universum, 2003, s. 57 – 79.
- JURČIŠINOVÁ, N.: Vývoj školstva v okrese Svidník v rokoch 1945 – 1960. In: Annales historici Prešovnienses. Vol. 7/2007. Prešov : Universum, 2007, s. 240 – 264.
- JURČIŠINOVÁ, N.: Zameranie činnosti slovenského spolku Detvan v Prahe (1882 – 1914). In: Annales historici Prešovnienses. Vol. 9/2009. Prešov : Universum, 2010, s. 136 – 157.
- KÁRPÁTY, V.: K niektorým aktivitám Národnej obce fašistickej na východnom Slovensku. In: Annales historici Prešovnienses. Vol. 6/2006. Prešov : Universum, 2006, s. 373 – 384.
- KÁRPÁTY, V.: Pohotovostný oddiel Hlinkovej gardy Prešov. In: Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004, Prešov, Universum, 2004, s. 223 – 230.
- KMEŤ, M.: Békešská župa v texte Michala Žilinského v publikácii Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild (1891). In: Annales historici Prešovnienses. Vol. 8/2008. Prešov : Universum, 2009, s. 117 – 129.
- KODER, J.: Selektive Erinnerung bei Zeitzeugen: Berichte über die Eroberung Konstantinopels im Jahr 1204. In: Annales historici Prešovniensis. Anno 2005. Prešov : Universum, 2005, s. 80 – 98.
- KÓNYA, P.: Evanjelická cirkev v povstaní Františka II. Rákociho. In: Annales historici Prešovnienses. Vol. 8/2008. Prešov : Universum, 2009, s. 72 – 89.
- KÓNYA, P.: Hospodárske pomery v Michalovciach v 18. storočí. In: Annales historici Prešovnienses. Vol. 7/2007. Prešov : Universum, 2007, s. 38 – 59.
- KÓNYA, P. – KÓNYOVÁ, A.: K otázke Náboženského fondu a Uhorského študijného fondu. In: Annales historici Prešovnienses. Vol. 7/2007. Prešov : Universum, 2007, s. 143 – 156.
- KÓNYA, P.: K problému výskumu miestnych dejín zemplínskych mestečiek a obcí. In: Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004, Prešov, Universum, 2004, s. 124 – 132.
- KÓNYA, P.: Mestečko Sobrance v 16. – 17. storočí. In: Annales historici Prešovnienses. Vol. 9/2009. Prešov : Universum, 2010, s. 81 – 96.
- KÓNYA, P.: Obec Bačkov od stredoveku do konca 17. storočia. In: Annales historici Prešovnienses. 10/2010, č. 1 – 2. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2011, s. 65 – 92.
- KÓNYA, P.: Stráňany, Topoľany, Močarany a Vrbovec v druhej polovici 19. a na začiatku 20. storočia. In: Annales historici Prešovnienses. Vol. 6/2006. Prešov : Universum, 2006, s. 104 – 123.
- KÓNYOVÁ, A.: Kalvínska reformácia v mestečkách severného Zemplína v 16. – 18. storočí. In: Annales historici Prešovnienses. Vol. 6/2006. Prešov : Universum, 2006, s. 335 – 347.

- KÓNYOVÁ, A.: Kalvínska reformácia v Poľsku. In: *Annales historici Prešovenses*. Vol. 9/2009. Prešov : Universum, 2010, s. 63 – 80.
- KÓNYOVÁ, A.: Kráľovské katolícke vyššie gymnázium v Prešove v období dualizmu. In: *Annales historici Prešovenses*. Vol. 7/2007. Prešov : Universum, 2007, s. 60 – 76.
- KOSZTA, L. Szent Márton tiszteletének magyarországi kezdete. Megjegyzések az első magyar bencés monostor, Pannonhalma alapításához. In: *Annales historici Prešovensis*. Anno 2005. Prešov : Universum, 2005, s. 67 – 79.
- KOTOWSKI, A.: Die Krisen des Kommunismus in der Tschechoslowakei und in Polen. Gemeinsamkeiten und Unterschiede. In: *Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004*, Prešov, Universum, 2004, s. 293 – 300.
- KOVAL, P.: Ján Húsek, Ján Ruman a Andrej Dudáš – tri pohľady na slovenský etnický priestor na severovýchode Slovenska v 1. polovici 20. storočia. In: *Annales historici Prešovenses*. Vol. 8/2008. Prešov : Universum, 2009, s. 155 – 172.
- KOVAL, P.: Podiel gréckokatolíckej cirkvi v Prešove na multietnickom charaktere mesta v druhej polovici 30. rokov a začiatku 40. rokov. In: *Annales historici Prešovenses*. Vol. 9/2009. Prešov : Universum, 2010, s. 215 – 227.
- KOŽIAK, R.: Cyrilometodské kresťanstvo v Malopoľsku vo svetle najnovších výskumov. In: *Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003*. Prešov : Universum, 2003, s. 9 – 23.
- KRAČUNOVÁ, M.: Hospodárske a sociálne aspekty Záborského publicistiky. In: *Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004*, Prešov, Universum, 2004, s. 143-170.
- KRAČUNOVÁ, M.: Satirické žihadlice Jonáša Záborského. In: *Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003*. Prešov : Universum, 2003, s. 35 – 56.
- KRAČUNOVÁ, M.: Záborského názory na osídlenie východného Slovenska, na Slovanov, slovanskú vzájomnosť a panslavizmus. In: *Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2001*. Prešov : ManaCon, 2001, s. 19 – 31.
- KUNEC, P.: „Aurea libertas fulvo non venditur auro.“ Prekvapujúca podobnosť dvoch suplík uhorských účastníkov americkej revolúcie. In: *Annales historici Prešovenses*. Vol. 7/2007. Prešov : Universum, 2007, s. 27 – 37.
- KUNEC, P.: Dva konštitučne programy vodcov povstania dekabristov. Návrh konštitúcie Nikitu M. Muravjova a Ruská pravda Pavla I. Pestelja. In: *Annales historici Prešovenses*. Vol. 9/2009. Prešov : Universum, 2010, s. 104 – 123.
- KUNEC, P.: Ján Ladislav Polerecký a jeho účasť v americkej revolúcii. In: *Annales historici Prešovenses*. Vol. 6/2006. Prešov : Universum, 2006, s. 77 – 90.
- LIPKA, M. M.: Archívnictvo na Slovensku v rokoch 1954 – 1990. In: *Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2002*. Prešov : ManaCon, 2002, s. 105 – 119.
- LISKOVÁ, H.: Kronika Gašpara Haina a jej miesto v spišskej historiografickej tvorbe. In: *Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003*. Prešov : Universum, 2003, s. 228 – 242.
- LISKOVÁ, H.: Odras politiky panovníckeho dvora na vývoj mesta Banská Bystrica do konca 15. storočia. In: *Annales historici Prešovensis*. Anno 2005. Prešov : Universum, 2005, s. 99 – 110.

- LISKOVÁ, H.: Zo života banskobystričských mešťanov v stredoveku. In: *Annales historici Prešovenses*. Vol. 7/2007. Prešov : Universum, 2007, s. 7 – 26.
- MADZINOVÁ, R.: Peňažníctvo prvej polovice 20. storočia v Prešove. In: *Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004*, Prešov, Universum, 2004, s. 183 – 194.
- MAKK, F.: Külföldi források és a korai Magyar történelem [Zahraničné pramene a počiatky uhorských dejín]. In: *Annales historici Prešovenses*. Vol. 6/2006. Prešov : Universum, 2006, s. 9 – 26.
- MALEJČIKOVÁ, M.: Priebeh a výsledky volieb do župného zastupiteľstva v Košiciach v roku 1923. In: *Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003*. Prešov : Universum, 2003, s. 247 – 257.
- MÍČKO, P.: Prevzatie drevárskeho závodu v Turanoch nemeckým kapitálom a jeho činnosť v rokoch 1940-1945. In: *Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004*, Prešov, Universum, 2004, s. 213 – 222.
- MÍČKO, P.: Ukrajinská povstalecká armáda (UPA) na Slovensku v roku 1946. In: *Annales historici Prešovenses*. Vol. 6/2006. Prešov : Universum, 2006, s. 198 – 216.
- MICHNOVIČ, I.: Michalovce v čase vzniku prvej Československej republiky. In: *Annales historici Prešovensis*. Anno 2005. Prešov : Universum, 2005, s. 169 – 178.
- MICHNOVIČ, I.: Prejavy antisemitizmu v okresoch Zemplína v období autonómie Slovenska (6. 10. 1938 – 14. 3. 1939). In: *Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2002*. Prešov : ManaCon, 2002, s. 62 – 70.
- MICHNOVIČ, I.: „Riešenie“ židovskej otázky v okresoch Zemplína v prvých dvoch rokoch Slovenskej republiky (1939-1940). In: *Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003*. Prešov : Universum, 2003, s. 115-127.
- MICHNOVIČ, I.: Výstavba trate In: *Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2001*. Prešov : ManaCon, 2001, s. 32-50.
- MOJDIS, J.: Francúzska historiografia 19. storočia o Slovákoch. In: *Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003*. Prešov : Universum, 2003, s. 24 – 34.
- MOJDIS, J.: Francúzsky vplyv na slovenské a české umenie začiatkom 20. storočia. In: *Annales historici Prešovenses*. Vol. 6/2006. Prešov : Universum, 2006, s. 158 – 168.
- MOJDIS, J.: Helena Turcerová-Devečková a vznik Československa. In: *Annales historici Prešovenses*. Vol. 8/2008. Prešov : Universum, 2009, s. 130 – 137.
- MOJDIS, J.: Problémy uplatňovania západoeurópskych trendov v slovenskom prostredí koncom 19. a začiatkom 20. storočia. In: *Annales historici Prešovenses*. Vol. 7/2007. Prešov : Universum, 2007, s. 77 – 85.
- NOCIAROVÁ, A.: Prechod oddielov UPA územím Slovenska v roku 1947. In: *Annales historici Prešovenses*. Vol. 8/2008. Prešov : Universum, 2009, s. 299 – 315.
- MILKO, P.: Služba Veľkého Kánonu sv. Ondreja Krétskeho z perspektívy hesychasmu. In: *Annales historici Prešovensis*. Anno 2005. Prešov : Universum, 2005, s. 43 – 66.

- MURCKO, M.: Vzburá v Podolínci 14. apríla 1950 (K problematike vzťahu štátu a cirkvi po februári 1948). In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2002. Prešov : ManaCon, 2002, s. 99 – 104.
- PEKÁR, M.: 22. jún 1941 a Slovensko, s osobitným dôrazom na pomery v Šarišsko-zemplínskej župe. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2002. Prešov : ManaCon, 2002, s. 71 – 78.
- PEKÁR, M.: Hlinkova slovenská ľudová strana a jej činnosť v Šarišsko – zemplínskej župe v rokoch 1939-1945. In: Annales historici Prešovienesis. Anno 2005. Prešov : Universum, 2005, s. 196 – 214.
- PEKÁR, M.: K činnosti politických strán v Šariši a Zemplíne 1940 – 1941. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2001. Prešov : ManaCon, 2001, s. 74 – 95.
- PEKÁR, M.: Politické aktivity maďarskej menšiny na východnom Slovensku v rokoch 1939-1944 v zrkadle župnej agendy. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003. Prešov : Universum, 2003, s. 128 – 142.
- PEKÁR, M.: Politický systém prvej SR so zreteľom na postavenie regiónu (štruktúrna analýza s príkladom Šarišsko-zemplínskej župy). In: Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004, Prešov, Universum, 2004, s. 195 – 212.
- PEKÁR, M.: Vývoj politických a správnych pomerov v Prešove v rokoch 1938 – 1945. In: Annales historici Prešovienesis. Vol. 9/2009. Prešov : Universum, 2010, s. 228 – 244.
- PETROVIČOVÁ, M.: Mestskí a verejní notári v Bardejove v 15. storočí. In: Annales historici Prešovienesis. Vol. 8/2008. Prešov : Universum, 2009, s. 287 – 298.
- PODRIMAVSKÝ, M.: Politické pôsobenie Ľudovíta Košúta z hľadiska slovenskej historiografie na konci 19. a začiatku 20. storočia. In: Annales historici Prešovienesis. Anno 2005. Prešov : Universum, 2005, s. 118 – 128.
- PÓŠÁN, L.: Absonderung oder Zusammenleben? Ethnische Verhältnisse im Ordensstaat. In: Annales historici Prešovienesis. 10/2010, č.1-2. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2011, s. 54 – 64.
- RYBÁR, O.: Generálny vikariát v Bardejove a vznik apoštolskej administratúry v Prešove. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2002. Prešov : ManaCon, 2002, s. 181 – 190.
- SENDEKOVÁ, M.: Dioklecián a vznik tetrarchie. In: Annales historici Prešovienesis. Vol. 8/2008. Prešov : Universum, 2009, s. 276 – 286.
- SCHVARC, M.: Totalitné snahy Deutsche Partei na príklade eliminácie [Zipserdeutsche Partei a jej záujmových organizácií]. In: Annales historici Prešovienesis. Vol. 7/2007. Prešov : Universum, 2007, s. 86 – 103.
- SCHWARZ, K.: Staat und Kirche im Donau- und Karpatenraum in historischer Perspektive. In: Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004, Prešov, Universum, 2004, s. 277 – 292.
- SOKOLOVSKY, L.: Historické aspekty v lokálnom a regionálnom povedomí (na príklade Gemera – Malohontu a Novohradu). In: Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004, Prešov, Universum, 2004, s. 59 – 66.

- ŠAFIN, J.: Filozofia a hesychia, scholastika a palamizmus. In: *Annales historici Prešovienesis*. Vol. 7/2007. Prešov : Universum, 2007, s. 107 – 132.
- ŠAFIN, J.: K histórii palamizmu vo vieroučnom a dejinnom kontexte. In: *Annales historici Prešovienesis*. Anno 2005. Prešov : Universum, 2005, s. 25 – 42.
- ŠKULECOVÁ, I.: Organizácia a vnútrospolkové pomery v Živene v rokoch 1918 – 1939. In: *Annales historici Prešovienesis*. Vol. 9/2009. Prešov : Universum, 2010, s. 307 – 324.
- ŠKVARNA, D.: Ľudovít Košut očami slovenských patriotov v 2. tretine 19. storočia. In: *Annales historici Prešovienesis*. Anno 2005. Prešov : Universum, 2005, s. 111 – 117.
- ŠMIGEL, M.: Opcia a presídlenie obyvateľov východného Slovenska do ZSSR na jar roku 1947 s ohľadom na metodologické východiská výskumu. In: *Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004*, Prešov, Universum, 2004, s. 231 – 248.
- ŠMIGEL, M. – ŠIŠJAKOVÁ, J.: Povojnový antisemitizmus na východnom Slovensku. In: *Annales historici Prešovienesis*. Vol. 8/2008. Prešov : Universum, 2009, s. 197 – 217.
- ŠUTAJ, J.: Problémy vo vzťahoch československého štátu a protestantských cirkví po roku 1945. (Menšinová politika a cirkvi.) In: *Annales historici Prešovienesis*. Anno 2005. Prešov : Universum, 2005, s. 215 – 237.
- ŠVORC, P.: Regionálne dejiny 19. a 20. storočia na Slovensku a slovenská historická spisba. In: *Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004*, Prešov, Universum, 2004, s. 18 – 26.
- TEJ, J.: Periodizácia vývoja vidieckeho priestoru na Slovensku. In: *Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004*, Prešov, Universum, 2004, s. 48-58.
- TEJ, J.: Vývoj názorov na regionálny rozvoj v ekonomických teóriách 20. storočia. In: *Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003*. Prešov : Universum, 2003, s. 143 – 152.
- TKÁČOVÁ, A.: stav výskumu rómskej menšiny v okrese Košice – okolie v regionálnych dejinách. In: *Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004*, Prešov, Universum, 2004, s. 249 – 256.
- TOKÁROVÁ, L.: Povodie strednej Torysy ako význam komunikačná spojnica v dobe rímskej v kontexte výskytu rímskych importov. In: *Annales historici Prešovienesis*. 10/2010, č. 1 – 2. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2011, s. 31 – 53.
- VASILOVÁ, D.: Problematika Prešovského kolégia Potiského dištriktu ev. cirkvi a. v. rokov 1850 – 1919 v archívnych prameňoch a odbornej literatúre. In: *Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004*, Prešov, Universum, 2004, s. 171 – 182.
- VASILOVÁ, D.: Štúdium na Právnickej akadémii Prešovského kolégia Potiského dištriktu evanjelickej a. v. cirkvi v Uhorsku v rokoch 1850 – 1878. In: *Annales historici Prešovienesis*. Vol. 9/2009. Prešov : Universum, 2010, s. 124 – 135.

- VASILOVÁ, D.: Združenie poslucháčov práva na Právnickej akadémii Prešovského kolégia Potiského dištriktu evanjelickej cirkvi a. v. v Uhorsku v druhej polovici 19. a začiatkom 20. storočia. In: *Annales historici Prešovenses*. Vol. 6/2006. Prešov : Universum, 2006, s. 138 – 157.
- VÍT, K.: Dezintegrace Československa v evropském kontextu. In: *Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2002*. Prešov : ManaCon, 2002, s. 120 – 130.
- VIZDAL, M. – KARABINOS, A.: Archeologický výskum polykultúrnej lokality v Ražňanoch v roku 2009. In: *Annales historici Prešovenses*. Vol. 9/2009. Prešov : Universum, 2010, s. 15 – 38.
- VIZDAL, M. – VIZDAL, M. (ml.): Výsledky využitia programu Google Earth pri archeologickej prospekcii Východoslovenskej nížiny a Zakarpatskej oblasti Ukrajiny. In: *Annales historici Prešovenses*. Vol. 8/2008. Prešov : Universum, 2009, s. 9 – 25.
- WIEN, U. A.: Diaspora – Arbeit des Gustav – Adolf – Vereins/Werkes in und für Siebenbürgen. Ein Überblick. In: *Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003*. Prešov : Universum, 2003, s. 80 – 91.
- WIEN, U. A.: „Rex sum populorum, non conscientiarum“ – Religionsfreiheit in der Pionierregion Siebenbürgen. Grundlagen und Grenzen religiöser Toleranz im 16. Jahrhundert. In: *Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2002*. Prešov : ManaCon, 2002, s. 7 – 15.
- ZMÁTLO, P.: K problematike spracovania kultúrnych dejín v regionálnom rozmere (na príklade historického Spiša). In: *Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004*, Prešov, Universum, 2004, s. 67 – 83.
- ZMÁTLO, P.: Tragický konflikt v Nižnom Šebeši v júli 1925. In: *Annales historici Prešovenses*. Vol. 7/2007. Prešov : Universum, 2007, s. 220 – 239.

## **MATERIÁLY**

- BELEJ, M.: Obyvateľstvo miest Šariša a Zemplína v prvej polovici 20. storočia (projekt a základné pramene k pripravovanému výskumu). In: *Annales historici Prešovensis*. Anno 2005. Prešov : Universum, 2005, s. 241 – 247.
- BELEJKANIČ, I.: Geórgios Gemistos Pléthón: Slovo imperátorovi Manuelovi o situácii na Peloponéze. In: *Annales historici Prešovenses*. Vol. 6/2006. Prešov : Universum, 2006, s. 301-308.
- BELEJKANIČ, I.: Prehľad dejín Byzancie. In: *Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003*. Prešov : Universum, 2003, s. 161 – 171.
- BELEJKANIČ, I.: Zlomové medzníky v dejinách gréckokatolíckej a pravoslávnej cirkvi na východnom Slovensku v 20. storočí. In: *Annales historici Prešovensis*. Anno 2005. Prešov : Universum, 2005, s. 248 – 250.
- DERFIŇÁK, P.: Dejiny bankovníctva a finančníctva na území šarišského regiónu na konci 19. a v prvej polovici 20. storočia. In: *Annales historici Prešovensis*. Anno 2005. Prešov : Universum, 2005, s. 251 – 255.
- DERFIŇÁK, P.: Doba laténska na Slovensku. In: *Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003*. Prešov : Universum, 2003, s. 153 – 160.



- DERFIŇÁK, P.: Pakt Spoločnosti národov. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2002. Prešov : ManaCon, 2002, s. 166 – 177.
- DERFIŇÁK, P.: Slovensko v dobe bronzovej. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2001. Prešov : ManaCon, 2001, s. 96 – 104.
- DERFIŇÁK, P.: Slovensko v staršej dobe železnej. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2002. Prešov : ManaCon, 2002, s. 131 – 139.
- FÁBROVÁ, K.: Súpis prameňov k pôsobeniu politickej emigrácie z Ruska na území medzivojnového stredného Slovenska. In: Annales historici Prešovenses. Vol. 9/2009. Prešov : Universum, 2010, s. 275 – 280.
- HAVRILA, M.: Múzejníctvo v slovenskej historiografii v rokoch 1945 – 1968. In: Annales historici Prešovenses. Vol. 6/2006. Prešov : Universum, 2006, s. 277 – 298.
- HUDEČEK, T.: K niektorým špecifickým črtám fungovania politického systému v medzivojnovnej ČSR. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2001. Prešov : ManaCon, 2001, s. 162 – 168.
- HUDEČKOVÁ, V.: Politický systém Slovenskej republiky (1939 – 1945). In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003. Prešov : Universum, 2003, s. 219 – 227.
- IŠTOK, R.: Historický vývoj teritoriálno – politickej štruktúry Spojených štátov amerických. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003. Prešov : Universum, 2003, s. 182 – 196.
- JAVOR, M.: Modlitby pre slobodomurárov. In: Annales historici Prešovenses. Vol. 8/2008. Prešov : Universum, 2009, s. 220 – 242.
- JAVOR, M.: „Systema Constitutionis Latomiae Libertatis sub Corona Hungaria“ – neúspešný pokus o vytvorenie nezávislého uhorského slobodomurárstva. In: Annales historici Prešovenses. 10/2010, č.1-2. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2011, s. 135 – 141.
- JELEČEK, L.: Environmentální dějiny: jejich vznik, konceptualizace a institucionalizace (USA, Evropa a svět). In: Annales historici Prešovenses. Vol. 9/2009. Prešov : Universum, 2010, s. 247 – 274.
- JURČIŠINOVÁ, N.: Slováci a Česi v období prvej svetovej vojny a vznik Československa. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003. Prešov : Universum, 2003, s. 205 – 218.
- JURČIŠINOVÁ, N.: Spoločensko – politický vývoj svidníckeho okresu v rokoch 1945 – 1960. In: Annales historici Prešovensis. Anno 2005. Prešov : Universum, 2005, s. 256 – 258.
- JURČIŠINOVÁ, N.: Vznik Slovenskej národnej strany a prejavy diferenciacie v jej koncom 19. a začiatkom 20. storočia. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2001. Prešov : ManaCon, 2001, s. 130 – 147.
- JURČIŠINOVÁ, N.: Základné alternatívny riešenia slovenskej otázky koncom 19. a začiatkom 20. storočia (do 1. svetovej vojny). In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2002. Prešov : ManaCon, 2002, s. 140 – 156.
- KOVAĽ, P.: Slovenská historiografia o slovensko-rusínskych/ukrajinských vzťahoch v 19. a v prvej polovici 20. storočia. In: Annales historici Prešovenses. Vol. 6/2006. Prešov : Universum, 2006, s. 259 – 276.

- KRAČUNOVÁ, M.: Heretické hnutia 11. až 13. storočia na Západe a boj cirkvi proti nim. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2001. Prešov : ManaCon, 2001, s. 105 – 129.
- KRAČUNOVÁ, M.: Viklefova heréza. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003. Prešov : Universum, 2003, s. 172-181.
- PEKÁR, M.: Administratívny a politický vývoj mesta Prešov v rokoch 1938 – 1945. In: Annales historici Prešoviansis. Anno 2005. Prešov : Universum, 2005, s. 259 – 260.
- PEKÁR, M.: K problematike využívania internetových informačných zdrojov na študijné účely. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2002. Prešov : ManaCon, 2002, s. 157 – 165.
- PEKÁR, M.: Od revolúcie k národnému zjednoteniu – Apeninský polostrov 1848 – 1870. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003. Prešov : Universum, 2003, s. 197 – 204.
- PEKÁR, M.: Výber dokumentov k rómskej otázke na východnom Slovensku v rokoch 1942 – 1945. In: Annales historici Prešoviansis. Vol. 6/2006. Prešov : Universum, 2006, s. 309-331.
- PEKÁR, M.: Zjednotenie Nemecka a vybrané problémy vnútropolitického vývoja Nemeckého cisárstva 1871 – 1914. In: Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2001. Prešov : ManaCon, 2001, s. 148 – 161.
- SCHVARC, M. – PEKÁR, M.: Situačné správy prešovského konzulátu Veľkoneckej ríše k vybraným udalostiam vojnových rokov. In: Annales historici Prešoviansis. Vol. 8/2008. Prešov : Universum, 2009, s. 243 – 273.
- ŠMIGEL, M.: K niektorým udalostiam na severovýchodnom Slovensku v rokoch 1945 – 1949 (východiská a perspektívy výskumu). In: Annales historici Prešoviansis. Anno 2005. Prešov : Universum, 2005, s. 261 – 276.
- TEJ, J.: Systémy verejnej správy v 20. storočí na východe Slovenska. In: Annales historici Prešoviansis. Anno 2005. Prešov : Universum, 2005, s. 277 – 278.
- ZMÁTLO, P.: Výskum v sociálnej oblasti a náčrt kultúrno – spoločenských pomerov v okrese Prešov v medzivojnovom období (občianske a náboženské konflikty na príklade udalostí v Nižnej Šebastovej v roku 1925). In: Annales historici Prešoviansis. Anno 2005. Prešov : Universum, 2005, s. 279 – 281.

*Zostavili: Patrik Derfiňák – Marcela Domenová*

**KRONIKA, RECENZIE, GLOSZY**  
**CHRONICLE, REVIEW, ANNOTATIONS**

---

## **Stretnutie slovenských a ukrajinských historikov – Užhorod 2011**

Výskumy v oblasti dejín, predovšetkým v prípade strednej Európy, nemožno obmedziť hranicami súčasných štátov. Táto skutočnosť sa celkom prirodzene premieťa do potreby rozvíjania intenzívnej medzinárodnej, resp. cezhraničnej spolupráce odborníkov. V tomto smere medzi aktívne pracoviská, nielen v rámci samotnej Prešovskej univerzity, patrí Inštitút histórie na Filozofickej fakulte PU. Vďaka dlhodobu budovaným vzťahom a spolupráci, ktorú členovia tohto pracoviska rozvíjajú aj v rámci Ukrajiny, bolo možné v dňoch 22.-23. septembra 2011 uskutočniť medzinárodné vedecké stretnutie, konferenciu venovanú dôležitým obdobiam slovensko – ukrajinských vzťahov.

Ako nielen naznačili, ale vo viacerých prípadoch jednotliví prednášajúci aj podrobne analyzovali, tieto vzťahy neboli vždy jednoduché. Mnohé udalosti, ktoré sa odohrali v priebehu 19. i 20. storočia majú stále značný vplyv na vzájomné vnímanie obyvateľov oboch krajín. O význame podujatia i záujme, ktorý objasnenie predovšetkým komplikovanejších období vzbudzuje u predstaviteľov oboch krajín, svedčí napríklad skutočnosť, že na slávnostnom otvorení sa zúčastnili nielen rektor Užhorodskej univerzity či prodekan Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity, ale prišli aj predstavitelia diplomatického zboru.

Výborne pripraveného podujatia sa zúčastnilo celkovo dvanásť referujúcich, pričom každý z príspevkov by si nepochybne zaslúžil osobitnú pozornosť. Pozoruhodné pritom bolo, že pri viacerých príspevkoch sa akoby strácalo rozdelenie na ukrajinské a slovenské. Ukrajinskí historici sa totiž venovali najmä v prípade 19. a začiatku 20. storočia témam z územia dnešného Slovenska. Potešiteľné je, že pritom preukázali nielen výbornú znalosť staršej, ale aj najnovšej produkcie slovenských historikov. V tomto smere sa napríklad prof. I. Mandrik pomerne podrobne venoval problematike nárastu kultúrno-osvetových výhod Slovákov v politike uhorských úradov na začiatku 20. storočia. Doc. I. Lichtej zasa analyzoval dokument z 19. storočia, v ktorom B. Nosák-Nezabudov opisoval na základe svojich cestovných poznámok situáciu na Uhorskej Rusi. Ich prezentácie boli o to zaujímavejšie, že išlo o nezaujatý, objektívny a v mnohom inšpirujúci pohľad odborníkov z neslovenského prostredia.

O tom, že Slovensko a predovšetkým oblasť Podkarpatskej Rusi majú v mnohých smeroch až do polovice 20. storočia spoločné dejiny, podali dostatočný dôkaz aj ďalšie príspevky. Napríklad dr. J. Adam sa vo svojom vystúpení pokúsil úspešne mapovať, na základe dochovaných archívnych prameňov uložených na Slovensku, situáciu na rozsiahlom Užhorodskom panstve v priebehu 17. a 18. storočia. Pohľad ukrajinských a ruských bádateľov na jednu z najvýraznejších osobností prvej Československej republiky, akou nesporne bol T. G. Masaryk, prezentovala doc. L. Harbuľová. Veľmi názorne spoločné problémy ľudí žijúcich v súčasnosti na oboch stranách slovensko-ukrajinskej hranice priblížil vo svojom príspevku o Slovákoch a Rusínoch v medzivojnovom Československu prof. P. Švorc. Do veľkej miery tak zhrnul problémy vo viacerých smeroch prezentované aj ďalšími referujúcimi.

Konferencia priniesla viacero dôležitých záverov. Jednak došlo k vzájomnej výmene poznatkov a podnetnej diskusii, pri nejasnostiach v niektorých prípadoch. To viacerým z prítomných pomôže prehľbiť a výrazným spôsobom doplniť svoj výskum. Značnú pozornosť však samotní účastníci venovali aj otázkam možného rozšírenia a najmä zin-

tenzívnenia ďalšej spolupráce. Keďže doterajšie organizácie nepracovali vždy na dostatočnej úrovni, odznali viaceré návrhy na nápravu. Súčasťou konferencie bola okrem už tradičnej pohostinnosti aj kultúrna časť, v rámci ktorej účastníci navštívili nielen pamätihodnosti Užhorodu, ale aj Mukačeva.

Patrik Derfiňák

### **Kurucké vojny a ich odkaz v histórii, kultúre a umení**

V stredu 7. septembra 2011 sa na Oravskom hrade uskutočnila medzinárodná konferencia „Kurucké vojny a ich odkaz v histórii, kultúre a umení“ organizovaná Oravským múzeom P. O. Hviezdoslava a Múzeom Tešínska. Hlavnou témou, ako napovedá názov, boli protihabsburské stavovské povstania uhorskej šľachty, v ktorých sa poväčšine bojovalo aj za náboženskú slobodu protestantov a dotkli sa aj priľahlých regiónov Poľska, Moravy, Sliezska a Rakúska. Konferencia sa odohrala v Rytierskej sále Oravského hradu.

V úvodnom slove konferencie privítala účastníkov podujatia riaditeľka Oravského múzea P. O. Hviezdoslava PaedDr. Mária Jagnešáková a zástupca riaditeľa Múzea Tešínska PhDr. David Pindur.

Z pôvodného počtu štrnástich prednášajúcich sa ospravedlnili traja. Prvý prednášajúci, Mgr. Jiří Hofman z Univerzity Palackého v Olomouci sa zamerl na *Uhorské bojisko v diele J. J. Wallhaussena*. V úvode svojho príspevku predstavil J. J. Wallhausena ako vojaka a teoretika vojenského umenia. J. J. Wallhausen bol autorom 10 teoretických spisov o vojenstve, ktoré boli ovplyvnené názormi generála Bastu, Bibliou, Machiavelim a Viliamom Oranžským. Ako vojak pôsobil v Nizozemsku, Uhorsku a v Rusku.

Ako druhá v poradí odznala prednáška PhDr. Tomáša Kluberta, PhD. z Ústavu pamäti národa v Bratislave s názvom *Armáda habsburskej monarchie na začiatku 18. storočia*. Vo svojej štúdií autor predstavil jednotlivé zložky habsburskej armády a jej organizáciu. Podľa jeho názoru bola habsburská armáda kvalitnejšia ako uhorské povstalecké vojsko.

Po prvej prestávke nasledovala prednáška PhDr. Zuzany Lopatkovej, PhD. s názvom *Kuruci v severnej časti malokarpatského regiónu*, v ktorej sa zamerala na povstanie Františka II. Rákociho. Náboženská otázka bola v tomto najvýznamnejšom protihabsburskom povstaní v Uhorsku v úzadí, Rákoci sa ako katolík snažil o rovnováhu medzi jednotlivými konfesiami.

Jedným z vrcholov celej konferencie bola prednáška *Hornouhorské kráľovské mestá v kuruckom povstaní r. 1672* prof. PhDr. Petra Kónyu, PhD. z Prešovskej univerzity v Prešove. Jeden z najväčších znalcov dejín novoveku v úvode svojej prednášky vymedzil pojem rozdelenia Uhorska na Horné a Dolné Uhorsko. Dolné Uhorsko predstavovalo západ a stred dnešného územia Slovenska, tvorilo ho 10 stolíc a patrila tam i Orava. Horné Uhorsko predstavovalo z pohľadu Viedne územie dnešného východného Slovenska, spolu 13 stolíc. Hornouhorských slobodných kráľovských miest bolo spolu päť (tzv. Pentapolitana), neskôr k nim pribudol Kežmarok. Povstaniu Imricha Tököliho predchádzalo Vešelénio sprisahanie, do ktorého boli zapojení predstavitelia najvýznamnejších uhorských rodov. Zapojila sa doňho aj stredná šľachta a zemianstvo. K odhaleniu sprisahania došlo v roku 1669. Zrínskeho, Frangepána a Nádašdyho po-

pravili. Vešeléniho, Lipaia a Tököliho zachránila od popravy iba ich predčasná smrť. Veľká časť šľachty odišla do emigrácie, kde začala organizovať odpor proti panovníkovi. Jadro tvoriacej sa povstaleckej armády predstavovali kuruckí ozbrojenci, ktorých väčšinu tvorili bývalí hradní vojaci. Pôvod termínu kuruci je nejasný, najpravdepodobnejšie je, že bol prevzatý od Dóžových vojakov z roku 1514, ktorí sa tiež označovali ako kuruci. Po roku 1670 mala podľa Leopolda I. nastať radikálna zmena náboženskej situácie. Malo dôjsť ku strate slobody vyznania. Roku 1672 došlo k prvým významnejším vpádom kurucov na územie Slovenska. Uhorsko bolo v tom čase obsadené cisárskymi vojskami generálov Sporcka a Spankaua. Spúšťačom povstania Imricha Tököliho bolo odoberanie kostolov, fár a škôl protestantom. Do Uhorska prichádzali jezuiti a ďalšie rehole, ktoré sa stali nositeľmi rekatolizácie. Hornouhorské slobodné kráľovské mestá tak v roku 1672 podporovali kurucké povstanie. Prítomnosť vojakov predstavovala pre mestá a stolice záťaž a viedla k ich hospodárskemu úpadku. Povstalci sa formovali za hranicami Horného Uhorska, kde sa nachádzalo tzv. Parcium, územie nikoho. Približne 20-tisícová armáda obsadila s výnimkou Košíc a Levoče všetky slobodné kráľovské mestá. Obyvatelia podporovali kurucov, sľubovali si od ich príchodu znovunastolenie protestantizmu. Po neúspešnom obliehaní Košíc a bitke pri Ďurkove (október 1672) začali povstalci opúšťať Horné Uhorsko. 3. januára 1673 generál Cobb na čele cisárskeho vojska obsadil Prešov. Mesto muselo zaplatiť kontribúcie vo výške 80 tisíc zlatých, čo bola vtedy závažná suma. Cisárski vojaci taktiež skonfiškovali kolégium a evanjelické kostoly. Bardejov prijal kurucov v októbri 1673. Na čele kuruckého vojska bol kapitán Štefan Petröci, ktorý v roku 1707 už ako generál v povstaní Františka II. Rákociho predsedal Ružomerskej synode ev. a. v. cirkvi.

Témou ďalšieho príspevku bolo *Zabezpečenie moravských a sliezskych hraníc v dobe Tököliho povstania*. Prednášajúcim bol PhDr. Jan Al Saheb, PhD. z Múzea Tešínska a Centra pre hospodárske a sociálne dejiny FF Opavskej univerzity, ktorý prezentoval najvýznamnejšie vpády kurucov na Moravu a do Sliezska. Taktiež popísal organizáciu obrany, ktorú mali na Morave na starosti Moravský zemský snem, olomoucký biskup, panovník. V Sliezske sa podieľal na formovaní obrany zemský snem, snem územia Tešínskeho. Osobitnú zložku obrany na Tešínsku predstavovali branci formovaní z Valašska. Dochádzalo ku komplikáciám, pretože každá časť vojska bola formovaná pod rôznym velením. Základný prvok obrany predstavovali pevnosti na hraniciach.

V nasledujúcom referáte *Význam opevnení sliezskej hranice behom uhorských protihabsburgských stavovských povstaní* predstavil Mgr. Martin Krůl z Múzea Tešínska rôzne typy pevností na sliezsko-uhorskom pomedzí.

Pred druhou prestávkou bola historikom Oravského múzea P. O. Hviezdoslava PhDr. Martinom Chmelikom otvorená výstava „Kurucké vojny“ inštalovaná v prízemí Paláca Jána z Dubovca na Oravskom hrade. Pred otvorením výstavy bola do života, posypaním bylinkami, uvedená riaditeľkou Oravského múzea kniha riaditeľa Kysuckého múzea MVDr. Miloša Jesenského, PhD. *Alchýmia v Čaplovičovej knižnici*.

Ďalší blok prednášok otvoril PhDr. Martin Chmelík z Oravského múzea svojim príspevkom s názvom *Kurucké vojenské ťaženia a Orava (príspevok k vojenským dejinám regiónu)*. V úvode zdôraznil význam rodu Turzovcov k šíreniu protestantizmu a stabilizácii uhorsko-poľskej hranice na Orave, keďže na zamedzenie pôsobenia poľských katolíckych aktivít bola použitá vojenská moc. Osobitne smutnú kapitolu predstavuje poprava povstalcov a ich vodcu, zemplínskeho zemana Gašpara Piku 25. novembra 1672,

ktorí obsadili Oravský hrad mesiac predtým. Na Oravskom hrade sa postupne vystriedali cisárska a kurucká posádka. V roku 1682 sa stal obeťou kurucov dolnokubínsky katolícky kňaz Ján Tranovský, vnuk autora Cithary Sanctorum Juraja Tranovského.

Mgr. et Bc. Lenka Vašutová zo Sliezskej univerzity v Opave vo svojom referáte *Kurucký vpád na Moravu a mestá hukvaldského panstva* zdôraznila, že z piatich mestečiek tohto panstva bol vpádmi kurucov najviac zasiahnutý Frenštát, ktorý bol vyrabovaný a vypálený. Ostatných miest sa dotkli kontribúcie odvádzané uhorskému povstaleckému vojsku a povinnosť ubytovať vojakov.

Sumarizáciu poznatkov o historiografii kuruckého vpádu do Bilska prezentoval v svojej štúdiu pod názvom *Kurucký vpád do Bilska roku 1682 a jeho odraz v historiografii* PhDr. David Pindur z Múzea Tešínska.

Po krátkej prestávke otvorila posledný blok príspevkov Mgr. Iveta Floreková štúdiou *Sonda do hospodárskeho života obyvateľov na Orave na prelome 17. a 18. storočia*. Cenný je najmä poznatok, že kurucké povstania a následné odvetné reakcie cisárskych vojsk spôsobili hospodársky úpadok Oravy v skúmanom období.

Záverečná prednáška *Odras stavovských povstaní v ľudovej kultúre* PhDr. Eleny Beňušovej z Oravského múzea bola vhodným záverom a odľahčila pomerne náročnú a zložitú problematiku slovenských dejín. Autorka poodhalila, ako sa preniesla do ľudovej slovesnosti, resp. do ľudových piesní kurucká problematika, ktorá našla odraz vo vojenských a regrútskych piesňach. Medzi piesňami pôvodom z Oravy a príslušného regiónu Liptova sa nájdu piesne kritizujúce kurucov, parodické i žartovné. Osobitnú skupinu tiež predstavujú ľúbostné piesne, keďže služba vo feudálnej armáde bola časovo neobmedzená, mohla trvať aj 40 rokov, teda prakticky doživotne, vojak sa často lúčil so svojou milou piesňou. Piesne tiež reflektujú verbovanie, lapačku a regrutovanie.

Konferenciou sprevádzali účastníkov za Oravské múzeum Mgr. Iveta Floreková a za Múzeum Tešínska PhDr. Jan Al Saheb, PhD., ktorí konferenciu aj uzavreli.

Konferencia „Kurucké vojny a ich odkaz v histórii, kultúre a umení“ priniesla nové poznatky o tomto, v slovenskej historiografii stále málo prebádanom období a je cenným príspevkom k jeho poznaniu. Výstup z konferencie bude spracovaný vo forme monografie.

František Koreň

### **Slováci na panovníckych dvoroch v 16. a 17. storočí.**

Slovenská národná knižnica v spolupráci s mestom Martin, obcou Turčianske Jaseno a Jesseniovou lekárskou fakultou Univerzity Komenského usporiadala v dňoch 13. – 14. septembra 2011 vo svojich priestoroch na námestí Jozefa Cígera Hronského medzinárodnú vedeckú konferenciu s názvom *Ján Jessenius* s podtitulom *Slováci na panovníckych dvoroch*. Úvodný deň konferencie bol venovaný osobe Jána Jessenia a ďalším postavám z rozvetveného rodu Jesenskovicov. Záverečný deň konferencie, okrem jedného príspevku obsahoval témy venujúce sa ďalším postavám slovenskej histórie, ktoré pôsobili na rôznych panovníckych dvoroch v rozličných obdobiach. Prednášajúcimi boli popri odborných pracovníkoch SNK aj hostia zo Slovenskej a Českej republiky.



Po otvorení a príhovoroch nasledovala prednáška Josefa Stingla z Ústavu anatomickej LF UK v Prahe, ktorá pod názvom *Struktura a obsah Jesseniovy knihy „Anatomiae Pragae, Anno MDC abs se solenniter administratae historia“*, vznikla v spoluautorstve s Vladimírom Musilom.

Nasledovala prekladateľská analýza Jesseniovoho diela pod názvom *Jesseniov spis o more* od Františka Šimona z katedry romanistiky a klasickej filológie FF UPJŠ v Košiciach.

Význam *Jesseniova filosofického diela wittenberského obdobia ve vzťahu k saskému kurfiřtovi* rozobral Tomáš Nejeschleba z katedry filozofie FF UP v Olomouci.

Úvodný blok príspevkov uzavrela Eva Frimmová z Historického ústavu SAV v Bratislave s príspevkom *Aktivity Jána Jessenia na Karlovej univerzite a v politike*.

Po prestávke vystúpila so svojim referátom *História rodu Jesenskvcov od najstarších čias do konca 16. storočia* Jarmila Jamborová z katedry slovenských dejín FF UK v Bratislave. Prednášajúca objasnila pôvod Jána Jesenského (Jessenia). Od 20. storočia jedna obec pod názvom Turčianske Jaseno predstavovala v minulosti dve rozličné časti s názvami Horné Jaseno a Dolné Jaseno. Ján Jesenský pochádzal z horného Jasena a genealogická odlišnosť Jesenskvcov sa datuje od polovice 13. storočia.

Nepochybne zaujímavou bola štúdia Evy Augustínovej zo SNK v Martine s názvom *Rod Jesenských v staršej literatúre vydávanej na Slovensku*.

Úvodný deň konferencie uzavrel Miloš Kovačka zo SNK v Martine svojou podnetnou a zaujímavou štúdiou s názvom *Ján Baltazár Jesenský Gašparé – osobnosť Jesseniovskej kontinuity*. Autor predstavil málo známu, no významnú postavu slovenského národného pohybu v Martine z 19. storočia. Objasnil aj viaceré aspekty zo života kľúčovej osobnosti Memoranda národa slovenského z roku 1861.

Po úvodnom dni prednášok bola pre záujemcov zorganizovaná exkurzia do Turčianskeho Jasena, kde mohli navštíviť Pamätnicu Jesenskvcov.

Súčasnou konferencie bola aj výstava o Jánovi Jesseniovi a jeho diele zrealizovaná formou informačných panelov vo vestibule SNK.

Druhý deň konferencie otvorila prednáška o Šimonovi Jesenskom zaradená do programu konferencie dodatočne.

Za dvojicu autoriek z SNK v Martine Heleny Saktorovej a Kláry Komorovej predniesla spoločný príspevok *Slováci na panovníckych dvoroch v 16. a 17. storočí vo vzťahu ku knižnej kultúre* Klára Komorová. Predstavila celú plejádu slovenských osobností alebo osobností s pôvodom na území Slovenska.

Ján Lukačka z Historického ústavu SAV v Bratislave predstavil vo svojej prednáške *Troja šľachtici slovenského pôvodu na kráľovských dvoroch Arpádovcov, Anjouovcov a Luxemburgovcov* neznáme osobnosti slovenskej histórie. Ako prvá bola uvedená do povedomia postava Ivánkovho syna Ondreja, ktorý pôsobil v službách uhorského kráľa Bela IV. Od 14. storočia vystupuje tento rod pod menom Forgáčovci a významne zasahuje do slovenských dejín. Ján zo Šarišských Sokoloviec, ktorý pôsobil na dvore Eudovíta I. Veľkého z Anjouu, bol druhou predstavovanou postavou slovenských dejín. Na dvore Žigmunda Luxemburského pôsobil aj Magister Martin z Malých Bošian.

Imrich Nagy z katedry histórie fakulty humanitných vied UMB v Banskej Bystrici objasnil pôsobenie *Mikuláša Oláha v službách Márie Habsburskej*. Svojou prednáškou prispel aj do diskusie o etnickom pôvode Mikuláša Oláha.

Z konferencie sa ospravedlnil Frederik Federmayer z katedry archívniectva a PVH FF UK v Bratislave. Jeho príspevok s názvom *JUDr. Gašpar Partinger (†1630), prešporský patricij v kráľovských službách* však vyjde v pripravovanom zborníku z konferencie.

Po prestávke otvoril ďalší blok prednášok Peter Kónya z Inštitútu histórie FF Prešovskej univerzity v Prešove prednáškou *Prešovský rodák Jakub Bogdani – maliar anglického kráľovského dvora*. Jakub Bogdani nebol Slováč, dokonca ani nie je jasné, ako sa volal, keďže v rôznych prameňoch sa jeho priezvisko vyskytuje v rôznych podobách. Pravdepodobne sa narodil v máji 1658, v literatúre sa vyskytuje aj rok 1660, ale podstatný je prvý údaj uvedený v matrikách. Pochádzal pravdepodobne z Bohdanoviec pri Prešove. Detstvo J. Bagdaniho nie je z historických prameňov známe. Vie sa, že študoval na Kolégiu Hornouhorských stavov v Prešove spolu s Imrichom Tökölim. Ako 26-ročný zakotvil po pobyte vo Viedni v Amsterdame. V roku 1686 sa zoznámil s Viliamom Oranžským, čo mu umožnilo získať kontakty a neskôr sa uplatniť na anglickom kráľovskom dvore. Niekedy pred rokom 1690 sa presťahoval do Anglicka, kde sa usadil v Londýne. V Anglicku prežil 32 rokov. Nazývali ho Uhrom. Dostal sa na kráľovský dvor, najprv bol maliarom kráľovnej Márie, neskôr kráľovnej Anny. V roku 1700 dostal anglické občianstvo. Väčšinu diel vytvoril pre nový kráľovský palác. V ďalšom období pracoval aj pre iné vysokopostavené osoby. Maľoval najprv zátišia, neskôr exotické vtáky. Kvôli sporom o majetok so synom prišiel o svoje bohatstvo a umrel chudobný pri Londýne. Na Slovensku sa nachádzajú jeho štyri obrazy v SNG a 1 v Štátnej galérii v Košiciach.

Ďalším bodom programu bola prednáška *Maršal Andrej Hadik (1711 – 1790) – vojvodca a predseda Dvorskej vojnovnej rady* Vladimíra Segeša z Vojenského historického ústavu v Bratislave. Maršal Andrej Hadik pochádzal z rodiny turčianskych zemanov. Jeho starý otec a otec slúžili v cisárskej armáde ako husári. Andrej Hadik sa objavuje v habsburskej armáde v roku 1732 ako kornet (zástavník). V roku 1734 sa zúčastnil vo vojne o poľské dedičstvo v Dezeftiho husárskom pluku. V rokoch 1737 - 1739 bojoval proti Turkom. Od roku 1737 bol brigádny generál. Zúčastnil sa bojov na bojiskách sedemročnej vojny. 16. októbra 1757 podnikol útok na Berlín. V boji padlo len 10 Hadikových mužov a 28 bolo zranených. Berlín vyzval na zaplatenie vysokého výpalného – 300 000 toliarov. Napriek tomu, že habsburská armáda bola porazená, Berlín zaplatil v zmenkách 75 000 toliarov, čo je v histórii unikát, keď mocnosť po vyhratej vojne zaplatila porazenej armáde kontribúcie. Od tých čias sa traduje úslovie „husársky kúsok“. Hadik bol povýšený na generála jazdeckva. V roku 1777 mu bol udelený dedičný titul, ríšsky rytier. Na poľného maršala bol povýšený v roku 1774. Do grófskeho stavu bol povýšený v roku 1763. Sám seba chápal ako predstaviteľa *Natio Hungarica*. Známý je jeho výrok: „Pre chrabrosť nie je nič prekážkou“.

*Osvietenský vedec Adam František Kollár* bol názov príspevku, s ktorým vystúpil Igor Zmeták zo SNK v Martine. Narodil sa 5. Apríla v Terchovej. „Slovenský Sokrates“ je známy ako jeden z hlavných poradcov Márie Terézie. Bol spoluautorom školskej reformy známej pod názvom *Ratio Educationis*. Jeho pôsobenie na cisárskom dvore vo Viedni je späté najmä s Cisársko-kráľovskou dvorskou knižnicou (1748 – 1783). Pôvodne bol členom jezuitskeho rádu, po čase z neho vystúpil. V roku 1770 bol povýšený do šľachtického stavu. Napísal okrem iných diel aj známy Súpis pamiatok Viedne všetkých čias.

Záverečnú prednášku konferencie s názvom *Literárna a publicistická činnosť kuruckého diplomata Pavla Rádaiho* predniesla Agáta Klimeková zo SNK v Martine. Pavol Rádai mal široké vzdelanie, ovládal latinčinu, nemčinu a francúzštinu. Pôsobil ako tajomník chorvátskeho bána Šimona Forgáča a tajomník Františka II. Rákociho. Písal a redigoval Kurucké noviny. S Rákocim odišiel do Przemyslu. Po neúspechu povstania a amnestii sa vrátil do Uhorska. Na uhorských snemoch sa angažoval v prospech protestantizmu. Stal sa prvým dozorcom uhorskej reformovanej cirkvi. Zbieral knihy najmä v maďarčine, ktoré sa stali základom Rádaiovskej knižnice. Je tiež známy ako autor kníh modlitieb.

Konferencia priniesla nové poznatky do zdanlivo prebádanej problematiky. Po oficiálnom programe nasledovala plodná diskusia, ktorá ozrejmla niektoré skutočnosti, resp. doplnila menej známe informácie. Zaujímavý a dôležitý je najmä poznatok, že by sme sa nemali vzdávať postáv, ktoré v rámci Uhorska tvorili aj slovenské dejiny. Podľa Evy Augustínovej je dôležité pozerat' na osobnosti, ktoré sa narodili na území Slovenska ako na slovenské postavy slovenskej histórie, čo je trend v modernom chápaní európskej historiografie.

*František Koreň*

**SUVOROV, A. *Brestskaja krepost'. Vojna i mir*. Brest: Poligrafika, 2010. 256 s. ISBN 978-985-6970-02-6.**

Brestská pevnosť. Vojna a mier. (Брестская крепость. Война и мир.) je unikátna publikácia z pera A. Suvorova, ktorý sa vo svojom diele zameral nielen na najznámejšie a zároveň najtragickejšie obdobie Brestskej pevnosti, rok 1941, ale aj na počiatky „života“ pevnosti. A. Suvorov pri príprave publikácie vychádzal z archívnych materiálov fondov Brestská pevnosť – hrdina, ako aj súkromných zbierok V. Bogdanova, A. Verbickeho, A. Paščuka, A. Nikolajeva a iných.

V úvodnom slove, ktoré nesie názov Medzi mierom a vojnou (Между миром и войной) autor konštatoval: „Každé historické miesto je svojim spôsobom unikátne. Brestská pevnosť je toho zvláštnym príkladom. Pevnosť zvečnila v sebe najväčšie dramatické zlomy európskej histórie. Väčšiu časť svojho skoro dvojstoročného života pevnosť stála na hranie - medzi mierom a vojnou“ (s. 4).

Takmer 180 rokov histórie pevnosti autor A. Suvorov rozdelil do piatich kapitol, ktoré na seba chronologicky nadväzujú, no pritom každá kapitola opisuje iný príbeh a je obohatená o jedinečné dobové kresby, fotografie a historické plány.

Brestská pevnosť – skvost ruskej vojenskej architektúry bola postavená v 40. rokoch 19. storočia. Plány na výstavbu pevnosti, dôvody výstavby opevnenia, ako aj život v pevnosti až do začiatku 20. storočia sú obsiahnuté v kapitole Kamenná stráž (Каменный страж).

Prvé tri dekády minulého storočia Brestskej pevnosti sú priblížené v kapitole 20. storočie: Krutá a bezohľadná agresia (XX век: молах агрессии), ktorá sa následne člení na menšie podkapitoly. V druhej kapitole je charakterizovaná

situácia v pevnosti počas prvej svetovej vojny, občianskej vojny, ako aj poľskej etapy. Veľmi podrobne autor opísal udalosti spojené s uzatvorením Brest – Litovského mieru. Koniec kapitoly je venovaný začiatku druhej svetovej vojny, kde A. Suvorov nezabudol opísať ani kontakty medzi nemeckými a sovietskymi vojakmi v roku 1939.

Ohnivá hranica (Огненный рубеж) je rozsahom strán a počtom podkapitol najrozsiahlejšou kapitolou publikácie, pričom pozornosť je sústredená na najtragickejší rok pevnosti – rok 1941. V úvode tretej kapitoly autor konštatuje: „*Brestská pevnosť mala padnúť 22. júna 1941, keď nacistické Nemecko napadlo ZSSR. Taký bol plán u tých, ktorí ho pripravovali, nebolo pochybností, že sa tak aj stane. Pevnosť sa ale rozhodla bojovať. A stála – deň za dňom. Jej obrancov nemohli zastreliť ani spáliť. Oni sa držali: ku koncu bez jedla, vody a skoro bez žiadnych vojenských zásob. Umierali ako hrdinovia – bez akejkoľvek nádeje, či sa o nich niekto niekedy dozvie. Bol to ťažký boj*“ (s. 131). Brestská pevnosť odolávala útokom nemeckej armády viac ako mesiac, za čo si vyslúžila pozornosť samotného Adolfa Hitlera, ktorý si ju bol v auguste 1941 osobne pozrieť s Benitom Mussolinim.

V štvrtej kapitole Po stopách legendy (По следам легенды) A. Suvorov charakterizoval vojenské operácie zamerané na oslobodenie pevnosti v roku 1944, pričom neopomenul aj viac ako desaťročné zabudnutie na hrdinstvo, ktoré sa odohralo v pevnosti. V kapitole sú priblížené aj spomienky obrancov pevnosti, ktorí okupovanie Brestskej pevnosti prežili. Jedným z nich bol aj A. D. Romanov, ktorý konštatoval: „*Keď sa nachádzam na štyroch kilometroch štvorcových rozstrieľanej, no nepokorenej zemi Brestskej pevnosti - hrdinu, prežívam dva silné po-*

city: nezabudnuteľný smútok za mojimi hrdinskými priateľmi pri obrane pevnosti, ktorých len smrť donútila prestať bojovať, a ohromnú hrdosť na vojakov, ktorí neprosili nepriateľa o milosť. Keď idem po spálenej zemi mojej pevnosti, cítim, že po stopách za mnou idú hrdinovia, ktorých mená ostali nezvestné a ich hrdinstvo sa stalo nesmrteľným. Do konca mojich dní moje srdce a myseľ bude spojená so strašnými a svätými slovami „Brestská pevnosť““ (s. 229).

Posledná kapitola nesie názov Memoriál (Мемориал). Autor v nej opísal nielen slávnostné odhalenie memoriálneho komplexu Brestská pevnosť – hrdina, jeho výstavbu, ale priblížil aj pevnosť v novodobej etape jej života.

Publikácia Brestská pevnosť. Vojná a mier. (Брестская крепость. Война и мир.) so symbolickým Tolstého podtitulom je určená pre všetkých, ktorí sa zaujímajú o vojenské pevnosti, vojenskú históriu, ale aj pre milovníkov druhej svetovej vojny. Veľkým prínosom publikácie sú unikátne informácie, dokumenty, ale aj vyše 450 ilustrácií (dobové fotografie, vojenské plány, mapy), ktoré sú zverejnené vôbec prvýkrát, čím sa sprístupnili nové poznatky o pevnosti širokej verejnosti.

Luciána Hoptová

**Államhatár és identitás Komárom/Komárno.** Zost. VAJDA, Barnabás. Komárno: Selye János Egyetem Tanárképző Kar, 2011. 243 s. ISBN 978-80-8122-013-5.

Zborník *Štátna hranica a identita Komárom/Komárno (Államhatár és identitás Komárom/Komárno)* približuje históriu mesta Komárno v 20. storočí. V zborníku sú uverejnené príspevky his-

torikov z viacerých krajín, ktorí analyzujú rôzne problematiky týkajúce sa dejinného vývoja tohto mesta v minulom storočí.

Komárno, mesto na juhozápadnom Slovensku vyznačujúce sa bohatou históriou, bolo až do konca prvej svetovej vojny miestom, kde sa stretávali mnohé jazyky a náboženstvá, no pritom predstavovalo jednotné geografické, politické a kultúrne pole.

9. januára 1919 bolo historické centrum mesta obsadené československým vojskom. V súlade s Trianonskou mierovou zmluvou zo 4. júna 1920 bola ustanovená nová štátna hranica, ktorá mesto Komárno nielen de facto, ale aj de iure, rozdelila na dve časti. Časť územia na pravom brehu Dunaja sa stala súčasťou Maďarska a oficiálny status mesta získala v roku 1924. Územie na ľavom brehu Dunaja bolo včlenené do sústavy miest novovzniknutej Československej republiky. Na základe výsledkov Viedenskej arbitráže boli tieto časti spojené. Po skončení druhej svetovej vojny bola štátna hranica, rozdeľujúca mesto na dve mestské časti, opätovne obnovená.

Zborník *Štátna hranica a identita Komárom/Komárno (Államhatár és identitás Komárom/Komárno)* obsahuje sedem príspevkov. V prvom príspevku s názvom *Južné Slovensko ako iluzórne územie (Dél-Szlovákia mint képzelt terület)* predstavuje historička Elena Mannová mechanizmus, ktorého výsledkom bolo, že (slovenský) štátny nacionalizmus, a po ňom nasledujúci (maďarský) „menšinový nacionalizmus“ vytvoril a reprodukoval toto pojmové územie. Ako na úvod píše: „Na konci prvej svetovej vojny, po oddelení sa od historického Uhorského kráľovstva vznikol na južnom Slovensku virtuálny, symbolický región. ... Územie rozprestierajúce sa na sever od hraníc nazývali v oficiálnej diskusii aj v každo-

denom jazyku Južným Slovenskom. ... Územie nemalo politické, hospodárske, kultúrne alebo náboženské centrum a pozostávalo z niekoľkých regiónov“ (s. 9). Autorka príspevku hľadá odpoveď na otázky: komu patrilo toto územie v neustále sa meniacich politických pomeroch „v duchu“ a v skutočnosti, ďalej aké inštitúcie vznikli na tomto území a prečo je možné toto územie využiť ako mobilizačnú kategóriu vo vnútornej slovenskej a maďarskej politickej aréne a v bilaterálnych konfliktoch dvoch krajín, ešte aj po vstupe do Európskej únie. V článku sa postupne venuje vedeckým a politickým definíciám pojmu Južné Slovensko, cestám a prostriedkom vytvorenia nového regiónu, viacvrstvovej lojalite v období medzi dvoma svetovými vojnami, kultúrnej pamäti miest a regiónu – na príklade Komárna a Lučenca, meniacim sa štátnym a etnickým hraniciam a napokon samotnému regiónu, ktorý bol vytvorený dvoma nacionalizmami.

V nasledujúcej štúdií, ktorá nesie názov *Apponyi ako Kristus“ a „Pilát s tvárou Wilsona“ – Miesto posledného odpočinku komárňanského Jána Tubu, alebo anatómia postavenia náhrobného kameňa (Az Apponyi-szerű Krisztus“ és a „Wilson arcú Pilátus“ – A komáromi Tuba János végső nyughelye, avagy egy sírkőállítás anatómiája)* autori József Demmel a Miroslav Michela predstavujú cez priebeh postavenia náhrobného kameňa Jána Tubu proces prijatej zmeny impérií v roku 1918 maďarskou menšinou. V prvej časti štúdie sa autori zaoberajú dejinami Komárna od druhej polovice dualizmu po prvý rok existencie Československého štátu, so zvláštnym dôrazom na Jókaiho spoločnosť, ktorá dala pomník postaviť, a na osobnosť zosnulého – Jána Tubu, ktorý bol hlavným notárom a snemovým poslancom Ko-

márna. Druhá polovica práce je už venovaná samotnej genéze náhrobníka.

Tretím príspevkom zborníka je *Hranica a „manželský trh“ v Komárne 1900 – 1940 (A határ és a „házassági piac“ Komáromban 1900 – 1940)*, ktorého autorkou je Éva Kovács. V úvode príspevku autorka konštatuje: „Medzinárodný výskum, tvoriaci rámec tejto štúdie sa zaoberal otázkou alterity a identity po prvej svetovej vojne na území strednej Európy, v prvom rade v blízkosti nových štátnych hraníc. K tomu sme hľadali také demografické a spoločensko-štatistické ukazovatele, prostredníctvom ktorých bolo možné kvantifikovať súvislosti kultúrnej výmeny“ (s. 61). V príspevku sa autorka primárne zameriava na spracovanie matrik o sobáši, ktoré obsahovali meno, dátum narodenia, náboženskú príslušnosť, miesto narodenia a bydliska a povolanie ženicha a nevesty, ako aj na mená a miesto pobytu svedkov. V štúdií sú načrtnuté spôsoby spracovania údajov a hypotézy, a následne sú uvedené hlavné etnodemografické črty mesta Komárno. Éva Kovács sa v štúdií venuje aj samotnému „manželskému trhu“ (je uvedený počet sobášených, vek pri sobáši, povolanie ženicha a nevesty, nábožensky alebo etnicky zmiešané manželstvá a oblasť mobilita) v zrkadle matrik. Štúdia je doplnená množstvom tabuliek a grafov.

Ďalší príspevok tiež od autorky Évy Kovács má názov *Diskusie meniace hranice: Komárno – 1918 – 22, 1938 (Határ-váltó diskurzusok: Komárom (1918 – 22, 1938))*. Na úvod štúdie autorka objasňuje problematiku a ciele práce. Dodnes sa venovalo málo pozornosti diskusií o Trianone na úrovni každodennosti a je len málo prác o miestnych spoločenstvách, ktoré boli bezprostredne zasiahnuté zmenou štátnych hraníc. Centrálnou otázkou je teda vzťah medzi trianonskými hranicami a identitou obyvateľov žijúcich v ich bez-

prostrednej blízkosti. V štúdiu je pozornosť sústredená na dôležité medzníky dejín Komárna spreď roku 1918, neskôr sa autorka sústreďuje na domácu dobovú tlač. Záver štúdie predstavujú dve diskusie na témy: *Trianonské hranice a Komárno* a *Znovupripojenie Komárna k Maďarsku v roku 1938*.

Príspevok Stefana Bottoniho *Komárom – Komárno. Pohraničné všedné dni a súbežné životy v období socializmu (Komárom – Komárno. Határmenti mindennapok és párhuzamos életek a szocializmus korszakában)* prináša pohľad na fungovanie formálnych a informálnych vzťahov v každodennom styku obyvateľstva v dobe socializmu. Úvod príspevku je venovaný vývoju Komárna po druhej svetovej vojne, prechodmi v rokoch 1945 – 1953, „dlhými“ 50. rokmi, 60. rokmi minulého storočia. Osobitná pozornosť je sústredená na ruch na hranici medzi Československom a Maďarskom v rokoch 1958 až 1988, skrytý verejný život a národnostné záležitosti medzi dvoma mestami. Súčasťou štúdie je aj charakteristika Ladislava Kecskésa – najvplyvnejšieho miestneho historika a intelektuála.

Šiesta štúdia od autorky Muriel Blavie *Identita a etnicita na slovensko-maďarskej hranici (Identitás és etnicitás a szlovák-magyar határon)* obsahuje výsledky 30 oral history rozhovorov, ktoré boli zrealizované s 10 slovenskými a 20 maďarskými obyvateľmi Komárna, čo zhruba odzrkadľuje etnické zloženie mesta. Cieľom autorky štúdie je preskúmanie zložitých vzťahov medzi dvoma spoločenstvami, ako aj preskúmanie „cesty“, počas ktorej mohli obyvatelia Komárna vyjadriť svoju identitu počas éry komunizmu a dnes. Primárnou problematikou štúdie je hľadanie odpovede na otázku, čo znamená byť príslušníkom maďarskej menšiny na Slovensku, a čo

znamená byť príslušníkom slovenskej menšiny v Komárne.

Autorom posledného príspevku, ktorý nesie názov *Studená vojna a obraz susedstva v Komárome na základe výskumu oral history z roku 2008 (Hidegháború és szomszédsággép Dél-Komáromban egy 2008-as oral history kutatás alapján)*, je zostavovateľ celého zborníka, Barnabás Vajda. B. Vajda v štúdiu predstavuje výsledky svojho výskumu, ktorý vykonal v Komárome (dnes Maďarsko), príp. v obciach Szőny a Koppánymonostor, ktoré sú integrovanými správnymi časťami mesta Komárom. Okrem všeobecných cieľov mal tento výskum v Komárome odpovedať na otázky týkajúce sa troch čiastkových problematik. Prvá čiastková problematika bola zameraná na otázky: ako si miestni ľudia spomínajú na studenú vojnu a na čo presne spomínajú, na aké udalosti si spomínajú viacerí a na čo takmer nikto. Druhá čiastková problematika je venovaná colnému systému medzi dvoma komunistickými štátmi, čiže v čom sa odlišovala miestna percepcia hraníc od klasickej percepcie železnej opony, ďalej či obyvatelia Komáromu považovali hranicu za prísnu alebo voľnejšiu, či si uvedomovali, že táto hranica je hranicou medzi dvoma politicko-hospodársko-vojenskými spojencami, či pociťovali nejaké zmeny ohľadne hraníc s postupom času. Tretia čiastková problematika bola národnou a interetnickou dimenziou skúmanej problematiky; keďže mesto Komárno získalo v rokoch 1919 – 1938 a po roku 1945 početné slovenské obyvateľstvo, a tento fakt ovplyvňoval obe časti mesta.

Hlavným cieľom zostavovateľa a autorov, ktorí prispeli svojimi štúdiami do zborníka, je predstaviť vplyv historických udalostí na dejinný vývoj mesta Komárno v 20. storočí. Publikáciu možno hodnotiť pozitívne, jednak pre skutočnosť, že zborník obsahuje zmapovanie dejín Komárna

v minulom storočí, ako aj pre skutočnosť, že autori štúdií predstavili verejnosti výsledky svojho výskumu, čím sa sprístupnili nové informácie o tom, aký bol život v meste rozdelenom štátnou hranicou, aj o tom, ako vnímajú ľudia historické udalosti 20. storočia, alebo svoju vlastnú identitu, či už v Komárne na Slovensku, alebo v Komárove v Maďarsku.

*Tibor Dohnanec*

**Archívy po roku 1989 - Víťazstvá a prehry. Zost. J. Ragáčová. Bratislava : Spoločnosť slovenských archívárov, 2011. 147 s. ISBN 978-80-970660-8-6.**

V dňoch 25. – 27. mája 2010 sa v Komárne uskutočnilo, už po štrnásťkrát, významné podujatie slovenských archívárov zastrešené Slovenskou spoločnosťou archívárov s názvom *XIV. archívne dni v Slovenskej republike*. Jeho hlavnou témou boli archívy a archívniectvo na Slovensku po roku 1989. Zborník trinástich príspevkov, ktoré odzneli na konferencii, zhrňa pohľad staršej i mladšej generácie archívárov na dvadsaťročné fungovanie archívov a archívniectva na Slovensku, čím prispieva nielen k bilancovaniu dosiahnutých výsledkov v tejto oblasti, ale je aj vážnou diskusiou o smerovaní ich akiste veľmi záslužnej avšak málo docenennej práce.

Prvý a zároveň najrozsiahlejší príspevok (s. 5 – 24) od trojice autorov Jozefa Hanusa, Petra Kartousa a Márie Špankovej s názvom *Archívna legislatíva v posledných dvoch deceniách* sumarizuje vývoj legislatívnych zmien do súčasnosti, medzi ktorými má významné miesto prijatie Zákona o archívoch a registratúrach v roku 2002 pod číslom 395/2002 Z. z.

Pôsobenie Vedeckej archívnej rady (poradný orgán ministra vnútra SR), jej

vývoj, úlohy, problémy a úspechy zhrnul jej dlhoročný predseda prof. Richard Marsina v príspevku s názvom *Vedecká archívna rada po roku 1989* (s. 25 – 31).

O činnosti archívov, ktorá je pre bežného bádateľa veľkou neznámou, referovali autori ďalších dvoch príspevkov o akvizičnej činnosti a predarchívnej starostlivosti. Akvizičnú činnosť zhodnotil vo svojej prednáške s názvom *Akvizičná činnosť archívov v šate slobody* (s. 32 – 37) Radoslav Ragač, súčasný riaditeľ Slovenského národného archívu. Z jeho správy vyplýva, že iniciatíva archívov v získavaní nových archívnych dokumentov, iného ako inštitucionálneho charakteru, je veľmi slabá, i keď rozhodnutie o zriaďovaní akvizičných komisií v archívoch z roku 2008 môže priniesť sľubné výsledky.

Druhý príspevok venovaný predarchívnej starostlivosti od Márie Munkovej s názvom *Predarchívna starostlivosť vo svetle dvoch desaťročí* (s. 38 – 48) otvára čitateľovi dvere do práce „predarchívárov“ v posledných dvoch desaťročiach v Slovenskom národnom archíve. V príspevku odôvodnila opodstatnenie existencie tejto sekcie, ktorá sa vplyvaním a usmerňovaním správy registratúr zásadne podieľala a podieľa na prechode plnohodnotných dokumentov z archívov štátnych úradov do štátnych archívov.

Stav a perspektívy odbornej prípravy budúcich archívnych pracovníkov boli hlavnou témou príspevkov predstaviteľov jediných dvoch školiacich pracovísk v Bratislave a v Prešove. Za Katedru archívniectva a pomocných vied historických FF Univerzity Komenského v Bratislave referoval vysokoškolský pedagóg Leon Sokolovský (Študijný odbor Archívniectvo na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v plusoch a mínusoch (1989 – 2009). s. 49 - 56) a Katedru archívniectva a pomocných vied historických v rámci Inštitútu histórie FF Prešovskej univerzity



v Prešove predstavila vysokoškolská pedagógička a zároveň vedúca pracoviska Marcela Domenová (Stav a perspektívy štúdia archívniectva na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove. s. 57 - 72). Aj napriek kvalite výučby, ktoré tieto pracoviská ponúkajú, prezentujúci sa zhodli na tom, že obe trápi najmä klesajúci záujem študentov.

Spoločnosť slovenských archívárov a jej činnosť od jej založenia, teda od roku 1990, zhrnula Zuzana Kollárová v príspevku s názvom Dvadsať rokov činnosti Spoločnosti slovenských archívárov (s. 73 - 79).

Pohľad na činnosť posledných dvoch desaťročí najvýznamnejšej inštitúcie slovenského archívniectva, Slovenského národného archívu, podala v príspevku Slovenský národný archív po roku 1989 Eva Vrabcová (s. 80 - 90).

Zaujímavé informácie o Štátnom ústrednom archíve Banského archívu v Banskej Štiavnici, a nielen o okolnostiach a peripetiách, ktoré súviseli s prestáňovaním archívu do nekvalitne zrekonštruovaných priestorov historickej budovy na radničnom námestí, priniesol referát Eleny Kašiarovej (Krátka bilancia poslednej tretiny doterajšieho jestvovania Štátneho ústredného banského archívu v Banskej Štiavnici. s. 91 - 96).

Nasledujúce dve prednášky predstavili videnie mocenských i legislatívnych zmien po roku 1989 v archívoch s regionálnou územnou pôsobnosťou na jednej strane a ich pobočkách na strane druhej. O archívoch s regionálnou územnou pôsobnosťou referovala Šarlota Drahošová (Štátne archívy s regionálnou územnou pôsobnosťou po politických a spoločenských zmenách. s. 97 - 105) a vývoj v pobočkách si „vzali na starosť“ ich pracovníčky Oľga Kvasnicová a Veronika Nováková (Víťazstvá a prehry v pobočkách štátnych archívov. s. 106 - 113).

Predposledný príspevok s názvom Od osobitných k špecializovaným verejným archívom (s. 114 - 134) od dvojice autoriek Júlie Ragačovej a Eleny Machajdíkovej bol venovaný špecializovaným verejným archívom, ktoré plnia dôležitú úlohu pri uchovávaní dokumentov spravidla nepochádzajúcich z činnosti štátnej správy, ale napríklad z univerzitného prostredia, múzejníctva či médií. Z referátu vyplýva, že ich činnosť napreduje, čo reflektujú aj početné publikačné výstupy a výstavnícke podujatia.

Sériu veľmi podnetných prednášok uzatvoril Tibor Erdélyi, ktorý sa ako nearchivár v príspevku Dodávateľa archívov rastú a padajú s archívmi (s. 135 - 140) pozrel na vývoj archívov z pohľadu podnikateľa - dodávateľa registratúrnych obalov, pričom za svoje poznatky a podnikateľské úspechy v oblasti vďačí práve radám archívnych pracovníkov.

Súčasťou zborníka je aj DVD-Rom, kde možno nájsť nahrávky odznených príspevkov, ich obrazové prezentácie, ako aj množstvo fotografií nielen zo sprievodných akcií prebiehajúceho stretnutia, ale aj zo stretnutí a dôležitých podujatí archívárov za posledných dvadsať rokov.

Z hodnotení referujúcich vyplýva, že archívniectvo na Slovensku v ostatných dvoch deceniách zažilo viac prehier ako víťazstiev, medzi tie najväčšie sa radí strata právnej subjektivity, vnímanie archívov ako úseku štátnej správy a s tým súvisiace znižovanie pracovných miest, ignorovanie odbornej a vedeckej činnosti archívárov, nevyhovujúce priestory pre uloženie dokumentov, avšak zazneli aj kritické ohlasy do vlastných radov, a to najmä neochota komunikovať a spolupracovať pri presadzovaní spoločných záujmov. Medzi najväčšiu devízu považujú pracovníci archívov ich odbornosť a zaniatenosť pre prácu, ktorá nepochybne prispela k zve-

padeniu historického bohatstva krajiny uloženého v archívoch, osobitne pri preberaní štátnych dokumentov z obdobia komunizmu.

Prínosom zborníka je najmä ucelený pohľad na všetky sekcie a teda aj aspekty archívniectva, navyše tematické zameranie na zhodnotenie vývoja archívniectva v plusoch a mínusoch zaujme nielen odborníka v oblasti, ale do vsuktu zložitej problematiky vtiahne aj kolegov z príbuzných i vzdialenejších odborov.

*Marianna Kosmačová*

**Brest v 1919 – 1939 gg.: dokumenty i materialy. Zost. A. G. Karapuzova. Brest: Alternativa, 2009. 308 s. ISBN 978-985-521-049-9.**

Zborník dokumentov Brest v rokoch 1919 – 1939: dokumenty a materiály (Брест в 1919 – 1939 гг.: документы и материалы) približuje históriu mesta Brest v medzivojnovom období. V zborníku sú uverejnené dokumenty Štátneho archívu Brestskej oblasti, v ktorých je charakterizovaná činnosť orgánov miestnej samosprávy a polície, demografická situácia v meste, ako aj ekonomický, politický a hospodársky rozvoj Brestu.

V úvode zborníka je opísaná história mesta. Mesto Brest, nachádzajúce sa v súčasnosti na bielorusko – poľských hraniciach, bolo v priebehu svojej tisícročnej histórie súčasťou viacerých štátnych útvarov. Ako súčasť nových útvarov nieslo mesto rozličné názvy, napr. Berestie, Brest – Litovsk. „V roku 1919 začalo nové obdobie v živote mesta – nazývané ako „poľské obdobie“, kedy na základe výsledku rusko-poľskej vojny Brest spolu s ďalšími západo-bieloruskými časťami, vošiel v sústavu Poľska“ (s. 3). V Breste, ktorý bol definitívne

včlenený do sústavy Poľska na základe Ríšskej mierovej zmluvy z 18. marca 1921, bol vytvorený nový systém administratívnej správy, nové orgány polície, zdravotnícke, hospodárske, školské zariadenia a iné inštitúcie. Až do roku 1939 nieslo mesto oficiálny názov Brest nad Bugom.

Po úvodnom slove zostavovateľov je zborník rozdelený na 8 častí. V prvej časti s názvom Činnosť orgánov správy, miestnej samosprávy, polície (Деятельность органов управления, местного самоуправления, полиции) je publikovaných 31 dokumentov. Prvým materiálom, ktorý nás uvádza do problematiky, je dokument s názvom Štruktúra orgánov administratívnej správy na východných územiach obsadených Poliakmi z 22. februára 1919. Okrem dokumentov týkajúcich sa orgánov správy, sa v rámci tejto časti nachádzajú aj dokumenty týkajúce sa registrácie obyvateľov Brestu, zasadnutí a činnosti Brestskej mestskej rady a iné.

Druhá časť Demografická situácia (Демографическая ситуация) obsahuje 11 dokumentov, v ktorých sú uvedené štatistické údaje o počte obyvateľov, počte obytných domov, o konfesionálnej príslušnosti obyvateľov, ako aj o štruktúre obyvateľstva Brestu z hľadiska povolania.

Ekonomický život, mestské hospodárstvo, doprava (Экономическая жизнь, городское хозяйство, транспорт) je názov tretej časti, v ktorej je publikovaných 33 archívnych materiálov, v ktorých sú približené napr. informácie o bankách a firmách, hoteloch, reštauráciách, cukrárnach, obchodoch, trhovách miestach, ako aj informácie o daniach v meste Brest. Súčasťou sú aj dokumenty približujúce autobusovú dopravu smerujúcu do hlavného mesta Poľska (cena lístka, odchody a príchody autobusov).

Spoločensko-politická situácia (Общественно-политическая ситуация) je názov ďalšej časti obsahujúcej 28 dokumentov. V štvrtej časti sú uverejnené dokumenty, v ktorých je charakterizovaná činnosť oficiálne povolených politických strán a organizácií Brestského kraja, spis odborových organizácií kraja, činnosť ruských organizácií v Breste, voľby v Brestskej mestskej rade, články z novin o živote ruských obyvateľov a činnosti ruských gymnázií a ďalšie.

Piata časť Sociálna sféra (sanitárna sústava mesta, zdravotníctvo, školstvo, dobročinnosť) (Социальная сфера (санитарное состояние города, здравоохранение, образование, благотворительность)) pozostáva z 34 dokumentov, v ktorých sú uvedené údaje o školskej sústave mesta a činnosti jednotlivých škôl, o mestskej, železničnej a židovskej nemocnici, ako aj o boji proti cholere v meste.

V šiestej časti, ktorá nesie názov Kultúrny život (Культурная жизнь), je uverejnených 29 dokumentov. Archívne materiály poskytujú cenné údaje týkajúce sa rozvoja športu v Breste, vytvorenia mestskej knižnice, približujú aj stanovy Brestskej muzikálnej spoločnosti, informácie o novinách, časopisoch, kinách v Breste. Jej súčasťou je aj dokument, ktorý vypovedá o schválení nového erbu mesta - Rozhodnutie Brestskej mestskej správy o voľbe erbu mesta Brest z 28. septembra 1938.

Otázkam vierovyznania obyvateľov mesta Brest sa venuje siedma časť s názvom Konfesionálna situácia (Конфессиональная ситуация) obsahujúca 14 dokumentov. Jedným z nich je napríklad Správa o náboženských úradoch v meste Brest, v ktorom sú uvedené informácie o 39 cirkevných objektoch v meste (podrobne je zaznamenaný

napríklad názov objektu, adresa, meno a priezvisko vedúceho, číslo telefónu, počet miestností, kamenný alebo drevený objekt, či má objekt pivnicu a v akej rozlohe a pod.)

Posledná časť zborníka, V predvečer a v prvé dni druhej svetovej vojny (Накануне и в первые дни Второй мировой войны), obsahuje 6 dokumentov, ktoré sú chronologicky vymedzené od 29. augusta 1939 do 11. septembra 1939.

Súčasťou zborníka Brest v rokoch 1919 – 1939: dokumenty a materiály (Брест в 1919 – 1939 гг.: документы и материалы) je 24 strán dobových ilustrácií z medzivojnového obdobia. Pre lepšie pochopenie niektorých skutočností zborník obsahuje komentáre dopĺňujúce archívne pramene uverejnené v zborníku, taktiež aj menný ukazovateľ, súpis ulíc publikovaných v zborníku, súpis skratiek, zoznam publikovaných dokumentov a v závere zborníka je uverejnený aj zoznam použitých prameňov.

Zborník Brest v rokoch 1919 – 1939: dokumenty a materiály (Брест в 1919 – 1939 гг.: документы и материалы) je určený študentom histórie a všetkým, ktorí sa zaujímajú o históriu bieloruského mesta Brest. Publikáciu je možné hodnotiť pozitívne, nakoľko celý zborník pozostáva výsostne z chronologicky a tematicky usporiadaných archívnych prameňov nachádzajúcich sa v štátnom archíve Brestskej oblasti, ktoré majú veľkú výpovednú hodnotu o situácii v meste Brest v medzivojnovom období.

*Luciána Hoptová*

**HOLEC, Roman: Dejiny plné dynamitu. Bratislavský podnik Dynamit Nobel na križovatke novodobých dejín (1873-1945). Bratislava : Kalligram, 2011. 172 s. ISBN 978-80-8101-508-3.**

Najnovšia publikácia z pera známeho slovenského historika profesora R. Holeca je venovaná dosť špecifickej a na prvý pohľad možno jednoduchej problematike, akou je vznik a činnosť jedného priemyselného podniku v poslednej štvrtine 19. a v prvej polovici 20. storočia. Úloha, na ktorú sa autor podujal je však jednoduchá naozaj iba na prvý pohľad. Veľkosť a význam tejto akciovej spoločnosti, rovnako ako jej dôležitá strategická poloha, robia z tejto zdanlivo parciálnej témy záležitosť presahujúcu stredo európsky priestor.

Autor sa pri spracovaní histórie závodu, presne v duchu podnázvu knihy, sústredil na najdôležitejšie etapy jeho pôsobenia v stredo európskom priestore a na Balkáne, resp. sleduje, akým spôsobom významné historické udalosti postupne pôsobili na samotný podnik. Ten mal z hľadiska výsledkov hospodárenia a schopnosti uplatniť sa na domácich a zahraničných trhoch, samozrejme, lepšie i horšie obdobia. No aj napriek tomu po celé sledované obdobie dokázalo jeho vedenie dosahovať pomerne vysokú úroveň ziskov, ktoré následne umožňovali nielen jeho priebežnú modernizáciu, ale aj kapitálovú expanziu. Tá sa realizovala v súlade so záujmami nadnárodného koncernu Dynamit Nobel, prostredníctvom nákupov balíkov akcií iných závodov či výstavby úplne nových výrobných prevádzok.

I keď podnik vyrábala pomerne široký sortiment výrobkov, rozhodujúcu úlohu pri hodnotení celkovej úspešnosti zohrávala výroba a predaj výbušnín. Aj preto počas rôznych vojnových konfliktov rás-

tol podniku obrat i zisk. Na druhej strane v medzivojnovom období, keď navyše vznikol v Československu nový závod na výbušniny v Semtíne, klesajú bratislavskému podniku pomerne výrazne zisky. Jeho vedenie sa na to usilovalo reagovať zavádzaním nových výrobkov, resp. preorientovaním svojej výroby na v tom čase nedostatkové komodity.

Osobitná pozornosť je v tomto smere venovaná obdobiu druhej svetovej vojny, keď sa bratislavská Dynamitka dostala do centra záujmu nemeckého koncernu IG Farben. Na príkladoch predajov nielen akcií, ale aj celých podnikov, kartelových dohodách či vzájomnom rozdelení trhov, dokumentuje autor zložitú situáciu, ktorá v rámci chemického priemyslu nastala v stredo európskom priestore tesne pred vypuknutím druhej svetovej vojny. Pôvodné vedenie jednotlivých podnikov, z veľkej časti židovského pôvodu, bolo postupne odstraňované a nahrádzané predovšetkým pre Nemcov prijateľnými osobami. Postupný vývoj samotnej Dynamitky a osudy jej vedenia v plnej miere ukazujú, že ani bohatstvo, zásluhy a spoločenské postavenie neznamenali pre židovských podnikateľov záchranu, v lepšom prípade mohli s časťou svojho majetku odísť do zahraničia.

Zaujímavou a v našom priestore stále nedostatočne riešenou problematikou je premena veľkých priemyselných podnikov po roku 1945. Autor v tomto smere prináša množstvo zaujímavých informácií, ktoré umožňujú nielen sledovať prechod Dynamitky od súkromnej akciovej spoločnosti do vlastníctva štátu, ale aj jej osudy po roku 1945, až do začlenenia do komplexu CHZJD.

Autor síce vzhľadom na rozsah problematiky rezignoval na podrobný popis každoročných výsledkov hospodárenia nielen samotnej Dynamitky, ale i jednotlivých koncernových podnikov. Rovnako,

s výnimkou najvyšších funkcionárov, vynechal aj analýzu postavenia, príjmov či pracovných podmienok samotných radových zamestnancov. Vzhľadom na jeho zámer načrtnúť postavenie podniku v širších stredoeurópskych súvislostiach a tiež rozsah publikácie, je to pochopiteľné. Aj vďaka tomu mohol viac pozornosti venovať analýze materiálov získaných z nemeckých či švédskych archívov, ktoré jednoznačne dokazujú dôležitú úlohu podniku v priestore strednej Európy predovšetkým počas prvej polovice 20. storočia.

Spracovanie histórie jednotlivých významných priemyselných podnikov, ktoré v dejinách Slovenska zohrali v rôznych obdobiach dôležitú úlohu, predstavuje v súčasnosti úlohu nielen zaujímavú, ale vzhľadom na rýchlu likvidáciu ich bývalých priemyselných areálov aj snáď ako poslednú príležitosť na ich zachranu, alebo aspoň zdokumentovanie pred úplným zánikom. Aj publikácia venovaná bratislavskej Dynamitke môže byť v tomto smere dobrým návodom, ukázkou toho, aké možnosti podobné témy v sebe skrývajú.

*Patrik Derfiňák*

**GOLENKOV, Alexej. Imperija SSSR. Narodnaja sverchderžava. Moskva: Eksmo, Agloritm, 2010. 256 s. ISBN 978-5-699-41604-2.**

V minulých mesiacoch vyšla v moskovskom vydavateľstve kniha Alexeja Golenkova *Impérium ZSSR. Národná superveľmoc. (Империя СССР. Народная сверхдержава)*. Alexej Golenkov, súčasný ruský historik a publicista, autor niekoľkých kníh o histórii Ruska a Sovietskeho zväzu, v nej predstavil svoj pohľad na politické, ekonomické a sociálne faktory vývoja Sovietskeho zväzu.

Po úvodnom slove autor rozdelil knihu do dvoch hlavných kapitol. Prvá kapitola nesie názov ZSSR: Od vzniku do rozpadu (СССР: От образования до распада) a obsahuje charakteristiku vnútropolitického vývoja Sovietskeho zväzu v 13 podkapitolách.

Prvá podkapitola s názvom Rusko v prvej svetovej vojne v rokoch 1914 – 1918. Pád cárizmu. (Россия в Первой мировой войне 1914 – 1918 гг. Крах царизма.) je zameraná na zlomové udalosti prvej svetovej vojny. Autor A. Golenkov v jej úvode stručne charakterizoval medzinárodné vzťahy svetových veľmocí na prelome 19. a 20. storočia i v prvých rokoch vojny. Neskôr je pozornosť sústredená výlučne na cárske Rusko a udalosti spojené s Februárovou revolúciou.

V druhej podkapitole Ruská socialistická revolúcia (Русская социалистическая революция) sú charakterizované udalosti odohrávajúce sa na území bývalého cárskeho Ruska po abdikácii Mikuláša II. Osobitná pozornosť je venovaná Októbrovej revolúcii.

Občianska vojna v rokoch 1918 – 1922. Jej hlavný výsledok – vznik ZSSR (Гражданская война 1918 – 1922 гг. Ее главный итог – образование СССР) je názov tretej podkapitoly, v ktorej autor na pozadí medzinárodného vývoja, opísal primárne občiansku vojnu v Sovietskom Rusku.

Štvrtá podkapitola Obnova národného hospodárstva v rokoch 1922 – 1926 (Восстановление народного хозяйства в 1922 – 1926 гг.) je zameraná na hospodárske a ekonomické aspekty vývoja Sovietskeho zväzu v prvých rokoch medzivojnového obdobia. Autor v nej porovnal stav hospodárstva (napr. ťažbu uhlia, železa, nafty) s rokom 1913, teda posledným predvojnovým rokom.

Industrializácia a kolektivizácia v rokoch 1927 – 1937 (Индустриализация

и коллективизация 1927 – 1937 гг.) je názov piatej podkapitoly, kde autor charakterizuje priemyselňovanie Sovietskeho zväzu. Autor konštatoval, že: „*na rozvitie priemyslu boli potrební ľudia. To znamená, že bolo potrebné brať ich z vidieka (Rusko bolo na 80 % roľníckou krajinou)*“ (s. 39 - 40). Neopomenuteľnou súčasťou tejto podkapitoly je aj stručná charakteristika päťročnic, ktoré boli oficiálne realizované už v priebehu štyroch rokov, a kolektivizácia hospodárstva zavŕšená v roku 1937.

Šiesta podkapitola s názvom Represie. O trockizme a sionizme. (Репрессии. О троккизме и сионизме.) je venovaná Stalinským čistkám a boju s politickými nepriateľmi krajiny a strany. Alexej Golenkov upriamil pozornosť predovšetkým na osobu Leva Trockého.

V predvečer vojny (Накануне войны) je názov siedmej podkapitoly, v ktorej je charakterizovaný medzinárodný vývoj v roku 1938. Vývoj v rokoch 1939 – 1941 je zameraný iba na zlomové udalosti prvých mesiacov druhej svetovej vojny.

Deviata podkapitola s názvom Veľká vlastenecká vojna v rokoch 1941 – 1945 (Великая Отечественная война 1941 – 1945 гг.) sa zameriava predovšetkým na vojenské akcie odohrávajúce sa na území Sovietskeho zväzu od 22. júna 1941. Autor A. Golenkov v nej však nezabudol ani na najvýznamnejšie medzníky druhej svetovej vojny.

V desiatej kapitole s názvom Obnova národného hospodárstva ZSSR v rokoch 1946 – 1950. Rast ekonomickej moci ZSSR v rokoch 1951 – 1955. (Восстановление народного хозяйства СССР в 1946 – 1950 гг. Рост экономической мощи СССР в 1951 – 1955 гг.) je priblížený vývoj sovietskeho hospodárstva a ekonomiky v prvých povojnových ro-

koch, ako aj dva roky po smrti J. V. Stalina.

Reformy Chruščova a jeho nasledovníkov v rokoch 1956 – 1985 (Реформы Хрущева и его последователей в 1956 – 1985 гг.) je jedenásta podkapitola, v ktorej sú stručne z pohľadu autora charakterizované reformné kroky N. S. Chruščova, L. I. Brežneva a J. V. Andropova.

V nasledujúcej podkapitole s názvom Perestrojka v ZSSR v rokoch 1985 – 1991. (Перестройка в СССР 1985 – 1991 гг.) A. Golenkov predstavil svoj pohľad na posledné roky existencie Sovietskeho zväzu pod vedením M. S. Gorbačova. Súčasťou kapitoly je aj porovnanie životnej úrovne Sovietskeho zväzu a svetových veľmocí.

Rozpad ZSSR v roku 1991. Vnútorne a vonkajšie príčiny. (Распад СССР 1991 г. Внутренние и внешние причины) je názov predposlednej kapitoly, v ktorej sú priblížené príčiny rozpadu Sovietskeho zväzu podľa úsudku autora. A. Golenkov v nej ozrejmil vnútorné príčiny, ku ktorým zaradil príkladmo: vyostrenie protirečenia socializmu, rozšírenie tovarovo-peňažných vzťahov, rozloženie morálky sovietskeho ľudu vlastníkymi záujmami a iné; tiež aj vonkajšie príčiny (studená vojna, činy sionizmu).

Poslednou podkapitolou je Záver k prvej časti. Včera, dnes a zajtra. (Заключение к первой части. Вчера, сегодня и завтра.), v ktorej autor stručne predstavil svoj pohľad na celkový vývoj Sovietskeho zväzu, ale aj na vývoj v Ruskej federácii po roku 1991.

Druhá kapitola knihy s názvom Superveľmoc pre národ (Сверхдержава для народа), ktorá je veľmi prínosná hlavne z pohľadu štatistických údajov ekonomiky a hospodárstva Sovietskeho zväzu, pozostáva z troch príspevkov: A. Golenkov – Čo sa udialo v socialistickej ekonomike? (Что делалось в социалистической

экономике?); JU. Muchin – Mali sme najlepšíu ekonomiku na svete (У нас была лучшая в мире экономика) a posledný príspevok autorov – M. Kubrjavcev, S. Mironin, R. Skorynin Pravda o úrovni života v ZSSR. (Правда об уровне жизни в СССР). Autori týchto príspevkov odhalili podstatu politického, sociálneho a ekonomického systému Sovietskeho zväzu. Súčasťou publikácie je aj príloha s názvom ZSSR. 100 otázok a odpovedí. ( СССР. 100 вопросов и ответов.).

V publikácii Impérium ZSSR. Národná superveľmoc. (Империя СССР. Народная сверхдержава) je predstavený pohľad A. Golenkova na hospodárske, ekonomické a politické aspekty vývoja jednej z najväčších krajín sveta – Sovietskeho zväzu. Aj napriek skutočnosti, že publikácia obsahuje niektoré nejasnosti pri uvádzaní historických dát, je prínosom, nakoľko sú v nej uverejnené doposiaľ nepublikované cenné štatistické údaje.

Luciána Hoptová

**Historické rukopisy a neznáme rukopisné diela vo fondoch historických knižníc mesta Prešov II. Ed. Marcela Domenová. Prešov : ŠVK, 2011. 181 s. ISBN 978-80-85734-93-5.**

Slovenské knižnice poskytujú svojim čitateľom možnosť oboznámiť sa so staršou, ale i novšou literatúrou, pre bežného čitateľa inak ťažko dostupnou. Dôležitá a návštevníkmi často využívaná je aj ich ponuka periodickej tlače či bezplatného prístupu na internet. Mnohé z knižníc však disponujú aj originálnymi materiálmi, ktoré sa zachovali vo forme rukopisov, resp. rukopisných záznamov alebo príležitostných tlačí. Tieto dokumenty,

najmä v prípade ak nie sú ešte odborné spracované, sa medzi bádateľov dostávajú iba zriedkavo a skôr náhodne. V niektorých prípadoch je problémom ich celkový stav a úroveň poškodenia, inokedy jazyková rôznorodosť dokumentov. Aj preto je potrebné oceniť úsilie pracovníkov Štátnej vedeckej knižnice v Prešove priblížiť nielen svojim čitateľom, ale aj podstatne širšiemu okruhu záujemcov o dejiny, literatúru, teológiu, umenie či geografiu, aspoň niektoré z týchto originálnych materiálov.

V poradí už druhý zborník z produkcie Bibliografického oddelenia ŠVK v Prešove je venovaný historickým rukopisom. Prináša celkovo sedem štúdií rôzneho obsahu i rozsahu, ktoré názorne prezentujú možnosti výskumov v tejto oblasti. Väčšina textov pochádza z oblasti cirkevných dejín a dejín kultúry, v menšej miere sú zastúpené aj iné oblasti. Jednotlivé práce sa pritom odlišujú nielen rozsahom, ale aj formou spracovania. Niektoré majú charakter jednoduchého opisu, iné stručne analyzujú nielen obsahové, ale aj vzťahové otázky súvisiace s prezentovaným dokumentom.

Napriek tomu, že pozornosť by si zaslúžili všetky uverejnené štúdie, z nášho pohľadu za osobitne podnetné možno považovať najmä štyri práce. Medzi texty, ktoré môžu poskytovať súčasne východisko aj pre ďalšie výskumy, patrí podľa nášho názoru štúdia A. Kurucovej nazvaná *Menej známi evanjelickí duchovní pôsobiaci na východnom Slovensku v diele Jána Samuela Kleina* (s. 26-40). Prvoradým zámerom autorky bolo predstaviť záznamy o pôsobení a vzdelaní evanjelických duchovných, ktoré zachytil S. Klein vo svojom čiastočne publikovanom diele v závere 18. storočia. Sústredila sa pritom predovšetkým na tých, ktorým sa z rôznych dôvodov nedostalo pozornosti zоста-

vovateľov väčších diel encyklopedického charakteru, vydávaných na Slovensku od osemdesiatych rokov 20. storočia.

Evanjelickým kňazom a ich pôsobeniu je venovaná aj štúdia M. Kožleja *Matrika ordinovaných superintendencie piatich slobodných kráľovských miest Horného Uhorska a prešovskí farári* (s. 41-69). Autor sa v ňom na základe pôvodných materiálov usiluje poskytnúť nové informácie o niektorých, v súčasnosti menej známych, evanjelických duchovných pôsobiach v samotnom Prešove v 17. a prvej polovici 18. storočia. Okrem dôležitých údajov, ktoré poskytuje o ich rodinnom zázemí či vzdelaní samotná matrika ordinovaných, sa M. Kožlej pokúša sledovať aj ďalšie zaujímavé informácie. V tomto smere je napríklad zaujímavý pohyb niektorých superintendentov po východnom Slovensku alebo vplyv politickej situácie na postavenie a pôsobenie jednotlivých kňazov.

Svojím obsahom sa od ostatných do istej miery líši štúdia P. Derfňáka s názvom *Orografia Karpát – záznam z prednášok dr. Ludovíta Lóczyho* (s. 168-181). Rukopisný text obsahuje záznamy z prednášok významného uhorského geografa a geológa dr. L. Lóczyho. Vznikali niekedy začiatkom 20. storočia. Pomerne podrobne zachytávajú z geografického hľadiska mnoho zaujímavých oblastí nielen z územia dnešného Slovenska, ale aj ostatných častí Uhorska. Popri geografickom opise Karpát sa v rukopise sporadicky objavujú aj zmienky o výsledkoch práce ďalších bádateľov či rôznych zaujímavostiach. Aj napriek istej obsahovej nevyváženosti ide o zaujímavú ukážku nárokov kladených na študentov v období na prelome 19. a 20. storočia.

Práca M. Domenovej s názvom *K rukopisnému katalógu knižnice Gabriela*

*Bánóa na základe jeho odpisu z rokov 1845-1848* (s. 119-167) je najrozsiahlejšia. Autorka v nej venuje pozornosť jednej zo súkromných knižných zbierok, ktoré sa súčasťou knižničného fondu Evanjelického kolégia v Prešove stali v závere prvej polovice 19. storočia. So zbierkou G. Bánóa, príslušníka jednej z najstarších šarišských zemianskych rodín, sa však objavuje viacero nejasností nielen v samotnom počte, ale aj skladbe darovaných titulov. K tomuto súboru kníh postupne vzniklo viacero katalógov. Jeden z nich analyzuje autorka štúdie. Nesporne ide o dôležitý dokument, umožňujúci vytvoriť si jasnejšiu predstavu o šľachtickej knižnici z prelomu 18. a 19. storočia, autorka sa aj napriek tomu podarilo objaviť množstvo nejasností a nepresností, ktoré postupne analyzuje. Na základe získaných informácií v budúcnosti zamýšľa podrobnejšie analyzovať aj obsahovú skladbu darovaného súboru.

Napriek pomerne pestrej škále príspevkov i rozdielnej forme ich spracovania, zborník predstavuje príklad toho, čo nové ešte môžu objaviť bádatelia vo fondoch našich knižníc, archívov a múzeí. Podmienkou je však prístupnosť týchto materiálov odborníkom, čo nie je žiaľ ešte úplnou samozrejmosťou. Graficky i celkovo technicky na zodpovedajúcej úrovni pripravená publikácia, iba s minimálnym množstvom nedostatkov vyplývajúcich z náročnosti prekladov, by mala byť cenným prínosom najmä pre bádateľov venujúcich sa výskumu dejín religii, knižnej kultúry a histórie.

Lucia Šteflová



**Kresťanská kultúra a jej miesto v dejinách východného Slovenska. Ed. Marcela Domenová. Prešov: Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2011. 204s. ISBN 978-80-85734-90-4.**

Koncom roka 2011 vydala Štátna vedecká knižnica v Prešove v rámci edície Historické fondy recenzovaný zborník *Kresťanská kultúra a jej miesto v dejinách východného Slovenska*. Zborník, ktorý obsahuje celkovo 12 štúdií, prezentuje najnovšie výsledky interdisciplinárnych výskumov v oblasti hmotných a nehmotných prejavov kresťanskej kultúry, ako aj cirkevných dejín.

Problematikou pôsobenia cirkevných reholí v Prešove a jeho okolí, resp. na východnom Slovensku sa zaoberá Martina Snaková vo svojom príspevku *Vplyv františkánov z Nižnej Šebastovej na náboženský život Prešova a okolia*. Využívajúc archívny i sekundárny materiál sa venuje počiatkom usádzania sa a existencie tejto rehole počas protihabsburských povstaní a jej činnosti v nasledujúcom období, pričom upriamuje pozornosť na jej úspešnú misijnú aktivitu zameranú predovšetkým na získavanie miestneho evanjelického obyvateľstva pre katolícku vieru. Zborník obsahuje aj ďalší príspevok z pera tejto autorky, v ktorom predstavila reholu minoritov, ktorá sa taktiež podieľala na rekatolizácii na území Východného Slovenska. V úvode príspevku *Vznik a vývoj minoritského školstva v Prešove* autorka načrtla počiatky tejto rehole na území východného Slovenska, s dôrazom na mesto Prešov. Kľúčová časť príspevku informuje o aktivitách minoritov vyvíjaných v oblasti školstva, počnúc založením gramatickej a humanitnej triedy v roku 1721, jej premenou na studium generale v 1726 až po rušenie rehole v roku 1787.

Súčasťou zborníka je aj príspevok Marcely Domenovej a Viktora Szábó, ktorý je zameraný na priblíženie jedného z konvolútov nachádzajúcich sa v historickom fonde ŠVK Prešov, nazvaný *Neznámy konvolút Jána Bárdošiho – historické osobnosti a udalosti v drobných tlačiach z 18. a 19. storočia*. Po úvodnom predstavení osoby Jána Bárdošiho sa štúdiá sústreďuje priamo na tzv. „Bardošiho konvolút“ pozostávajúci celkovo z 48 prác z rokov 1799-1818. Jednotlivé tlače a rukopisy, ktoré sú v príspevku analyzované z hľadiska ich proveniencie, ako aj jazykového či obsahového hľadiska, predstavujú dôležitý zdroj informácií týkajúcich sa nielen života významných osobností z radov panovníkov či šľachty, ale aj historických udalostí, ktorých príklady sú uvedené v samotnom príspevku.

Svoje zastúpenie v zborníku majú aj príspevky venujúce sa konfesijným periodikám vydávaným v Prešove, ktoré sú dôležitým prameňom pri poznávaní dejín a činnosti jednotlivých cirkví na východnom Slovensku. Tejto problematike je venovaná štúdiá Jána Džujka *Slovenská kresťanská tlač vychádzajúca v Prešove v rokoch 1918–1938 – Evanjelický východ (1933–1938)*. Autor v príspevku poukazuje na skutočnosť že, vzhľadom na zameranie periodika bol priestor v časopise, aj keď len okrajovo, venovaný aj aktuálnemu dňu v spoločnosti a jednotlivé príspevky sa zaoberali politickými, sociálnymi, konfesionálnymi či kultúrnymi témami.

*Ročenka 1. evanjelickej a.v. matko-cirkvi v Prešove – Az Eperjesi ágostai hitvallású Evangelikus 1. (első) Anyaegyház Évkönyve* je predmetom príspevku Kamily Fircákovskej. Ročenka vyššie uvedeného evanjelického cirkevného zboru, ktorá vychádzala v rokoch 1896-1916, podľa autorky prinášala informácie týkajúce sa výlučne činnosti daného cirkevného zbo-

ru a v samotnom príspevku predstavuje obsahové zameranie periodika s dôrazom na aktivity, ktoré vyvíjal tento zbor v oblasti charity a vzdelávania.

Peter Kovaľ sa v príspevku *Multietnický charakter gréckokatolíckej cirkvi a jeho obraz vo vybranej slovenskej prešovskej regionálnej tlači (Šariš a Slovenská sloboda) v 30. rokoch 20. storočia* zameral na slovensko-rusínsky konflikt v rámci gréckokatolíckej cirkvi, pričom poukazuje na to, ako bol problém „porušovania“ slovenských gréckokatolíkov zo strany cirkevnej vrchnosti prezentovaný na stránkach slovenskej regionálnej tlače vydávanej v Prešove.

Sakrálnemu hudobnému umeniu sa venuje Slávka Kopčáková v príspevku *Podoby a tradícia pestovania duchovnej hudby na chóre kostola sv. Mikuláša v Prešove na začiatku 19. storočia*. Autorka v príspevku predstavila hudobné pamiatky ako aj skladateľov, ktorých práce boli súčasťou zbierky hudobnín farského kostola sv. Mikuláša, teda Krištofa Kirchnera, Jozefa Janigu a Karola Traugota Herfurtha.

Súčasťou zborníka sú aj štúdie venujúce sa hmotným prejavom kresťanskej kultúry, konkrétne kampanologickým pamiatkam. Jedným z nich je príspevok *Dariny Petranskej Zvony prešovskej Kalvárie a ich tvorca Alexander Buchner*. Vzhľadom na to, že sa pôvodné zvony umiestnené vo vežiach Kostola sv. Kríža nezachovali v dôsledku rekviračnej akcie z roku 1916, zamerala sa autorka príspevku na detailnú epigraficko-kampanologickú analýzu troch zvonov vyhotovených v roku 1922, ktoré sa nachádzajú vo vežiach Kostola sv. Kríža aj v súčasnosti. Priestor v príspevku je venovaný aj stručnému priblíženiu ich tvorca, Alexandra Buchnera.

*Zvony gréckokatolíckeho chrámu sv. Jána Krstiteľa v Prešove* sú predmetom

príspevku Lukáša Rendeka. Využívajúc archívny materiál autor približuje nielen dopad rekviračnej akcie z 1916 na Prešovskú gréckokatolícku eparchiu a s tým spojené jej snahy o refundáciu škôd, ale aj proces obstarávania nových zvonov, ich výrobcov a samotný epigraficko – kampanologický popis troch nových zvonov chrámu sv. Jána Krstiteľa.

Jedným z charakteristických prvkov sakrálnej pamiatok sú aj militárie majúce predovšetkým symbolický význam. Ich zobrazovanie a kategorizácia je predmetom príspevku Filipa Lamparta s názvom *Stredoveká sakrálna ikonografia ako prameň bádania militaristiky na príklade spišských umeleckých pamiatok*.

Zborník obsahuje aj dva príspevky Michala Glevaňáka, v ktorých sa venuje problémom súvisiacich s vytvorením Prešovskej gréckokatolíckej eparchie. Riešenie problému nedostatku liturgických kníh, ako aj snáh o aktívnejšie zapojenie veriacich do bohoslužby, je predmetom príspevku s názvom *Veľký zborník vydaný prešovským biskupom Jozefom Gagancom v roku 1866 – jeho historický význam pre liturgický život Gréckokatolíckej cirkvi vo viedajšom Rakúsko – Uhorsku*. V príspevku *Academia Theologica Episcopalis Fragopoliensis od roku 1880 – Výchovno-vzdelávacia inštitúcia pre kandidátov na kňazstvo Prešovskej gréckokatolíckej eparchie* načrtáva situáciu týkajúcu sa seminárov a teologických fakúlt v habsburskej monarchii pre prípravu kandidátov na kňazstvo gréckokatolíckej cirkvi, ktorá nastolila okrem iného aj otázku vytvorenia nového seminára, ktorého založenie, fungovanie či profesorský zbor je prezentovaný v ďalšej časti tohto príspevku.

Všetky štúdie zborníka sú doplnené o resumé v dvoch svetových jazykoch a zoznam bibliografických odkazov (pramene, tlač, literatúra). Takmer všetky

štúdie obsahujú aj obrazový materiál. Súčasťou zborníka je aj rubrika recenzie /anotácie, ktorá obsahuje trinásť príspevkov venujúcich sa najnovším prírastkom na slovenskom knižnom trhu z rokov 2009-2011.

Zborník *Kresťanská kultúra a jej miesto v dejinách východného Slovenska* je cenným príspevkom pre skúmanie problematiky kresťanskej kultúry na východnom Slovensku poskytujúcim mnohé podnety pre ďalší výskum v predmetných parciálnych témach.

Lucia Marcinková

**MAREK, Miloš: Fontes rerum Slovacarum II. Archivum Familiae Motešický. Stredoveké listiny z archívu rodiny Motešickovcov. Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2010. 468 s. ISBN 978-80-8082-419-8**

Písomné pramene sú základným pilierom práce každého historika. Ich správnu interpretáciu dokáže podať objektívny obraz minulosti nielen v záujme vedeckého napredovania, ale je to tiež dôležitý predpoklad pre nezaujaté videnie spoločenského vývoja i u neodbornej verejnosti, vo vedomí ktorej sa mýty a fámy zakoreňujú najhlbšie. Sprístupňovanie prameňov umožňujú bádateľom najmä archívy, avšak aj tak, v záujme záchrany písomného dedičstva z najstarších čias, a podľa platnej legislatívy, nemôžu byť písomné pamiatky poskytované v originálnom zachovaní. Súčasná doba s technologickými výdobytkami ponúka možnosť sprostredkovania dokumentov prostredníctvom digitalizácie, a jej pozitívne pôsobenie v tejto oblasti jednoznačne dokazujú aktivity v Maďarskom krajinskom archíve v Budapešti (MOL), vďaka ktorým sa prevažná

časť prameňov k dejinám Slovenska stala široko prístupnou aj pre slovenských bádateľov. Napriek tomu naďalej ostávajú nenahraditeľné edície prameňov, ktoré uľahčujú a urýchľujú výskum práve tým, že sú v nich dokumenty prepísané a formálne aj obsahovo analyzované. Keďže sa na Slovensku k systematickej hromadnej digitalizácii zatiaľ nepristúpilo (až na niekoľko projektov), publikovanie prameňov, najmä tých zo stredoveku, ostáva primárnou úlohou historikov a editorov prameňov.

Na chvályhodnú, i keď nie pevnú tradíciu vydávania edícií prameňov na Slovensku nadviazal aj odchovanec školy R. Marsinu a V. Sedláka - Miloš Marek, vysokoškolský pedagóg, pôsobiaci na Katedre histórie Trnavskej univerzity (TU). Práve táto inštitúcia sa v súčasnosti, v spolupráci s ďalšími, profiluje ako pracovisko zamerané aj na prezentovanie výskumu vydávaním pramenných edícií viažucich sa k slovenským dejinám prevažne (no nie len) z obdobia stredoveku. Svedčí o tom už niekoľko pozoruhodných diel tohto typu, na ktorých sa autorsky podieľal najmä V. Rábik, ďalší z výskumných a pedagogických pracovníkov Katedry histórie TU (napríklad publikovanie dokumentov z Tajného vatikánskeho archívu, vydanie daňových kníh z trnavského mestského a farského archívu, či stredovekých listín z archívu Spolku sv. Vojtecha v Trnave).

Veľkou edíciou nadväzujúcou na túto činnosť je aj tzv. *Fontes Rerum Slovacarum*, pričom autorom prvej časti (2009) je P. Petruf, ktorý tu zhromaždil články z novín *České Slovo* z roku 1939, a celé dielo je venované vzťahom Česka a Slovenska v tomto prelomovom roku. Najaktuálnejšia druhá časť edície je dielom spomínaného Miloša Mareka, pričom sa zamerail na stredoveké listiny z Fondu šľachtického rodu Motešickovcov uloženého v MOL Budapešť. Zameranie edície hodnotíme

veľmi pozitívne, vzhľadom na dlhodobé, z politických dôvodov, zanedbávané bádanie o živote šľachtických rodov na slovenskom území. Záujem vzrástol po roku 1989 a jeho výsledkom sú nielen početné monografie, lexikóny a parciálne štúdie, ale aj oživenie takých vied ako genealógia, heraldika, sfragistika atď.

Zemiansky rod Motešickovcov je jednou z vetiev, ktorá sa vyvinula zo starobylého rodu Diviackovcov pochádzajúceho z Nitrianskej stolice. V období stredoveku si zvykli príslušníci rodu písať svoj predikát v tvare Motešický i Majtění, odvodený od rodového majetku v Motešiciach, ktorý sa nachádzal v Trenčianskej stolici. Koncom stredoveku sa však jedna vetva odčlenila a obe strany si rodový majetok v Motešiciach rozdelili na dve časti. Kým vetva, ktorá nadobudla Dolné Motešice, si začala pravidelne písať svoje meno v tvare Majtění, Horné Motešice pripadli Motešickovcom, ktorí v novoveku používali predikát práve v tejto slovenskej podobe.

Autor v úvode k edícii podrobne rozoberá genealógiu rodu Motešickovcov. Tá sa však pre nedostatok prameňov nedá do 15. storočia presne doložiť. Napriek tomu M. Marek s využitím vedomostí, ktoré nadobudol štúdiom početnej staršej i novej literatúry, a zároveň množstva prameňov, pričom nielen tých, ktoré preštudoval pri spracúvaní edície, sa pokúsil vysloviť najpravdepodobnejší predpoklad o tom, ako sa Majtěníovci resp. Motešickovci rodovo odčlenili od Diviackovcov a akým smerom sa vyvíjal rozrod. Okrem toho rozoberá aj genealógie ďalších vetiev, a to Bošianskych, rodu z Baračky (Bardoňova) a z Korlátky. Zmienky o všetkých týchto rodoch totiž našiel aj vo fonde Motešickovcov, ktorého listiny v edícii prepísal a publikoval. Výsledky svojho výskumu napokon predložil v prehľadných genealogických

tabuľkách. K úplnosti tejto cennej štúdie už chýba azda len heraldický a sfragistický rozbor erbov a pečatí rodov. Za genealogickými tabuľkami nasleduje, v rámci úvodu, ešte jedna veľmi užitočná pomôcka - mapa, na ktorej sú zaznačené všetky majetky vyššie spomenutých rodín, ktoré sa vyskytli aj v publikovaných listinách.

Samotné jadro diela tvoria sprístupnené - prepísané texty listín. Chronologicky členené listiny sú označené poradovým číslom. Za ním nasleduje regest v slovenčine s datovaním v súčasnej podobe. Nasledujú údaje o vonkajších znakoch, spôsobe diplomatického zachovania, v prípade originálov aj o pečati. Taktiež nás tu autor informuje o mieste dnešného uloženia resp. publikovania daného dokumentu. Ďalej nasleduje samotný prepis. Všetky evidované listiny sú v latinskom jazyku. Autor dbal na prepisovanie listín podľa editorských zásad a o jeho dobrej odbornej pripravenosti v tomto smere svedčí aj poznámkový aparát pod každým textom listiny.

Za publikovanými listinami je uvedený zoznam listín a regestov v latinskom jazyku. Na konci publikácie nájde čitateľ miestny a menný register a v obrazovej prílohe je čitateľom prezentovaných niekoľko obrázkov, a to jednej z listín, zopár pohľadov na obec Motešice a napokon plastické stvárnenie erbu rodu na hrobe Jozefa Motešického v Moravanoch.

Skutočný prínos diela spočíva predovšetkým v obsahovej náplni. V edícii je prepísaných 351 diplomatických jednotiek (vrátane tranzumptov, deperdit, overených a neoverených odpisov), nachádzajúcich sa v MOL Budapešť v rámci zbierky stredovekých listín *Diplomatikai levéltár* (DL). Listiny, ktoré z časového hľadiska ohraničujú roky vydania 1235/1240-1525, svojím obsahom poukazujú predovšetkým na majetkové delenia, spory a pomery rodu, zaznamenávajú genealogický vývoj, dopad

politických udalostí v Uhorskom kráľovstve na konkrétnych ľuďoch – príslušníkov rodiny Motešickovov a spomínajú sa aj osudy najvýznamnejších predstaviteľov rodu. Predkladaná edícia je dielom, ktoré obohatí každého bádateľa v oblasti výskumu dejín šľachty, genealógie, regionálnych dejín, ale aj dejín stredoveku vôbec. Ostáva dúfať, že sa k trendu vydávania edícií prameňov bude pripájať stále väčší počet vedeckých inštitúcií a prispeje sa tak k zdokumentovaniu, čo najväčšieho množstva prameňov k bohatým slovenským dejinám.

*Marianna Kosmačová*

**MERÉNYI – METZGER, Gábor: Az aradi vértanúk anyakönyvi bejegyzései. Budapest : METEM, 2010. 114 s. ISBN 978 963 9662 39 1.**

V rámci dejín, podobne ako vo viacerých ďalších vedných odboroch, sa objavujú témy, ktoré z rôznych dôvodov opäť a opäť priťahujú pozornosť bádateľov. V priebehu desiatok rokov tak vznikajú štúdie, články i publikácie venované niektorým vybraným udalostiam či osobnostiam. Preto sa vcelku prirodzene vynára otázka, či ešte možno do takýchto, odborníkmi i laikmi viacnásobne preskúmaných tém priniesť ešte niečo nové, neznáme? Niečo, čo by významne posunulo naše vedomosti, prípadne umožnilo zaplniť stále existujúce prázdne miesta v našich dejinách? Napriek tomu, že sa to zdá nepravdepodobné, aj v historikmi často spracovávaných témach, je stále možné objaviť nové, neraz veľmi dôležité informácie. Príkladom môže byť aj publikácia Gábora Merényi – Metzgera, venovaná obetiam popráv v Arade, v rokoch 1849 – 1850. Najmä z perspektívy maďarskej historiografie ide pritom o udalosť spracovanú už viacerými bá-

dateľmi, navyše z rôzneho uhla pohľadu. Ich publikácie i články sa objavujú už od 19. storočia, preto by sa zdalo, že pre súčasných historikov už v tomto smere žiadna práca nezostala. Ako však poukázal samotný autor anotovanej publikácie, napriek všetkej snahe jeho predchodcov, nám stále unikalo niekoľko dôležitých faktov. Okrem iného napríklad skutočnosť, že o časti popravených dôstojníkov nebolo známe ani to, kedy sa presne narodili, u ďalších zasa absentovali dátumy sobášov a pod. Najmä chýbajúce či nepresné dátumy a miesta narodenia znemožňovali nielen doplniť údaje na pamätníkoch, ale komplikovali aj prácu zostavovateľom lexikónov či historických príručiek.

Aj preto sa autor publikácie podujal na neľahkú úlohu, doplniť chýbajúce údaje, resp. overiť a v maximálne možnej miere spresniť tie existujúce. Nešlo pritom ani zďaleka o ľahkú úlohu. Svedčí o tom aj skutočnosť, že pritom bolo potrebné navštíviť archívy v celkovo jedenástich krajinách a rodiskách jednotlivých popravených. Výsledkom viac ako dvojročného úsilia sa tak stala síce pomerne útla, no obsahovo zaujímavá publikácia, ktorú by sme mohli označiť aj ako súbor dokumentov. Autor svoju prácu rozdelil do troch hlavných častí. Po krátkom úvodnom vstupe nasleduje prvá časť, kde sú predstavené záznamy o narodeniach a krstoch jednotlivých popravených. Práve na ich základe je napríklad vo viacerých prípadoch potrebné dosť výrazne upraviť, doteraz automaticky preberané, informácie o dátumoch narodenia. Navyše takýmto spôsobom realizovaný výskum priniesol viaceré nové informácie aj o rodičoch a rodinných pomeroch popravených.

Podobným spôsobom autor analyzoval aj sobáše tých popravených, ktorí boli ženatí. Postup svojej práce opísal a získané výsledky zaradil do druhej časti práce. Ako z textu vyplýva, pátranie v tom-

to smere bolo pomerne komplikované, nakoniec sa však vďaka nemu podarilo výrazne spresniť informácie o rodinách popravených. Rovnako sa podarilo, najmä v niektorých prípadoch, spresniť aj informácie o úmrtí jednotlivých popravených. Tie, vzhľadom na skutočnosť, že k výkonu rozsudkov dochádzalo v pomerne dlhých časových odstupoch, mali nakoniec dosť rozdielnu vypovedaciu hodnotu. V tretej časti publikácie sa tak na základe zozbieraných individuálnych materiálov o popravených dozvedáme nielen údaje o nich samotných, ale aj o spôsobe popravy, alebo o kňazoch, ktorí ich sprevádzali na poslednej ceste.

Za dôležité a pre ďalších bádateľov prínosné možno považovať nielen autorom niekolkokrát prezentovaný spôsob vyhľadávania informácií, pričom využil svoju viacročnú prax z práce v archívoch, ale aj dôsledné uvádzanie zdrojov, obrazovú prílohu, či viacero prehľadných tabuliek a slovníček pojmov. Aj napriek tomu, že autorovi išlo v prvom rade o spresnenie a doplnenie existujúcich informácií, práve precíznosť realizovaných výskumov z publikácie robí vo viacerých smeroch návod pre ďalších bádateľov.

*Patrik Derfiňák*

**Russkij zagraničnyj istoričeskij archiv v Praze – dokumentacija: katalog sobranij dokumentov, chranjaščichsja v pražskoj Slavjanskoj biblioteke i v Gosudarstvennom archive Rossijskoj Federacii/ sostaviteli L. Babka, A. Kopřivova, L. Petruševa = Ruský zahraniční historický archiv v Praze – provozní dokumenty (registratura): katalog sbírek uložených v pražské Slovanské knihovně a ve Státním archívu Ruské federace/ sestavili L. Babka, A. Kopřivová, L. Petruševa.**

**Praga: Nacional'naja biblioteka Češskoj respubliky – Slavjanskaja biblioteka, 2011. 564 s. ISBN 978-80-7050-600-4.**

Rusko-česká publikácia Ruský zahraničný historický archiv v Prahe – prevádzkové dokumenty (registratúra), ktorú zostavili Lukáš Babka a Anastasia Kopřivová z českej strany a Lidija Petruševa z ruskej strany, je výstupom grantového projektu Slovanskej knižnice „Interní archiv Ruského zahraničního historického archívu. Zpracování, uložení, katalogizace a zpřístupnění unikátní sbírky dokumentů“ (reg. č. 409/07/0766) podporeného Grantovou agentúrou Českej republiky. Publikácia obsahuje inventárny súpis prevádzkových dokumentov (registratúry) Ruského zahraničného historického archívu uloženého v pražskej Slovanskej knižnici a v Štátnom archíve Ruskej federácie v Moskve.

„*Ruská medzivojnová emigrácia sa behom desaťročia svojej existencie stala pre svetovú odbornú a kultúrnu verejnosť rešpektovaným a uznávaným kultúrnespoločenským fenoménom*“ (s. 31). Touto vetou začína úvodné slovo riaditeľ Slovanskej knižnice Lukáš Babka, v ktorom stručne priblížil osud ruskej emigrácie v Prahe a Ruského zahraničného historického archívu. Ruský zahraničný historický archiv bol založený v roku 1923 v rámci projektu Ruská pomocná akcia, počas ktorej československá vláda poskytla materiálnu pomoc migrantom z územia bývalého cárskeho Ruska. Ruský zahraničný historický archiv, ktorý sa stal svetovo jedinečnou archívno-dokumentačnou inštitúciou zhromažďujúcou archiválie, knihy a periodickú tlač k ruskej emigrácii a vývoju Sovietskeho zväzu, pôsobil v Prahe do roku 1945.

Publikácia Ruský zahraničný historický archiv v Prahe – prevádzkové dokumenty (registratúra) pozostáva z dvoch

zbierok: Katalóg zbierky uloženej v Slovanskej knižnici (Praha) a Katalóg zbierky uloženej v Štátnom archíve Ruskej federácie (Moskva).

Katalóg zbierky uloženej v Slovanskej knižnici (Praha) je rozdelený na trinásť samostatných častí.

Prvá časť Základné dokumenty RZHA (Ruský zahraničný historický archív – poz. L. H.) obsahuje súpis základných dokumentov a materiálov charakterizujúcich najvýznamnejšie medzníky existencie Ruského zahraničného historického archívu. „*Neobsahuje bohužiaľ listiny, ktoré by umožnili dokumentovať samotné založenie archívu ruskou emigráciou, respektíve Zemgorom. Naopak, početne sú zastúpené materiály týkajúce sa predania archívu do vlastníctva československého ministerstva zahraničných vecí v roku 1928 a vývoja v priebehu tridsiatych rokov*“ (s. 37).

V druhej časti s názvom Výročné správy RZHA, zápisy zo zasadania komisií je publikovaný inventárny súpis výročných správ, ročných štatistík, výkazov jednotlivých oddelení, protokolov jednaní Dočasnej rady (1925 - 1928), Rady RZHA (1928 - 1939), Odbornej (Expertnej) komisie RZHA (1925), Vedeckej komisie RZHA (1925 - 1940), Hospodárskej komisie RZHA (1924 - 1928), Komisie pre revíziu Statuusu RZHA (1926 - 1928) a Komisie pre kontrolu stavu a činnosti RZHA (1928 - 1934).

Vnútorne orgány RZHA je tretia časť, ktorá ponúka zoznam materiálov charakterizujúcich činnosť jednotlivých vnútorných oddelení Ruského zahraničného historického archívu. „*Okrem oddelenia dokumentov, knižného a časopiseckého oddelenia a oddelenia novínového sem boli priradené skôr torzovito dochované dokumenty Donského kozáckeho archívu, Kubánskeho zahraničného*

*archívu, Bieloruského archívu a Ukrajinského historického kabinetu (teda menších inštitúcií, ktoré spoločne s RZHA tvorili tzv. Slovanské archívy ministerstva zahraničných vecí)*“ (s. 39).

V štvrtej časti Pracovníci a spolupracovníci RZHA je uverejnený zoznam pracovníkov a spolupracovníkov, ktorý je rozdelený na dve menšie časti: zoznam zamestnancov a dodávateľov (stáli pracovníci, krátkodobí pracovníci, uchádzači o zamestnanie a externí spolupracovníci) a zoznam členov Rady a členov komisií a expertov RZHA.

Agenti (zahraniční spolupracovníci) RZHA je názov piatej časti pražskej zbierky, v ktorej je uverejnený zoznam platných a dobrovoľných agentov – prostredníkov, ktorí zastupovali archív po celom svete, vyhľadávali dokumenty a po ich získaní zabezpečovali prostredníctvom československých zastupiteľských úradov ich transport do Prahy. Išlo o prostredníkov pôsobiacich v Európe (Belgicko, Bulharsko, Československo, Estónsko, Fínsko, Francúzsko, Taliansko, Juhoslávia, Litva, Lotyšsko, Nemecko, Nórsko, Poľsko, Rumunsko, Grécko, ZSSR, Švajčiarsko, Turecko), Austrálii, Ázii (Čína), Amerike (Argentína, USA) a v Afrike (Maroko, Tunisko).

Najrozsiahlejšou časťou zbierky uloženej v Slovanskej knižnici je osobná korešpondencia, ktorá nesie aj rovnomenný názov šiestej časti Osobná korešpondencia. V korešpondencii prevažuje pošta adresovaná Ruskému zahraničnému historickému archívu.

Tematicky na šiestu časť nadväzuje siedma časť katalógu Korešpondencia RZHA s inštitúciami. Celá zbierka je rozdelená do deviatich kapitol: Orgány štátnej správy a jej predstavitelia; Archívy (v Československu, v zahraničí); Knižnice (v Československu, v Európe, v Ázii, v Amerike); Múzeá; Redakcie novín

(v Európe, v Ázii, v Amerike, v Afrike), Redakcie časopisov (v Európe, v Austrálii, v Ázii a v Amerike); Redakcie iných druhov tlače; Spolky, občianske združenia a politické strany a Nakladatelia (v Európe, Ázii a v Amerike).

Osma časť katalógu nesie názov Úradné knihy. V Slovanskej knižnici sa zachovalo 44 úradných kníh, pričom k najdôležitejším patria: súpis pracovníkov archívu, katalóg výstrižkov a zmienok o archíve uverejnených v zahraničnej tlači a súpis osobných účtov 31 zahraničných predstaviteľov archívu za obdobie 1937 – 1938.

Deviata časť Povolenia k bádateľskej činnosti v RZHA je rozdelená do troch kapitol: Žiadosti, Potvrdenie o árijskom pôvode a Dotazy o možnosti študovať dokumenty Ruského zahraničného historického archívu. Dokumentácia tejto časti pochádza z obdobia druhej svetovej vojny, nakoľko archív nebol v rokoch vojny voľne dostupnou inštitúciou. „*Štúdium archívnych zbierok bolo podmienené oficiálnym povolením. Okrem jednotlivých žiadostí bádateľov a povolení vystavených archívom sú v tejto časti zbierky zaradené taktiež aj osvedčenia o árijskom pôvode žiadateľov, ktoré tvorili v období nacistickej okupácie neoddeliteľnú súčasť každej žiadosti. Dokumenty sú zaradené abecedne a následne chronologicky*“ (s. 42).

RZHA v období druhej svetovej vojny (1939 – 1945) je názov desiatej časti katalógu, ktorá obsahuje iba torzovitú dokumentáciu činnosti archívu z tohto obdobia. Dokumentácia je rozdelená do piatich podkapitol: Dokumenty všeobecného charakteru, pracovníci; Oddelenie dokumentov; Knižnica (knižné a časopisecké oddelenie); Novinové oddelenie a Ďalšie dokumenty.

Obsahom jedenástej časti - Prevádzkové záležitosti, je súpis materiálov opisujúcich každodenné aktivity menšieho významu, napr. ochrana sídla archívu, oprava písacích strojov, zabezpečenie kancelárskeho materiálu, doprava a iné bežné prevádzkové činnosti.

Publikačná a výstavná činnosť je názov dvanástej časti katalógu uloženého v Slovanskej knižnici, ktorá sa delí na tri podsekcie – Publikačná činnosť RZHA, Výstavy RZHA a Ďalšie akcie s účasťou RZHA.

Účtovníctvo, bankové účty je názov poslednej, trinástej časti, ktorá obsahuje súpis torzovitých dokumentov týkajúcich sa bankových účtov Ruského zahraničného historického archívu a hospodárenia v rokoch 1924 – 1941.

Druhú časť publikácie tvorí Katalóg zbierky uloženej v Štátnom archíve Ruskej federácie (Moskva). Ide o dokumenty, ktoré sa v Moskve nachádzajú od roku 1946. „*Tieto dokumenty boli bezprostredne po druhej svetovej vojne predané československou vládou Akadémii vied ZSSR pri príležitosti 220. výročia jej založenia*“ (s. 487). Dokumenty sú v Štátnom archíve Ruskej federácie označené ako fond R – 7030 a tvoria ho dva súpisy. Prvý súpis obsahuje dokumenty, ktoré charakterizujú hlavné činnosti Ruského zahraničného historického archívu v rokoch 1924 – 1947. Dokumenty prvého súpisu sú v katalógu usporiadané chronologicky podľa jednotlivých rokov. Tematicky ide napríklad o návrhy statusov Ruského zahraničného historického archívu v rokoch 1924, 1928 a 1935; korešpondencia s agentmi Ruského zahraničného historického archívu a emigrantskými organizáciami pôsobiacimi v rôznych krajinách; základné pravidlá činnosti archívu; správy kontrolných komisií o činnosti jednotlivých oddelení archívu; výročné správy; ako aj



informácie a prehľady o činnosti archívu; autobiografie a životopisy mnohých pracovníkov archívu. Druhý súpis tvoria dokumenty týkajúce sa výlučne činnosti Donského kozáckeho archívu.

Publikáciu Ruský zahraničný historický archív v Prahe – prevádzkové dokumenty (registratúra) možno hodnotiť ako veľký prínos pre štúdium a výskum

emigrácie z územia bývalého cárskeho Ruska. V publikácií sú uverejnené inventáre zbierok prevádzkových dokumentov Ruského zahraničného historického archívu, ktoré umožňujú vôbec po prvýkrát systematicky zmapovať jeho chod, ako aj osudy pracovníkov archívu.

*Luciána Hoptová*

**Autori čísla:**

PaedDr. Marta Sendeková, PhD., Univerzita Pavla Jozefa Šafárika Košice

prof. Stanislaw A. Sroka, Jagelovská univerzita Krakov

Mgr. Marcela Domenová, PhD., Inštitút histórie FF PU v Prešove

Mgr. Annamária Kónyová, PhD., Inštitút histórie FF PU v Prešove

prof. PhDr. Peter Kónya, PhD., Inštitút histórie FF PU v Prešove

PhDr. Martin Javor, PhD., Inštitút histórie FF PU v Prešove

Mgr. Štefánia Kováčová

PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD., Inštitút histórie FF PU v Prešove

**Recenzenti:** Mgr. Ján Adam, PhD., prof. ThDr. Imrich Belejkanich, CSc., doc. PhDr. Miloslava Bodnárová, CSc., PhDr. Milan Belej, CSc., Mgr. Marcela Domenová, PhD., PhDr. Ján Džujko, PhD., Mgr. Mária Fedorčáková, PhD., doc. PhDr. Ľubica Harbuľová, CSc., prof. PhDr. Peter Kónya, PhD., doc. PhDr. Marián Vizdal, CSc.,

## Informácia pre autorov

AHP uverejňuje príspevky z histórie a príbuzných vedných odborov. Sústreďuje sa najmä na publikovanie najnovších výsledkov vedeckého výskumu bádateľov zo Slovenska i zo zahraničia. AHP uverejňuje príspevky v slovenskom, českom alebo niektorom svetovom jazyku.

AHP uverejňuje najmä vedecké štúdie a odborné články, ďalej polemiky, materiály, dokumenty, recenzie, anotácie, glosy z histórie a príbuzných vedných odborov a správy, týkajúce sa vedeckého a spoločenského života.

AHP vychádza dvakrát ročne. Uzávierka prvého čísla je vždy k 15. marcu a druhého čísla vždy k 15. septembru príslušného kalendárneho roka.

Vedecké štúdie a odborné články posudzujú dvaja nezávislí recenzenti, ktorých určí redakčná rada a ktorých posudok je podkladom pre rozhodovanie redakčnej rady o zaradení príspevku do AHP. O zaradení ostatných príspevkov rozhoduje redakčná rada na návrh predsedu redakčnej rady.

Za obsah jednotlivých príspevkov zodpovedajú ich autori. AHP uverejňuje aj príspevky a názory, ktoré nemusia byť v súlade s mienkou všetkých členov redakčnej rady. Nevyžiadané príspevky nevraciam.

### **Prosíme autorov, aby pri formálnej úprave dodržiavali nasledovné pokyny:**

Príspevok je potrebné zaslať vo formáte doc, docx alebo rtf.

Okraje 2,5 cm

Písmo Times New Roman, 12 b

Riadkovanie 1,5

Poznámkový aparát pod čiarou vložený cez automatickú funkciu

Súčasťou príspevku musí byť názov, abstrakt a kľúčové slová v anglickom jazyku v náležitej kvalite, kontaktné údaje na autora a jeho pracovisko a zoznam použitej literatúry na konci práce.

Pri písaní vlastných mien z uhorského obdobia slovenských dejín rešpektujeme podobu, akú zvolí autor.

**Príklady popisu dokumentov citácií podľa ISO 690 a ISO 690-2 sú k dispozícii na [www.unipo.sk/filozofická-fakulta/veda/AHP](http://www.unipo.sk/filozofická-fakulta/veda/AHP)**

**ANNALES HISTORICI PRESOVIENSES**  
**č. 2 / 2011, roč. 11**

*Jazyková úprava*

autori, Bc. Lucia Šteflová, Bc. Martina Mihalíková

*Anglické abstrakty*

autori a Ústav jazykových kompetencií CCKV, Prešovská univerzita v Prešove

*Zodpovedný redaktor*

PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD.

*Pre*

Inštitút histórie na Filozofickej fakulte  
Prešovskej univerzity v Prešove

a

Centrum excelentnosti sociohistorického a kultúrohistorického výskumu  
Prešovskej univerzity v Prešove

*Vydalo*

Vydavateľstvo Prešovskej univerzity  
v roku 2011

*Technický redaktor*

Ing. Ladislav Nagy

**ISSN 1336-7528**

Evidenčné č. MK SR: EV 4274/11